

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 239

Yıl: 20

MAYIS 2014

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

9 TL (KDV Dahil)

Kadının Toplumsal Konumu Nasıl Değişti?

Ana Tanrıçadan Günahkâr Kadına

*İcatçı, yaratıcı,
uygarlaştırıcı kadının
yok sayılan tarihi*

Yıldız CİBİROĞLU
Binnur ÇELEBİ

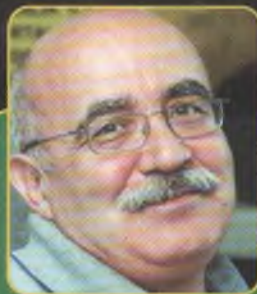
**Çin sosyalizmi
tartışmasını başlatıyoruz!**
Onurcan ÜLKER:
**Kızıl bayrak altında
piyasalaşma**

Yıldırım KOÇ:
**Marksist emek değer kuramı
emperyalist sömürüyü
açıklar mı?**

Prof. Samir AMİN: Rusya Ukrayna'da Avrasya için direniyor

Prof. Dr. Ahmet İNAM
her ay Bilim ve Ütopya'da...
lık yazı: Başkadan aşka

Prof. Dr. Muzaffer Şerif BAŞOĞLU: Dincilik, faşizm ve pragmatizme karşı bilimi savunmak

"İşbirlikçilik ve yozlaşmışlığın güçlü bir portresi"

—John Cornwell, Financial Times

"Büyük Oyun"

Bu Kitapta Deşifre Oluyor

Mızrak kadar sivri bir kalem ve espirili çizimlerle yıkıcı olduğu kadar isabetli bir Avrupa Birliği portresi

TARİH

HITLER'İN FİLOZOFLARI

Yvonne Sherratt
Çeviren: Özge Eldaş
368 sayfa

RADİKAL DÜŞÜNCE

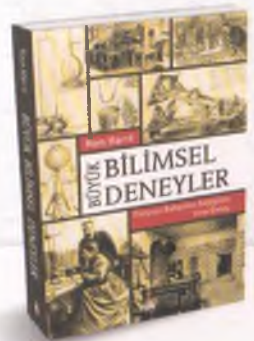
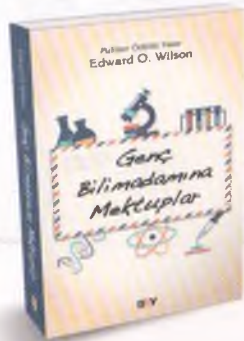
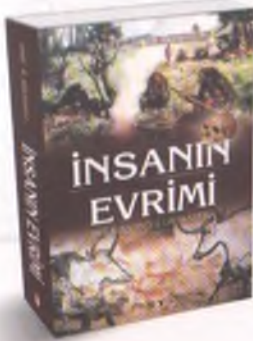
POSTMODERN EMPERYALİZM

Jeopolitik ve Büyük Oyunlar
Eric Walberg
Çeviren: Nurdan Soysal
448 sayfa

RADİKAL DÜŞÜNCE

EURO KÂBUSU

Biri Orta Sınıfı Yedi
Aleix Saló
Çeviren: Arda Koval
192 sayfa

İNSANIN EVRİMİ

Beş Milyon Yıllık Macera
Josef H. Reichholf
Çeviren: Nilüfer Epçeli
352 sayfa

GENÇ BİLİMDAMINA MEKTUPLAR

Edward O. Wilson
Çeviren: Mihriban Doğan
220 sayfa

RASTLANTI VE KAOS

David Ruelle
Çeviren: Deniz Yurtören
250 sayfa

BÜYÜK BİLİMSSEL DENEYLER

Dünyaya Bakışımızı Değiştiren
Yirmi Deney
Rom Harré
Çeviren: Sinan Kılıç
280 sayfa

EVRENİN ŞİİRİ

Kozmosun Matematiksel Bir Açıklaması
Robert Osserman
Çeviren: İsmet Birkan
260 sayfa

İÇİMİZDEKİ EVREN

İnsanların, Kayaların ve Gezegenlerin Ortak Tarihi
Neil Shubin
Çeviren: Ekin Duru
264 sayfa

DOĞANIN GİZLİ BAHÇESİ

Edward O. Wilson
Çeviren: Aslı Biçen
220 sayfa

ÜÇLÜ SARMAL

Gen, Organizma ve Çevre
Richard Lewontin
Çeviren: Ergi Deniz Özsoy
180 sayfa

internet satış: www.saykitap.com

Tel: (0212) 512 21 58 • E-mail: dagitim@saykitap.com Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

www.facebook.com/sayyayinlari
www.twitter.com/sayyayinlari

say

SAYI : 239 MAYIS 2014

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel
Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah MARAŞO

Yazı İşleri: İlyas KARATEPE

Görsel Yönetmen: Ajans Repa

Dağıtım-Abone: İlyas KARATEPE

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın,
Prof. Dr. Atilla Altunel, Dr. Bora Ataman,
Çağrı Mert Bakırcı, Dr. M. Kürşat Bozkurt,
Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir,
Prof. Dr. Ercan Eng, Prof. Erbil Gözükmızı,
Prof. Dr. Erkin Gülec, Efe Can Gürcan,
Erkan İldiz, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu,
Prof. Dr. Zafer Kars, Doç. Dr. Çağatay
Keşinok, Prof. Dr. Semih Koray, Dr. Arda
Odabaşı, Prof. Dr. Tülin Özgür, Feyziye
Özberk, Prof. Dr. Hüseyin Özal, Serper
Özsan, Ömer Özbek, Dr. Hakan Seçkin,
Doç. Dr. Haldun Soyğür, Prof. Dr. Kadri
Yamaç, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen,
Onurcan Ülker.

Yönetim Yeri: İstiklal Caddesi, Deva Çıkmazı
No: 7/2 34420 Beyoğlu/İST

e-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Dr. Mediha Eldem Sk. No: 51/1
Kızılay /Ankara
Tel: (0312) 418 52 64

İstanbul Temsilcisi: Anıl AŞKIN
Tel: (0554) 202 99 62
askin.anil@gmail.com

Eskişehir Temsilcisi: Şafak BAYRAKTAR
Tel: (0541) 583 57 73
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

Gaziantep Temsilcisi: Mehmet İYİĞÜN
Tel: (0505) 669 48 71
doctoriyigun@hotmail.com

Hatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyük Çarşı İşhanı Kat:1 No:450 İskenderun
Tel: (0326) 613 41 33

İzmir Temsilcisi: Nural GÜRAN
Tel: (0537) 843 55 19

Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL BORAL
Untermainkai 83 60329 Frankfurt am Main
Tel: +4969-25628873 Faks: +4969-25628875

Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAS
Tel: +0484 130 819
ulas.saritas@gmail.com

Çin Halk Cumhuriyet Temsilcisi:
Nuri TÜRKEEŞ Tel: +86 1067637296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587

Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 45556564

İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882

İsviçre Temsilcisi: Ethem KAYALI
Tel: +0041 - 79 744 41 03
e.kayali@hispeed.ch

İtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
zeynep-gunes@merck.com

Abone Koşulları: 6 Aylık: 40.00 TL.
Yıllık: 80.00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone bedelleri için, S.S. Ütopya Bilimsel
ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve
Üretim Kooperatifi
İs Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027

İsviçre Hesap Numarası Ethem KAYALI
SPUHLRAIN 25
3098 SCHLIERN B. KANIZ ISVICRE
UBS, Ethem Kayali,
CH07 0023 5235 4108 0541 D
e.kayali@hispeed.ch

Yurtdışı Satış Fiyatı

Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör: Ajans Repa Ltd. Şti.

Basıldığı Yer: Analiz Basım

2. Matbaacılık Sitesi 3 No: 22

Topkapı - Fatih / İstanbul

Dağıtım: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.

ISSN 1301-6717

Aylık Yaygın Süreli Yayın

Ezber bozan kadınlar

Bu sayımızın kapak dosyasında yazarlarımız Binnur Çelebi ve Yıldız Cıbroğlu yazdıklarıyla ezber bozacaklar. Eşitlikçi toplumun yeryüzünde hüküm sürdüğü ve bu eşitliğin, eşitsizlik yönünde yeterince derinleşmediği koşullarda kadınlar, insanlığın doğayla mücadelelerinde, uygarlık yönünde attığı adımlarda, toplum hayatında öncülükleriyle bambaşka bir konumda yer alıyorlardı. İcatlarıyla, üretime yaptıkları katkılarla, sözün ve konuşmanın tanrıçası olmalarıyla uygarlığa giden yolun taşlarını döşüyorlardı.

Üretim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, artan üretim fazlasına el koyan toplumsal azınlık, hâkim sınıf olarak kendi düzenini, devlet adını verdiğimiz örgütlenmeyle kurdu. Devlet öncesinin eşitlikçi toplumunda, ayrı bir silahlı güç yoktu. Erkekler gibi kadınlar da silah kullanıyor, savaşıyor, düşmanla boy ölçüşüyordu. "Kadın kısmı evde oturur" buyruğu henüz hükmünü sürmüyordu. Tam tersine "kadın kısmı"nın en az erkek kadar yiğit, cesur ve önder olduğu zamanlar yaşıyorlardı. Efsanelerde, ilahilerde, Tanrıların mücadelelerinde bu gerçeği görmek mümkün. Yine dilin gizemli yanlarını keşfeden araştırmalarda da sözünü ettiğimiz mücadele görülmüyor.

"Ana tanrıçadan günahkâr kadına" başlığını taşıyan dosyamızda işte bu tarihi anlattık. Değerli yazarlarımızın titiz ve kılı kırk yaran çalışmaları, okumaları ve emekleri hepimizi aydınlatacaktır.

Bu dosyamız kadını cinsellik nesnesi haline getirmek isteyen sisteme de önemli bir itiraz ve yarıttır. Sistem kadını ezerken, toplum hayatından dışlarken çürümesini de derinleştiriyor. Derinleşen çürüme tıpkı köleci Yunan'da olduğu gibi kadını toplum hayatının kenarlarına itiyor, aşağılıyor, seks kölesi haline getirmek istiyor.

Onurlu cumhuriyet kadını emperyalist-kapitalist sistemin ve gericiğin tüm saldırılarına karşı direnmiyor. Çarşafın da, kadın vücudunu cinselliğe indirgeyen anlayışın da kadına cinsel obje olarak baktığını biliyor! Bilim ve Ütopya kadının uygarlığa yaptığı katkıları sayfalarına taşıyarak direnen kadın için de bir mücadele cephaneliği sunuyor. Kadının kendilik bilincine bu dosyamızın ciddi bir katkısı olacağını düşünüyoruz.

Çin sosyalizmi tartışması için çağrı

Bu sayıdan itibaren Çin sosyalizmi tartışmasını başlatıyoruz!

İlk yazı Bilim ve Ütopya Yazı Kurulu üyesi Onurcan Ülker'e ait. "Kızıl bayrak altında piyasalaşmaya devam" başlığını taşıyan makale zengin tarihsel verilerle ve karşılaştırmalı örneklerle, söylem ve eylem arasındaki ilişkiyi bilimsel ve olgulara dayanarak açıklamasıyla mutlaka okunması ve tartışılması gereken bir yazı.

Çin, toplum bilimi için bugün muazzam bir laboratuvar değerindedir. Çin, sosyalizmi kurma noktasında dev bir adımdır. Böyle bir laboratuvar Türkiye devrimcileri ve sosyal bilimcileri için mutlaka incelenmesi ve üzerine kafa yorulması gereken bir örnektir.

Avrupa-merkezcilik sol saflarda da kendini gösteriyor. Bu akım özellikle akademi ve yazın dünyasında ortaya çıkıyor ve sonu gelmez idealist tartışmalarla beyinleri kullanılamaz hale getiriyor. Oysa eğrisiyle doğrusuyla yaşayan sosyalizm deneyimlerini incelemeye yönelmek, olumlu ve olumsuz özellikleriyle bu deneyimlerden öğrenmeye çalışmak, bu deneyleri eleştirmek bugün bilimsel sosyalizmin, toplum bilimlerinin, devrimci mücadelenin ve insanlığın önünü açacak tek yoldur. Havasız kalan akademinin rutubetli odalarında, pencereleri açma vakti gelmiştir. Çin'le ilgilenen tüm araştırmacılara dergimiz aracılığıyla çağrı yapıyoruz. Çin sosyalizmini olumlu-olumsuz anlamda eleştiren, bilimsel sistematığa sahip, olgulara ve verilere dayanan tüm yazıları yayımlamaya hazırız.

Tartışmak fikrimizi olgunlaştıracak, eksikliklerimizi giderecek ve bizi yeni bir senteze ulaştıracaktır. Yaşayan sosyalizm deneyimleri bunun için tek zemindir.

Marx'ın emek-değer kuramı bugünü açıklar mı?

Sorduğumuz soruya ODTÜ öğretim görevlisi Sayın Yıldırım Koç kapitalizmin serbest rekabetçi dönemiyle emperyalist aşamaya geçtiği dönemi karşılaştırarak, tahlilinin odağına emperyalist sömürüyü koyup, bu sömürünün kârın esas kaynağı olduğunu söyleyerek yanıt veriyor. Üstelik Marksist emek-değer kuramının hem yanlış biliniyor hem de Türkiye'ye uygulanmaya çalışıldığını söyleyerek...

"Geçmişten Esintiler"

Bu sayıdan itibaren "Geçmişten Esintiler" adını taşıyan yeni bir bölümle karşınızdayız. Editörlüğünü Yazı Kurulu üyemiz Prof. Dr. Remzi Demir'in yapacağı bu sayfanın ilk yazısı değerli bilim insanımız Muzaffer Şerif Başoğlu'na ait. Başoğlu, faşizmin hüküm sürdüğü II. Dünya Savaşı yıllarında bilimde milliyetçilik olamayacağını, batıdan gelen her şeyin iyi olmadığını ve pragmatizme karşı mücadelenin neden önemli olduğunu anlatıyor. Son derece çarpıcı, derslerle dolu ve dönemine göre manifesto niteliğinde bir yazı...

Bu sayımızı zevkle okuyacağınızı umuyoruz.

İçindekiler

BİLİM VE ÜTOPYA
UNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
atakanhatipoğlu@gmail.com
(0 555) 475 82 45
Ahi Evran Üniversitesi
Yarenkür ALKAN
alkanyaren@gmail.com
(0 537) 587 53 77
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr
(0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
İsmail Eray ÇELEBİ
leraycelebi@hotmail.com
(0 534) 831 39 69
Ankara Üniversitesi (Cebeci Kampüsü)
Emre CAN
emre-kan-can@hotmail.com
(0 534) 816 71 20
Ankara Üniversitesi (DTCF)
Meliike TONGE
mlktng_06@hotmail.com
(0 545) 627 29 26
Bahçeşehir Üniversitesi
Azra Kardelen NAZLI
kardelennazli@gmail.com
(0 554) 566 19 37
Balıkesir Üniversitesi
Alican VARAN
alicanvaran@hotmail.com
(0 506) 919 28 96
Bağkent Üniversitesi
Helin ÖZÇELİK
hell_ein91@hotmail.com
(0 507) 919 83 13
Bilim Üniversitesi
Firaz UZUN
firatuzun_@hotmail.com
(0 555) 724 81 32
Boğaziçi Üniversitesi
Işıkğün AKFIRAT
iakfirat@gmail.com
(0 538) 978 06 56
Cumhuriyet Üniversitesi
Furkan DEREÇİK
fderelik@hotmail.com
(0 541) 550 90 81
Çanakkale Onsekiz Mart
Hüsnâ SARI
husnasari@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Çukurova Üniversitesi
Sela APAYDIN
sela.apaydin@gmail.com
(0 546) 465 07 17
Dokuz Eylül Üniversitesi
Serdar YURTÇİÇEK
serdaryurtcicek@hotmail.com
(0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
Oytun Ozan KORKMAZ
oytunoymaz@hotmail.com
(0 536) 346 59 50
Erciyes Üniversitesi
Aykut Alp AVŞAR
mahrem_utoxia@hotmail.com
(0 542) 462 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Güney KARAGÖLLÜ
guneykaragollu@gmail.com
(0 506) 957 24 17
Gazi Üniversitesi (İİBF)
Uğur Cemal EYYUBOĞLU
eyyuboglu_ugur@hotmail.com
(0 505) 833 88 35
Gazi Üniversitesi (Merkez Kampus)
Erdem ÖZBASAN
ozbasanerdem@hotmail.com
(0 543) 692 27 26
Hacettepe Üniversitesi
Doğan ÖZLÜK
doganozluk_93@yahoo.com
(0 554) 922 35 16
Halay Mustafa Kemal Üniversitesi
Mehmet RUM
mehmetrum@gmail.com
(0 541) 414 14 31
İstanbul Üniversitesi
Gizem DOĞAN
gizemdogan92@hotmail.com
(0 543) 660 00 10
İstanbul Teknik Üniversitesi
Betül ÇIRAK
betulcirak@gmail.com
(0 531) 360 80 19
Kadir Has Üniversitesi
Buket YAZICI
buketyzici@gmail.com
(0 531) 011 96 17
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Servet CEVNI
servetcevni@gmail.com
(0 539) 399 52 48
Kırıkkale Üniversitesi
Can ALKAÇ
canalkac@gmail.com
(0 555) 788 62 68
Kırıkkale Üniversitesi
Selçuk KILIÇ
selcuk.kic@gmail.com
(0 555) 368 82 63

Ana Tanrıça'dan günahkâr kadına

- Çiviyazısı 1
- Forum 4
- Kapak
Binnur ÇELEBİ
Eskiçağ dininde kadın: Ana Tanrıçadan günahkâr kadına 7
- Kapak
Yıldız CİBİROĞLU
Sumer ilahisinde meslek sahibi (icatçı) kadınlar 22
- Kapak
Yıldız CİBİROĞLU
Üreme üretme birliği ya da kadın alet birliği 28
- Kapak
Yıldız CİBİROĞLU
Arkeolojik kazılardan çıkan aletle özdeş kadın heykelcikleri (idoller) 33
- Kapak
Yıldız CİBİROĞLU
Devleti örgütleyen erkeklerin kadınlara uyguladıkları
geri püskürtme stratejisi 37
- Kapak
Yıldız CİBİROĞLU
Kurnaz Enkl'nin, ilkbahar şenliğini bahane ederek
tanrıçayı denetlemesi 44
- Kapak
Yıldız CİBİROĞLU
Diyalektik mantığın simgesi Venüs yıldızı, tutulacak yolu gösterdi 46

Emperyalizm çağında kapitalist sömürü

- Prof. Dr. Ahmet İNAM
Başkadan aşka 51
- Onurcan ÜLKER
Çin'in "reform ve dışa açılma" sürecinde yeni aşama:
Kızıl bayrak altında piyasalaşmaya devam 52
- Yıldırım KOÇ
Marksist emek değer kuramı ve emperyalist dönemde
kapitalist sömürü 69
- Prof. Samir AMİN
Rusya ve Ukrayna krizi:
Üçlü'nün emperyalist politikalarıyla çatışma halindeki Avrasya projesi 82
- Geçmişten Esintiler
Prof. Dr. Muzaffer Şerif BAŞOĞLU
Bilimde gelişmemizin reel şartları 84 *
- Arkeo/izlem
Erkan İLDİZ
Eski Çağ'da ticaret ve terazi ağırlıkları üzerine iki konferans 88
- Doğa Tarihinden Notlar
Prof. Dr. Nurdan İNAN
Jeolojik zaman 92
- Dr. Necmi DAYDAY (Haz.)
Çetin Ceviz Problemleri 95
- Semra LARÇIN (Haz.)
Ödüllü Sözcük Bulmacası 96

Kocaeli Üniversitesi
Yeşim ÇAKMAK
yesim_cakmak.kou@hotmail.com
(0 538) 601 02 74

Koç Üniversitesi
Uğur Gürkan TOSUN
utosun@ku.edu.tr
(0 536) 466 80 64

Malatya İndü Üniversitesi
Kurtuluş AKKAYA
kurtulusakkaya@hotmail.com
(0 530) 870 71 56

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Erdem ÖZDEMİR
erdem_ozdemir@hotmail.com
(0 555) 519 43 07

Marmara Üniversitesi
Sıla AY
sila_ay@windowslive.com
(0 507) 588 64 62

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Işık UZUN
birazdahaisik@hotmail.com
(0 553) 432 17 44

Mersin Üniversitesi
Mehmet AK
mehmetak_33@hotmail.com
(0 537) 788 18 98

Mugla Üniversitesi
Gözen SORGUCU
gozen_sorguc@hotmail.com
(0 554) 370 84 19

Namık Kemal Üniversitesi
Emre Alican YÜCEL
emrealican_18@hotmail.com
(0 530) 292 50 75

Niğde Üniversitesi
Süleyman Açıkgoz
suleymanacikgoz51@hotmail.com
(0 532) 732 64 00

ODTÜ
Mehmet KUTLU
mehmet.kutlu19@gmail.com
(0 534) 810 59 89

Pamukkale Üniversitesi
Behiye YARAŞCI
behiye_gs_07@hotmail.com
(0 543) 490 19 28

Sakarya Üniversitesi
Emre AKTAŞ
emreaktas89@hotmail.com
(0 536) 203 88 50

Selçuk Üniversitesi
Su ERK
suerk@hotmail.com.tr
(0 506) 958 83 36

Süleyman Demirel Üniversitesi
Serhat ÇİĞLA
serhat.1@hotmail.com
(0 506) 952 39 81

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Ali TATLI
aliseyin1@hotmail.com
(0 506) 286 14 03

Trakya Üniversitesi
Gürol Bora ATEŞ
gurolbora@hotmail.com
(0 537) 386 63 40

Uludağ Üniversitesi
Veli ÇOLAK
velico83@hotmail.com
(0 505) 776 14 98

Yeditepe Üniversitesi
Ayşe HAYKIR
ayse-haykir@hotmail.com
(0 538) 813 04 52

Yıldız Teknik Üniversitesi
Orkun YILDIZ
orkun19901968@hotmail.com
(0 553) 236 31 68

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
ABD
Philadelphia Üniversitesi
Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlkgryyl@yahoo.com

Almanya (Güney Bölgesi)
Ulm Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTA NLI (hakan.d@gmx.net)

Almanya (Kuzey Bölgesi)
Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)

Çin Halk Cumhuriyeti
Guangco Congfiang Üniversitesi
Alican GÖKDENİZ
alican@bilimutopya.com.tr

İngiltere
Quenn Mary, University of London
Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com

Polonya
Varşova Üniversitesi
Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl

Rusya Federasyonu
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru

Suriye
Şam Üniversitesi
Canan Fatma CAN turkkan.turhan@gmail.com

Bilim ve Ütopya üniversitelerde!

Bilimin ve kültürün yuvası olan üniversiteler, *Bilim ve Ütopya* dergisine yerleşke-lerdeki temsilcileri aracılığıyla ulaşıyor. 20 yıldır gericiliğin karanlığına karşı bilimin aydınlığını savunan dergi biz öğrenciler tarafından sevilerek okunuyor. Her ay düzenli olarak takip ettiğimiz *Bilim ve Ütopya*'yı konusuna özgü tartışmalar ile özümşüyoruz.

Bu ilgi yalnızca öğrencilerle sınırlı değil elbet. Üniversitelerdeki hocalarımıza da *Bilim ve Ütopya*'yı ulaştırdığımızda, onlarla iyi ilişkiler kuruyoruz.

Geçen yıl İstanbul Tıp Fakültesi'nde *Bilim ve Ütopya* dergisi ile düzenlediğimiz "Evrim Kursu" sonucunda Evrim Topluluğu'nu hayata geçirmiştik. Bu nedenle *Bilim ve Ütopya*'nın üniversite içinde daha çok etkinlikler düzenlemesi ve gençlik ile daha çok buluşması gerektiğini düşünüyoruz.

Bilim ve Ütopya Genel Yayın Yönetmeni "Emrah Maraşo ile Lenin ve Emperyalizm" sayısını İstanbul'da tüm üniversitelerin katılımı ile tartışmıştık ve hepimiz için oldukça öğreticiydi.

Son olarak, *Bilim ve Ütopya*'dan isteğimiz dergi içerisinde üniversite köşeleri yer alması. "Her ay bir üniversiteye konuk oluyoruz" şeklinde olabilir... Üniversite öğrencilerinden ve akademisyenlerden röportajlar ile renklendirebiliriz.

Bilim ve Ütopya ailesine her ay bizi dergiyle buluşturduğu için teşekkür ederiz.

Kıbrıs'tan okur mektubu var!

Lefkoşa'dan Serol ERGÜN adlı okurumuzdan dergimiz hakkında kaleme aldığı eleştiri ve yorumları bütün okurlarımızın dikkatine sunuyoruz. Görüş ve önerilerinizi bize iletirseniz, dergimizde paylaşmaktan mutluluk duyarız.

Merhaba,

KKTC'de yaşayan, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşım.

Yaklaşık sekiz yıldır "Bilim ve Ütopya" takipçisiyim. Derginizi çevreme sürekli olarak tavsiye ediyor ve bu sayede birkaç kesintisiz takipçi kazandırdığımı biliyorum.

Benim, size bu elektronik postayı göndermemin iki sebebi var. Birincisi bir öneri, ikicisi bir istek.

Öneri:

Önerim, yazılarınızı okurken zaman zaman aklımdan geçen ve size yazmayı düşündüğüm jargon ve anlaşılması yorucu uzun cümlelerle ilgili. Konusuna hakim, entelektüel bilgi ve birikimi üst seviyelerde seyreden insanların paylaşımlarının daha iyi anlaşılabilmesi için, yazıların tamamında -aslında çoğu zaman olduğu gibi- konunun bilimsel jargonu değil de daha sade bir dil tercih edilebilir mi?

Mart 2014 sayınızda; Cemal Saydam'la yaptığınız ve çok aydınlatıcı olduğunu düşündüğüm söyleşi yazınızda Cemal Saydam'ın şu sözü dikkat çekici "...bilimsel değil de, toplumun anlayacağı gibi anlatmam lazım".

Bu cümleden sonra size bu konuda yazmaya karar verdim.

Derginin daha çok yayılması, daha çok tartışılması, daha çok okunması ama en önemlisi; daha iyi anlaşılması için, o konuda uzman olmayan insanların da düşünülerek hazırlanması iyi olur düşüncesindeyim. Örneğin, yazıların sonlarında yabancı gelebilecek sözcükler için minik açıklamalar dahi olabilir.

Zaten okumaktan uzaklaştırılmış, bilgi sahibi olmasından korkulmuş, yorum yapmayı "büyüklerin işine karışmak" olarak yetiştirilmiş bir toplumuz. Duygularını dışa vurmak için kendini dizilere saklayan ve sokakta, evde, okulda, kahvede, kuaförde, maçların ve filmlerin devre aralarında bu dizileri tartışır durumdaki bireyleriz. Sizler bir şeyler başlatarak insan hayatı için en önemli şey olan "bilinç"i oluşturabilirsiniz; çok uzun zaman alsa da buna inanıyorum.

Ben bu toplumun şiiirden özellikle uzaklaştırıldığını düşünüyorum. Derginizde şiire yer verin. Şiir okuyan, anlayan ve yorumlayan insan düşünür, duygulanır. Duygu; harekete geçirir. Harekete geçmek başkalarında özenti yaratır ve yayılır.

Muhallif duruşunuz sebebiyle zaman zaman sıkıntılar yaşadığınızı tahmin edebiliyorum. Özellikle politik yazılarınızda akılcı ve sağlam muhalif yanınızı görüyoruz. Aziz Nesin'in %60'ını aptal olarak gördüğü toplumumuzda herkes kendini %40'a ait görüyor.

Yazılarınızın daha çok okunması ve tartışılabilmesi "aptal(laştırılılan)ların" % 5-10'larda kalması için yazdıklarımı düşünün. Aksi takdirde, daha çok seçim geçer. Bundan sonraki değil belki ondan sonraki de değil ama uzun vadede bunların meyvesi alınır. Şunu unutmayın lütfen; sizin derginizi okudukça daha bilinçli olduğumu fark ettim. Siz ve siz gibi aydınlar tercihlerini yapmalısınız; insanları daha bilinçlendirme konusunda ya köprü olacaksınız ya da kırılma noktası!

İstek:

Kıbrıs'ın Kuzey ve Güney'inde yaklaşık bir aydır "Çözüm Süreci" konusunda çalışmalar tekrar başladı. Türkiye'de konunun çok yüzeysel bilindiğini düşünüyorum. Size uygun bir sayınızda bu konuyu değerlendirirseniz ilgi çekeceğini düşünüyorum.

Yazdıklarımı -sizin bizden istediğiniz gibi- geliştirme odaklı okumanızı ve tartışmanızı umuyorum. İyi çalışmalar.

Serol ERGÜN - Lefkoşa

Cumhuriyetçi tarihçiler Tarih Topluluğu'nu (TT) kurdu!

12 Eylül 1980 Darbesi, Türk Siyaset Tarihi açısından olduğu kadar, Türk Bilim Tarihi bakımından da büyük bir dönemeç noktasıdır. Bu tarihten günümüze uzanan 30 seneyi aşkın süreç içinde, Cumhuriyet Dönemi'nin bireyi özgürleştirici ve dünyevileştirici bütün kazanımları, yavaş yavaş eritilmiş ve maalesef bu gelişmelerden "Türk Bilimi" ve bu arada "Türk Tarihçiliği" de çok olumsuz etkilenmiştir. Bunun en somut kanıtlarından birisi, TTK ve TDK gibi Atatürk tarafından kurulan ve bir akademi gibi çalışan araştırma kurumlarının, önce Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesine dâhil edilmeleri ve daha sonra da Cumhuriyet Değerleri'yle hiç tanışmamış veya bunları hiç benimsememiş şahısların insafına terk edilmiş olmalarıdır.

Diğer taraftan üniversitelerimizin edebiyat fakültelerinde bulunan tarih bölümlerimizin büyük bir kısmında araştırma faaliyetleri, akademisyenlerin günlük yaşamı kurtarma ve akademik olarak yükselme kaygıları yüzünden, gerçekte fazlaca bilimsel değeri olmayan yineleyici ve betimleyici türden makalelerle ve kitaplarla sınırlandırılmış gibi görünmektedir. Kuramsal derinlikten ve yer yer nesnellikten yoksun olan bu türden çalışmalar, hiç şüphe yoktur ki yakın bir gelecekte tarihsel bilincin kaybolmasına ve aydınlarımız ile halkımızın "gerçek geçmiş"le bağlantılarının kesilmesine yol açmış ve açacaktır.

Yaşanan bu vahim gelişmeler, kendilerini "Atatürkçü ve Cumhuriyetçi" olarak niteleyen tarihçilerin bir araya gelmelerini ve "Tarih Topluluğu" (TT) adlı özerk bir tarih kurumu oluşturmalarını zorunlu kılmıştır.

Hedefler

Tarih Topluluğu'nun kuramsal ve kılğısal hedefleri şunlardır:

Kuramsal Hedefler:

1. Tarihsel Yöntem'in, her türden sorunun aydınlanmasına ve çözümlenmesine katkıda bulunacak güçlü bir araştırma yöntemi olarak tanınmasını ve benimsenmesini sağlamak
2. "Anadolu Merkezli" ve "Çok Boyutlu" tarihçilik bilincini yerleştirmek ve kısır tarihçilik anlayışlarıyla mücadele etmek.

Kılğısal Hedefler:

1. Cumhuriyet Dönemi tarihimizi, siyaset tarihi, askerlik tarihi, iktisat tarihi, hukuk tarihi, toplum tarihi, bilim ve teknoloji tarihi, felsefe tarihi, din tarihi, sanat tarihi ve edebiyat tarihi gibi muhtelif tarih dallarını ihmal etmeksizin bütünsel bir yaklaşım içinde aydınlatmak
2. Anadolu'nun en eski tarihini de kapsamak üzere karşılaştırmalı çalışmalar yaparak ve yaptırarak, uygarlığın bütün alanlarında sağlanmış olan kazanımları belirlemek ve tanıtılmasını sağlamak
3. Üniversitelerimizin Tarih Bölümleri altında bir anabilim dalı olarak temsil edilen "Cumhuriyet Tarihi"nin bağımsız öğrenci alan ve yetiştiren bölümler halinde yeniden örgütlenmelerini sağlamak için gerekli girişimlerde bulunmak
4. Atatürkçülüğün, çağın gereklerine ve gelişmelerine uygun bilimsel yorumunu geliştirmek için gerekli olan düşünsel ortamı hazırlamak.

Etkinlikler

Bu hedeflere ulaşmak için "Tarih Topluluğu" şu türden etkinlikler gerçekleştirmeyi tasarlamaktadır:

1. Araştırma sonuçlarının yayımlanmasını sağlamak maksadıyla "Respublica" veya "Cumhuriyet, TARİH" adında 6 aylık bir bilimsel dergi çıkarmak.
2. Paneller, çalıştaylar, kongreler düzenlemek
3. Konferanslar vermek
4. Kitaplar yayımlamak

Katılımcılar

Sina Akşin, Zeki Arıkan, Ergün Aybars, Hasan Aydın, Korkut Boratav, Şevket Çizmeli, Remzi Demir, Şahin Filiz, Cevat Geray, Melek Dosay Gökdoğan, Osman Gürel, İnan Kalaycıoğulları, Timur Karacay, Semih Koray, Doğan Kuban, Bilsay Kuruç, Ahmet Mumcu, Zeynep Çizmeli Ögün, Salih Özbaran, Çoşkun Özgünel, Yaşar Nuri Öztürk, Namık Kemal Pak, Ahmet Say, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, Ergun Türkcan, Yavuz Unat. *Bildirge imzaya açıktır.*

Türkiye'de Akademisyen Olmak etkinlik programı

29 Mayıs 2014

Açılış 10.00

Rektör/Rektör Yardımcısı
Remzi Demir

Birinci Oturum 10.30-12.00

Mehmet Tomak 10.30-10.50 (Temel Bilimlerde Akademisyen Olmak)

Namık Kemal Pak 10.50-11.10 (Türkiye'de Bilim ve Teknoloji Sistemi ve Politikalarının Oluşumu ve Evrimi)

Hamit Zafer Kars 11.10-11.30 (Anadolu'da Akademisyen Olmak)

Sorular-Cevaplar 11.30-12.00

Yemek 12.00-13.30

İkinci Oturum 13.30-15.20

Recep Akdur 13.30-13.50 (Türkiye'de Hekim Olmak)

Şennur Kışlak 13.50-14.10 (Akademik Hayatın Karanlık Bir Yönü: Cinsel Şiddet)

Feray Gökdoğan 14.10-14.30 (Mobbing: Boşa Kürek Çekmek)

Levent Ünsaldı 14.30-14.50 (Heteronomiden Anomiyeye)

Türkiye'de Sosyal Bilim Pratiklerinin Morfolojisi)

Sorular-Cevaplar 14.50-15.20

Ara 15.20-15.40

Üçüncü Oturum 15.40-17.10

Semih Koray 15.40-16.00 (İktisadi Tasarım Bağlamında Türkiye'de Akademisyen Olmaya Dair)

Sina Akşin 16.00-16.20 (Akademide İtibar Kaybı)

Osman Gürel 16.20-16.40 (41.5 Yılın Ardından)

Sorular-Cevaplar 16.40-17.10

Değerlendirme 17.10-18.00

Remzi Demir

Melek Diker Yücel

Tülin Oygür

Yer: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü 100. Yıl Salonu

Düzenleyenler: Ankara Üniversitesi, DTCF Bilim Tarihi Anabilim Dalı - Bilim ve Ütopya Dergisi.

Eskiçağ dininde kadın

Ana Tanrıçadan günahkâr kadına

Yazısız dönemden itibaren heykelleriyle, tapınaklarıyla tarihe iz bırakan kadınların asıl tarihleri yok sayıldı. Çünkü her şey yazılı dönemin iktidarın dizginlerini ellerinde tutan, resmi hafızayı tamamlayan ve devlet arşivlerini kontrol eden erkek bakışının süzgecinden geçti. Başlıca üç erkek alanı olan din, ordu ve siyasetten dışlanan kadınlar, yüzyıllarca suskun kalacakları karanlık bir döneme hapsedildiler. Böylece kadınlar ve sözlü kültür yaratan halklar aynı kaderle baş başa kaldılar: Unutulmak, yok sayılmak!

Ataerkil sistemin kökenini anlamak, ne zaman ve niçin ortaya çıktığını bulabilmek için şu soruları sorabiliriz: Ataerkil sistemden önce kadınların erkeklere egemen olduğu anaerkil sistem mi, yoksa cinsler arasında eşitlik mi vardı? Erkeklere ve kadınlara farklı roller nasıl verildi? Kadınlar ne zaman emir altına girmeye, ikincil konumda olmaya başladı?

Giriş

Yüzyıllar boyunca kadınların uğradıkları sömürü ve baskıya karşı mücadele etmeye kendini adanmış olan kadınlar, birçok akademisyenin vardıği sonuçlardan memnun kalmazlar. Çünkü bu akademisyenlere göre, sorunun kaynakları hakkında çok az şey bilindiği için bu konu sorgulanmamalıdır. Oysa bu ilişkinin toplumsal kökenlerinin aranması, kadınların kurtuluşunu amaçlayan siyasi stratejinin bir parçasıdır. Kadınlar ve erkekler arasındaki asimetrik ilişkinin temelini anlamadan üstesinden gelmek olanaksızdır.(1)

İşte bu nedenle toplumsal değişimin, kadın dünyasında yol açtığı etkileri görebilmenin en önemli yöntemi tarihsel verilere yakından bakmaktır. Günümüzde kadınların toplumda var olma ve kişilik kazanma mücadelesinde, bu tarihsel tortulardan yararlanılmalıdır. Böylece, kadınların hak arama mücadelesinin nereden geldiğini ve hangi evrelerden geçtiğini; gelecekte ise nereye ve hangi hedeflere kadar gidebileceğini kestirebilmek mümkün olacaktır.(2)

Feminist savunuculardan Stanton, "Anaerkillik" (*The Matriarchate*) adlı eserinde, kadınların "annelerimizin uzak bir geçmişte bir zamanlar yönetici güç oldukları

ve bu gücü de insanlığın iyiliği için kullan-dıklarını" bilmelerinin, "erdem duygularını ve öz saygılarını" yeniden kurmalarına yardımcı olacağı fikrini savunmaktadır. Stanton, kadınların bir defa daha yönetime geçmelerine izin verilmesi halinde "nihayet cahilliğin, yoksulluğun ve suçun var olmadığı bir medeniyete" sahip olunacağını, yani, anaerkilliği "barışın ve bolluğun altın çağı", ataerkilliğin ise "tiranlığın, savaşların ve

Kadınlar ve erkekler arasındaki asimetrik ilişkinin toplumsal kökenlerinin aranması, kadınların kurtuluşunu amaçlayan siyasi stratejinin bir parçasıdır.

M.Ö. 30 binlere tarihlenen Willendorf Venüsü... Bu çıplak kadın heykelciği Paleolitik Çağ insanının düşüncesinde tasarlanan ilk tanrıça betimidir.

toplumsal hastalıkların kaynağı" olarak göstermektedir. Stanton, ayrıca, "yönetimde her iki cinsin de eşit olarak söz sahibi olacağı iki cinsiyetli dönemin geleceğini" ileri sürmektedir.(3)

Ataerkil sistemin kökenini anlamak, ne zaman ve niçin ortaya çıktığını bulabilmek için şu soruları sorabiliriz: *Ataerkil sistemden önce kadınların erkeklere egemen olduğu anaerkil sistem mi, yoksa cinsler arasında eşitlik mi vardı? Erkeklere ve kadınlara farklı roller nasıl verildi? Kadınlar ne zaman emir altına girmeye, ikincil konumda olmaya başladı?* Bu soruları sormak ve onları cevaplandırmak; sadece geçmişimizle ilgili merakımızı gidermek için değil, öncelikle kökenini anlamamız gereken ataerkil sisteme karşı koymak ve cinsiyete dayalı hiyerarşinin olmadığı bir toplumu planlamak için önemlidir.(4)

Gerek 19. yüzyıl gerekse günümüz antropologları ve feministler, bugünkü toplumlar arasında anaerkil bir yapıya sahip toplum bulunup bulunmadığına bakarak sorulara yanıt aradılar. Çoğu ciddi araştırmacı, gözlenebilir toplumlarda kadınların düzenli bir biçimde üst yönetim konumlarında bulunmadıkları olgusundan yola çı-

karak matriarkinin var olduğu görüşünü reddettiler. Oysa M.Ö. 4. binyılda Yakın Doğu ve Mısır'da ilk yazılı kayıtların ortaya çıktığı dönemde ataerkillik iyice yerleşmiş durumdaydı ve eğer anaerkil bir dönem var olmuştaysa, bunun kanıtlarının Paleolitik Çağ'da aranması gerekirdi. Elbette burada işin içine, doğrudan arkeolojik kanıtların yorumlanması zorunluluğu girmektedir ama soru tarih öncesinde yer aldığı için, yanıtının da yine orada aranması doğaldır. Erkeklerin iktidarı ele geçirmelerinden önce anaerkil toplumların var olduğu ilk kez 19. yüzyılda Johann Bachofen tarafından ortaya atıldı. Onun tezi arkeolojik kadın heykelciklerine ve özellikle de klasik mitolojiye dayanıyordu. Bir diğer araştırmacı Lewis Henry Morgan ise, Kuzey Amerika yerlileri arasında yaptığı araştırmalarda, **Irokua yerlilerinde kadınların, kendi yaşadığı topluma göre, çok daha yüksek bir statüye sahip olduklarını, dinsel ve siyasal faaliyette, büyük bir rol oynadıklarını, ekonomiye ise egemen olduklarını saptamış ayrıca soyun ana tarafından hesaplandığını gözlemlemiştir.** Buradan yola çıkarak Morgan, ilk baştaki anasoyluluğun, topluluğun yerleşikliği seçmesi ve mülkiyet birikiminin yaygınlaşmasıyla erkekler tarafından değiştirilmiş olduğunu savundu.(5)

Oysaki din bir hâkimiyet göstergesiydi. Ve şimdiye kadar ele geçen arkeolojik belgeler bize "Bütün eski dünyada ortak bir din kavramının kadın bedeni üzerinden yaratılmış" olduğunu ortaya koyuyordu.

Ancak, eskiçağ toplumlarında dini inancın ilk defa ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını saptamak kolay bir iş değildi. Kadının kutsal oluşumu sayılan "Ana Tanrıça"nın varlığını anlayabilmek ve onun ihtişamıyla buluşabilmek için bilim insanlarının günümüzden binlerce yıl ötesine uzanması ve bu dilsiz "dişi idoller"e ses vermesi gerekmektedir.(6)

Semavi dinlerin kutsal kitaplarında ve hemen hemen bütün mitoslarda **"Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştır"** şeklinde benzer ifadeler bulmak mümkündür. Oysa arkeolojik belgeler insanın ilk kutsallarını insan suretinde yarattığını göstermektedir. Yani diğer bir ifadeyle **"İnsan**

tanrıyı kendi suretinde yaratmıştır". İlk tanrısal tasvirler içinde en ünlüsü ise M.Ö. 30 binlere tarihlenen Willendorf Venüsü'dür. Bu çıplak kadın heykelciği Paleolitik Çağ insanının düşüncesinde tasarlanan ilk tanrıça betimidir. Aynı zamanda Paleolitik insanın doğayla kadın arasındaki kurduğu ilişkinin de bir göstergesidir. Doğurgan, besleyici ve anaç olan doğa elbette ki kadının olmalıydı. **İlk tanrı doğaydı ve doğa da kadın.**(7)

Paleolitik Çağ'da insan, doğumla ölüm arasındaki bağlantıyı, nereden gelip nereye gittiğini, ölüm sonrası yaşamı ve kim tarafından yaratıldığını sorgulamaya başlamıştır. Bunların cevabını doğuran ve yeni nesle can veren kadın kimliğinde bulmuştur. Besin kaynaklarının zor elde edildiği bu dönemde kadın, göğüslerinden akan süt ile mucizevi bir şekilde hazır besin üretebiliyor ve bununla dünyaya getirdiği insanı besleyip büyütebiliyordu. Kadın, bedensel özellikleri ile erkek karşısında son derece üstün durumdaydı. **İşte, insanlığı yaratanın "ana" yani doğuran kadın olduğuna yönelik düşünce bu şekilde gelişerek "Ana Tanrıça" kültüyle ilgili inanç sistemini oluşturdu.**(8)

Atlantik'ten Ural Dağları'na kadar uzanan geniş bir coğrafi alanda ele geçen buluntular arasında; yassı taşlar üzerine kazınmış hayvan resimleri, büyüsel işaretler ve bu arada kadın cinsel organının betimleri, taş ve kemikten yapılmış insan ve hayvan heykelcikleri, mağara ve kaya sığınak-

Semavi dinlerin kutsal kitaplarında ve hemen hemen bütün mitoslarda "Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştır" şeklinde benzer ifadeler bulmak mümkündür. Oysa arkeolojik belgeler insanın ilk kutsallarını insan suretinde yarattığını göstermektedir. Yani diğer bir ifadeyle "insan tanrıyı kendi suretinde yaratmıştır".

ların duvarlarında görülen kabartmalar ve duvar resimleri ile mağaraların tabanları altına hoker(9) şeklinde gömülü mezarlar sayılabilir. **Özellikle yassı taşlar üzerine kazınan kadın cinsel organı betimleri, büyük bir olasılıkla soyun devamı için yapılmış büyüsel bir anlam taşırlar.**(10)

Kadınlık simgeleri yanında az sayıda ele geçen "Willendorf, Lespugues, Brasempouy" gibi buluntu yerlerinden tanınarak "Venüs" sıfatıyla adlandırılan tarihin en eski sanat eserlerinden sayılan bu kadın heykelcikleri, "Ana Tanrıça" inancının üretime dayalı dönemden çok daha öncesine ait olduğunu ortaya koymaktadır. Avrupa'nın orta ve kuzey kesimleri Paleolitik Çağ'da buzullarla kaplı olmasaydı, muhtemelen bu dönemde tüm Avrupa'da bu türde kadın heykelcikleri üretilirdi. Bu düşünce ise, Paleolitik Çağlardan binlerce yıl sonra Orta Avrupa Neolitik'inin başladığı dönemlerde üretilmiş kadın figürlerinin dağılımına ve yoğunluğuna bakılarak ortaya atılmıştı.(11) **Son yıllardaki araştırmalar sonucunda Paleolitik Çağ Venüsleri olarak adlandırılan eski Ana Tanrıça figürlerinin benzeri Anadolu'da Kahramanmaraş sınırları içinde yer alan Dikreli Mağarası'nda bulunmuştur.** M.Ö. 16-12 bin yılları arasına tarihlendirilen, yaklaşık 3 cm boyunda pişmiş topraktan yapılmış heykelcik, çekik gözleri, geniş kalçası ve göğüsleriyle dikkat çekmektedir. Bu kadın figürü anaerik yaşam modelinin Anadolu'da bilinenden ortalama 5-6 bin yıl daha eski olduğunu göstermektedir.(12)

Kadının bedenine karşı duyulan itibar, Neolitik Çağ'a anasoylu dünyadan bir miras olarak aktarıldı. **Kadının ve doğanın yaratma kabiliyetinin verimi, eski toplumlar için vazgeçilmez bir gerekliliktir. Çünkü ölümün karşısında durabilen tek güç doğurganlıktır.** Bu yüzden dişilin yaratıcı yetisine göndermelerle harmanlanmış "bereket kültü", dönemin en kutsal konumuna yükseldi. Doğanın bereketini artırmak için yapılan ibadet biçimleri de böyle gelişti. Kurbanlar ve danslar gibi ritüellerle süslenmiş törensel ibadetin amacı, bereketi kontrol eden doğaüstü güçlerden yardım istemektir. Neolitik Çağ'da ise toprağın gizemiyle şekillenen düşünsel yapı, inançların temel belirleyicisiydi. **Yavaş yavaş gelişen felsefi düşünceye göre, bebeği-**

Çatalhöyük'te bulunan Neolitik dönem Ana Tanrıça figürü.

ni doğuran anne gibi evrenin de yaratıcısı bir dişil öge olmalıydı. Bu dişil öge düşüncesi "İlk Ana" mitini doğurdu. İlk Ana kozmosu yaratandı ve bu mit, dünyanın çok farklı bölgelerinde yaşayan toplumlar arasında hızla yayıldı.(13) Neolitik Çağ'da Nevalıçori ve Çayönü gibi merkezlerde bereket kültürünün ana ögesi olan kadının temsilleri, bu inancın Anadolu toprakla-

Kadının bedenine karşı duyulan itibar, Neolitik Çağ'a anasoylu dünyadan bir miras olarak aktarıldı.

Kadının ve doğanın yaratma kabiliyetinin verimi, eski toplumlar için vazgeçilmez bir gerekliliktir. Çünkü ölümün karşısında durabilen tek güç doğurganlıktır. Bu yüzden dişilin yaratıcı yetisine göndermelerle harmanlanmış "bereket kültü", dönemin en kutsal konumuna yükseldi.

rında da devam ettiğinin işaretiydi. Ayrıca, M.Ö. 7. binin sonlarında Anadolu'nun en büyük Neolitik merkezi sayılan'te ele geçen Willendorf Venüsü'nü andıran iri göğüslü, büyük kalçalı, koca göbekli kadın heykelcikleri, büyüsel inançların dine dönüşüğünün de bir göstergesiydi.(14)

Bu döneme ait bir başka ilginç durum ise; "binlerce sene önce çok ilkel yaşam şartlarına sahip insan topluluklarının birbirleriyle yakın ilişkiler içine girmiş olsun ya da olmasın, tüm eski dünyada ortak bir din kavramını kadın bedeni üzerinden yaratmış olmalarıdır. **Özellikle Akdeniz kültürleri merkezli Eski Dünyada ilkel toplumlardan itibaren çoktanrılı pagan inanışlarına kadar (M.Ö. 40.000'lerden M.Ö. 1. binin ortaları) kadın, cinsel çekiciliği ile doğuran ve kendi neslini yaratan olmanın yanında besleyen, büyüten ve verimliliği sağlayan yönüyle, tek ve en büyük yaratıcı güç olarak tanrıçalaştırılır.**" Bu inanç biçimi, Eski Dünyanın Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika gibi üç kıtasında ve Akdeniz'deki adalarda (Kıbrıs, Girit, Malta, Kiklatlar) özellikle tarih öncesi devirlerde birbirlerine yakın dönemlerde ortaya çıkmıştır. Yine, Eski Dünya kıtalarından binlerce yıl daha geç bir dönemde tarih öncesi çağlarını yaşayan Yeni Dünyanın (Amerika kıtasının) ortasında özellikle bugünkü Birleşik Devletler'in güneyinde kalan Meksika, Guatemala, Belize gibi ülkelerin yer aldığı coğrafyada geçmişte yaşamış olan erken toplumlardan (M.Ö. 1500'lerden M.S. 1500'lere kadar) Nayarit, Olmec, Maya, Aztek gibi kültürlerde de kadının, doğurganlığı ve yeryüzündeki üretimin sembolü olarak kutsandığı, bu dönemde üretilmiş sanatsal örneklerden anlaşılmaktadır. Orta ve Güney Afrika, Avustralya ve Okyanus adalarındaki ilkel kültürlerde de durum pek farklı değildir. Eski ve Yeni Dünyalılar arasındaki benzerlik şaşırtıcı olsa da, insanın yaratılışıyla ilgili kaygılarındaki çok temel düşünce tesadüf olmamalıdır. Aradaki binlerce yıllık uzun zaman boşluğu ise her iki dünya arasında doğrudan bir etkileşim olmayacağı sonucuna götürmektedir. Bu da insanın kültürel gelişiminin belli bir evresinde yaratılışıyla ilgili konularda birbirinden bağımsız zaman ve mekânlarda aynı sonuçlara ulaşabildiğini gözler önüne sermektedir.(15)

Her ne kadar bazı araştırmacılar, tarih öncesi her kadın figürünün gelişigüzel bir şekilde Ana Tanrıça ile eş tutulmasını asilsiz bir iddia olarak(16) görse de, bazılarına göre de, avcı ve toplayıcı toplulukların yaşamlarında "bereket" hemen hemen her şeyin ifadesidir: soyda bereket, avda bereket, topladıkları besinlerde bereket. Dolayısıyla göğüs, kalça ve cinsel organları abartılı yapılan bu "Paleolitik Venüs Heykeltikileri" daha sonraki dönemdeki Ana Tanrıça kavramının başlangıcı olarak kabul edilirler.(17)

Zaten Paleolitik Çağ'dan itibaren uzunca bir dönem baskın sayıda kadın heykeltiklerinin yapılmasının asıl nedeni, bu toplulukların kadından yüksek beklentileri olduğu düşüncesinin birer simgesel işaretleriydi.(18)

Tarımla geçinen tüm toplumlarda olduğu gibi Sümerliler için de yaşamın devamını sağlayan en önemli değer, kutsal güçler tarafından denetlendiğine inanılan "bereket"ti. Tanrıça İnanna, bereketin ve üremenin koruyucusuydu ve bu hayati görevin sorumluluğunu dişil bir güç olarak omzunda taşıyordu. **İnanna, gelecekte Babil'de İştâr, Anadolu'da Kibele, Yunanistan'da Afrodit/Demeter, Roma'da Venüs gibi farklı farklı kılıklara girse de, sonuçta tüm bu tanrıçalar, verimliliğin "kutsal bir dişi" tarafından korunması geleneğini temsil ediyorlardı.** Üstelik tanrıçalara bu görev, bizzat erkek egemen toplum tarafından verilmişti. Çünkü ataerkil uygarlık başlangıç döneminde Neolitik Çağ'ın tanrıça kültünü tamamen ortadan kaldırmamıştı. Bu nedenle erkek tanrılar, belki de en önemli görevlerini tanrıçalara devretmişlerdi. Bu yetki devri sayesinde daha da güçlenen İnanna, Sümer inanç sistemi için vazgeçilmez bir tanrıça konumuna yükselmişti.(19) İlk şehir devletlerinin ortaya çıkmasıyla Ana Tanrıça figürünün öneminin azaldığı, yanındaki eşin/oğlun öneminin arttığı, sonra da bu erkek eşin kendi egemenliğini kurduğunu; daha sonra bu erkek tanrının, fırtına tanrısıyla birleşip kaynaşarak bir tanrılar ve tanrıçalar panteonuna başkanlık eden Yaratıcı Tanrıya dönüştüğünü görürüz. **Bu aşamada hâlâ yaşamı yaratan ve ölüme egemen olan Ana Tanrıça'dır; ancak soyun üretilmesi sürecinde erkeğin işlevi artık daha açıktır.** Tanrıça, genç

İnanna, gelecekte İştâr, Kibele, Afrodit, Venüs gibi farklı kılıklara girse de, tüm bu tanrıçalar, verimliliğin "kutsal bir dişi" tarafından korunması geleneğini temsil ediyorlardı.

tanrı ile cinsel birleşme kurmadan ve bu tanrı ölüp, daha doğrusu ritüel gereği öldürülüp -ki bu, kurban geleneğinin de başlangıcıdır- yeniden "dirilmeden", mevsimlerin yıllık döngüsü başlayamaz. M.Ö. 4. ve 3. binyıllarda, çeşitli toplumlarda benzer biçimlerde kutlanan Kutsal Birleşme (*Hieros Gamos*) ve benzeri yıllık bereket törenleri, işte bu inanç sistemini yansıtır. İki cinsli kutsal çift, üremeyle ilgili düşüncelerin değiştiğinin kanıtıdır; üremenin salt kadın cinsine özgü bir olay olarak görüldüğü dönem artık kapanmıştır. Nitekim M.Ö 3. binyılın

Tarımla geçinen tüm toplumlarda olduğu gibi Sümerliler için de yaşamın devamını sağlayan en önemli değer, kutsal güçler tarafından denetlendiğine inanılan "bereket"ti. Tanrıça İnanna, bereketin ve üremenin koruyucusuydu ve bu hayati görevin sorumluluğunu dişil bir güç olarak omzunda taşıyordu.

başlangıcında, yaratılış efsanelerinde bir değişiklik göze çarpmaya başlar. Ana Tanrıça artık, tanrılar panteonunun başındaki yerinde görünmez olur. Tanrıça yerini, genellikle fırtına ya da yıldırım tanrısı olan bir erkek tanrıya bırakır; o da giderek daha fazla, yeryüzündeki krala benzemeye başlar. "Tahttaki Kadın" olarak kutsal egemenlik ve bilgi kaynağı İsis, daha sonra anneliğin ve sadık zevceliğin prototipi haline gelir. Erkek kardeşi ve eşi Osiris'e tarımın gizemini öğretmesinde ve Osiris'in parçalanmış bedenine yeniden can vermesi gibi eski Ana Tanrıça özelliklerini sürdürür.(20) Sümer tapınaklarında çalışan "kutsal fahişeler", bedenlerini İnanna'ya "adamışlardı. Tapınaklarda yapılan fuhuş, bir gelir kapısı olmanın ötesinde, dinsel bir olguydu. Kutsal bir yerde, bereketin güvenliği için yapılan bir birleşme, hem erkek hem de kadın için saygınlık sağlayan bir davranıştı. Özellikle tapınaklarda bedenlerini İnanna'ya adanmış kadınlar, toplum içerisinde büyük saygı görürlerdi. Çünkü her kutsal fahişenin, tanrıçanın cisimleşmiş hali olduğuna inanılırdı. Aileler kızlarını kendi elleriyle tapınaklara getirirlerdi. Genç bir kız için bakireliğini İnanna'ya adanmak ve tapınakta bir yabancıyla beraber olmak çok önemli bir erdem sayılırdı. Kutsal fahişenin müşterisi de sadece haz peşinde koşan bir erkek değildi. Onun isteği yaşamın en mahrem zevkini tadarken, aynı zamanda bedenini bereket tanrıçasına adanmış fahişeyle beraber tanrısal bir zaman geçirmektir. Sümer düşüncesine göre insanın içindeki cinsel arzu, doğurganlığın sürekliliğini sağlayan en önemli güçtü. Aslında kutsal fahişelik, toprak ana kültüne yakarışın bir uzantısıydı. Sümerlerin seks tapınaklarında arzu ve cinsel tepki, ilahiden gelen bir armağan ya da bir kutsama gibi kabul edilen bir yenden üretme gücü olarak yaşanırdı. Sümer inancına göre yılın bereketli geçmesi, İnanna'nın mutlu edilmesine bağlıydı. Aslında Ana Tanrıçanın kendisi de kutsal bir fahişeydi. Bu dönemlerde yapılan İnanna/İştâr heykeltikileri ve kabartmalarında ilk göze çarpan, tanrıçaların hayli erotik pozlarla betimlenmeleriydi. Örneğin iki eliyle iki göğsünü kavramış tanrıça duruşu çok sık rastlanan bir figürdü. Fahişelerin tapınaklardan ayrılıp şehirlerin içine inmeleri ve bu mesleğin kutsaldan arınıp lanetli bir elbise giymesi, uygarlığın ilerleyen dönem-

Antik Yunan tanrıları, bizzat cinsel hazzın peşinden koşanlardı. Fırtınalı aşklar, ensest ilişkiler ve kıskançlıklar yaşayan tanrılar, sevdiklerini elde etmek için yeri geldiğinde hilelere bile başvurulardı. Erkek egemen düzen, Zeus'un kişiliğinde tanrılar katına el atmış ve cinsel alandaki hiyerarşik dizgesini orada da kurmuştu. Tanrıçalar ise dişile özgü ikincil konumda varlıklarını sürdürüyordu.

lerinde, erkek egemen düzenin iyice olgunlaşmasının sonucunda gerçekleşmişti.(21)

Bahçıvan Sukaletuda'nın uzun bir yolculuk sonrası yorgun düşüp, bahçesinin yakınlarında uyuyup kalan Tanrıça İnanna'ya tecavüzü ise, erkeklerin "Ana Tanrıça"ya karşı başkaldırısının mitolojik göstergesiydi. Her ne kadar tanrıça, kaynaklardan su yerine kan akıtarak, fırtınalar ile memleketi harabeye döndürerek bunun öcünü almaya kalkışmışsa da erkeklerin gücünün zamanla yaygınlaşmasını ve "Ana Tanrıça"nın alt edilmesini engelleyememişti.(22)

Antik Yunan tanrıları ise, bizzat cinsel hazzın peşinden koşanlardı. Bu durum, kullar tarafından yadırganmayan "iffetsiz" tanrılar dönemine işaret eder. Fırtınalı aşklar, ensest ilişkiler ve kıskançlıklar yaşayan tanrılar, sevdiklerini elde etmek için yeri geldiğinde hilelere bile başvurulardı. Erkeğin bütün özelliklerini kendisinde toplamış olan baş tanrı Zeus'tu. **Erkek egemen düzen, Zeus'un kişiliğinde tanrılar katına el atmış ve cinsel alandaki hiyerarşik dizgesini orada da kurmuştu. Tanrıçalar ise dişile özgü ikincil konumda varlıklarını sürdürüyordu.** Zeus'un kız kardeşi ve aynı zamanda karısı olan Hera, baş tanrıça konumunda evliliklerin kutsal koruyucu-

suydu. Mitolojide Hera, çaresizlik içerisinde kocasına boyun eğen dişil bir karakteri canlandırıyordu. Hera, kocasının aşk kaçamaklarına çok öfkelense de sonuçta o; bağışlayıcı, sadık ve cefakâr bir kadındı. Aşkın, güzelliğin ve erotik güçlerin tanrıçası Afrodit ise şehvet düşkünü olarak lanse edilmişti.(23)

Bazen de tümüyle kuşatıcı olan, yani her türlü özelliği kendinde toplayan, hem iyilik hem de kötülük getirme, hem yaşatma hem öldürme olan, hem ana ve koruyucu hem de bakire ve savaşıcı olan Ana Tanrıça'nın çeşitli özellikleri birbirinden koparılır ve farklı tanrıçalara, giderek de tek bir erkek tanrıya, sonra da gene erkek bir tanrı kavramına aktarılır. Bu dönüşüm, Ana Tanrıça'ya tapınılan toplumlarda, ekonomik ve toplumsal ilişkilerle birlikte cinsiyet ilişkilerinde de meydana gelen değişikliklerle yakından ilgilidir ve giderek güçlenen erkek üstünlüğünün ve buna paralel olarak kadınların statü kaybetmesinin ideolojik alandaki göstergelerinden biridir.

Yunan inancında, cinselliğe hoşgörüyle bakan tanrıların yanında, daha eski dönemlerin söylencelerinden etkilenecek oluşturulan ve "kötü kadın" düşüncesini temsil eden bir tanrıça da vardı. **İlk günah işleyen kadın figürü, Yunan mitolojisinin**

de kendisine Pandora olarak yer bulmuştu. Pandora, tıpkı Havva gibi insanlığın başına köklü dertler açan bir "ilk kadın" tasviriydi. Pandora'nın suçu, yasak meyveyi yemesi değil, dokunmaması gereken kutuyu açmasıydı. Bu kutunun içinden çıkıp insanlığın arasına karışan güç ise kötülüğün ta kendisiydi. Üstelik "umut" kutunun içinde kalmıştı. Böylece Pandora da, Havva gibi tüm insanlığın başına hiçbir zaman yok edilemeyecek bir bela sarmıştı.(24)

Tek tanrılı dinlerin ilki olan İbarani inancını, katı bir ataerkil anlayışı üzerine kurmuştu. Cinsellik ilk defa "günahkâr" bir edim olarak kabul ediliyordu. Tevrat'taki yaratılış hikayesine göre tanrı, Adem'i uyutup onun kaburga kemiğinden kadını yaratmıştı. Bu betimleme, bin yıllar boyunca erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğünün kutsal kanıtı olarak görülecekti. Kadının ikincil konumu, artık tanrısal bir kaynak tarafından da tescil edilmişti. Kadının lanetlenmesine neden olan bir diğer kutsal hikaye de, yasak meyvenin yenmesi ve bunun sonucunda da Adem ve Havva'nın cennetten kovulması olayıydı. Tevrat'a göre, bu yasaklanmış eylemi yapmak için erkeğin kafasına giren kadındı. Erkeği baştan çıkaran, kışkırtıcı bir yaratık olarak düşünülen kadın, aynı zamanda ilk günahın işlenme-

Yunan mitolojisinde Zeus'un hem kız kardeşi, hem de eşi olan Hera, çaresizlik içerisinde kocasına boyun eğen dişil bir karakteri canlandırıyordu.

Sümer tapınaklarında bedenlerini İnanna'ya adayan kadınlar, Hristiyanlıkta bu sefer tanrı babaya adayacaklardı; ancak tam tersine cinsellikten uzaklaşım ömür boyu bakire kalarak...

sine de neden olmuştur.(25) Oysa Tevrat'ta "zina", yasaklanan ve günah sayılan ilk "On Emir" kapsamına alınırken tecavüz dışarıda bırakılmıştı.

Eski Ahit'in Tekvin bölümündeki öykü, Havva'nın cezalandırılışını meşrulaştırmanın yanı sıra hem kadının "yapısal aşağılığını" sistemleştirmekte, hem de kadını ebediyen şeytanın suç ortağı ilan etmektedir. Kadın, yeryüzü devletinin bir üyesi olarak oynadığı cinsel nesne rolüyle lanetlenirken, tanrı devletinde doğal görevi olan kocasına yardımcılık ve çocuklarına bakıcılık rolüyle de yüceltilir. Böylece, kadın yalnızca erkeğin mutlak karşıtı olmakla kalmamakta; kendi kendisine karşı da, Lanetli Havva ve Kutsal Meryem Ana olarak, onulmaz bir biçimde bölünmektedir. **Ana Tanrıça kültünün bastırılıp kadının özgür cinselliğinin "günah"a dönüştürülmesi süreci, böylece, hükmünü yürütmeye devam etmektedir.** Augustinus'un anlatımında kadın, toplumdaki araçsal konumunu ortaya koyan üç yönüyle ele alınır. Baştan çıkarıcı, zevce olarak ailenin düzenini korumakla görevli olarak kocanın aracı ve anne olarak da tanrının yaratıcılığının aracıdır. Hangi amaca hizmet ettiğine bakılarak, kadın ya lanetlenir ya da yüceltilir.(26)

Arkeolog ve filolog olan Mascetti'ye göre, bakire Meryem ve onun babasız çocuk dünyaya getirme hikâyesi İlkçağ mitolojisinin motiflerinden kalan bir mirastır. Samiler, tapınak kadınlarının doğurduğu çocukları, anneleri evli olmadığı için "bakireden doğma" olarak adlandırmaktaydılar. Cebail adı "ilahi koca" anlamına da gelmekteydi. Hristiyan kadınların önünde en güçlü rol, İnanna'ya hiç benzemeyen "Bakire Meryem" figürüydü. O, bakire bir anneydi! Kadınların ruhsal hedefi Meryem gibi saf ve dokunulmamış olmaktı. Anneliğin cinsel arzular tarafından gölgelenmesi gerekiyordu. Cinsel ilişki sadece kutsal amaç olan doğuma hizmet içindi. Bedeni zevke teslim etmek bir günah olarak kabul ediliyordu. Bu inanca göre ruhun temiz kalması ancak cinsel perhizle sağlanabilirdi. Arzuyla görmezden gelen inanç, penisin kabarmasını sağlayan gücü de, kadın bedeninin şeytani kıskırtıcılığı olarak ilan etti. Bundan böyle erkek, yapacağı günahkâr eylem sonucunda duyacağı suçluluk duygusunu, kadın bedenini lanetleyerek hafifletecekti. Tek tanrılı dinlerin yayılma sürecinde erotik çağ artık çok gerilerde kalmıştı.(27) Sümer tapınaklarında bedenlerini İnanna'ya adayan kadınlar, Hristiyanlıkta bu sefer tanrı babaya adayacaklardı; ancak tam tersine cinsellikten uzaklaşım ömür boyu bakire kalarak...

Hayvanlar hâkimi Ana Tanrıça

Neolitik Çağ'ın başından itibaren kadınlar akbaba, yılan, aslan ve leopar gibi çeşitli hayvanlarla birlikte temsil edilmiştir. Erkek, avcı olarak vahşi hayvanın veya vahşi hayvan sürülerinin düşmanıyken, kadın çok daha önce, canlıların koruyuculuğunu üstlenen ve hayvanların varlığının sürdürülmesinde yardımcı olan bir tür dini yükselişi simgeliyordu. Havva, ana olarak büyük tanrılığa adım adım ulaştı ve hayvanların da anası görevini yükledi.(28) Anadolu'da 9000 yıllık bir zaman dilimi içinde Ana Tanrıça'nın dinsel ve sanatsal yönden geçirdiği gelişim evrelerini izlemek olasıdır. **Anadolu'da çeşitli yerleşim merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan yüzlerce Ana Tanrıça figüründe, bir taraftan Ege Dünyası ve Güneydoğu Avrupa'nın, diğer taraftan da Mezopotamya uygarlıklarının**

izleri görülmektedir. İnsanların, hayvanların ve doğanın en yaratıcı gücü olan Ana Tanrıça kültü, hem dine hem de sanata damgasını vurmuştur.(29) **Kadının doğa ve yaşamla mücadelesinde bilginin önemli bir güç olduğunu tartışmaya bile gerek yoktur. Çağdaş filozoflar bu bilgiyi destekleyecek çok sayıda kanıt üretmiştir.** Bilgi, hâkim olmak, korunmak, korkmamak demektir. Bilinmeyen şeyler insanı korkutur. İnsandaki bilme isteği mitoslar yaratmaktadır. Bilmek düşmanları kontrol etmektir. Kadını Çatalhöyük'teki leoparlara hâkim görünen bu heykelciğin de tanrıçadan ziyade üreten ve bilen bir kadını temsil ettiği açıktır. Vahşi hayvanın üzerinde bir tahta oturmak ise güçlü bir hâkimiyeti temsil eder. Tahtını kurmuş ve gücünü tescillemiş aynı zamanda doğayı da dizginleyen iktidarın sahibidir.(30) Çatalhöyük'ün leoparlarla tasvir edilen "hayvanlar hâkimi", gelenek halinde varlığını binlerce yıl sürdürerek Kibele, Artemis ve Hekate gibi Ana Tanrıça kültürlerinde tesirini devam ettirmiştir. Kibele'nin de yırtıcı hayvanlarla tasviri, bir yandan onun kudretli imajını güçlendirmekte, öte yandan onun insanlığa yararlı bir şahsiyet olduğunu da vurgulamak istemektedir.(31)

Aslan, Ana Tanrıçanın güç sembollerinden bir tanesidir. İnanna, çoğu zaman aslanlı bir tahtın üzerinde oturur-

Arkeolog ve filolog olan Mascetti'ye göre, bakire Meryem ve onun babasız çocuk dünyaya getirme hikâyesi İlkçağ mitolojisinin motiflerinden kalan bir mirastır. Samiler, tapınak kadınlarının doğurduğu çocukları, anneleri evli olmadığı için "bakireden doğma" olarak adlandırmaktaydılar. Cebail adı "ilahi koca" anlamına da gelmekteydi.

ken resmedilir; Hindistan'da büyük Ma-ya'yı bir aslanın üzerine binerken görürüz; öfke dolu İsis, karşımıza aslan kafalı Saçmet olarak çıkar; Afrodite, Miken'de bulunan aslanlı kapıda tapınılır. Lilith'in aslanlı tahtını büyük baykuşlar çevreler,(32) Küçük Asyalı Tanrıça Kibele ise aslanlar tarafından çekilen bir arabada oturur,(33) Hekate ise her iki kolda iki aslan arasında, çevresinde iki kuş ve kaplanlar ile tasvir edilir.(34)

Ana Tanrıçanın bu tabiata, vahşi hayvanlara, içgüdülere hâkimiyetinin zaman içerisinde erkeklere özgü bir hal aldığını görüyoruz. Çin'in efsanevi tanrı kralı Hwang-Ti, kahramanların ya da Hacı Bektaş gibi kâmillerin belirleyici özelliği olur. Hacı Bektaş'ın kucağında tasvir edilen yabani hayvanların uysallığı nefis üzerindeki tam denetiminin ona kazandırdığı sınırsız kudretin ifadesidir. Hacı Bektaş, bu kudretle maddi dünyanın değil, manevi bir dünyanın efendisidir. Yine Türk mitolojisinde "Ge-yikli Baba" olarak anılan dervişlerin de ge-yiğe bindikleri ve tepelerinde ge-yik boynuzları bulunan şapkalar taşıdıkları bilinmektedir.(35)

Her şeyi yaratan kadının tarihi yok edildi

Peki, Mezopotamya'da, Mısır'da ve Anadolu'nun birçok yerinde adlarına sayısız tapınaklar yapılan, heykelleri dikilen, yardım etmesi için yakarılan ve insanların yardımına koşan bu hayvanlar hâkimi kudretli tanrıçalara ne oldu da yerlerini erkek tanrılara bırakarak tarih sahnesinden yavaş yavaş kayboldular?

Elleriyle, sözleriyle, bilgileriyle ve yaratıcılıklarıyla her yerde olan Ana Tanrıçalar hangi güçler tarafından yeryüzünün dışına göklerde yaşayan tek bir erkek tanrının lehine saltanatlarından edildi? **Yeryüzü tanrıçasına saygı sona ererken, erkekler yardım için göklere çekildiler.** Erkek tanrıların hepsi göğün öğelerinden hava, rüzgâr ve şimşeklerdendi. Tanrılar artık toprağın ve kadının karnında değil, göklerde ve erkeklerin yüreklerinde yaşıyordu. Zamanla kendi geçmişlerinden yoksun bırakılan ve tarihi yorumlamaktan dışlanan kadınların sesleri baskın erkek söylencesi

Tarımı icat eden; hayvanları evcilleştiren; ocak, yemek pişirme, mutfak kültürünü yaratan; ipi, ağı, bağlamayı, dokumayı icat eden vb. hep kadınlar olmuştur.

ile susturuldu. **Bütün kültürlerde kadınlar, ilkin onları tanrılaştıran, sonra da lanetlemelerine sebep olan bir öge olan doğayla ilintilendirildi.**(36)

Paleolitik Çağ'dan itibaren uzunca bir dönem baskın sayıda kadın heykelticilerinin yapılmasının asıl nedeni, bu toplulukların düşüncesinde bunların, kadından yük-

sek beklentilerinin olmasının birer simgesel işaretini oluşturmalarıydı. **Ancak, eski uygarlıkları ve kültürleri inceleyen kitaplarda yalnızca inanç dünyasında değil, yaşamın her alanında etkin bir konumda olan kadınlardan yeterince bahsedilmemişti.** Beş binyıl boyunca açıkça söylenese de erkeğe göre kadınlara zekâca geri diye bakılmıştı. Oysa kadınların icatları erkeklerden önceydi.(37)

Evet. Her şeyi icat eden kadındı: Tarımı icat etmeleri; sığır, davar, kaz, tavuk beslemeleri; sebze, ağaç yetiştirmeleri ve bu ürettiklerine ad vermeleri; içinden resim-yazı simgeciliğinin çıktığı bir büyü dilini ve söz büyüsünü başlatmaları; bundan da sözcük ağlarının çıkması; bütün bu evcilleştirdikleri hayvanlardan yeni anlamlar üretmeleri; ocak, yemek pişirme, mutfak kültürünü yaratmaları; kışın aç kalmamak için yiyecekleri kurutarak saklamayı icat etmeleri; yoğurt ve peynir için mayayı keşfetmeleri; sirkeyi icat etmeleri; ipi, ağı, bağlamayı, dokumayı icat etmeleri; balçığı yoğurup tılsım/büyü amaçlı ilk heykelticileri, oyuncakları yapmaları; çanak çömlek yapmaları; söğüt yapraklarından ve ağacın kabuğundan ağırlara iyi gelen aspirinin temel maddesini keşfetmeleri; inanç ve düşünce sistemini birlikte ele almaları; oyunu icat ederek çocuklarına oyunlu cinsel eğitim vermeleri, aşkı icat etmeleri, yüz yüze sevişmeyi tanrıça dini altında erkeklere öğretmeleri, öpüşmeyi yüceltmeleri; masal, ağıt, ninni ile başlayarak şiiri ve müziği bulmaları; toplumsallaşmayı başlatmaları vb. şeylerin hepsi kadınların eseri idi. Çağına göre zengin deneyler yaşayan, onlardan anlam üreten, sözcükleri çoğaltan bu kadının kuşkusuz zengin bir dili de vardı.(38)

İlk çobanlar da kadınlardı: Çobanlık esasını Sümer'de İnanna çobana verdiğinde o İnanna'nın eşi olur ve kenti yönetmeye başladılar.(39) Asa hükümdarlık simgesidir. Dolayısıyla yöneticileri de kadın belirliyordu.

Sosyalleşmenin gerekli olduğunu önce kadın fark etti: Kendini ve çocuğunu, yakınlarını, evcilleştirdiği hayvanları güven altına almak için kurallar koydu. Doğayı okuyarak, hava ve iklim değişikliklerini önceden anlamayı akıl etti. İlk yorumbilimi başlatan, gördüğü, duyduğu şeylerden

Kadınların buluşları ve başarıları önceleri erkekler tarafından da önemli görüldü. Ancak daha sonra kadınlar eve kapatılıp sadece hizmet görevlilerine dönüştürüldüklerinde ve yaratıcı işler erkekler kaldığında, kadınların daha önce uygarlaşma yolunda attıkları dev adımlar unutturuldu veya erkeklerin söyleminde önemsizleştirilerek öteki kadın imgesiyle bilinç dışına atıldı. Özellikle kadının sevişmeyi öğreten imajı fahişeye dönüştürüldü ve ortak bilinç dışında ürkünç bir kadın imgesi yerleştirildi.

anlam üreten ve yorumlayan da "O" oldu.(40)

Yazıyı ilk bulan da kadındı. Hindistan'da Tanrıça Sarasvati ilk abecenin buluşçusu olarak ululanırken, Kelt İrlanda'sında Tanrıça Brigit dilin koruyucu tanrısı sayılıyordu. **Kitaplar, yazı sanatıyla, kil tabletleri ilk bulan kişi olarak Sümer'de Tanrıça Nidaba'ya saygı gösterildiğini açıklıyordu.** Nidaba, erkek tanrılardan daha önce görülüyordu. Sümer cennetinin yazmanı da kadındı. Ama en önemlisi şu ana kadar bulunmuş yazılı dillerle ilgili örneklerin kazıbilimsel kanıtlarıydı; beş bin yıl önce yazılan bu örnekler Sümer'de, Erech'deki Cennet'in Ecesi Tapınağı'nda bulunmuştu. Yazının hep bir erkek tarafından bulunduğu söylenegelmiş ve böyle tanımlanmış olsa da, sözünü ettiğimiz etmenler bileşimi ıslak kile ilk anlamlı imleri basan kişinin kadın olduğu konusunda en inandırıcı kanıtlarını ortaya koymaktadırlar.(41)

Kadınların söz konusu buluşları ve başarıları önceleri erkekler tarafından da

önemli görüldü. Ancak daha sonra kadınlar eve kapatılıp sadece hizmet görevlilerine dönüştürüldüklerinde ve yaratıcı işler erkekler kaldığında, **kadınların daha önce uygarlaşma yolunda attıkları dev adımlar unutturuldu veya erkeklerin söyleminde önemsizleştirilerek öteki kadın imgesiyle bilinç dışına atıldı. Özellikle kadının sevişmeyi öğreten imajı fahişeye dönüştürüldü ve ortak bilinç dışında ürkünç bir kadın imgesi yerleştirildi.**(42)

Yazısız dönemden itibaren heykelleriyle, tapınaklarıyla tarihe iz bırakan bu kadınların asıl tarihleri yok sayıldı. Çünkü her şey yazılı dönemin iktidarın dizginlerini ellerinde tutan, resmi hafızayı tamamlayan ve devlet arşivlerini kontrol eden erkek bakışının süzgecinden geçti. Kadınların yaptıkları ve söyledikleriyle ilgili ilk kayıtlar, vakanüvislerin(43) seçme ölçütleri ile şekillendi. Herodotos'tan Taine'e, Livius'tan bugünün kentlerine kadar, kamusal sahnelerdeki kadınlar benzer kalıplara döküldüler. Öyle ki Roma döneminde nüfus sayımlarında bile kadın yok sayıldı.(44) **Başlıca üç erkek alanı olan din, ordu ve siyasetten dışlanan kadınlar,(45) yüzyıllarca suskun kalacakları karanlık bir döneme hapsedildiler.**

Böylece kadınlar ve sözlü kültür yaratıcı halklar aynı kaderle baş başa kaldılar: Unutulmak, yok sayılmak! Erkeklerin örgütlediği devlet yazıya önem verdi. Bunun sonucunda erkeğin tarihi yazılırken kadın bu tarihin dışında bırakıldı. Tıpkı Avrupalı bilim insanının Yunan'la başlattığı kendi tarihini yazıp, dünya uygarlık atlası diye tanıtmaya ya da dünya uygarlık atlasında Hristiyanlar dışında Müslümanlara yer vermemesi nasıl mümkün değilse, dünyada insanların yarısı olan kadınların uygarlığa hiç katkı yapmaması da mümkün değil. Dünyada uygarlık, Hristiyanlarca Eski Yunan'la, Tevrat ve İncil'le başlar. Müslümanlar ise uygarlığı İslam diniyle başlatırlar. Bilim insanları, akademisyenler Sümer'le, Mısır'la, Hint'le, Çin'le başlatırlar. Fakat hepsinde de uygarlaştırıcının ortak cinsiyeti daima erkek olarak algılanır.(46)

Eski uygarlıkların tapınılan bu dişil tanrıları hakkında ne kadar az şey yazıldığını görmek, sonra da eldeki gerçeklerin halk yazınında ve genel eğitimde ne-

redeyse yok sayıldığı olgusuyla karşılaşmak hem şaşırtıcı, hem de öfkelericidir.(47) Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere gerek kazı bilimi gerekse eski dinler tarihi konusunda eldeki bilgilerin çoğu erkek yazarlar tarafından derlenip irdelenmiştir.(48)

Bütün bu anlatılanlardan sonra, bugün elimizdeki yazıları yazmış eski bilim adamlarının çoğunu, çağdaş dinlerin nasıl etkilemiş olduğu sorusuyla da karşı karşıya kalmaktayız. Acaba kaç bilim adamı salt erkeklerin önderlikte ve yaratıcı buluşlarda her zaman egemen konumda olduğunu varsayıp bu varsayımlarını eski kültür çözümlmelerine yansıtmışlardır? **Tanrıçaya tapınan topluluklar arkeolojik belgelerle kanıtlanmışken, kazara sözü edilse dahi neden sürekli "çoktanrılı" dinler çağının, kadın tanrılara tapınma döneminin karanlık ve karmakarışık, gizemli ve günah dolu, daha sonraki eril dinlerde birlikte yer aldığı düşünülen ve aklın uzun ışığından yoksun olduğu sonucuna varılır?** Bundan ötürü kendimizi, "evren"in eski Kadın Yaratıcısı'na tapınan topluluklar konusunda kolayca elde edilebilecek bilgilerden neden binlerce yıl yoksun kaldığımızı merak ederken bulabiliriz.(49) Çoğu kazı bilim yazılarında dişil dinden "üreme tapınıcı" olarak söz edilmesi de olasılıkla,

Yazıyı ilk bulan da kadındı. Hindistan'da Tanrıça Sarasvati ilk abecenin buluşçusu olarak ululanırken, Kelt İrlanda'sında Tanrıça Brigit dilin koruyucu tanrısı sayılıyordu.

bunları etkileyen çeşitli dinler tarafından inanılıp sürdürülen cinselliğe karşı tutumların açığa vurulduğu bir gösterge olmalıdır.(50)

Zira bilim yazarları, toprak altında kalan antik kentleri ve o merkezlere ait tapınakları anlatırken, cinsel açıdan etkin olan tanrıçadan “uygunsuz”, “dayanılmaz ölçüde saldırgan”, “utanç verici biçimde ahlaksız” diye söz ederler. Buna karşın, söylencelerde kadınlarla su perilerinin ırzına geçen, onları baştan çıkaran erkek tanrıları ise “oyuncu”, giderek hayranlık uyandıracak ölçüde “erkeksi” olarak tanımlanırlar. Tanrıçanın saygın tanrısallığıyla at başı giden açık cinselliği, bir bilim adamının kafasını öylesine karıştırmıştır ki sonunda bu tanrıçadan, şaşırtıcı “kız oğlan kız-yosma” diye söz etmekten başka çıkar yol bulamamıştır. Tanrıça inancının eski cinsel törelerini izleyenler ondan sürekli, kendi dillerinde saygın ya da kutsal anlamıyla “kuttören yosmaları” diye söz ederler. Bununla da kalmıyaz, tanrıçanın unvanının “Cennetin Ecesi” olmasına karşın, bazı yazarlar O’na yalnız ölümsüz “Toprak Ana” demeye razı olurlar.(51)

Yazısız dönemlerin dilsiz “dişi idol-ler”ine ilişkin sanat yapıtlarına, yazının icadı sonrasında çeşitli mitolojik belgelerin de eklenmesi sonucunda, bu inanç dünyası daha da karmaşık bir hale sokuldu. Dolayısıyla Ana Tanrıça tapınımına ilişkin bilgiler, kadın bakış açısının yer almadığı bilim dünyasında erkeklerin egemen düşünceyle şekillendirildiğinden, biz kadınları, binlerce yıl öncesinin asıl gerçeğini yeniden keşfetmeye ve geçmişin tarihini yeniden yazmaya yönlendirdi. Çalışmamın bundan sonraki bölümünde, Paleolitik Çağ’dan itibaren bildiğimiz hayat veren “Ana Tanrıça”nın, binlerce yıllık süreç içinde hayat alan ürkütücü, korkunç cadı tanrıçaya dönüştürüldüğünü göreceğiz.

Şifacı “Ana Tanrıça”dan “Cadı Tanrıça”ya

Eskiçağlardan günümüze hemen hemen bütün toplumlarda görülen büyü, ilkel bir düşüncenin ürünü olarak görüldüğünden “din” kavramı içinde değerlendirilmez.

Tanrıça inancının eski cinsel törelerini izleyenler ondan sürekli, kendi dillerinde saygın ya da kutsal anlamıyla “kuttören yosmaları” diye söz ederler.

Oysa büyü, ilkel bir düşüncenin ürünü olarak kabul edilmiş olsa dahi semavi dinlerin içinde de kendine bir şekilde yer bularak günümüze kadar varlığını korumuştur.

Aslında Frazer, büyü’nün dinden önce geldiği tezini ileri sürer. Durkheim’e göre din, sosyal tecrübelerin bir yansıması idi.(52) Freud’a göre dinin kökeninde, beşerî kültürün ve cemiyetin bir kalıntısı ola-

Bilim yazarları, toprak altında kalan antik kentleri ve o merkezlere ait tapınakları anlatırken, cinsel açıdan etkin olan tanrıçadan “uygunsuz”, “dayanılmaz ölçüde saldırgan”, “utanç verici biçimde ahlaksız” diye söz ederler. Buna karşın, söylencelerde kadınlarla su perilerinin ırzına geçen, onları baştan çıkaran erkek tanrıları ise “oyuncu”, giderek hayranlık uyandıracak ölçüde “erkeksi” olarak tanımlanırlar.

rak “ilkel bir cinayet” bulunuyordu. Freud’un, ilkel cemaatlerde buluş çağına ulaşan genç erkeğin aile şefi tarafından kovulması ve kovulan oğulların da babalarını öldürmesi(53) şeklindeki açıklaması, mitolojide de kendisine yer bulmaktadır.(54) Genel bir tarzda denebilir ki her mitoloji bir şeyin nasıl varlık şekline geldiğini izah etmektedir. Yani dünyanın, insanın, herhangi bir hayvan şeklinin veya şu kurumun nasıl olduğunu hikâye etmektedir. Gerçekte yaşayan mitoloji daima bir külte bağlıdır ve bir dini davranışı doğrulamaktadır.(55) İlkel toplumlar, animizm olarak adlandırdığımız, dünyanın hem iyi hem de kötü sayısız ruhsal varlıkla dolu olduğuna inanmışlardır. Onlara göre hayvan, bitki ve dünyadaki tüm cansız nesnelerin iyi ya da kötü ruhları vardı.(56) Ayrıca, günümüzde “totemizm” adı verilen inanışa uygun olarak, bazı bitki ve hayvanları da totem olarak kabul etmiş ve ataları olarak tapmışlardır.(57) Eski toplumlar, söz konusu açıklanamayan kötü durumların doğaüstü güçler tarafından oluşturulduğuna inanmışlar ve açıklayamadığı durumları yarattığına inandığı güçlere bel bağlamışlardır. Bu kötü durumları kendi kontrolü altına almak için cadılıkla bağdaştırılan büyüye de başvurmuşlardır.(58)

İngilizcedeki “cadı”(59) (witch) sözcüğü “bilge kadın” anlamına gelen wicca’dan türemiştir. Bilge kadınlar ebelik yapar ve şifalı bitki ve otların iyileştirici özellikleri konusunda geniş bir bilgiye sahip oldukları için hastaları iyileştirirdi. Yani cadılar, ilk doktorlardı.(60)

Hastalık-sağlık süreçlerine ilişkin bir başka yaklaşım, hastalık etkenlerinin doğadan kaynaklandığı, dolayısıyla tedavisinin de doğada bulunduğu varsayımından hareket eden otacıların deneme yanılmaya dayalı bitkisel yöntemleri kullanmasıdır. Otacılık geleneğinde, toprakla doğrudan ilişkileri ve bitkiler konusunda daha fazla bilgiye sahip olmaları nedeniyle kadınların egemen olduğu bilinmektedir. Pek çok toplumda “kocakarı ilaçları” olarak adlandırılan bitkisel tedavi yöntemlerinin akılcı tıbbın ve farmakolojinin öncüsü olduğu, bu bağlamda kadınların tıbbın gelişimine tarihin ilk dönemlerinden başlayarak katkıda bulundukları söylenebilir.(61)

Dünyanın her yerindeki kültürel söyleneler, yaşam ve ölümün gizemlerini yalnızca kadınların bildiği, dolayısıyla yalnızca onların büyülu şifacılık sanatını uygulayabilecekleri bir zamandan söz ederler.(62) Şifacılık sanatında hastalara ilaç yaparak acıları dindiren, hastalıkları gideren, insanları kirlilikten, kötü ruhlardan arındıran, doğuma yardım eden, gelecekle ilgili kehanette bulunan, yağmurları yağdıran, ölümleri öteki dünyaya götüren kişilere "otacı" ya da Uygurca "şaman" denilmektedir.

Sibirya'da Paleolitik Çağ'a ait olduğu öne sürülen kadın figürlerinin bulunması kadınların bu dönemde doğaüstü güçlere sahip olduğu inancını gösterir.(63) Paleolitik Çağ'a ait bu inanç geleneğinin Sümer, Mısır, Hitit, Roma ve Yunan gibi Eskiçağ'a damgasını vuran uygarlıklarda da devam ettiği ve kadınların şifacılıkta ne kadar etkin oldukları şüphe götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sevgiyi, şifayı ve doğumun mucizesini içinde barındıran Sümer tanrıçası İnanna'nın kişiliğinin bir kısmını taşıyan Gula, Asurlar için baş şifacı ve ölümle yeniden dirilişin tanrıçası sayılıyordu. İnanna'nın Akadlardaki adı İştar olup Hurrilerde Şavuşka olarak biliniyordu. Mısır tanrıçası İsis ile özdeş olan İştar, Filistin'e geçerek Kenan'ın Bereket Tanrıçası Astarte, İsrailce Aşeret, Aştorah ve Astarte olarak varlığını sürdürdü.(64) İslamiyet öncesi Türklerde Ak Ana, Umay ve Ayısıt, yaşamın başlangıcını ve koruyuculuğunu yüklenmiş kadın tanrıçalardır. "Umay" aynı zamanda Moğollarda plasenta ya da rahim için kullanılan bir terimdi.(65) Boğa başını, formu itibarıyla kadın rahmine benzeten Gimbatu is, Neolitik kültür yorumcularının eril kutsalla birleştirdikleri boğanın aslında tanrıyla değil kadın rahmiyle ilişkili olduğunu ileri sürer.(66)

Yunan panteonu ise, çocukları ve kadınları gözeten Demeter'i, hasta dişleri ve gözleri sağaltan Persephone'yi, kısırlık sorunları için tapınılan Genetyllis'i, çocuk hastalıklarının uzmanı olan Hekate'yi, körlüğü sağaltan Athena'yi, özel bilgileri, zehirler ve onların panzerleri üzerine olan Medea ve Kirke'yi, cerrah Leto'yu ve tanrıların ebesi Eilithyia'yi içerir. Hera, Argos'un baş şifacısıydı ve İsis, yabancı bir

Sümer, Mısır, Hitit, Roma ve Yunan gibi Eskiçağ'a damgasını vuran uygarlıklarda kadınların "şifacı" olarak bir hayli etkindir.

tanrıça olmasına karşın, Korinthoslu Yunan toplumunda şifacıların en büyükleri arasında sayılırdı.(67) Kadın meslekleri doktorluk, kâtiplik, berberlik ve aşçılığı içeriyordu. İki-üç bin yıl süresince, en azından M.Ö. 2600'lere kadar, kadınların çok az bir kısıtlamayla ya da hiç kısıtlama olmadan şifacılık yapmalarına izin veriliyordu. Ancak, M.Ö. 1000'lerde toplum çöküntüye doğru giderken, kadınlar resmi eğitimin dışında bırakıldı. M.Ö. 700'lere gelindiğinde ne kâtiplik ne de doktorluk kadın meslekleri arasında sayılıyordu. Kadınlara açık olan iş grubu çeşitleri, değişik türlerde eğlence

meslekleri, ebelik, hemşirelik, büyücülük, sütannelik ve iki tür fahişeliktir. Kadınların şifa bilimlerine katılımı giderek yalnızca hizmet etmeye indirildi. Ve kadınlar hâlâ ebe olarak işlev görürken, doğurma ve doğum daha az bir mucize, daha çok utanç verici, aşağılayıcı bir etkinlik olarak görülmeğe başlanınca, büyük olasılıkla bu meslek de saygınlığını kaybetti.(68)

Tanrıçaların çoğunlukla şifanın koruyucuları sayılmalarına karşın, dişil şifacılık panteonu göz ardı edildi. Sümer'deki kadınların tıbbından hiç söz edilmedi.(69) **Oysa bazı Mısır papirüslerinde tıp bilgisinin tanrılar ve özellikle İsis ile İmhotep tarafından yazılmış eserlerden öğrenilmiş olduğu da iddia edilmektedir.**(70) Bazı öykülere göre de kriz ve felaketlerde, kutsal bilgilerin koruyucusu kadınların bu saygın konumu, kasten ve zorla ellerinden alındı. Başka yerlerde, başka dönemlerde, kadınların şifacılık mesleğini yasal olarak uygulama hakları, değişen adet ve dinsel öğretilerle yavaş yavaş aşındı.(71) Böylece kadının statüsü, daha devlet öncesinden başlayarak en aşağıya indi. Ondan bahsedilmedi, onun hikâyeleri anlatılmadı: yüce-ana/tanrıça/hanım/kraliçe unutuldu; yerini muktedirler aldı. Fakat o, insanlığın çocukluk çağındaki her şeye kadir olduğuna inanılan yüce-ana imgesi ve onun mirasçıları olan büyücü anaların imgeleri tamamiyle yok olmadı. Tanrısal bulunan güçlü kadın, büyülerıyla insanları hem korkutup hem de sorunları çözen olarak kemikleşmiş yüce-anne imgesi, erkeklerin ortak bilincinde hep bir karanlık gölge gibi gizlenerek yaşadı, onun tekrar büyümesinden, etkili olmasından bastırılmış-bilincinde olunmayan- bir korku duyuldu. O bula-nık imge, erkek tarafından kriz zamanlarında hem istenen hem de tehdit eden bir düşman gibi rahatsız edici bulundu ve sebebi bilinmeyen davranış bozukluklarına yol açtı.(72) **İlk dönemlerdeki kadınının kutsallığı "tabu"ya, saygınlığı ve yetenekleri ise "kötü ve tehlikeli güçler"e dönüştürüldü.** Böylece önceki dönemin koruyucu dişil ruhları ve şifacıları olan kadınlar **"al karısı", baştan çıkarıcı "sarı kızlar" ve "cadılar" olarak tanımlanmaya başlandı.** Dinden soyutlanarak ve kutsallıktan uzaklaştırılarak kötü güçlerin koruyucusu sayıldı.(73)

İngilizcedeki "cadı" (witch) sözcüğü "bilge kadın" anlamına gelen wicca'dan türemiştir. Bilge kadınlar ebelik yapar ve şifalı bitki ve otların iyileştirici özellikleri konusunda geniş bir bilgiye sahip oldukları için hastaları iyileştirirlerdi. Yani cadılar, ilk doktorlardı.

İlk dönemlerdeki kadınının kutsallığı *"tabu"*ya, saygınlığı ve yetenekleri ise *"kötü ve tehlikeli güçler"*e dönüştürüldü. Böylece önceki dönemin koruyucu dişi ruhları ve şifacıları olan kadınlar *"al karısı"*, baştan çıkarıcı *"sarı kızlar"* ve *"cadılar"* olarak tanımlanmaya başlandı. Dinden soyutlanarak ve kutsallıktan uzaklaştırılarak kötü güçlerin koruyucusu sayıldı.

Büyü veya siyah sihir Mezopotamya'da kesin olarak yasaktı. Hatta büyücüler ve cadılar toplumca sıkı bir şekilde takip ediliyorlardı. O kadar ki sadece büyü yapana ve yaptırana değil, büyü yapmış olma isnadının iftira olduğu tahakkuk ederse, iftira edene de ağır cezalar verilmekteydi.(74) Mezopotamya'da olduğu gibi Hitit(75) kanunları ve Roma 12 Levha Kanunlarında büyü yapılmasına yönelik cezalar vardı. Bu cezalar bazen ölüm cezası verilecek kadar ağır bir suç sayılıyordu.(76)

Tevrat da (Çıkış 22/18 Levililer 20/27) sihri yasaklamış, sihirbaz kadın ve erkeklerin öldürülmesini emretmiştir.(77) Ancak, Hristiyanlık çağına gelindiğinde kara büyü adı altında şifacı kadınlar çok daha vahim sonuçlara katlanacaktı.

Kilisenin paganizme açtığı savaş sonucu pagan hurafeleri, büyü ve halk tıbbının başarıları, şeytanın yardımıyla gerçekleşmiş *"kara büyü"* uygulamaları olarak nitelendirildi. Halk tıbbı ve onun başlıca uygulayıcıları olan *"kocakarılar"* şiddetli takibe alındı. Onların otlardan, köklerden ve çeşitli börtü böcekten hazırladıkları ilaçlar ise büyücülüğün suç kanıtları olarak kabul edildi. Ayrıca folklorik tıptaki telkin yöntemleri (anesteziler, katalepsiler, katartik uygulamalar) şeytanla sözleşme imzalamış büyücü kadınların (cadıların) mucize benzeri

şeytani başarıları olarak görüldü. Özellikle pagan kültürünü ve mistik öğelere bulaşmış kocakarı hekimliğini ezmek, Hristiyanlığa aykırı bütün sosyal öğelerin kökünü kazımak için kilisenin bu yöntemi, siyasi bir baskı aracı olarak başarıyla kullanıldı. Engizisyon mahkemelerinin kuruluşunun, işkence ve insan yakma cezalarının *"legalleşmesi"* de bu uygulamaların uzantısı oldu. Ne yazık ki nice *"kocakarı hekimliği uygulayıcıları"* şeytanla sözleşme imzaladıklarını itiraf edinceye kadar korkunç işkencelere uğratıldı. Onlarla birlikte deneysel halk tıbbının birçok öğeleri de odun yığınları üzerinde yakılarak kül edildi.(78)

Ortaçağ'ın büyücü-cadı safsatalarına bağlı olarak yargılananların büyük çoğunluğunun kadın olduğu bilinmektedir; örneğin Essex'deki yargılamada 291 kişiden 268'i, Salem yargılamasında 162 kişiden 120'si kadındı. Cadılıkla suçlanan erkeklerin çoğu ise, *"cadı"* kadınların kocaları ya

da oğullarıydı. 16-17. yüzyıllarda Finlandiya'dan İtalya'ya, İskoçya'dan Rusya'ya kadar geniş bir coğrafyada yüz binlerce köylü kadın, korkunç cadı avının kurbanları olarak işkenceyle öldürüldüler.(79)

Hristiyan Kilisesinin bu yakın takibi sonucunda gnostisizm hemen hemen bütünüyle ortadan kaldırıldı; unutturulması için, gnostisizmin yazılı materyalleri de yok edildi.(80) Ancak, Kilise halk kültürünü ve halk tıbbını ezmede mutlak başarılı olamamış, bu savaşımında, bazı ödünler vermek ve biçimsel bazı uzlaşılara gitmek zorunda kalmıştır. Halk tıbbının özellikle ruh hastalıklarının ve psikosomatik hastalıkların sağaltımındaki başarısının borçlu olduğu birçok şamanistik ritüel ve majik öğeler Hristiyan inançlarına sızmış, dolayısıyla Avrupa halk tıbbının da Ortaçağ'da bütün güçlüklerle karşın varlığını sürdürerek, mirasını Yeni Çağlara bırakabilmeyi başarmıştır.(81)

Ortaçağ'ın büyücü-cadı safsatalarına bağlı olarak yargılananların büyük çoğunluğunun kadın olduğu bilinmektedir.

Her şeye hâkim, yaşam ve ölüm üzerinde egemen olan Ana Tanrıça Hekate... Eskiçağ'da bütün toplumlarda en yüce tanrı olarak bir erkek değil de bir kadın seçilmiştir.

Cadı ilan edilen tanrıçalar

İncil yazmanlarının kimliğini durmadan eril adı kullanarak değiştirme çabalarına karşın Eski Ahit'in hor görülen "kâfir" tanrısı Ashtoreth aslında -Kenan'da da bilindiği üzere Yakındoğulu Cennet'in Ecesi, Büyük Tanrıça- Astarte'ydi. İncil'in bu puta tapan kâfirleri -başka yerlerde İnnin, İnanna, Nut, Anat, Anahita, İştar, İsis, Au Set, İshara, Asherah, Ashtart, Attoret, Attar ve Hathorb olarak bilinen- çok adlı "Tanrısal Ana ataya", bir kadın tanrıya yakarıyordu.(82) Anadolu'nun Kibele'si, Yunanistan'da Afrodit ve Demeter'e, Roma'da Venüs'e dönüşerek kutsallıklarını sürdürmüşlerdir. Tıpkı Kibele gibi oturduğu tahtı, başındaki polosı ile Hekate de çevresindeki çeşitli hayvanları ile Çatalhöyük'ten tanıdığımız her şeye hâkim, yaşam ve ölüm üzerinde egemen olan Ana Tanrıça'dır. Görüldüğü üzere Eskiçağ'da bütün toplumlarda en yüce tanrı olarak bir erkek değil de bir kadın seçilmiş ve bu "kutsal dişiler" hemen hemen bütün toplumların efsanelerinde yer etmiştir.

Başlangıçta doğuran, besleyen, büyüten ve bereketi sağlayan, insanları hasta-

lıklardan ve kötülüklerden koruyan bu büyük tanrıça zaman içerisinde saygınlığını ve kutsallığını kaybeder. Daha geç dönemlerde denizlerin, yerlerin ve göklerin hâkimi olan Ana Tanrıçalar ölüm, kötü ruhlar ve büyüyle bağdaştırılarak kendisinden korkulan bir cadıya dönüştürülür.

Bu dönüşüm ilk olarak, Hekate'nin yanı sıra Kirke ve Medeia gibi tanrıçalar ile başlatılır. Erkek tanrılar Ana Tanrıça'nın bütün niteliklerini kendinde toplar. Daha sonra tek tanrılı dinlerde Adem'e karşı geldiği için tanrı tarafından Kızıldeniz'e sürülen ve orada şeytanla (Samuel) evlenen yılan-fahişe Lilith(83) olarak karşımıza çıkar. Adem'e geri dönmemesi halinde her gün yüz çocuğunu öldürülmesiyle tehdit edilen ve zorla kötülüklerin safına itilen Lilith bundan sonra insanlık için baş belasıdır. Hatta Havva'nın ilk günahı(84) işlemesine de sebep yine Lilith'den başkası değildir. Havva, içgüdüsel dişiliğin canlı ve besleyici tarafını, Lilith ise bunun tam tersi olan ölümü çağrıştıran tarafı temsil eder.(85)

Bazen de tümüyle kuşatıcı olan, yani her türlü özelliği kendinde toplayan, hem iyilik hem de kötülük getirme, hem yaşatma hem öldürme olan, hem ana ve koruyucu hem de bakire ve savaşçı olan Ana Tanrıça'nın çeşitli özellikleri birbirinden koparılır ve farklı tanrıçalara, giderek de tek bir erkek tanrıya, sonra da gene erkek bir tanrı kavramına aktarılır.(86) Cadı arkeotipleri olan Hekate, Kirke ve Medeia gibi tanrıçalar mitolojik olarak işlenmiş, sonrasında ise tek tanrılı dinler ve edebiyat yoluyla toplumların hafızalarında yer etmiştir. Bugünkü cadı figürü bizlere Yunan ve Roma mitolojisindeki *femme fatale* figürlerden miras kalmıştır.

Antik Dönem'in, şefkat ve acıma ile insanlarla ilgilenen, çocuk seven ve çocuk veren bir Ana Tanrıça'sı, bebek öldüren, uzun saçlı dişi şeytana dönüşmüştür.(87) "Hayatın anası" (ki Chawa/Havva isminin tam tercümesi budur) olan ve canlı insanları doğuran kadın, cennet hikayesi esnasında ölümün anasına dönüşür. Doğal olarak bunun sonucunda, kadında bulunan yaratıcı potansiyellerin hepsi inkâr edilecektir ve edilmiştir de. Bir zamanlar saygınlık ve kutsanmışlığı simgeleyen kadının çocuk doğurma yetisi, za-

manla bir lanete dönüşmüştür. Daha sonraki yüzyıllarda aylık kanama da lanetlenecek ve Havva'nın ilk günahı işleyerek tüm kadınların başına açtığı bir bela olarak görülecekti. Ön Asya'daki tüm önemli kültürlerde ölümsüzlüğün kutsal, hayvansal sembolü olarak ele alınan yılan da benzer bir aşağılanmayla karşılaşır. Yılan her şeyden önce dişi tanrısal bilgeliğin eski bir sembolüdür. Belki de bu yüzden İncil'deki hikâye tam olarak kadınla yılan arasına bir düşmanlık sokma amacıyla yola çıkmıştır. Bu sayede kadın sembolik olarak bilgeliğinin tanrısal kaynağıyla ikiye ayrılır ve böylece kendisi de yıkılmış bir Tanrıça haline gelir.(88)

Ana Tanrıça'nın yetenekleri, yansımalarını tek tanrılı dinlerde peygamberlerde bulur. Daha önce yılanlı esasını anlattığımız Musa, inancı olmayanlarca "sihirbaz"

İncil yazmanlarının kimliğini durmadan eril adı kullanarak değiştirme çabalarına karşın Eski Ahit'in hor görülen "kâfir" tanrısı Ashtoreth aslında -Kenan'da da bilindiği üzere Yakındoğulu Cennet'in Ecesi, Büyük Tanrıça- Astarte'ydi. İncil'in bu puta tapan kâfirleri -başka yerlerde İnnin, İnanna, Nut, Anat, Anahita, İştar, İsis, Au Set, İshara, Asherah, Ashtart, Attoret, Attar ve Hathorb olarak bilinen- çok adlı "Tanrısal Ana ataya", bir kadın tanrıya yakarıyordu. Anadolu'nun Kybele'si, Yunanistan'da Afrodit ve Demeter'e, Roma'da Venüs'e dönüşerek kutsallıklarını sürdürmüşlerdir.

Sağ elinde bulutlara kaldırdığı meşalesi ve yerlere sürünen Romalı elbisesiyle New York limanının girişine yerleştirilen "Özgürlük Heykeli", Antik Dönem Hekate'sinin modern dünyaya bir yansımasıdır.

ya da "cinlenmiş" (Zariyat 51/38-39) olarak görülmüştür. **İncillerde ise İsa'nın cinleri çıkarma yetkisini havarilerine de verdiği (Markos 6/13; Luka 9/1-2) anlatılır. Markos İncili'ne göre de, cin çıkarmak İsa'ya iman eden kimselerin bir alameti olmuştur (Markos 16/17-18).** Ali Osman Ateş, Hz. İsa'nın hastaların bedenine hiçbir zarar vermeden cinleri çıkarıp onları iyileştirdiğini, oysa daha sonrakilerin bu işi beceremediklerini ve engizisyon mahkemelelerinde, ruhunu cine/şeytana sattı diye insanları diri diri yaktıklarını ifade etmektedir.(89)

Cadıların diri diri yakılması her yerde anlatılırken Hristiyanlığın ilk başlarındaki kadın peygamberlerden hiç bahsedilmemesi şaşırtıcıdır. Oysa henüz Roma İmparatorluğu'nun resmen bu dini kabul etmediği dönemde birçok Hristiyan kilisesinde çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştı. Anadolu'da bugün Uşak'ta Pepuza ve Tymion'da

ortaya çıkan Montanizm de bunlardan biriydi. Önemli olan ise bu mezhebin Havva'nın kızları olarak anılan Priscilla ile Maximilla adında iki kadın peygamberinin olmasıydı. Montanizm geleneksel cinsiyet rollerini reddetmiş ve kadınların hareketin bütün aşamalarına tümüyle katılmasına izin vermişti. Onlara göre, kiliselerde kadınlar da rahip olabiliyordu. Havva bilgi ağacının tadına bakan ilk insandı yani kadınlara da bilgelik bahşedilmişti. Ancak diğer Hristiyanlarca eleştirilen bu kadın peygamberler de şeytanla sözleşme yaptıkları gerekçesiyle suçlandılar. Montanus ve taraftarları hakkında küçük çocukları kesip yedikleri, bakır iğneler batırıp kanlarını çıkartarak una kattıkları kutsal ekmeği hazırladıkları yönünde Lilith'e, Hekate'ye yapıldığı gibi gerçek dışı efsaneler üretildi. Roma İmparatorluğu'nun Hristiyan olması sonucunda Montanizmin Uşak'taki merkezi olan "Yeni Kudüs" sayılan Pepuza kenti ve kutsal kalıntılar yakılıp yıkıldı. Montanist kiliselerine el konularak tamamen susturuldular. Neyse ki düşmanları ve mezar taşları konuşmaya devam etti. Akıllarda Maximilla'nın, alnına şeytan çıkarıcı yağı sürenlere söylediği şu sözler kaldı: "Bir kurt gibi kuzuların yanından uzaklaştırılıyorum. Ben kurt değilim. Ben sözüm ve ruhum ve gücüm!"(90)

Ancak her ne kadar "Korkunç Ana" veya "Ölüm Anası" konseptiyle kutsal kadına yönelik bir bilinç oluşturularak kadının saygınlığı yok edilmeye çalışılsa da, Roma Capitoline Müzesi'nde yedi ışınlı güneş tacı, elindeki meşalesiyle ile sergilenen Hekate heykeli,(91) bugün yine sağ elinde bulutlara kaldırdığı meşalesi ve yerlere sürünen Romalı elbisesiyle New York limanının girişine yerleştirilen "Özgürlük Heykeli", Antik Dönem gemicilerinin koruyucu ışık saçan Hekate'sinin modern dünyaya bir yansımasıydı.

Saf iyiliği, hakikati ve doğruluğu temsil eden devekuşu tüyü simgesi, hükümdarlık asası ve yüzüğü ile Mısır Adalet Tanrıçası Maat; yine asası ve kara bir giysisi ile Yunan Adalet Tanrıçası Themis; elinde terazisi, kılıcı ve gözündeki bağıyla Roma Adalet Tanrıçası Justitia'yla harmanlanarak adalet temsilcisi olarak günümüz modern ikonası olarak mahkeme salonlarının sembolü haline gelmiştir. Tartışılan adalet sembolü için

şair Sunay Akın şu dördlüğü yazmış:

*Beyaz adam
özgürlük gibi adaleti de
bir kadın heykeliyle simgeledi
ama elinde terazi tutan
zavallı kadın
gözleri bağlı olduğu için
kendisine tecavüz edenin
kim olduğunu göremedi. (92)*

Dipnotlar

- (1) Kamla Bhasin, *Ataerkil Sistem-Erkeklerin Dünyasında Yaşamak*, İstanbul, 2003, s. 28.
- (2) Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 28.
- (3) Josephine Donovan, *Feminist Teori*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 82-83.
- (4) Bhasin, a.g.e., s. 21.
- (5) Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında*

Henüz Roma İmparatorluğu'nun resmen bu dini kabul etmediği dönemde birçok Hristiyan kilisesinde çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştı. Anadolu'da bugün Uşak'ta Pepuza ve Tymion'da ortaya çıkan Montanizm de bunlardan biriydi. Bu mezhebin Havva'nın kızları olarak anılan Priscilla ile Maximilla adında iki kadın peygamberi vardı. Montanizm geleneksel cinsiyet rollerini reddetmiş ve kadınların hareketin bütün aşamalarına tümüyle katılmasına izin vermişti. Onlara göre, kiliselerde kadınlar da rahip olabiliyordu.

Kadın, Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, Metis Yay., İstanbul, 2009, s. 38.

(6) Nicole Loraux, "Tanrıça Nedir", Georges Duby, Michelle Perrot (Ed.), *Kadınların Tarihi*, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 51.

(7) İsmail Gezgün, *Sanatın Mitolojisi*, Sel Yay., İstanbul, 2008, s. 28.

(8) Şengül Aydıngün, "Yerleşik Hayat Öncesi: Yaratana Beden", *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005, s. 12.

(9) Hoker şeklinde ölü gömmeye, ölünün ana rahmindeki cenin duruşunda toprağa verilmesi hali, insanın düşünsel evriminde yeni bazı kavramların oluştuğunu göstermektedir: Ölümden sonra diriliş ve tekrar yaşama dönme inancı; ölümlü, yeniden yaşama dönme arasındaki sürecin ana karnında geçtiğine olan inanç. Bkz. Edibe UZUNOĞLU, "Tarih Öncesi'den Demir Çağı'na Anadolu'da Kadın", *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993, s. 16.

(10) Uzunoğlu, a.y.

(11) Aydıngün, a.g.e. s. 13.

(12) Metin Özbek, *50 Soruda İnsanın Tarih Öncesi Evrimi*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı Kitap Dizisi 1, İstanbul, 2011, s. 167.

(13) Emre Caner, *Kutsal Fahışeden Bakire Mer-yem'e -Toprak ve Kadın*, Su Yay., İstanbul, 2004, s. 67-68.

(14) Uzunoğlu, a.g.e., s. 17 vd.

(15) Aydıngün, a.g.e., s. 13-14.

(16) Lynn E. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde- Anadolu Kibele Kültü*, (Çev.) Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 46.

(17) Uzunoğlu, a.g.e. s. 16.

(18) Yıldız Cıbroğlu, *Anadolu'da Kadının Kültürel Şifreleri*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2011, s. 22 vd.

(19) Caner, a.g.e., s. 69.

(20) Berktaş, a.g.e., s. 48-49.

(21) Caner, a.g.e., s. 71.

(22) Helmut Uhlig, *Avrupa'nın Anası Anadolu*, (Çev.) Yasemin Bayer, Telos Yay., İstanbul, 2007, s. 87.

(23) Caner, a.g.e., s. 76.

(24) Caner, a.g.e., s. 77.

(25) Caner, a.g.e., s. 73.

(26) Berktaş, a.g.e., s. 136 vd.

(27) Caner, a.g.e., s. 79 vd. ; Manuella Dunn Mascetti, İçimizdeki Tanrıça, Kadınlığın Mitolojisi, (Çev.) B. Çorakçı, Doğan Yay., İstanbul, 2000, s. 182 vd.

(28) Uhlig, a.g.e., s. 31 vd.

(29) Oktay Belli, *Anadolu Tanrıcaları*, Oğuz Ergün (Ed.), Promete Yay., İstanbul, 2001, s. 4-5.

(30) Gezgün, a.g.e., s. 37-38.

(31) Roller, a.g.e., s. 120.

(32) Vera Zingsem, *Lilith: Adem'in İlk Karısı*, (Çev.) Devrim Doğan Yüzer, İlyaz İzmir Yay., İzmir, 2007, s. 27

(33) Tunçtan yapılan bu heykel grubu M.S. 2. yy.a ait olup Metropolitan Müzesi'nde sergilenmektedir. Bkz. Roller, a.g.e., s. 282 (Res. 71)

(34) Theodor Kraus, *Hekate. Studien zu Wesen und Bild der Göttin in Kleinasien und Griechenland*, 1960, s. 24.

(35) Ergun Kocabıyık, *Dolaylı Hayvan: Süfli ve Şereflili Hayvani ve Erotik Şeytani ve Deli*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, s. 98-99 ; Bahaettin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK, Ankara, 2010, s. 29-30.

(36) Jeanne Achterberg, *Kadın Şifacılar*, (Çev.) Bilgi Altınık, Everest Yay., İstanbul, 2009, s. 6-8.

(37) Cıbroğlu, a.g.e., s. 22 vd.

(38) Cıbroğlu, a.g.e., s. 21.

(39) Cıbroğlu, a.g.e., s. 59.

(40) Cıbroğlu, a.g.e., s. 23.

(41) Merlin Stone, *Tanrılar Kadinken*, (Çev.) Nilgün Şarman, Payel Yay., İstanbul, 2000, s. 34-35.

(42) Cıbroğlu, a.g.e., s. 22.

(43) Zamanın olaylarını kayıt etmekle görevli resmi devlet tarihçisi.

(44) Georges Duby, Michelle Perrot, "Kadınların Tarihini Yazmak", Georges Duby, Michelle Perrot (Ed.), *Kadınların Tarihi*, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 9.

(45) Duby-Perrot, a.g.e., s. 19.

(46) Cıbroğlu, a.g.e., s. 22.

(47) Stone, a.g.e., s. 19.

(48) Stone, a.g.e., s. 22.

(49) Stone, a.g.e., s. 27.

(50) Stone, a.g.e., s. 23.

(51) Stone, a.g.e., s. 24.

(52) Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev.) Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Kon-ya, 2004, s. 24-25.

(53) Eliade, a.g.e., s. 30.

(54) Babalarla oğulların savaşına Hittit ve Yunan efsanelerinde örnekleri vardır: Hititlerin Kumarbi efsanesinde; Gökyüzü Krallığı Alalu, Anu ve Kumarbi gibi tanrıların üzerine kurulmuştur. Alalu, dokuz yıl boyunca gökyüzünde kral olarak kalır. Anu, Alalu'ya savaş açar ve onu yenerek tahta oturur. Alalu da yeraltı dünyasına sığınır. Bu mitos Hesiodos'un Theogonia'sı ile karşılaştırıldığında Anu=Uranos, Kumarbi=Kronos, Tesup=Zeus olarak eşitlenmiştir. Yunan mitolojisinde Dünya (Gaia) Gök'ü (Uranos) doğurur. Ardından Uranos ve Gaia beraber Kronos ile Tiran'lara ebeveyn olurlar. Uranos çocuklarından nefret eder ve onların doğmasına mani olmaya çalışır. Fakat Kronos, Gaia'nın kıskırtması üzerine, babasını bir orakla hadım eder. Bkz. Ekrem Akurgal, *The Hittite and*

Hittite Civilizations, Republic of Turkey Ministry of Culture, Ankara, 2001, p. 135; Hans Gustav Güterbock, *Hittite Religion-Forgotten Religions*, (Ed.) V. Ferm, New York, 1949, p.103; Oliver Robert Gurney, *Hititler*, (Çev.) Pınar Arpaçay, Ankara, 2001, s. 160; Ömer Çapar, "Hellen Mitoslarında Doğulu ve Anadolu Unsurları", *I. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, 1990, s. 102.

Türk Mitolojisinde de, Freud'un, oğulların babalarını öldürme psikoanalizi yani baba öldürme ile ilgili motifler görülmektedir: Kızılların Alman-Bet destanında, tıpkı Oğuz destanında olduğu gibi, Alman-Bet'in babası Kara-Han, Müslüman olmayı kabul etmemiş ve Alman-Bet de babasını bir çarpışma sırasında öldürmüştü. Manas destanında da Manas-Han, babası Yakup-Han'ın töreye karşı gelmesinden dolayı çok kızar, çünkü babası nedense oğlunu kıskanıyor ve ona kötülük yapmak istiyordu. Bunun için de kötü insanlarla anlaşır entrikalar çeviriyor ve kötü işler yapıyordu. Bu nedenle Manas Han kızar ve babasının üzerine yürür. Böyle bir babanın öldürülmesi gerektiğini söyler. Ancak etrafındakiler yetiştirerek baba Yakup-Han'ı, oğlunun elinden ve öldürülmeden zor kurtarırlar. Daha sonra Manas-Han'ın oğlu doğunca hiç kimse ona uygun bir ad bulamaz. Herkes ona ad vermekten ümit kestiği sırada, bir ihtiyaç çıkarılır. Bu ihtiyaç, ak-boz atlı, eli asalı Hızır'dır. Hızır çocuğa yavaş ve kucağına alarak şöyle der: "...Çong atasın öltürsün, çoğol çunak bu bolsun!" Yani: "Bu oğlan kendi eli ile kendi babasını öldürsün. Bu kadar korkunç bir el olsun!" Hızır bu sözünde haklıdır. Çünkü töre ve disiplin uğruna babasını bile öldüren bir kimse kadar korkunç bir kahadır ve hükümdar olamazdı. Ayrıca Çin kaynaklarından aktarılan bilgilere göre Hun İmparatoru Metehan da babasını öldürmüştü ve kendisini imparator (Şan-yü) ilan etmiştir. Bkz. Ögel, a.g.e., s. 6 vd.

(55) Eliade, 2004, a.g.e., s. 81.

(56) Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, (Çev.) Ayşen Tekşen Kapkın, Payel Yay., İstanbul, 2002, s. 127.

(57) Freud, a.g.e., s. 158.

(58) Ahmet Güngören, *Cadılarının Günbatımı*, Patika Yay., İstanbul, 1998, s. 19.

(59) Cadı kelimesi, Farsça "câdû"dan geliyor.

(60) Mascetti, a.g.e., s. 53.

(61) Hafize Türkmen Öztürk, "Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık ve Tıbbın Değerleri", *Lokman Hekim Journal*, 2011; 1 (2):21-27s. 24 (<http://lokmanhekim.mersin.edu.tr>)

(62) Achterberg, a.g.e., s. XIII.

(63) Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötügen, İstanbul, 2010, s. 33.

(64) Bryce, Trover, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitapevi, Ankara, 2003, s. 162; Volker Haas, "Hitit Dini", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Almanya, 2002, s. 440; Felicity Challaye, *Dinler Tarihi*, (Çev.) Samih Tiryakioğlu, Varlık Yay., İstanbul, 2007, s. 119.

(65) Julian Baldick, *Hayvan ve Şaman*, (Çev.) Nevin Şahin, İstanbul, 2011, s. 52.

(66) Gezgün, a.g.e., s. 22.

(67) Achterberg, a.g.e., s. 34.

- (68) Achterberg, a.g.e., s. 14.
- (69) Achterberg, a.g.e., s. 17.
- (70) Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTKY, VII, Ankara, 1982, s. 138.
- (71) Achterberg, a.g.e., s. 17.
- (72) Cıbroğlu a.g.e., s. 25-26.
- (73) Öztürk, a.g.e., s. 24.
- (74) Sayılı, a.g.e., s. 419
- (75) "Hititlerde büyü ritüellerinde kadın" için bkz. Binnur Çelebi, *Anadolu'da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri ve Önemi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2007, s. 79 vd.
- (76) Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç., *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Yay., Ankara, 2002; Belkis Dinçol, *Eski Önasya Toplumlarında Suç ve Ceza Kavramı*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay., Sayı 22, İstanbul, 2003, s. 17 ; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay., İstanbul, 2001, s. 5-6; Bryce, a.g.e., s. 60.
- (77) Ali Osman Ateş, *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler ve Büyü*, Beyan Yay., İstanbul, 2011, s. 201.
- (78) Arda, a.g.e., s. 100-104.
- (79) Öztürk, a.g.e., s. 24.
- (80) Berna Arda, *Batı Ortaçağında Hastalık Kavramı*, Güneş Kitabevi, Ankara, 1997, s. 69 vd.
- (81) Arda, a.g.e., s. 100-101.
- (82) Stone, a.g.e., s. 42.
- (83) Zingsem, a.g.e., s. 219 vd.
- (84) Öte yandan Aden Bahçesi'nde başka bir anlayış egemendir. Çünkü Tanrı (yazılı İbrani adı Yehova'dır) Adem'in, kötülük ve iyilik bilgisi ağacın meyvesinden yediğini öğrendiğinde, yılanı lanetlemiştir. Meleklerine, 'İşte, adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın, ve yemesin ve ebediyen yaşamasın' demiştir. Böylece Yehova, onu Aden Bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı. Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için Aden Bahçesinin şarkına Kerubileri (yani aslan-kuşları) ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu." Bkz. Campbell, a.g.e., s.19-21.
- (85) Zingsem, a.g.e., s. 87.
- (86) Berktaş, s. 50.
- (87) Zingsem, a.g.e., s. 60.
- (88) Zingsem, a.g.e., s. 155.
- (89) Ateş, a.g.e., s. 28 vd.
- (90) William Tabbernee, "Havva Kızlarının Dini", *NTV Tarih Dergisi*, Sayı 14, İstanbul, 2010, s. 1-6.
- (91) Elpis Mitropoulou, *Triple Hekate Mainly On Votive Reliefs Coins Gems and Amulets*, Athens, 1978, s. 31- (fig 20).
- (92) Çiğdem Küçükkayalar, "Adalet Tanrıcaları" An-
- kara Barosu Yay, *Hukuk Gündemi Dergisi*, Ankara, 2012-1 s. 19-21,
- Kaynakça**
- ACHTERBERG, J., *Kadın Şifacılar*, (Çev.) Bilgi Altınık, Everest Yay., İstanbul, 2009.
- AKURGAL, E., *The Hattian and Hittite Civilizations*, Republic of Turkey Ministry of Culture, Ankara, 2001.
- ARDA, B., *Batı Ortaçağında Hastalık Kavramı*, Güneş Kitabevi, 1997.
- ATEŞ, A.O., *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler ve Büyü*, Beyan Yay., İstanbul, 2011.
- AYDINGÜN, Ş., "Yerleşik Hayat Öncesi: Yaratan Beden", *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005, s.11-27.
- BALDICK, J., *Hayvan ve Şaman*, (Çev.) Nevin Şahin, İstanbul, 2011.
- BAYAT, F., *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötügen, İstanbul, 2010.
- BELLİ, O., *Anadolu Tanrıcaları*, Promete Yay., (Ed) Oğuz Ergün, İstanbul, 2001.
- BERKTAY, F., *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Metis Yay, İstanbul, 2009.
- BHASIN, K., *Ataerkil Sistem-Erkeklerin Dünyasında Yaşamak*, İstanbul, 2003.
- BRYCE, T., *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.
- CAMPBELL, J., *Batı Mitolojisi, Tanrının Maskeleri*, (Çev.) Kurek Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- CANER, E., *Kutsal Fahışeden Bakire Meryem'e -Toprak ve Kadın*, Su Yay., İstanbul, 2004.
- ÇAPAR, Ö., "Hellen Mitoslarında Doğulu ve Anadolu Unsurları", I.Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, 1990, s.101-112.
- ÇELEBİ, B., *Anadolu'da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri ve Önemi*, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2007.
- CİBROĞLU, Y., *Anadolu'da Kadının Kültürel Şifreleri*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2011.
- DİNÇOL, B., *Eski Önasya Toplumlarında Suç ve Ceza Kavramı*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay., Sayı 22, İstanbul, 2003.
- DONOVAN, J. *Feminist Teori*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- DUBY, G., -PERROT, M., "Kadınların Tarihini Yazmak", Georges Duby, Michelle Perrot (Ed.), *Kadınların Tarihi*, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 9-23.
- DÜRÜŞKEN, Ç., *Roma Dini*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay., İstanbul, 2001.
- FREUD, S., *Dinin Kökenleri*, (Çev.) Ayşen Tekşen Kapkın, Payel Yay., İstanbul, 2002.
- HAAS, V., "Hitit Dini" *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Almanya, 2002, s. 438-442.
- GEZGİN, İ., *Sanatın Mitolojisi*, Sel Yay., İstanbul, 2008.
- GURNEY, O.R., *Hititler*, (Çev.) Pınar Arpaçay, Ankara, 2001.
- GÜNGÖREN, A., *Cadılarının Günbatımı*, Patika Yay., İstanbul, 1998.
- GÜTERBOCK, H.G. *Hittite Religion-Forgotten Religions*, (Ed.) V. Fern, New York, 1949.
- KIRKPINAR, L., *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- KOCABIYIK, E., *Dolaylı Hayvan: Süfli ve Şereflili Hayvani ve Erotik Şeytani ve Deli*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009.
- KRAUS, T., *Hekate. Studien zu Wesen und Bild der Göttin in Kleinasien und Griechenland*, 1960.
- KÜÇÜKKAYALAR, Ç., "Adalet Tanrıcaları", Ankara Barosu Yay., *Hukuk Gündemi Dergisi*, 2012-1, s. 19-21.
- LORAU, N., "Tanrıça Nedir", Georges Duby, Michelle Perrot (Ed.), *Kadınların Tarihi*, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 33-66.
- MASCETTI, M.D., *İçimizdeki Tanrıça, Kadınlığın Mitolojisi*, (Çev.) Belkis Çorakçı, Doğan Kitap, 2000.
- MITROPOULOU, E., *Triple Hekate Mainly On Votive Reliefs Coins Gems and Amulets*, Athens, 1978.
- ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi*, TTK, Ankara, 2010.
- ÖZBEK, M., *50 Soruda İnsanın Tarih Öncesi Evrimi*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı Kitap Dizisi 1, İstanbul, 2011.
- ÖZTÜRK, H.T., "Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık ve Tıbbın Değerleri", *Lokman Hekim Journal*, 2011; 1 (2):21-27s. 24 (<http://lokmanhekim.mersin.edu.tr>)
- ROLLER, L.E. *Ana Tanrıça'nın İzinde- Anadolu Kibele Kültü*, (Çev.) Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 2004.
- SAYILI, A., *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTKY, VII, Ankara, 1982.
- STONE, M., *Tanrılar Kadınen*, (Çev.) Nilgün Şarman, Payel Yay., İstanbul, 2000.
- TABBERNEE, W., "Havva Kızlarının Dini", *NTV Tarih Dergisi*, Sayı 14, İstanbul, 2010, s.1-6
- TOSUN, M.-YALVAÇ, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Yay., Ankara, 2002.
- UHLİG, H., *Avrupa'nın Anası Anadolu*, (Çev.) Yase-min Bayer, Telos Yay., İstanbul, 2007.
- UZUNOĞLU, E., "Tarih Öncesinden Demir Çağ'a Anadolu'da Kadın", *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993, s. 16-24.
- ZINGSEM, V., *Lilith: Adem'in İlk Karısı*, (Çev.) Devrim Doğan Yüzer, İlyaz İzmir Yay., İzmir, 2007.

Sumer ilahisinde meslek sahibi (icatçı) kadınlar

Uygarlık tarihine baktığımızda icatları yapanlar erkeklerdir, kadın adına çok ender rastlanır. Bu nedenle kadın ve icat kavramları bir araya gelecek olsa yadırganır. Kemikleşmiş bir önyargıyla "Kadınlar icatçı olabilir mi, neyi icat etmişler?" gibi düşünceler geçebilir insanların içinden. Oysa şu soruları sormak gerekir: Kadınlar geri zekâlı mıydılar? Hiçbir icat yapmamış olabilirler mi? Üstelik kadını motive eden, yani sürekli sorunlara yol açan çocuğu/çocukları varken.

Kadınla erkeğin eşit olduğu eski ortaklık toplumu tasfiye edilirken tanrıça unvanı altında eski buluşçu ve keşifçi kadınların devamı, temsilcisi olan İnanna (Akad ve Asur'da İştar) bitirilmek istenmekte, kadınların başarıları yıldızı parlayan erkek tanrılara mal edilmektedir. Böylece kadınların uygarlığa katkıları karartılmaya başlanmıştır.

Bu başlık birçok insanı yadırgatabilir. Uygarlık tarihine baktığımızda icatları yapanlar erkeklerdir, kadın adına çok ender rastlanır. Bu nedenle kadın ve icat kavramları bir araya gelecek olsa yadırganır. Kemikleşmiş bir önyargıyla "Kadınlar icatçı olabilir mi, neyi icat etmişler?" gibi düşünceler geçebilir insanların içinden. Oysa şu soruları sormak gerekir: Kadınlar geri zekâlı mıydılar? Hiçbir icat yapmamış olabilirler mi? Üstelik kadını motive eden, yani sürekli sorunlara yol açan çocuğu/çocukları varken. Başlangıçtan beri sorunları erkeklerden daha çok yaşayan ve sorun çözmek zorunda kalan kadın olduğu için kadınların yaptığı icatlar elbette var, ama onları nerede bulabiliriz? Onlar Sumer-Akad yazılı kaynaklarında ve konuşma dilinin derin yapısındaki kayıtlarda var. Aşağıdaki metinde Sumer-Akad'da yazılan ilahilerdeki öykülerden yola çıkarak kadınların icat ettiği işleri anlatmayı deneyeceğim.

Sumer-Akad'da Tanrıçaların görevleri: Erkek tanrı Enki (Akadçada Ea), tanrıların büyükanası ilksel Şaman Tiamat'a ve kocası Apsu'ya savaş açıp tanrılar kralığını ele geçirince, sarayın taht salonunda tanrı ve tanrıçaları toplar, görevleri dağıtır. Sanki o görevler hiçbir geçmişleri olmadan

birdenbire Enki tarafından ilk kez sihirle yaratılmışlar ve ortaya çıkmışlar gibi bir de konuşma yapar. Günümüzde Ortadoğu siyasi kültüründe hâla olageldiği gibi. Enki'nin yaptığı konuşma buram buram siyaset kokar. Erkek eksenli yönetimin ve savaşı, ayrıştırıcı zihniyetin başa geçtiği hemen anlaşılır. Enki görevleri dağıttığı sırada saray var, taht var, yasalar (me'ler) var. Toplanan tanrı ve tanrıçalara dağıtılan görevler de geçmiş deneyimlerin, ustalıkların üzerinde yükselen ve artık birbirinden ayrılmış mesleklerdir. Her şey Enki'den önce başlamış, bir olgunluğa erişmiş. Fakat Enki yaptığı konuşmada daha önceki zaman-

Köpeği evcilleştiren uygarlaştırıcı kadının anısına çizilen kaya resmi. (Resim: Servet Somuncuoğlu, Saymalıtaş-Gökyüzü Atları, 2011, s. 207.)

Şaman kadın. Saymalıtaş kaya resmi.
(Servet Somuncuoğlu, Saymalıtaş,
2011, s. 276.)

lara ait eski icatçıların, ustaların (ki onlar ilksel Şamanlardır), bu meslekleri kuşaktan kuşağa aktardıklarından hiç söz etmez ve her şeyin ilk defa kendisi tarafından bulunduğu ve öğretildiği iddiasında bulunur; kendi kendini över. Görev dağıtımı bittiğinde Tanrıça İnanna Tanrı Enki'ye itiraz eder, kadın erkek her tanrıya görev verdiği halde neden kendisine hiçbir görevin verilmediğini sorar.

Riane Eisler'e göre tarihhöncesinin 'ortaklık toplumundan' artık 'hükmeden topluma' geçilmektedir.(1) Kadınla erkeğin eşit olduğu eski ortaklık toplumu tasfiye edilirken tanrıça unvanı altında eski buluşçu ve keşifçi kadınların devamı, temsilcisi olan İnanna (Akad ve Asur'da İştar) bitirilmek istenmekte, kadınların başarıları yıldızı parlayan erkek tanrılara mal edilmektedir. Böylece kadınların uygarlığa katkıları karartılmaya başlanmıştır. Bu mitsel ve düşsel öyküleri erkeklerin ihtiyaçlarına göre propaganda amacıyla yazarlar Sumer bilim akademisi olan Edubba'nın saygın hocalarıdır. Tanrıçaların adlarını daha önceki tanrılar listesinde erkeklerden önce yazarlarken artık erkeklerden sonra yazmaktadırlar. Tanrıça İnanna da özel olarak erkek ozanların yazdığı ilahilerde eski itibarını kaybetmiş gösterilmektedir.

Enki bu nedenle taht salonunda diğer tanrılara (günümüzde bakanlara görev verildiği gibi) görev dağıtırken kendisine en büyük rakip olarak gördüğü İnanna'yı görevsiz bırakmıştır. Bunun bir nedeni daha vardır, İnanna en mücadeleci ve isyankâr tanrıçadır. Biz Sumer-Akad'da kadınlara ilişkin mesleklerin neler olduğunu, Enki'nin

tahta geçişini ve görevleri dağıtışını hikâye eden bir ilahiden öğreniriz.(2)

Samuel Noah Kramer'in *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki* kitabında yer verdiği bu ilahide tanrıçaların erkek tanrılardan daha çok el sanatlarına, ustalıklara ilişkin işleri meslek edindiklerini söylemek mümkün. Enki'nin görev verdiği tanrıçalar kendilerine verilen mesleklerden sorumlular. Bunun görünmeyen anlamı şuydu: Yazı öncesi dönemlerde bu meslekleri başlatanlar, yeni kuşaklara öğretenler Şaman kadınlardı, o uygarlaştırıcı kadınların hatırasını unutmamak ve unutturmamak için onlardan devralan kadınlar da aynı adlarla anıldılar. Toplum, kent devlet oluşturacak düzeye geldiğinde bu kadınlar (yani her bir iş türünün temsilcisi olan kadınlar) tanrıçaya dönüştürüldüler. Onların kült merkezlerinde bu işler başkalarına da öğretildi. O nedenle Tanrı Enki görev dağıtırken o işlerin sorumluluğunu yine kadınlara vermek zorunda kaldı. Ancak zamanla bu kadınların yerini (ebelik) dışındaki erkekler aldı.

Bir işin sorumluluğunu taşıyan tanrıça, bir sorun olursa çözecek olan yetkili kişidir; işin piri o, demektir. Enki'nin kuruluş ilahisinde (erkekler pek azı dışında henüz o işleri bilmediği için) Tanrıçalara dağıtmak zorunda kaldığı görevleri şöyle sıralayabiliriz: Tanrıça Aşnan, ekmekten sorumlu. Cinsel birleşmenin ve ekmeğin sorumluluğunu veriyor. (Agy, s. 112) Enki aynı yerde kadın sanatı sayılan (böyle ifade ediliyor) dokumacılığı ve giyecek yapmayı Tanrıça Utu'ya verir. (s. 116) Göbek kordonunu kesen neşteri, doğum sırasında plasentayı -son- koymak için gerekli olan kutsal kabi ise doğum tanrıçası Nintu'ya (diğer adı Aruru) teslim ediyor. Ninnisinna ise sadece suba-mücevherini takınmaktadır (çünkü o An'ın sevgilisidir, bu mücevherlerin her halde manevi değeri ve bir anlamı vardı). Tanrı Enki Tanrıça Ninmug'a (ki maden ve ahşap işçiliğinin tanrıçasıdır) altın keski, gümüş çekiç ve çakmak-taşından büyük bıçağı verir. Doğan krala saltanat tacını takan da odur. Nidaba'ya da ölçü değneğini, koluna bağladığı ölçü sicimini, verir. Nidaba bütün me'leri (Sumer'in her konuda yazılmış olan ilkeleri, iş yasalarını) bilen, sınırları kararlaştıran tanrıçadır. Asıl önemli si ülkenin yazmanı Nidaba'dır. (s. 119)

Enki Tanrıça Nanşe'ye ise denizin gümruk müfettişliğini verir. Nanşe insanlar arasındaki sınır kavgalarında hakem olan, (hayvanların neslinin tükenmesini önlemek için) av mevsiminde avlanma zamanlarını tayin eden; kuşları, balıkları avcılara bereketli kılan, toplumda adaleti ve toplumsal ahlâkın yerleşmesini sağlayan tanrıçadır. Kramer aynı kitabın 327. sayfasında Nanşe ve Nidaba için şunları yazar: Nanşe insanoglunun her 'Yeni Yıl'daki -onun ve sayısız tanığın huzurunda- yıllık yargılanmasını, Sumer deyimıyla 'yazgıların belirlenmesini' gerçekleştirendir; çünkü 'Sumer'in vicdanı' kabul edilir. Nidaba ise Nanşe'nin yanında oturarak onun yargılarını ve tanıklıkları "dizi üzerindeki bir tablete altından bir balmumu kalemiyle kaydeden yazı ve muhasebe tanrıçasıdır. Bu görevlerin verilmesi bittikten sonra kendisinin ayrımcılığa uğradığını düşünen Tanrıça İnanna çok üzülür. "...niye bana farklı davrandın? Ben, kutsal İnana, benim görevlerim nerede?" der. Kurnaz Enki çok şaşırılmış görünür. Ve İnanna'nın hangi zanaatları işlediğini ondan önce saymaya başlar: Kısaca değineyim: Sen genç erkeğe güç veren tılsımlı giysi yapan, genç damada (kral) aşk söz-

Yazı öncesi dönemlerde el sanatlarına ilişkin meslekleri başlatanlar, yeni kuşaklara öğretenler Şaman kadınlardı, o uygarlaştırıcı kadınların hatırasını unutmamak ve unutturmamak için onlardan devralan kadınlar da aynı adlarla anıldılar. Toplum, kent devlet oluşturacak düzeye geldiğinde bu kadınlar (yani her bir iş türünün temsilcisi olan kadınlar) tanrıçaya dönüştürüldüler. Onların kült merkezlerinde bu işler başkalarına da öğretildi.

leri söylemeyi öğreten, çoban asasını kra-la veren (çobanlığı başlatan), savaşların sonucunu bildiren/yorumlayan kâhin (bilici), ipliği düğüm yapan ve çözen (düğümü icat eden), giysi giyinen (giysiyi icat eden), keten bitkisinden iplik yapan ve dokuyan (bunları icat eden), kirmende ip eğiren, çok renkli iplikleri boyayan, büyüleriyle kafaları toz gibi yığan ve tohum gibi etrafa savuran-sın, diyor.

Enki'nin ilahilerde anlatılan öykülerdeki karakteristik davranışı şudur: Kendi beklentisine uygun yeni bir durum yaratmak için, önceden beri yapılması adet olmuş bir yöntemi değiştirir, eğer tepki çekerse hemen geri adım atar. Bu davranış biçimi, bütün geçiş/ara dönemlerinde karışıklıktan ve boşluktan istifade edip kendi hak etmediği mevkiyi işgal eden liyakatsiz, deneyimsiz, fırsatçı, acımasız, göz boyayıcı, hırslı karakterlerin genel stratejisi midir acaba? Psikososyal davranışları inceleyen bilim insanlarının bu konuyu Enki/Ea'dan başlayarak araştırmaları iyi olur. Kramer Enki için adı belirtilen kitabında birçok yerde şapşal, budala sıfatını kullanmıştır. Ama değişimi (olumlu ya da olumsuz) yaratanlar onlardır. Joseph Campbell onlar olmasa değişimler yaşanmazdı der ve farklı halkların folklorundan çok ilginç örnekler verir (Pulcinella, Koyot gibi).(3) Campbell'in verdiği örnekler, Kurnaz Tanrı Enki ve günümüzde Cumhuriyet'i tasfiye etme girişimi birbiriyle örtüşen evrensel olgulardır. Bu olgulara bilim insanlarının özellikle dikkatini çekmek isterim, en azından farkındalık yaratmak açısından. Kadınlarla erkeklerin toplayıcı ve avcı toplumlarda, özellikle orman halklarında görüldüğü üzere, evrenselci, eşit ve özgür bir anlayışla sağladıkları düzen; çok ustalıkla o çağın bir tür bilim akademisi olan 'Edubba' mensubu 'ozan-yazar-rahip' kimlikli kişilerce tasfiye edilmiştir. Kadın-erkek eşitçi/paylaşmacı toplumdan erkek hükümler 'Birci' (monist) topluma geçiş, ortaklık toplumunun manipüle edilerek dönüştürülmesi "Kurnaz Tanrı Enki" araç edilerek sağlanmıştır. Kurnaz Tanrı Enki yapay ve sanal bir kahramandır ve bu toplumsal dönüştürme olgusunun yazılı belgelerdeki ilk örneğidir.

Sumer'in "me'ler" diye adlandırılan yasalarında meslekler, zanaatlar ilkelere bağlanmış, tanımlanmışlardır. İnanna bir ilahide o yasaları Enki'yi içki yarışında alt ede-

İlk iplik son araştırmalara göre 70 binyıl önce kadınlar tarafından bulundu. Ağ, veya karelerle oluşturulan dokumalar kadınların üzerindedir. (Fotoğraf: Kareli ağ dokumasıyla idol; M.Ö. 6. binyıl).

rek Eridu'dan Uruk'a götürür. Eridu, Enki'nin tapınç merkezi; Uruk ise İnanna'nın tapınç merkezidir. Bu öykü propaganda amacıyla böyle anlatılmış, o yasaların aslında kadın uygarlaştırıcılar tarafından yapıldığını unutturmak, kadınların erkeklerden çaldığına inandırmak için yeniden yazılmıştır. Bu görüşte olan bir bilim insanı

Kadın-erkek eşitçi/paylaşmacı toplumdan erkek hükümler 'Birci' (monist) topluma geçiş, ortaklık toplumunun manipüle edilerek dönüştürülmesi "Kurnaz Tanrı Enki" araç edilerek sağlanmıştır. Kurnaz Tanrı Enki yapay ve sanal bir kahramandır ve bu toplumsal dönüştürme olgusunun yazılı belgelerdeki ilk örneğidir.

vardır: Riane Eisler. Kramer onun düşüncelerini kitabına taşıyor: "İnanna ve Enki: Uygarlık Sanatlarının Eridu'dan Uruk'a Aktarılışı" ilahisinde anlatılanlara göre Enki'nin mülkiyetinde olan zanaatların İnanna tarafından zorla alındığına Eisler'in inanmadığını belirtiyor. Kramer şöyle devam ediyor: "Eisler haklıysa, aslında kadınlara özgü işlerdi. Yiyecek yetiştirme, deri-işçiliği, ahşap-işçiliği, maden-demirciliği, -dua, yargıçlık, rahiplikle ilgili işlevler, kutsal dans, sanat, edebiyat, ticaret, yönetim, eğitim ve son olarak yazıdan söz edilmez-bunların hepsi 'hükmeden öncesi' kültürün icatlarıdır. Eisler, çömlekçilik, sepet örme, dokuma, deri işçiliği, mücevher işleme, resim, kili biçimlendirme ve taş oymacılığı gibi zanaatların gelişiminin tarım ve yerleşik toplumlar ortaya çıktıktan sonra olanaklı hale geldiğini öne sürer."(4) Tuhaf bir biçimde Kramer gibi çok değerli bir bilim insanı bile bu işlerin kadınlarla başladığını kolay telaffuz edemiyor, söylediklerinden anlaşılan bu. Oysa ilahide bahsedilmeyen zanaatlar da içinde olmak üzere bunlar ilkel uygarlaştırıcı kadın Şamanların başlatıldığı faaliyetlerdir.

Sumer-Akad'da ilahi, öykü ve destanlarda, benim 'imgebozum' dediğim (burada tanrıçaların) 'imajını bozma' taktikleri kullanıldı. Artık erkeklerin yönettiği bir geçiş döneminde, günümüzde medyanın oynadığı rolü o çağda ilahiler, mitsel öyküler ve ritüeller oynuyordu ve bu ilişkileri ozan-rahip-yazarlar yönetiyordu. Erkek söylemi Sumer'de devletin kurulmasıyla usul usul yükseliyor; Akad-Babil'de erkek tanrıların üstünlüğü artıyor. Toplumsal dönüşümü planlayıp halkı bu değişime hazırlamak için tanrıların tanrıçaların karşılıklı konuştuğu, Ea'nın tanrıçaları, en çok da İştari'ni nasıl aşağıladığını anlatan komik ve olağanüstü olaylara dayalı, meraklı, ilgi çekici öyküler uydurup anlatıyorlar. Bu öyküler belki pazar yerlerinde oynanıyordu. Örneğin Aguşaya ilahisi o hikâyelerden biridir ve o hikâyede halkın en çok sevdiği tanrıça (Sumer'de İnanna, Akad-Babil'de İştari) erkek tanrı Ea'nın önünde gülünç duruma düşürülüp değersizleştirilir. Kramer bunun bir "sihir yırı" olduğunu yazar. Olması istenen şey önce yazılıyor, okunuyor ve olasılıkla oynanıyor: Kadınların özgürlüğünü kısıtlamak için yapılan bir sihir olduğu için, bunun gerçek olacağına inanılıyordu.

Kramer, "Enki'den söz eden mitler ve destanlar Yeni Krallık (M.Ö. on dördüncü ve on üçüncü yüzyıllar) döneminden kalmadır" diyor. Enki veya Ea kadınların uygarlığa katkılarını karartmak, etkilerini kırmak amacıyla yaratılmış, gerçekte bilge olmayan bir bilgelik tanrısıdır. Zekâ tanrısıdır, ne var ki şapşal, gaf yapan, düzenbaz biridir. Me yasalarının atanmış koruyucusudur; ama bir içki içme yarışında İnanna'ya yenilir ve me'leri İnanna'ya kaptırır. Su tanrısıdır, ama cenneti inşa eder, suyu getirmeyi unuttur. Cennete su ancak eşi tanrıça Ninhursag (diğer adı Ninmah) onu ikaz ettikten sonra gelir. Bu tarihcenesi dönem için olağandır: Deney birikimleri, bilgi ve bilgelik önceleri ilksel uygarlaştırmacı kadın Şamanların veya yüce-ana denilen kadınların kült (tapınç) merkezlerinde toplanmıştı. Buralarda bilge erkek daha çok onların oğlu konumundaydı. Bu da erkekleri rahatsız eden bir durumdu. **Erkekler fiziksel ve tinsel güçlerini kullanarak var olma mücadelesine giriştiler.** Bu yolda önder olarak görev üstlenen erkek kahraman Sumer'de Enki (Samilerde Ea) idi, ancak tanrıça kültünde gelişen eski bilgi ve bilgelikleri hazmetmiş bir tanrı olmadığı öykülerinden anlaşılmaktadır. Enki veya Ea bu geçiş döneminin erkekler ve ozanlar tarafından yapay olarak yaratılan tanrısıdır. O nedenle bilgelikten uzak, içi boş, kurnaz, fırsatçıdır. Ama üç binyıl süren ibadetin sonunda yerleşir, kemikleşir ve yalancı, hileci, kurnazlığı olağanlaştıran hem kötü hem güçlü bir örnek olur. Enki/Ea örneği kurnaz tanrıları yeryüzünde başka halkların mitolojilerinde de buluruz. (Kramer bütün bu "manipülasyonlara", ozanların ilahilerde Ea'yı hoş gösterme çabalarına rağmen İnanna/İhtar'ın halk tarafından en çok sevilen tanrısal varlık olduğunu belirtir.) Sumer-Akad toplumunda bir kesim kendi menfaati doğrultusunda toplumu dönüştürmek istediler. İstediklerini yapacak model kişiyi yaratıp kollayarak ona ilahiler yazıyor, övgüler düzüyorlardı. Onların istediklerini karşılayan, boşluğu dolduran atak, kurnaz ve fırsatçı Enki olmuştu.

Sadece çivi yazılarını okumakla kalmayıp toplumsal ve ruhsalbilimsel çözümlemelere, Sumer/Akad ilahilerini Avrupalı ozan veya felsefecilerin söyledikleri bağlamında karşılaştırmalara da yer veren Kramer, zengin deneylerine dayanarak, Tanrı En-

Bu kadın Şamanın davulunun çevresinde kadın memeleri (aynı zamanda dağlar) dizilidir. Gökyüzünde süt gölleri olduğu Şaman ilahilerinde anlatılmaktadır.

ki'nin "aşağılık kompleksinden muzdarip" olduğunu, "kimlik bunalımı çektiğini" yazar. Aynı yerde şöyle devam ediyor Kramer: "Çünkü kenti Eridu'nun din bilgileri, rahipleri ve şairleri alabildiğine güçler ve ayrıcalıklar yükleseler de, onu panteonda arzu ettiği konuma getiremiyorlardı. Uzun bir süre kutsal hiyerarşideki yeri, An, Enlil ve Ninhursag'dan sonra dördüncü sırada oldu. Aradan uzun yüzyıllar geçtikten sonra, yaklaşık İ.Ö. 2100'de nihayet Ninhursag'la yer değiştirerek üçüncü sıraya yükseldi -bedelini seve seve ödediği pahaliya mal olan bir zaferdi bu. Mit yazarlarına göre, Ninhursag onun güçlerine ve başarılarına

Enki gibi kurnaz tanrılardan biri de Yunan mitolojisindeki Zeus'tur: kaba, cahil, zorba, hileci, göz boyayıcı Zeus'la Yunanistan'da da kadın-erkek eşitçi toplumlardan erkek üstünlükçü toplumlara geçilmiştir. Daha sonra Atinalı filozoflar felsefede aynı çizgiyi sürdürürler.

meydan okumayı sürdürdü ve bir keresinde onu nerdeyse öldürecekti." (5)

Enki gibi kurnaz tanrılardan biri de Yunan mitolojisindeki (bana göre Enki'den daha kaba, daha zorba olan) Zeus'tur: kaba, cahil, zorba, hileci, göz boyayıcı Zeus'la Yunanistan'da da kadın-erkek eşitçi toplumlardan erkek üstünlükçü toplumlara geçilmiştir. Daha sonra Atinalı filozoflar felsefede aynı çizgiyi sürdürürler. Ama arada bir fark vardır: Atinalı filozoflar uslamlamayı öne çıkarırlar, Sumer-Akad'dan aldıkları karşılıklı konuşmaları (diyalogları) daha ileri götürür, iki kişi arasında geçen tartışmalarla sorgulama ve bilgilendirme düzeyine geçerler. Ancak kadınları aralarına almadan ve onları yok sayarak yaparlar bunu. Dünyadaki dengenin bozulması için her kültürde elden ne geliyorsa o yapılmıştır.

Kadınların yaptığı icatlar ve keşiflere bazı ekler: Erkek jenerasyonun bunca engellemesine, bilginin artık babadan oğla aktarılmasına rağmen kadınların icatları, keşifleri Sumer tabletlerinden -onları gölgelemek amacıyla yazıldıklarından ötürü bize ulaşabilmiştir. Ama biz tabletlerde gösterilene değil, gösterilmeyene baktığımızda gerçeği görebiliyoruz. Tanrıça İnanna keşfedendir, tek başına ölümü göze alarak yeraltına, ölümler ülkesine iner. Yazılı belgelerde yeraltına inen ilk kahraman odur. Otacılığı keşfedenler de kadınlardır; birçok şifalı otun adı birçok halkın mitolojisinde tanrıçalardan birinin adını taşır. Yılanın zehrini belli bir teknik geliştirerek, tehlikesizce ondan alma yöntemini bulan ve kullananlar kadınlar oldu. İlk ağıt, ilk ninni kadınlar tarafından söylenmiştir. Sevişme kültürünü yaratan Tanrıça Nanşe'dir. Emesal Sumer'de kadınların yarattığı ve kullandığı dile verilen addır.(6) Sumer'de bira kadının icadıdır; Sumer'de birayı imal edenler ve birahane işletenler kadınlardı. Mısır hiyerogliflerinde bir ipi gererek düzgün duvar yapmayı bulan tanrıça "inşaatçıların hanımı" Sešet'tir. Margaret A. Murray Eski Mısır'ın matematik, geometri, yazı, ölçü tanrıçalarından ve onların "hecelerin hanımı", "tılsımın hanımı" kabul edilmesinden belgelere dayanarak söz eder.(7)

Tarak kadınlar tarafından icat edilmiştir. Davul kadın Şamanların icat ettiği bir müzik aletidir. Çevresinde kadın memelerinin sıralandığı arkaik davulun taştan yapılmış

Kadın buluşçuları doğrudan anlatan yazılı belgeler sınırlıdır ve onları en çok Enki'ye rağmen Sumer-Akad'da yazılan kil tabletlerde bulabiliyoruz. Ancak mitolojileri karşılaştırmalı okuduğumuzda, arkeolojik verileri ve yazılı belgeleri birlikte bütünsellik içinde kadın izlerini arayarak irdelediğimizde kadınların yaptığı icatların sonu gelmiyor.

örneği Anadolu arkeolojisinde bulunmuştur. Orta Asya'da Kara Kız diye anılan Şaman kadının fotoğrafında da davulun çevresindeki çıkıntılar, fotoğrafı çeken Avrupalı tarafından dağ olarak yorumlanmıştır. Sumer Tanrıçası İnanna Kral Gilgamesh'ın da yer aldığı öyküsünde kendisine taht/iskemle yapmayı planlayan ama davul yapan bir ustadır. Birçok mitolojide ve Sumer'de bilgeliğin tanrıcaları gerçekte Şaman gelenekten çıkan kadınlardır. Kadınlar animist inanca ve totemciliğe bağlı olarak insanlarla insan olmayanlar arasındaki ilişkileri iyi tutmak, onlarla pazarlık ederek uzlaşmak istediler ve bu edimler sırasında tilsimleri, büyü simgeciliğini başlatıp geliştirdiler. Kilden heykelticikleri kadınlar yaptı. Onların üstüne koydukları imlerle bir işaret dili geliştirdiler. Beklentilerini, dileklerini anlatan bir tür yazılı ifadelerdi bunlar. Yazının ilksel işaretleri, mantığı bunlardan çıktı. Sanatın büyüden çıktığı günümüzde kabul gören bilimsel bir gerçektir ve simgecilik, imgeler, göstergeler kullanma, metafor kullanma, soyutlama, kurgulama, giderek (şarkı, oyun, öykü vb.) sanatların çeşitli alanları büyüden doğmuştur. Simgeciliğin önemini Saffet Murat Tura şu sözlerle dile getirir: "*Bilinçdışı ilk olarak simgelerden oluşur. Çünkü simgeselleşmemiş bir düşünce düşünülemez. İkinci olarak da bilinçdışı tamamen simgesel kültür yaşantısının sonucudur.*"(8)

Kadın buluşçuları doğrudan anlatan yazılı belgeler sınırlıdır ve onları en çok

Enki'ye rağmen Sumer-Akad'da yazılan kil tabletlerde bulabiliyoruz. Ancak mitolojileri karşılaştırmalı okuduğumuzda, arkeolojik verileri ve yazılı belgeleri birlikte bütünsellik içinde kadın izlerini arayarak irdelediğimizde kadınların yaptığı icatların sonu gelmiyor. Örneğin Çatalhöyük'te ortası daire biçiminde delik olan iskemlenin yaratıcısı onun üzerinde iki büyük kedigile ellerini dayayarak oturan ve doğum yaptığı gözlenen kadındır. Bugün yatarak kadını doğurtmak yerçekimine aykırı, doğumu zorlaştırarak maliyeti yükselten bir yöntemdir. Oysa kadınlar nasıl daha kolay doğuracaklarını biliyorlardı. Ve bu iskemleyi icat ettiler. Osmanlı döneminde de bir minyatürde doğum yapan bir kadının üzerine oturduğu bu **iskemlenin ilk örneği** Çatalhöyük kazısında bir ambarda ortaya çıktı. Aynı ambarda bir erkek heykelciği de bulunmuştur. Onların çiftleşmesiyle toprağın bereketinin artacağı inancı kadın zihniyetinin ürünüdür. Bedeni süt ve kan ürettiği, doğurduğu için kendini üreme ve üretimin kaynağı toprak-ana kabul eden kadınlar. Çünkü cinsiyet simgeciliği, beden kadın zihniyette önemlidir. Hiç kuşku yok o bedeninden ötürü avantajlı oldu, ama hükmeden topluma geçildiğinde bedeninden ötürü yok sayılan, kapatılan oldu.

Evet, tarihöncesi dönemin (yani yazı ve devlet öncesinin) icatlarının, keşiflerinin sahipleri o ilksel uygarlaştırıcı Şaman kadınlardır. Onlar ancak bir kitapta anlatılabilir. Bu kadar da değil: Kitap anlamında yazısı olmayan veya konuşma dili çok eski başlangıçlara giden Şaman toplumlarında ise kadınların yaptığı buluşlar, keşifler dilin derin yapısındaki sözcük-zincirlerinde kayıtlıdır. Bu kayıtlar genellikle anne töresinden bahsetmektedirler. Bugün bize parmak ısırtacak bir zekâ ve ustalıklı yapılmışlardır ve evrenseldirler. Çünkü anne dili (veya kadın dili) evrenselci/bütünselci. Onları bulabilmek için anahtar sözcükleri bilmeye ihtiyacımız var. Sözcük-zincirlerinin merkezinde ikon bir sözcük bulunuyor. İkon sözcük tanrıçanın veya ilksel uygarlaştırıcı kadının (veya ilksel kadın Şamanın) adıyla oluşuyor. Onun adındaki bir sesbirim (fonem) aynı zamanda ilgili sözcük-zincirinin de ortak kullanılan işitim kodudur. Yüce anenin adı çevresinde oluşan ve evrensel diyebileceğimiz sözcük-zincirlerinde kadınların yaptıkları buluşlar onların adıyla ba-

ğıntı kurularak kaydedilmiştir. Neden kadınların icatları yazıyla tabletlere, papirüs- lere doğrudan açık açık yazılmadı da konuşma dilinin derin yapısında kayıtlı kaldı. Erkekler devleti kadınları dışarıda bırakarak örgütlediler ve kadınları anlatan kayıtları yok ettiler.

Şamanlık ve evrenselci/çevreci bakış kadın icadıdır: Kadınların neler icat ettikleri konusunda daha önceki kitaplarımda ve makalelerimde yazdım. Fakat kadınlar, insanlar arasındaki ve insanla insan olmayanlar arasındaki ilişkiler üzerinde düşündükleri ve toplumsallaşmayı, evrenselleşmeyi hazırlayan ilkeler ürettikleri için, onların asıl bu alanda dikkate değer yaratıcılıkları oldu. Bu üzerinde durulması gereken bir konudur. Konuşma dilinin derin yapısında işitim kodlarıyla sözcük-zincirlerini ilksel uygarlaştırıcı Şaman kadınlar oluşturdular; erdem, töreyle (etik) ilişkili düşüncelerini konuşma diline sözcük-sesleriyle kaydettiler. Halen incelediğim ve yazmakta olduğum 'Ağaç Dili ve Etik' adlı kitabımda ele aldığım konulardan biri de budur: Anne Ağaç Ruhu ağacın içinde yaşıyor, ağacın ruhu o. Şaman adayı o ağacın tepesinde herkesten uzak yaşayarak, evrendeki insan olanlarla insan olmayanlar arasındaki ilişkiyi doğayı gözlemleyerek öğreniyor. Ağaç onun okulu, Anne Ağaç Ruhu onun koruyucusu, eğitmeni. Ağacın tepesinde

Sumer-Akad tanrıçası Şamanlığa ilişkin tedavi amaçlı bir dalınç seansında. Karşıt ikiliyi temsil eden iki figür sorunun evrensel bir olgu olarak ele alınmasını ve üstesinden daha kolay gelinmesini sağlıyordu.

Üreme üretme birliği ya da kadın alet birliği

Araştırmalarım göre tanrıçaların adları geriye gittikçe tek heceli oluyor. Bu adlar yapmak, etmek, olmakla, değiştirmekle ilişkili. Çünkü bu kadınlar üretim çağını başlattılar. Çok kısaca sayayım: ipi buldular, bağlamayı, düğümü, örgüyü, dokumayı, ağ yapmayı ve ağı avcılıkta kullanmayı buldular.

Erkek kadına/anneye ilişkin korkularını aşmak istedi ve 'Anne' dilinin karşısına 'Baba' diliyle, devlet diliyle, savaş diliyle, tarihi kaydettiği dille, mülkiyet yasalarının, cezaların diliyle ve erkek tanrının bütün tanrıları yönettiği Tanrı Baba diliyle çıktı. Yazılı dili değişmeyen yasalar yapmak, hükmeden varlığını sürdürmek için kullandı.

Alet ve kadın ilişkisinin dildeki yansıması: Araştırmalarım göre tanrıçaların adları geriye gittikçe tek heceli oluyor. Bu adlar yapmak, etmek, olmakla, değiştirmekle ilişkili. Çünkü bu kadınlar üretim çağını başlattılar. Çok kısaca sayayım: ipi buldular, bağlamayı, düğümü, örgüyü, dokumayı, ağ yapmayı ve ağı avcılıkta kullanmayı buldular. İpin günümüzden kırk bin yıla yetmiş bin yıl arasındaki bir tarihte bulunduğu düşünülmüyordu. Şimdi ilk giyecekler de yetmiş binyıl önceye götürülüyor. Üreten kültürü yaratır, kültürü yaratan da dili. Toprağı yoğurup çömlek yapmayı, tahta kaplar yapmayı buldular. Sepet yapmayı, ev yapmak için toprağı samanla yoğurup kerpiç yapmayı, evin içini mutfak, depo gibi bölümlenmeyi buldular. Sütü dönüştürüp peynir yağ yapmayı, deri işlemeyi, mayalamayı buldular. Tarımı icat ettiler. Bu faaliyetler için aletler de yaptılar. Kadınla balta, kadınla saban ilişkilendirmeleri aşağıdaki sözcüklerde korunmaktadır. Ancak bu ilişkilendirmelerde kadınla bağ kurulurken onun karşıt cinsiyeti de çağrıştırılmaktadır. Birci olmayan ortaklık toplumunda hiçbir şey tek başına ele alınmaz, hiçbir şey tek başına anlamlı değildir; mutlaka karşıtıyla birlikte olmalıdır.

Erkek kadına/anneye ilişkin korkularını aşmak istedi ve 'Anne' dilinin karşısına 'Baba' diliyle, devlet diliyle, savaş diliyle, tarihi kaydettiği dille, mülkiyet yasalarının, cezaların diliyle ve erkek tanrının bütün tanrıları yönettiği Tanrı Baba diliyle çıktı. Yazılı dili

İştar'ın adındaki iştirim kodları kadın zihniyetli dünya görüşünü anlatan sözcük-zincirleri oluşturur. Bize tanıtılan aşk ve savaş tanrıçası başlangıçta diyalektik mantığın savunucusu olan ilksel uygarlaştırıcı kadınlar geleneğine bağlıdır. Bu, dünyamızdaki ilk 'düşünsel dizge'dir, kitaba yazılmamış; ama konuşma seslerine kaydedilmiştir.

Mısır yazı tanrıçası zamanla unutulmuş, onun eşi Thoth yazı tanrısı olarak öne geçmiştir.

değişmeyen yasalar yapmak, hükmeden varlığını sürdürmek için kullandı. Tarihöncesi'den gelen 'Anne' dilinin simgelerini 'Baba' dilinin simgelerine çevirmek güç olmadı ve kendi söylemini geçerli kıldı. Yazı çok önemli oldu: Kadın kendi zihniyetini ifade edecek araçlardan mahrum bırakılmıştı. Sumer'de, eski Yunan'da kadınlara okulların (biracılık dışında mesleklerin) kapatıldığını, okula yalnız erkek çocukların kabul edildiğini, devlet örgütünün dışında bırakıldığını belgelerden öğreniyoruz. Buna benzer uygulamaların sonunda kadın yazıdan, karar mekanizmasından koptu: Daha önceki dönemlerde yaptığı buluşları, getirdiği yenilikleri anlatan soyut - somut izleri korumak ve yaymak imkânları elinden alındığı gibi, o izler yok edildi. Ama sözcük-zincirlerinde kadının bıraktığı izler sürdü. Böylece tarihöncesi'den başlayarak aynı dilin derin yapısındaki ortaklık (kadın) söylemi/zihniyeti ile dilin yüzeyinde yer alan ve ona karşıt olan hükmeden (erkek) söylemi/zihniyeti birbirine karşıt biçimde oluşarak yer aldı.

Bugün nasıl kadın erkek birlikte birçok üretimi gerçekleştiriyorlarsa, ama yaratıcı beyin -önemli ölçüde- nasıl erkek beyniyse, erkek zihin ve cinsiyet birçok alanda nasıl üretilen nesnelere, dünya yorumlarına yansıtılıyorsa; tarihöncesi çağda erkeklerin de katıldığı, ne var ki yaratıcı beynin kadın ol-

duğu, kadın zihninin/cinsiyetinin üretilen nesnelere ve dünya yorumlarına yansıtıldığı bir çağ tarihöncesi dönemde yaşanmıştır. Sumer'de Tiamat'ın unvanı, Hubur-ana=bütün şeyleri biçimlendiren'dir.(1) Eski Mısır'da tanrıça İsis bahçıvanlık sanatını bulan, yulaf, buğday ekimini icat eden kahramandır.(2) Moğol efsanesinde Cengiz Han'a yardım eden dişil ata ruhunun adı etmek fiil kökünden yapılmıştır ve Etügen Hatun "Yer Ruhu" (toprak-ana) diye de anılmaktadır. Moğolların Gizli Tarihi'nde Çingiz Han iki oğluyla yaptığı konuşmada kendisine yardım edenleri saydıktan sonra "Anamız Etügen'in yöneticiliği ile buraya geldik" der.(3)

Kitaplarda, ansiklopedilerde "Türkiye'de, Ege ve Akdeniz bölgelerinin ormanlık yörelerinde yaşayan ve ağaç işçiliğiyle uğraşan Alevi Türkmenler" biçiminde tanıtılan Tahtacılar için "ağaç işçiliğinde kadın erkek beraber çalışırlar" deniliyor. Yani bu kadınlar balta, keser ve diğer aletleri kullanmakta, onlarla oyarak, yontarak nesneler üretmektedir. Çoğu kez tanrıçalar baltalarıyla özdeşir ve erkek tanrıdan önce kadının elindedir balta.(4)

Öğ (anne) ile öğdiş (ağaç kama/çivi) ilişkisi: Biz ne kadar eskiye gidebilirsek kadın ve dil ilişkisi o kadar güçleniyor. Biz ne kadar geriye gidersek diller arasında ortak sözcüklerin sayısı ve anlamı artıyor. Tek heceli adsözcük, eğer iki harfliyse, bu nitelik onun çok eski olduğunu gösterebilir. Örneğin anne anlamına gelen **ög** gibi. Türkçeden ve iki harfli adsözcüklerden başlayalım: Uygurcada **ög**, 1. anne; 2.zekâ, akıl. **Ögä**, 1.vekil, nazır, hekim; 2. Ün, şöhet. **Ogädäy**, erkek adı. **Öküş Kara**, erkek adı. **Öküz**, öküz. (Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı'nın 'nın *Altayca-Türkçe Sözlük*'ünde ögüs, erkek hayvan için kullanılıyor.)

Kadın eş için Eski Türkçede kullanılan sözcük, eki. **Ökö** ise Altaycada erkeğe saygılı hitap şekli. Bu sözcüklerin öğ'den türediğini düşünüyorum. **Ögdi**, övme. **Ögdilig**, takdire lâyık. **Ögdir**, değer, kıymet, ücret. **Ögdüş**, ağaç yarmaya mahsus ağaçtan çivi. **Ögärätig**, talim, öğretme, terbiye. **Ögirmäk**, eğlenmek, neşelenmek. (buraya kadar belirttiğim **ög**'den türemiş sözcükleri ritüellerle bağıntılı düşünmemiz gerekir.) **Öglänmäk**, akıllanmak, aklını başına toplamak. **Ögli**, zeki, akıllı, düşünceli. **Öglüg**, anneli, annesi olan. (5)

Uygurcada **ögmäk** (ya da ökmäk), 1. düşünmek; 2. Ögüp alkışlamak. 3.Ezmek, inceltmek, ovmak (bu üç sözcük üretimle ilişkili). **Ögränmäk**, alışmak. **Ögränmiş**, alışmış, itiyat edinmiş. **Ögrätig**, alışkanlık, adet, bilgi, talim. **Ögrätmäk**, talim ettirmek, öğretmek. **Ögsüz**, annesiz. **Ögüt**, nasihat. **Ökümäk**, anlamak. **Ökdimäk**, büyümek, çoğalmak, cesametlenmek. **Ökditmäk**, büyütme, artırmak. **Öküş**, çok. (Günümüzdeki okul sözcüğünün bu dizgeye uygun olarak türetildiğini düşünüyorum.)

Öğ ve ögdüş (ağaç kama, eril imge) kadın ile alet ilişkisini Türkçede ortaya koymaktadır. Ortaklık zihniyeti çoğulcu zihniyettir, karşıtıyla bir arada olmayı, karşıtı olmadan tek başına hiçbir şeyin var olamayacağını, karşıtı olmadan değişemeyeceğini, değişmeyince de yaşamın biteceğini düşünür. Doğacı düşünce dizgesi diyalektik ilişkiyi doğaya bakarak sözcüklere yansıtmıştır. Bu arketipsel sözcükler bu düşünceye göre yapılmış olup karşıt ikiliyi içlerinde barındırırlar. Bu nedenle **ög** ile başlayan sözcükler **öğreten**, ilk **öğretmen** olan anne odaklı ve topluma yol gösteren Şaman kadın odaklı olmakla birlikte onun karşıtını, eşini, oğlunu da gösterirler. Şunu unutmamalıyım, ilk kimlik başlangıçlarda kadın ve erkek kimlikleriydi. Doğu Perinçek'in **ok-oğul** ilişkilendirmesini anlattığı ve önemli bilgiler verdiği kitabındaki **ok/og-ogul** zinciri ile **ög-ögüz**(öküz, Türkmencede boğa, boğa Şamanın kut veren hayvanı -YC) zinciri birbirleriyle bağıntılıdır.(6)

Fransızcadaki **école** sözcüğünün kökeni genetiği Yunancadaki **oikos** (=ev) sözcüğünden geldiği Britannica World Language

Biz ne kadar eskiye gidebilirsek kadın ve dil ilişkisi o kadar güçleniyor. Biz ne kadar geriye gidersek diller arasında ortak sözcüklerin sayısı ve anlamı artıyor. Tek heceli adsözcük, eğer iki harfliyse, bu nitelik onun çok eski olduğunu gösterebilir. Örneğin anne anlamına gelen "ög" gibi.

Dictionary'de belirtilmiş.(7) Anne ile ev ya da (en eski örneklerinde eğitim öğretim merkezi olan) tapınak imgesi birçok kültürde birbiriyle örtüşmektedir. Yunanca'da ev anlamına gelen oik- sözcük bölümü ög'le ve oyuk'la hısımdır. Ög daha kısa olduğu ve içinden pek çok anlam ve kelime çıktığı için, ayrıca uygarlık ve kültür aşamasının ilk basamaklarını gösterdiği için ög'ün daha eski bir kaynak olduğunu düşünüyorum. Örneğin Fransızcadaki *éclisse*, ağaç kama anlamına gelmektedir. A. Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*nde ögdüş, ağaç yarmaya mahsus ağaç çivi, ağaç kama. Anlıyoruz ki bu arketipsel mitsel bir addır. Ög ile bağıntılı olan alet ögdüş, kama (eril imge). İlk bıçaklar, kamalar ağaçtan yapıldılar. Onları önce kadınlar kullandı ve eril imge olduğunu da hatırlayarak. Sumer'de bıçak, kılıç gibi kesici aletlerin de aşk ve mücadele tanrıçası İnanna'nın kültüründe bulunduğunu Kramer (Sumerlerin Kurnaz Tanrısı Eki adlı kitabında, s. 133) yazar. Daha sonra sıradan bir anne de, öküz de, erkek hayvanlar da benzer adla anılmıştır: öküz (eski Türkçede boğa) ya da ögüz, ögüç annecik gibi (insanlarla insan olmayanlar arasına Şamanlıkta sınır çekilmediği için).

Kese keser ve kadın-erkek ilişkisi: Kis (Kaşgarlı'da kadın). Kişi sözcüğü (Bahâeddin Ögel'de) en eski biçimiyle Türkçede mitsel ilk kadının adıdır; kişiöğlü ise onun oğludur. Kis, kız, kısarak, kişi, kese, keser, keski, kısıkaç, küskü sözcükleri arasındaki ilişki kültürel genetiği başlangıca doğru giderek okumaya çalıştığımızda yine kadının merkeze alındığı, kadın zihnietinde önemli olan cinselliğin —çünkü doğuran, nesli sürdüren o- odak yapıldığı eski dil katmanına götürüyor bizi. Fakat daima karşıtı olan eril cinsi de ima ediyor. Karşıt ikilinin işlevi, çoğulculuğu ve karşıtla birlikte daha üst düzeye taşınacağı inancı hatırlatmak. Maden işler yapan kadınların sözcükleri bunlar: Kızıl ve kızgın sözcüklerini bakırın (daha sonra demirin) eritilmesi, onlardan nesnelerin üretilmesi aşamasında ilk maden eşya üreticilerinin kadın olduğu varsayımını öne sürmek mümkün. Marija Gimbutas (*The White Goddess*'da) arkeolojik kazılardan çıkan ve kadın madencilerin yapıp kullandığı somut örnekler gösterir. Eril cinsiyetli kızan sözcüğü kız'dan türetilmiştir ve Eski Türkçede silahşör anlamına gelmektedir. Birçok kültürde 'kese' imgesi kadınlı, rahimle, dölütü koruyan son'la birleştiril-

Metin And, Tunceli köylerinde kadınlar tarafından "Kavak Kesme ve Satır" adlı erotik bir oyunun oynandığını belirtir. Bu oyunda, kavağı (fallus) satırıyla keserek hadım eden kadınlar, belki bu ritüelde eski eli baltalı tanrıçalarla özdeşleşmektedirler.

mektedir. Kis-mak, kas-ıl-mak, kes-mek gibi eylemleri, kız-mak (ısınmak anlamında) gibi enerjiyi ve kısıkaç gibi aleti anlatan sözcükler, kadın zihnietteki cinsellik ile maden eritmesi arasında analogiyle (benzeşim kurularak) elde edilmiş sözcüklerdir. Bakırdan nesne üretimi sırasında ilk anlamları ve kadın cinsiyetle bağıntıları -biz böyle bakmadıkça ve görmedikçe- kesintiye uğramıştır.

Kişi sözcüğü en eski biçimiyle Türkçede mitsel ilk kadının adıdır; kişiöğlü ise onun oğludur. Kis, kız, kısarak, kişi, kese, keser, keski, kısıkaç, küskü sözcükleri arasındaki ilişki kültürel genetiği başlangıca doğru giderek okumaya çalıştığımızda yine kadının merkeze alındığı, kadın zihnietinde önemli olan cinselliğin odak yapıldığı eski dil katmanına götürüyor bizi.

Labia'nın dünyanın hemen her yerindeki mitsel betimlerde kesici, kısırtıcı, biçimlendirici aletle ilişkilendirildiğini veya o aletler gibi yorumlandığını görmekteyiz. (Ancak bu betimler çoğu kez ahlaki kaygılarla ortaya çıkarılmamıştır.) Sumer'deki Kış kenti, (Sami değil Sumer kentiydi, en eski birkaç yerleşim yerinden biriydi. Kış kentinde yine en eski Sumer tanrıçası Ninhursag'ın kült (tapınç) merkezi vardı. Sumer panteonunda (tanrılar birliği) tanrılar sıralamasında Ninhursag önceleri birinci sıradaydı.

Balta/labris ve kadın-erkek ilişkisi:

Gilgameş destanında balta kadın ilişkisi: Gilgameş destanında Gilgameş bir rüya görür ve onu annesi olan tanrıça Ninsun'a özetle şöyle dile getirir: "Bu baltanın görünüşü şaşırtıcıydı. Ona baktığımda sevindim. Onu severek, bir karıymış gibi, onun üzerinde ondan zevk aldım ve yanıma koydum." Anlaşıldığına göre bu taştan yapılmış bir baltaydı.(8)

Metin And *Oyun ve Bügü*de Tunceli köylerinde kadınlar tarafından "Kavak Kesme ve Satır" adlı erotik bir oyunun oynandığını belirtir.(9) Bu oyunda, kavağı (fallus) satırıyla keserek hadım eden kadınlar, belki bu ritüelde eski eli baltalı tanrıçalarla özdeşleşmektedirler. Tecavüz eden erkekleri temsil eder kavağın baltayla kesilmesi. Büyüdeki espri budur: Temsili şeylerle yaptığın uygulama, gerçekleşir, yani aşırı cinsel taşkınlığı olan erkeklerin o duyguları tükenir, durur, arkası gelmez kesilir.

Latince **labris** (çift yüzlü balta) sözcüğünün kültürel genetiği Sümercedeki **balta** anlamına gelen **bal** sözcüğüne kadar gidiyor. Türkçedeki toprağı kazan **bel** ve **balta** sözcüğü Sümercede **balta** anlamına gelen **bal** sözcüğü ile ilişkili. **Lab-** sözcük kökü ile Sümercedeki **bal** (=balta) sözcüğü de birbiriyle ilişkili. (Farklı dillerde yer alan, birbiriyle anlam ve imge açısından ilişkili olan ama birbirinin tersi olarak yazılan sözcük örnekleri çoktur.) **Labris** (=balta); **labrum** (kadınlık organındaki dudak); **labia** (labium veya **labrum**'un çoğ.), günümüzde kullandığımız **lobut** (sopa, cop), **labirent** (tanrıçanın barsakları), **liber** (Lat. özgür, aynı zamanda İtalyanların bereket tanrısı, baba tanrı; evrensel anlamda mitolojilerde -yeraltında- labirentte yolunu bulmaya çalışan ve çıkışı bulunca özgürleşen erkek kahraman) sözcükleri birbirini göstermektedir. Bu imgelerin merkezinde ölüm veren ve yaratan kozmik

Bugün Türkçede ve başka dillerde de yaşayan Belma ve Selma (Bala Hatun, Balı-bey ya da Paul, Paola, Paulette [Belit], Paloma, Salma, Salima, Balaban, Selman/Salman) adlarının zincirini geriye doğru izlediğimizde karşımıza uygarlaştırıcı tanrıçaların adları çıkar.

toprak-ananın, kadının içine alma niteliği bir güçlülük işareti olarak belirlemektedir. Toprak güçlüdür, içine alır. **Labia**, kadın organdaki dudaklar, çocukları yediği ve o yüzden ağzının kanlı olduğu biçiminde yorumlanan **Libya** kökenli Yunan tanrıçası **Lamia**'nın adından olabilir; çünkü M/B ya da B/M değişimine birçok dilde sıklıkla raslanmaktadır. Adların ses-anlam-imge ilişkileri bağlamında birbirini gösterdiğine burada da tanık olmaktadır. Yukardaki sözcük-ailesi Kybele adı ile bağlantılıdır: **Kybele** Galat dilinde mağaralar demek (**labirent**'in örneği); **kybelis** balta. **Kybelis** hem **labris** ile hem de Sümercedeki **bal** (=balta) ve Türkçedeki **balta** ile bağlantılıdır. Sümer'de tanrıça **Belit-ili**'nin adındaki **Belit** bölümü Galat dilinde **balta** anlamına gelen **kybelis** sözcüğünün -**belis** bölümüyle örtüşmektedir.

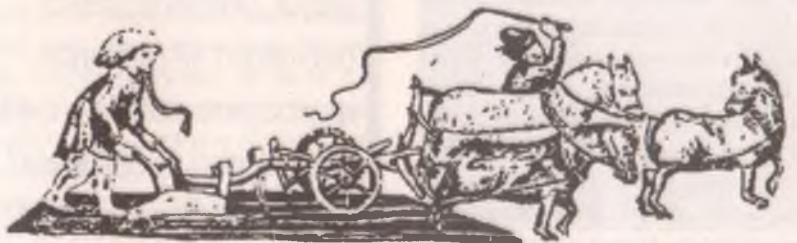
Belit-ili Sümer'deki yeraltı ölümler ülkesinin tanrıçası Ereškigal'in yazıcısıdır. **Belit-ili** verilen cezaları kaydeder. Türkçedeki **belit** (=kanıt, belge: TDK Derleme Sözlüğü'nde **belig** odaklı yaptığım incelemelerden destek alarak tanrıça **Belitili**'nin adındaki **belit** bölümünün Türkçedeki **belit** ve **belig**'le ilişkili olduğunu söyleyebilirim. Bu ilişki başka dillerde de var. Sümer yeraltı tanrıçasının yazıcısı olan **Belit-ili**, ölümlerin yargılanması sırasında alınan kararları yazıyordu. Latince'deki **libell** sözcüğü kitapçık, defter; **liber** ise kitap, resmi kayıt defteri anlamında. Bu sözcükler Sümer tanrıçası **Belit-ili**'nin kayıt tuttuğu tabletlerinden kaynaklanıyor. Tarlanın sürülmesi, tabletin yazılması, kadınla erkeğin eşleşmesi analogi yoluyla birbiriy-le örtüşürülmektedir. Bu bir kadın zihniyettir. **Libid** Latince'de zevk, ahlak gevşekliliği,

şehvet anlamlarına geliyor. Bu sözcüğün de tanrıça tapımlarından çıkan ve kadın bedene, kadının cinselliğe verdiği öneme işaret eden sözcüklerden olduğu için horlandığı anlaşılmaktadır. Tanrıça (burada **Belit-ili**, **Kibele** ya da **Lamia**) toprak-anayla özdeş, **labirent** onun bağırsakları, **labia labirentin** kapısıdır. Oğul tanrı Güneş her akşam batarken Yer Ana'nın (**Lamia**) kapısından içeri girmekte ve bütün gece yeraltındaki **labirent**'te yolculuk yapmaktadır. Sabah **labirent**'in çıkış yolunu bulur ve özgürleşir (**liber**). Güneş kozmik yaratılışın bir günlük ve gecelik örneğidir; birçok eski kültürde karşımıza çıkan tanrıçanın oğlu ve eşi olan Güneş-kraldır. O aynı zamanda halkın babası veya ağabeyidir (örneğin Gılgamış'da).

Bugün Türkçede ve başka dillerde de yaşayan Belma ve Selma (Bala Hatun, Balı-bey ya da Paul, Paola, Paulette [Belit], Paloma, **Salma**, Salima, Balaban, Selman/Salman) adlarının zincirini geriye doğru izlediğimizde karşımıza yukarıda anılan uygarlaştırıcı tanrıçaların adları çıkar. Sümercede **sal** (vulva) ile yine Sümercedeki **bal** (=balta) arasındaki ilişki, B ve S ayrımına karşın birbiriyle bağlantılıdır. TDK Derleme Sözlüğü'nde **salma** ağaç kesmede kullanılan bir yanı keser, bir yanı balta biçimli araca verilen addır ve **Salma** adlı Mezopotamya tanrıçasıyla ilişkilidir. Tarihöncesinde dili, dini, kültürü derinden etkileyen Mezopotamya'nın ve Doğu Akdeniz'in Ay ve söğüt tanrıçası **Sal-ma** (sal ana) aletlerin adlarını da, aspirinin ana maddesinin adını da (salisilat) etkilemiş. Robert Graves **Soly-mnos** adıyla Antalya yakınında yaşayan

(bugün Gazipaşa) eski bir halkın bu adı tanrıça **Salma**'dan aldığını belirtir. Tanrıça **Salma** Anadolu'da adını baltaya vermiş: Söğüt dallarından sepet yapmada kullanılan söğüt dallarını kesmek için el baltası kullanan kadınların öncüsüydü ya da onları temsil eden iyi bir ustaydı. Söğüt ağacının adı (Latince **salix**) ve sele/sepetin adı tanrıçanın adındaki kutsal heceyle başlatıldı. TDK Derleme Sözlüğü'nde **sallama**, pala, büyük bıçak, saldırma demek. Devlet, yazılı tarih ve yazılı hukuk örgütlenip kadınlar okulların ve mesleklerin dışında bırakılınca bunlar erkek söyleminin sözcükleri oldu. Bu sözcükler genellikle karşıt ikili anlamları barındırdığı için dönüşüm zor olmadı. Altaycada **sal** ile başlayan çok sayıda arketipsel sözcük vardır. Sallanmak (söğüt ile ilişkili), salkım söğüt, solgun (Ay'la ilişkili) sözcükleri evrensel uygarlaştırıcı kadın **Salma**'nın adıyla bağlantılıdır.

E. G. Naskali ve M. Duranlı'nın hazırladığı *Altayca-Türkçe Sözlük*'te **salda** **saban** demek. Sümer'de İnanna'nın ikizinin adı **Şaltu**. **Salda** ile **Şaltu**'nun yakınlığına şaşmamak gerekir. Emine Naskali ve Muvaffak Duranlı'nın *Altayca-Türkçe Sözlük*'ünde **sal** yardımcı olmak fiili diye açıklanır. Hiç kuşku duymuyorum, ima edilen aletin insana yardımcı olan özelliğidir ve dile yansıtılmaktadır. **Sal-ma** adlı tanrıça da insanlara uygarlığı öğreten bir yardımcıydı. **Sal** ma (veya Sümer tanrıçasının arkaik biçimi **Şaltu**) ile yapılan **salda**, **salban** sözcüğü zamanla **saban** sözcüğüne dönüştü. **Sal-** ile yapılan tarla, saman anlamına gelen, ama zamanla değişime uğrayan sözcükler de var: Hasan

"Saban" gibi pek çok üretim gerecinin sözcük kökeni, kadınla bağlantılıdır.

Eren'in sözlüğünden: Kazaklar tarla için saban'ın yanı sıra **salam** sözcüğünü de kullanırlar; Kırgızlar saman için **samal**; Nogaylar **salam**; **Başkurtlar** halam derler. Rusçada samanın adı **soloma**'dır. İngilizcede **plough** sözcüğünden daha eski olan **sulh**, Latince'deki **sulcus** (=sabanın açtığı yarı, oluk) sözcüğünden gelior.

Bu sözcükler birbirini ve **Sal-ma**'yı ve bereket sembolü **sal**'ı göstermektedir. Mezopotamya'da (Sümer'de) bulunan en eski saban üçgen biçimliydi ve ağaçtan yapılmıştı (*Ana Britannica*'da İ.Ö. 5.-6. binyılları verilmiş). Saban önceleri toprağı kazıyıp alt üst etme aletinden çok bir tohum ekme aletiydi. Saban taştan ya da ağaçtan yapılan üçgen biçimli, ağaç sapı olan bir aletti. Sumercede **sal** (=vulva) sözcüğünün yazıdaki göstergesi 'vulva üçgeni' çizimidir. En eski saban ağaçtan yapılmış üçgen bölüm ve ona bağlı ağaç saptan oluşur. Üremeyle üretimi birbirinden ayırtırmayan uygarlaştırıcı kadın zihniyetinde 'saban'a dişil ve eril ilkenin (yani karşıt ikilinin) birleştiği bir imge olarak bakılmıştır. Ona çok benzeyen sapan (ilk biçimi salban olabilir) karşıt ikiliyi temsil eder. S harf göstergesi de bir arada var olan karşıt ikiliyi anlatmaktadır.

Eski Türkler'de sabana **amaç** adı verilir. Kaşgarlı'da ve çağdaş diyalektlerin bir bölümünde **amaç** sürer. (TDK Derleme Sözlüğü'nde **ama**, **ame**, kızkardeş; **ame**, hala; **amuca**, amca; **amidaş**, amcaoğlu; **amak** tepenin en sivri yeri. Bu sözcükler kadını ya da dişil sözcüklerden türeyen eril sözcükleri, yani karşıt ikiliyi birlikte gösteriyorlar.) A. Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde em okunan **äm**, ilaç, sihir demek. (Kadınlık organlarının simgeleri tedavi veya bereket amaçlı tılsımlarda kullanıldığı için.)

Çuvaşlar sabana **aka** adını verirler. Bu adı H. Eren Türkçe **ek**- (Çuv. **Ak**-) köküne bağlar. Mitolojide **Ak-ene**. Ülgen'den önceki ilk uygarlaştırıcı anadır. **Ak**- kökünden **aka** (=sürülmüş tarla) sözcüğü türetilir. **Eki** sözcüğü eski Türkçe'de kadın eş anlamına gelir; **eki**, **ekin**, **ekmek** sözcükleri birbirine işaret eder. Eski Uygurca'da aynı sözcükler yer alır. Bu zincirin arkaik dönemden kalan ikon sözcüğü **Ak-ene**'dir. Tarlayı sabanla sürmeyi bulan kadın olmasaydı bu adsözcükler aynı zincirde olmazdı. Amaç gelecek kuşaklara buluş yapan kadını hatırlatmak ve onun tılsımlı gücünü aletle sürdürmektir. Kitabın olmadığı, sözcük sayısının günümüze göre çok daha az olduğu başlangıç-

Tarımı icat eden kadınlar bilgi ve deney birikimlerini oğullarına ve kızlarına aktardılar. (Fotoğraf: Toprak ana Demeter Triptolemus ve Persephone'ye tohumu verirken)

larda her bir konuşucuya hatırlatmanın ve her konuşucuda içselleştirmenin doğru bir yöntemidir bu.

Na-nacak ilişkisi: *TDK Derleme Sözlüğü*'nde Anadolu Türkçesinde **na** anne demek, **nacak** ocak anlamına geldiği gibi (Türkçe Sözlük'te) sapı kısa küçük odun baltasını da göstermektedir.

Satır: Satur (=satır, kesici alet), **İhtar**'ın adından.(10)

Saban taştan ya da ağaçtan yapılan üçgen biçimli, ağaç sapı olan bir aletti. Sumercede "sal" (=vulva) sözcüğünün yazıdaki göstergesi 'vulva üçgeni' çizimidir. En eski saban ağaçtan yapılmış üçgen bölüm ve ona bağlı ağaç saptan oluşur. Üremeyle üretimi birbirinden ayırtırmayan uygarlaştırıcı kadın zihniyetinde 'saban'a dişil ve eril ilkenin (yani karşıt ikilinin) birleştiği bir imge olarak bakılmıştır.

Dipnotlar

(1) Kramer-Maier, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, Çeviren: Hamide Koyukan, Kabcacı, İstanbul, 2000, s. 291.

(2) Yves Bonnefoy, *Mitolojiler Sözlüğü II*, Hazırlayan: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 770.

(3) Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 282.

(4) Dr. İsmail Engin, *Tahtacılar (Tahtacı Kimliğine ve Demografisine Giriş)*, Ant Yayınları, İstanbul, 1998.

(5) Entelektüel kavramların kadınla ilişkisini gösteren sözcük-zinciri, Nidaba'nın ikon olduğu Sumerce sözcük-zincirinde de karşımıza çıkar ve evrensele uzanır: Yazı tanrıçası Nindaba'nın öğrencisi Sumer'in en eski bilgisi, yazarı olan Adapa'dır. **Dub**, tablet; **edubba**, Sumer yazı okulu; **adab**, **edep**, terbiye; **edebiyat**, **tababet** sözcükleri kadınla yazı, bilgi, yazılı anlatı ilişkisini gösterir. Nidaba'nın tapın yeri Umma kentiydi ve Umma da Dicle'nin kenarındaydı. İlk yazılı tabletler bataklığın kenarında balığı yoğunlukla islatken üzerine kamışla bastırarak işaretler yapılmak suretiyle hazırlanıyordu. (Nidaba kısaltılmış biçimi, aslı 'tabletin hanımı' anlamına gelen Nindaba'dır.) Edubba'da okuyan öğrenciler okulu bitirme ritüellerinde, yazıyı bulduğu için Nidaba'ya şükranlarını sunan ilahiler okuyorlardı. İlk Sumer krallarından Şulgi yazıyı Nidaba'dan öğrendiği için övgü dolu bir ilahi yazıyordu. Kuşkusuz bu krallar güzel konuşmayı da bu kadınlardan öğreniyorlardı. Bu bölümde yalnızca kadın ile kesici alet ilişkisini gösteren sözcüklere yer verdim. Ama Türkçedeki **ög** (anne) ile yapılan sözcük-zincirini kadın alet ilişkisi dışında biraz daha geniş biçimde ele aldım.

(6) Doğu Perinçek, *Oğ'dan Oğur'a (Devletin Oluşması Sürecinin Türkçedeki İzleri)*, Kaynak Yayınları, 2012.

(7) *Britannica World Language Dictionary*, Funk & Wagnalls Company, New York, 1956, **e.col.o.gy** maddesi.

(8) *Gılgamış Destanı*, (Landsberger), Çeviren: Muzafer Ramazanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 32.

(9) Metin And, *Oyun ve Bugü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1974, s. 220.

(10) Tanrıça **İhtar**'ın adıyla oluşan sözcük-zincirleri ayrıca ele alınacaktır.

Not: Yukardaki metinde geçen etimolojik sözcüklerin kaynakları için bkz: *Derleme Sözlüğü I-XII* ve *Ek-1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993./ A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1968./ Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı *Altayca-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999./ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999./ John Ayto, *Dictionary of Word Origins*, Arcade Publishing, New York, 1991./ Marija Gimbutas, *The Language Of The Goddess*, HarperSan Francisco, 1991./ Robert Graves, *The White Goddess*, Farrar, Straus And Giroux, New York, 1981.

K a p a k

Arkeolojik kazılardan çıkan aletle özdeş kadın heykelcikleri (idoller)

Kadınların kendi cinsiyetlerinin imlerini, imgelerini ürettikleri aletlere simgelerle yansıtmış olmaları, o buluşları yapan kadınların arkeolojik heykellerdeki bir imzası olarak okunmalıdır. Bu yaklaşımda üreme ve üretim kadın bedenine bağlandığı için, değerli olan cinsin bulunduğu alet de değerlidir. Ayrıca kadın bedeninin kendisi de bir alet gibi algılanmakta, ondaki bereket alete geçsin istenmektedir.

Arkeolojik kazılardan çıkarılan kadın heykelciklerinde, kadın gövdesi aletlere benzetilmiştir: İ.Ö. 3000'li yıllara tarihlenen (Eski Tunç Çağı) Anadolu tanrıça idolleri içinde gövdesinin üst yanı **keser**, alt yanı **balta**; bazen **kürek**, bazen yarım ay biçiminde kesici biçimiyle biten; bazen **bel** ya da alt ve üst konumlarıyla **çift yüzlü ay-balta** biçiminde olanlar vardır. Bu idollerin çoğu başta ve alt kısımda karşılıklı konumlanan çift hilal veya karşılıklı iki yarım aya da gönderme yapmaktadır.⁽¹⁾ Kolombiya'da bulunan ve İ.S. 1100-1500'e tarihlenen, yerlilere ait bir kadın şaman figürlü altın göğüs takısı da etek kısmı hilal, başın üst kısmı da hilal biçiminde biterek Anadolu'daki **çift yüzlü ay balta** formatını çok daha zenginleşip olgunlaşmış bir örnek olarak tekrarlar. Ay -sürekli biçim değiştirdiği- için büyüyle, yaratmayla, üreme/üretimle; aynı zamanda yaşam, ölüm ve yeniden doğumla; aynı zamanda **'balta'**yla, tanrıçanın üreme organıyla ilişkilendirilmiştir.

Tanrıçanın gövdesi üretime ilişkin nesnelere (üçgen/vulva biçimli keser/balta, çift hilal/çift yüzlü balta biçimli kadın idolleri, çömlek, çalgı, kaşık, tekne, kapı, tapınak, mezar, fırın vb. nesnelere), ayrıca ilk yazı imlerine de yansıtılmaktadır. Nesneler/araçlara kadın gövdesinin biçimi ve içeriği yansıtıldığı gibi, tanrı-ana idollerine de nesnelerin/araçların biçimi-içeriği aktarılmaktadır. Kadındaki üremeye tarımcı kadınların yaptığı üretimin, yani cinselliğin ve

aletlerin bulunduğu ortak nokta, üretimi başlatan kadınların, doğadaki nesneleri yaptıkları aletlerle değiştirip dönüştürmeleri ile bir alet olarak anladıkları gövdelerinde "tohum"u insana dönüştürmeleridir. Bu dünya yorumunda toprakla kadın, erkekle tohum, çocukla ürün özdeşdir. Yazılı belgelerde de böyle yorumlanmıştır. Tanrı-ananın gövdesi, ama en çok üreme organı ile alet birbirinin metaforu büyüü özneler olarak görüldü. Üreme ve üretim birbirinden ayrılmadığı için bu kurgulama kendi içinde tutarlıydı. Kadınların tanrıça olarak saygınlıklarının üremeden değil, 'üretmelerinden' ve üretimi üreme ile birleştirmelerinden, bu yorumu ilksel yazı imlerine yansıtılmalarından ötürüdür. Kadın-

Kadınlar üretmiş, ürettiği için dili, dini, kültürü de onlar başlatmıştır.

Adlarını merkeze alarak buluşlarını adlandırmışlardır.

"Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf aynı zamanda düşünsel üretim araçlarını denetler" diyor Marx.

Kürek gövdeli idol (Tunç Çağı; Beycesultan).

Alet biçimli idoller (Tunç Çağı, Batı Anadolu Bölgesi).

lar üretmiş, ürettiği için dili, dini, kültürü de onlar başlatmıştır. Adlarını merkeze alarak buluşlarını adlandırmışlardır. "Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf aynı zamanda düşünsel üretim araçlarını denetler" diyor Marx.

Kadınların kendi cinsiyetlerinin imlerini, imgelerini ürettikleri aletlere simgelerle yansıtmış olmaları, o buluşları yapan kadınların arkeolojik heykellerdeki bir imzası olarak okunmalıdır. Bu yaklaşımda üreme ve üretim kadın bedenine bağlandığı için, değerli olan cinsin bulunduğu alet de değerlidir. Ayrıca kadın bedeninin kendisi de bir alet gibi algılanmakta, ondaki bereket alete geçsin istenmektedir. Tarihöncesinin ortaklık toplumunda eşleşme kutsaldır, hükmeden toplumunda ise cinsellik ve beden değersizleşir, günahla ya da pornografiyle birleştirilir.

George Thomson, baltanın önce kadının ağaç keserken kullandığı aracı olduğunu, daha sonra erkeklerin eline geçtiğini ve silah olarak kullanıldığını söyler. Sumer destanında anlatılanlar, aşk-bereket tanrıçası İnanna'nın bahçesindeki 'söğüt' ağacından taht-kanepe ya da davul, tokmak yapabilecek yetkinlikte olduğunu gösterir. Bunları yapmak için İnanna kuşkusuz balta, keser gibi aletler kullanıyordu. Aiskhylos'un yazdığına göre toprak-ana Gaia, Uranos'un erbezlerini kesen tırmığı kendisi çelikten üretmiştir. Çoğu kez tanrıçalar baltalarıyla özdeşir ve erkek tanrıdan önce kadının elindedir balta. İ.Ö. altı binlerin sonu ve beşbinlerde Halaf'ta, Anadolu Neolitik Çağ'ında olduğu gibi kült (tapınç) nesnesi olan 'çift yüz-

lü balta' ve 'haç' boncuklara kazınmış, dokumalarda ve çanak çömleklerde betimlenmiştir. Halaf'ta yumuşak taşta kazınmış orak, yaba, dokuma ve ev modeli tılsım simgeleriydi.(2) Bütün bu nesneleri kadınların yaptığına kesin gözüyle bakılmaktadır. Bunları yapanların kadınlar olması doğaldır. Hemen her coğrafyada tanrıça kültüründe boynuz, hılal, balta kutsal nesnelerdir. Mellaart'ın belirttiğine göre Çatalhöyük'te VI. tabakada kadın mezarlarında bulunan eşyalar arasında "taştan yapılmış çapa veya keser özellikle kaşık ve spatül" varken, erkek mezarlarındaki eşyalar arasında keser sayılmamakta, onun yerini silahlar almaktadır. Mellaart aynı kaynakta Üst Paleolitik evreden beri tahta, kemik, boynuz veya deriden yapılmış kaplarla sepetlerin kullanıldığını belirtir. Çatalhöyük'te allıklarını, dudak boyalarını, boncuklarını kendileri yapan kadınlar bunları koyacakları kutu ve sepetleri kendileri yapıyorlardı. Keserler onlar içindi. En eski obsidyen ayna, dudak boyası ve boya spatülü, kaşık, çapa, keser gibi nesneler Çatalhöyük'te toplumun ileri gelen kadınlarının mezarlarında bulundu.(3)

Türkmenistan'ın güneydoğusunda Kopet Dağı eteklerinde eski bir yerleşim merkezi olan Altıntepe'de bulunan tanrıça heykelciklerinin biçimi de alet (toprağı kazımada kullanılan bel, kürek) formundadır. Bunlardan birinde kasık hizasında geniş bir yay çizerek biter heykelcik ve yayın ortasında labiaya gönderme yapan bir biçimlendirme vardır. Bir başkasında ise heykelciğin alt ucu sivriyen yaygın bir üçgen yaparak sonla-

nır. İki heykelcikte de karın üzerinde bitki imgeleri yapılmıştır. Olasılıkla toprağı saplanan bereket büyüsüydu bunlar. 1974 yılında Türkmenistan'da (SSCB) bulunan 40 cm boyundaki tanrıça heykelciğı bunlardan biridir ve İ.Ö. 4. bine tarihlenmektedir.(4) Alt kısmı toprağı saplanacak biçimde sivri ya da yaygın üçgenle biten kadın heykelcikleri Üst Paleolitik (Eskitaş) Çağı'ndan başlar, Yenitaş Çağı'nda da sürer. Ancak imgelerin donmuş biçimde kalmadıkları, değiştikleri de bir gerçektir. Bir başka zamanda ve yerde belin erkek olduğunu görürüz. Analar oğullarına toprağı işlemeyi öğrettiler, zamanla toprağın sahipliğı kadından erkeğı geçti, 'gök' eril tanrı sayıldı. Mircea Eliade tarımcıların inanç dizgesinde arkaik dönemdeki erkeğın zihnine yaklaşıyor bizi: "Atasının bir hayvan olduğunu ya da olabileceğini ve yeniden yaşama dönebileceğini (inisyasyon, şamanların trans durumu), cinsel şenlikleriyle (orji) ürünleri etkileyebileceğini (karısına, tıpkı Gök'ün yere davrandığı gibi davranabilecek güçte olduğunu ya da kendisinin toprakta bel, karısının da karık rolü oynayabileceğini) bilir."(5)

Avrupa'daki arkeolojik kazılardan çıkarılmış dişle balta ya da 'baykuş tanrıça'yla balta arasındaki ilişkiyi gösteren balta örneklerine Marija Gimbutas kitabında yer vermiş. Bunlardan birinde baltanın üzerine kazınmış vulva yorumu Elam'da bulunan pro-Elam yazısındaki örneklerle tıpa tıp benzetmektedir ve bu balta Britanya'nın Orta Bronz Çağı'na aittir. (6) Aynı kaynakta karşı sayfada yer alan resimde (Britanya-Gavri-

Türkmenistan'ın

güneydoğusunda Kopet Dağı eteklerinde eski bir yerleşim merkezi olan Altıntepe'de bulunan tanrıça heykelciklerinin biçimi de alet (toprağı kazımada kullanılan bel, kürek) formundadır. Bunlardan birinde kasık hizasında geniş bir yay çizerek biter heykelcik ve yayın ortasında labiaya gönderme yapan bir biçimlendirme vardır.

nis, Morbihan, İ.Ö. 3500) ortostat denilen di-kine kaya bloğunun üzerine üç sıra halinde kazılmış (çift diş gibi de okunabilen) vulva biçimli balta resimlerini Marija Gimbutas tanrıça ile ilişkilendirmektedir. Bence burada yerin altında kozmik tanrıçanın bir değirmen gibi çalışması, ölüler toprağa dönüştürmesi, öğütmesi anlatılmaktadır. Değirmenle özdeş kozmik labia hem dişli vulva, hem diş, hem de el-baltası gibi okunabilmektedir. Yunus Emre dünya değirmen yorumunu şöyle dile getirir: "Dünya bir değirmendir ol Çalab'a fermanıdır/Azrail'dir demişler ol unu öğüdenne."(7) Birbirinden uzak coğrafyalardaki mit-sel öykülerde ortaya çıkan dişli vajina imgesi, toprak-ananın asıl kozmik bir ölüler öğüt-en alet olduğunu ve buradan hareketle er-keği tehdit eden bir korku imgesine de dö-nüşüğünü düşündürüyor.

Masallarda ve destanlarda adları alet adı olan kadınlar: Asya'nın Eski Türk hikâ-yelerinde, destanlarında kadın kahramanın adı "Altın Targa"dır. Targa, *TDK Derleme Sözlüğü*nde iki kişi tarafından çamur, kum, toprak taşımaya yarayan dört kollu araçtır. Bazen beşik anlamına da gelir. (Beşiğin ka-dın tarafından icat edildiğini düşünmek yan-lış olmaz.) Destanlarda Altın Küskü adını ta-şıyan kadınlar da vardır. Trabzon yöresinde küskü balta anlamına gelir. Bazan da tekne-de kalan hamurları temizlemeye yarayan araca küskü denir. Doğum sırasında oturu-lan ve oturma yerinde ortası daire biçiminde açık olan iskemlede de küskü denilmektedir. (*TDK Derleme Sözlüğü*) Altın Küskü kadın adı olarak geçer. Proben'de Osmanlı-Türk Halk Masalları adlı bölümde Şah Bender masalında (s. 220) masal kahramanı kız ön-ce tekneye, sonra bele dönüşür. Oğlan ise o tekne de çamaşır yıkar. Kız bel olduğunda oğlan bahçıvan olur, toprağı beller. Eski ka-dın tapımlarından masallara, destanlara gi-ren bu simgelerin, kadının bel, küskü ve tek-ne ile özdeşliğini gösteren betimlerle örtüş-tüğünü görmekteyiz.(8) Çatalhöyük'te tanrı-çanın kabartma ve duvar resimlerinde dört kollu tekneye benzetildiğini biliyoruz. Çatal-höyük tapınağında tanrıçanın yüksek ka-bartma olarak dört bacaklı hayvan veya dört kollu tekne arası bir biçimde yorumlanan be-timi kilim motiflerinde günümüze kadar sür-dü. Anadolu'da arketipsel 'sal' sözcüğü tek-ne için de kullanılmaktadır.

Elinde balta taşıyan tanrıça betimleri: İnanna yazılı belgelere göre, başka coğraf-yalarda da balta taşıyan savaş tanrıçalarının ilkidir. İnanna'dan sonraki Babil'de İstar, Me-

Meryem'in alet betimleriyle oluşturulan yüzü.

dinet Habu'da III. Ramses yazıtında geçen Astar ve Anat, Memfis'te bulunan betiminde Astarte, Hitit'te İstar (Hurric Şauşga), Yu-nan'da Athena, Roma'da Minerva balta ya da mızrak ile betimlenen savaş tanrıçalarıdır. Sekiz kollu Hint tanrıçası Durga her bir elinde balta, kılıç, bıçak, büyü nesnesi vb. çeşitli aletler ~~tar~~ betimlerinde. Bu tanrıça-lar hayat veren, ölüm veren, ölüler içine ala-rak öğüten ve onlardan yeni hayatlar başla-tan doğa-gücü (toprak-ana) kabul edilen ka-dınlardı. Tanrıçanın gövdesi hem yaratıyor,

Yaratıcı bir alet olarak kullandığı bıçağını, zamanı gelince 'ölüm aleti' olarak da kullanabilirdi tanrıça. Üretim çağını başlatan, aletler yapan ve kullanan tanrıçanın, erkekler devleti örgütledikten sonra da etkisini sürdürmesi ve yeni koşullara uyması için silahlanması gerektiğinde o aletleri silaha (bıçak, hançer kılıç gibi) dönmüştü. Bu nedenle de savaş tanrıçası yadırgatıcı olmaktan uzaktı.

yaşam veriyor, hem de çocuklarını yutuyor ve onlardan yeni yaşamlar yaratıyordu. Ya-ratıcı bir alet olarak kullandığı bıçağını, za-manı gelince 'ölüm aleti' olarak da kullanabi-lirdi tanrıça. Üretim çağını başlatan, aletler yapan ve kullanan tanrıçanın, erkekler dev-leti örgütledikten sonra da etkisini sürdürme-si ve yeni koşullara uyması için silahlanma-sı gerektiğinde o aletleri silaha (bıçak, han-çer kılıç gibi) dönmüştü. Bu nedenle de sa-vaş tanrıçası yadırgatıcı olmaktan uzaktı. Eski mücadele ve uzlaş tanrıçası aşk ve sa-vaş tanrıçasına dönüştürülmüştü.

Meryem'in yüzünde alet: Bulgaristan'ın eski başkenti Preslav'da bulunmuş 9. ya da 10. yüzyıla ait bir madalyonda Meryem Ana'nın yüz hatları (alın, kaşlar ve burun), yüzün ortasında yer alan ve kesici kısmı hi-lal biçiminde biten bir keski ile betimlenmiş-tir. Ayrıca boyunla göğüs arasında da bazı aletler vardır. (9)

Barbaros'un sancağında: Ortak bellekte kadın gövdesinin alet biçimindeki yorumu erkek egemen toplumlarda koruyucu tılsım amacıyla sürdü. Daha sonra bunun bir gele-nek oluşturduğuna ilişkin örnekler var: Bar-baros Hayrettin Paşa'nın sancağında iki ça-tallı kılıç (Zülfikâr) dikey konuma getirip in-celediğimizde eski tanrıça idollerine çok benzer: Açık duran bacaklarının (aynı za-manda Zülfikâr'ın iki çatalı) arasında 'yin ile yang'ın karşılığı olan birbirine geçmiş iki üç-gen durmaktadır. Dört köşede ise uçları bir-leşmiş hilaller ve içlerinde Arapça kutsal ya-zılar vardır. Kuşkusuz Barbaros'un döne-minde tanrıça tapımıyla ilişki çoktan kesil-miştir, ama donanmadaki asker ocağının iç-rek mezheplerle ilişkisi sürüyordu. Bu çift çatalı kılıç Zülfikâr bilinç düzleminde İslam kimlikliydi, ne var ki daha derinde eski mü-cadele ve uzlaş (aşk ve savaş) tanrıçasının ortak bellekteki iki kutuplu (yaşam ve ölüm, yapıcı ve yıkıcı) imgesiydi.

Hançerli Hanım: İlber Ortaylı bir konuş-masında "Hançerli Hanım, 17. yüzyılda oluşturulan halk hikâyelerinin çok tutulan ka-dın kahramanıydı" demektedir. Bu imgeler kaybolmuş gibi görülseler bile uygun dö-nemlerde geri gelirler.

Tecavüze karşı büyüğü kullanan, korku panik yaratan kadınlar: Kadınlar bu imge ve simgelerle kimleri denetlemek ve korkutmak istediler, neden? Toplayıcı ve avcı dönemde 'ortaklık toplumu' oluşturulmadan önce ka-dınlar, çocuklar, hatta genç erkekler için gü-venli bir ortam yoktu. Çünkü kadınların teca-

vüzlere uğradığını gösteren mitsel öyküler ve betimler hiç de az değil. Yazılı belgelere göre Sümer ve Akad ilahilerinde yeraltı tanrıçası Ereškigal tecavüz edilen tanrıçaların ilkidir. Tanrıça Ninil ve savaş tanrıçası olduğu halde İnanna da tecavüze uğruyor. Ancak bu erkeklerden ilk ikisi şöyle ya da böyle cezalandırılmışlar; İnanna'ya tecavüz eden bahçıvan bulunamayınca tanrıça bütün kuyuları kanla doldurarak halkı cezalandırmıştır. Yunan betimlerinde ise heykel ve resimde konu edilen mitsel kadınlara taciz ve tecavüz konuları yalnızca benim ulaşabildiğim görsel betimlerde yirmiyi geçiyor. Yunan mitlerinde ve artık erkek zihninin egemen olduğu başka mitlerde tecavüz edilen kadınlar yıldızla, suya, ağaca dönüşmüşler; erkeklerle bir ceza uygulanmamıştır. Kadınlar erkeğin cinselliğini denetlemek, korkutmak; yanı sıra evrensel düzeni, doğa güçlerini, üreme ve üretimi, doğum-ölüm-yeniden doğumu 'tanrıçanın aletle özdeş tılsımlı gövdesiyle denetlediğini' yaymak istemişlerdi. Bunları gerçekleştiren kadınların bazen seziyle bazen bilinçle davrandıklarını düşünüyorum. Çivi yazısına kaynaklık eden ve kadınlar tarafından büyülerde kullanıldığı anlaşılan ön-yazı göstergelerinden bazılarının (Ön-Elam'da) bıçak biçimli vulva üçgeniyle ifadesinin de buna benzer bir nedeni olabilir.

Erkekler yağma ekonomisini dünyanın birçok yerinde icat edip aletleri silah olarak kullanmaya başlayınca hükmeden toplumun koşulları oluşmaya başladı. Bu dönemde

Güney Afrika'da Zulu kabilesinde, tanrıça olasılıkla kaşığı icat eden ya da onunla yemek yemeyi öğreten kadındı. Kaşığı biçimi ona benzetilerek ve onun adını taşıyarak hatırlanması istendi.

kadın tanrılarla erkek tanrılar arasında kıyasıya bir iktidar mücadelesi, rekabet olduğu yazılıdır ve görsel belgelerde de kadınlara saldırılar tasvir edilmiştir. Kadınlar tecavüzlere karşı yarattıkları büyü ve hem kastre eden kesici aletle hem de cinsel organla örtüşen imgeler/imelemlerle saldırganları korkutma yoluna gittiler. Günümüzde artan kadına karşı şiddet kullanma ve tecavüz olayları ne kadar dehşet vericiyse Şamanlık zihniyet üzerine kurulu ortaklık toplumu dışında kalan yaşam tarzlarında da o kadar dehşet vericiydi. Kadının çocuğunu ve kendisini fiziksel güce karşı korumasının yolu o çağlarda ancak büyüyle korkutma olabilirdi. Kendi haklarında tanrıça söylemiyle birlikte gerçekdışı imgelerle dolu hikâyeler yaratarak korku ve paniğe yol açtılar. Belki erkeğin en kırılgan ruhsal yanının ereksiyona geçemeyiş olduğunu anlamışlar ve tehdit edici psikolojik öğeleri (büyü ya da dişil organlarının tehdit edici imgelerini, öykülerini) bu yönde kullanarak erkeğe geri adım attırmak istemişlerdir. Erkekler de onlara karşı tepkilerini devleti örgütleyerek ve kadınları devletin dışında bırakarak, devlet güçlerini kullanarak kadınları denetleyerek ortaya koydular. Biz geçmişti değerlendiren, bunlardan ötürü ne kadınları ne erkekleri suçlayabiliriz. Bugün aynı yanlışları tekrarlayamayız. Ne kadınsız bir dünya ne de erkeksiz bir dünya var olabilir. Varoluşumuz karışımımızla bir arada yaşamakla mümkün.

Tanrıçanın sağladığı barış ve güven ortamı: Kadınlar tarafından yapılan çıplak tanrıça idollerinde (örneğin Anadolu'da Hacılar'da kazılardan çıkan tanrıça heykelciklerinde rastladığımız) dünyayı, doğayı yöneten, denetleyen kendine güvenli ve rahat bir ifade vardır. Bu inanç, güven ve rahatlık nereden geliyordu? Ya da tanrıçalar yere çömelmiş, yarı uzanmış, yere yüzüstü uzanmış duruşlar içinde betimlenmişlerdir. Tanrıça heykelciklerindeki bu duruşlar -büyü amaçlı olsa da- kadınlar için tehlikenin henüz ortaya çıkmadığı dönemlere ilişkindir. Ancak güvenli ortamda insanlar böyle durabilirler. Tehlike varsa kişi çömelmez, yere yüzüstü uzanmaz. Güvencelerinin bir kaynağı olmalı. Ortaklık toplumunda kadınlar birçok alanda maddesel ve düşünsel üretimlerle, yaratıcılıkları, yeteneklerini ve zekalarını kanıtladıkları, paylaştıkları için saygınlık kazanmışlardı. Aletlerin kullanımını (ME yasaları gibi) ilkelere bağlayanlar, yasaları yapanlar, masallarla, mitlerle dünyayı, yaşamı gerçekçi biçimde analiz ederek eğretilen

Günümüzde artan kadına karşı şiddet kullanma ve tecavüz olayları ne kadar dehşet vericiyse Şamanlık zihniyet üzerine kurulu ortaklık toplumu dışında kalan yaşam tarzlarında da o kadar dehşet vericiydi. Kadının çocuğunu ve kendisini fiziksel güce karşı korumasının yolu o çağlarda ancak büyüyle korkutma olabilirdi. Kendi haklarında tanrıça söylemiyle birlikte gerçekdışı imgelerle dolu hikâyeler yaratarak korku ve paniğe yol açtılar.

melerle açıklayanlar, aletleri ve sözleri öncelikle kullananlar, üretenler, çocuklarına (ve öğullarına) bilgiyi aktaranlar kadınlardı.

Dipnotlar

- (1) *Tanrılar ve Tanrıçalar-Anadolu Medeniyetleri Müzesi*, hazırlayan: Arkeolog Belma Kulaksızoğlu, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1992, s. 75-85.
- (2) James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, çeviren, çeviren: Bilgi Altınok, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1988, s. 118.
- (3) James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, çeviren, çeviren: Bilgi Altınok, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1988, s. 64.
- (4) Resim, bereket tanrıçası, Unesco'dan Görüş, Haziran 1975, s. 2.
- (5) Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, s. 136.
- (6) Marija Gimbutas, *The Language Of The Goddess*, s. 290.
- (7) Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre, İnkılâp, İstanbul, tarihsiz, s. 422.
- (8) Dr. Wilhelm Radloff-Dr. Ignaz Künos, *Proben VIII*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 220.
- (9) Unesco'dan Görüş, Genel Yayın Yeri: Unesco, Place de Fontenoy 75700 Paris. Türkçe Baskı Sahibi: R. G. Arkin, Yayımlayan: Arkin Kitabevi. Mayıs 1981, sayı 5, s. 21. Dünya kültürleri konusunda çok iyi hazırlanan bu dergi Unesco tarafından 25 dilde yayımlanıyordu. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler para desteğini kesince yayımı durduruldu.

Devleti örgütleyen erkeklerin kadınlara uyguladığı geri püskürtme stratejisi

Dünya nüfusunun yarısını teşkil eden kadınların, uygarlığın gelişmesinde 'icatlar' bağlamında bir katkılarının olmadığı düşüncesi, başlangıçlardaki eşitliğin yaşandığı dönemler için doğru değildir. Daha sonra eşitliğin bozulduğu dönemlerde kadınlara yasakçı davranan, baskılayan, kadınları kendi ihtiyaçlarına, hizmetlerine uygun biçime sokan (manipüle eden) erkekler kadın yaratıcılığına izin vermediler. Kadınlarla yenilikleri, değişimleri tartışmayı zül kabul ettiler.

Tanrıçaların bulduğu zanaatlar daha sonra oğulları ya da kocaları olan tanrıların meslekleri oldu: Giderek erkek odaklı literatür oluştu. Entelektüel alanda ve savaşta erkeklerin başarısı onları güçlendirdi, kadınları dışladılar. Oğullar annelerinin yerini aldılar; kız evlatlar kocalarının tarafında yer aldılar, çünkü gelecek erkeklerindi. Uygarlaştırıcı kadınlar ozanlar tarafından onların kızları olarak gösterildi.

Devleti örgütleyen erkekler, toplumu, hükmeden topluma (Birci topluma) dönüşürken kadınlara karşı değersiz kılma ve geri püskürtme stratejilerini uyguladılar. Değersiz kılmanın en önemli koşulu onların elinden meslekleri, mesleğe hazırlayan okulları almaktı. Bu stratejinin yöntemini başlıca şu maddelerde toplayabiliriz:

1. Ortaklık toplumundan hükmeden topluma dönüştürme işlevini ozanlar başlattı: Bilgi ilksel uygarlaştırıcı Şaman kadınlar tarafından daha çok oğullara aktarıldı. Tanrıçaların bulduğu zanaatlar daha sonra oğulları ya da kocaları olan tanrıların meslekleri oldu: Giderek erkek odaklı literatür oluştu. Entelektüel alanda ve savaşta erkeklerin başarısı onları güçlendirdi, kadınları dışladılar. Oğullar annelerinin yerini aldılar; kız evlatlar kocalarının tarafında yer aldılar, çünkü gelecek erkeklerindi. Uygarlaştırıcı kadınlar ozanlar tarafından onların kızları olarak gösterildi.

Babil yaradılış öyküsü 'Enuma Eliş', eski bir Sumer mitolojisinden yola çıkılarak Akadca/Asurca yazıldı ve yeniden yazılırken kadın uygarlaştırıcılar adına pek çok değişiklik yapıldı. (Belki yok edildiği için Sumercesi bulunamadı.) Fakat Tiamat adı ve bazı tanrıların adları Sumerce

olarak kaldı. Babil tanrılarının ortaklık toplumundan hükmeden topluma geçişinin anlatıldığı destan Marduk'u yüceltir, Tiamat'ı ve kocası Apsu'yu karalar. Enuma Eliş'te ilk uygarlaştırıcı kadın Tiamat (diğer adı Umma Hubur, 'her şeyi değiştiren ana' demek). Tiamat kuklalar, giysiler, mühürler yapan, yaratıcı yeteneğiyle göstergeler oluşturan, icatlar yapan, üreten biridir. Hubur-ana (her şeyi değiştiren ana) sanı onun bu niteliklerini açıklamakta, ilk uy-

Tanrıçanın başındaki iki evren doğadaki ve tüm varlıkların içindeki diyalektik karşıt ikiliyi temsil eder. Diyalektik mantık bir kadın dünya görüşüdür ve bu kabartmada Mezopotamya tanrıçası İştar onu açıkça gururla önermektedir. 'Hükmeden toplumu'nda İştar'ın başındaki iki evren/yılan göstergesi, saçını açan kadının her bir telinin yılın olacağı saplantısına dönüştürülmüştür.

garlaştırıcı Şamanları temsil ettiği bilgisini korumaktadır. İnsanla insan olmayanlar arasına sınır çizmeyen, eşitlikçi, özgürlükçü, doğadaki ruhlarla anlaşılan, barış için uzlaşılan, ama mecbur kaldığında mücadele için ruhlardan yardım alan bu ilksel Şaman kadın Tiamat; kara propagandayla kötülenir, onun Şaman yapısına ters düşen canavarlıklarla tarif edilir. Tiamat'ın yanında yaşayan oğlu (=söz, logos anlamında) Mummu adını taşımaktadır.(1)

Mummu destanda genç olduğu halde babasının kucağına oturan zekâca gelişmemiş bir çocuk hissini vermektedir. Gösterilen bu olunca, gösterilmeyenin ne olduğunu çıkarabiliriz: Tam tersine Tiamat adlı ilksel Şaman kadın bilgisini ve bilgeliğini oğluna aktarmış, Mummu adına layık biçimde eğitilmiştir. Ozanların destanda Mummu'yu abartılı biçimde kadınsı ve çocuksu davranışlar içinde karikatürize ederek tasvir etmeleri; kadın-erkek eşitliğini içselleştirmiş **ortaklık** toplumundaki argümanı küçültmek, **hükmeden erkek** topluma dönüştürmek içindir.

Çok sonra bir Marduk (Bel) rahibi olan Berossus (Bel usur) tarafından Babil Yaratılış Destanı yeniden ele alındı, bir kez daha değiştirildi ve **Babyloniaca** adıyla yazıldı. Umma Hubur (her şeyi değiştiren ana) adının, Berossus tarafından Yunanlaştırılarak Omorka yapıldığını Kramer yazar.(2) Omorka da Tiamat gibi, bataklık/denizin dibinde yaşadığı varsayılan ilksel uygarlaştırıcı Şaman kadındır: Denizin içinde balık-insan karışımı varlıklar, tuhaf mahlûklar yapar. (Bu yorum kadınların kutsal saydıkları bataklıkların kenarında tılsım için yaptıkları ve üzeri göstergesel imlerle kaplı soyut figüratif kil heykelciklerden çıkarılmış olmalı.) Yarattığı o tuhaf mahlûklardan biri de oğlu balık-adam Oannes'tir. Omorka bilgilerini oğlu Oannes'e aktarır. Oğul Oannes denizden çıkıp insanlara uygarlık için gereken (yazı işareti, yazı, inşaat vb.) becerileri, bilgileri verir. Sonuçta Tiamat'ın ilksel uygarlaştırıcı kadın olduğu unutturulmuş, o zararlı ve yok edilmesi gereken bir canavara dönüştürülmüş; onun bilgi aktardığı oğlu ilk uygarlaştırıcı erkek kahraman olarak takdim edilmiştir.

Troya Savaşını ve büyük bir felâketin yaşanmasını Helena'nın uğursuzluk getiren güzelliğine bağlayan Homeros, İliada ve Odysseia'yı erkek jenerasyonuna uygun biçimde dönüştürdü.

Umma kentinin tanrıçası yazı tanrısı Nidaba. Devlet (ve devlete ilişkin yazı-tarih) öncesi dönemde yazıyı bulan kadınların temsilcisi, o geleneği sürdüren kadın. Nidaba'nın yerine daha sonra adı ona benzeyen bir çıkarılır: Yazı tanrısı Nabu. Nabu, Marduk'un oğlu. (Marduk, hani Tiamat'ı öldüren ve anaerkil zihniyete, ortaklık toplumuna, o geleneğe kesinlikle son veren, fakat yazı yazmayı bilmediği için hükmü başkasına okutan Marduk!) Mısır'da Madalet yasa tanrısı, yazı yazdığı kamışı başındaki diademe iliştiirdiği resimleri var. Daha sonra Madalet geride kalıyor ve kocası Toth yazı tanrısı olarak onun önüne geçiyor. Şarabı icat eden tanrıça Semele'dir, ama o unutulur, Dionysos Şarap Tanrısı olarak onun önüne çıkar, ünlenir. Bu örneklerde bir tipoloji yaratacak kadar çok. Asklepios hekim tanrı, kızı Hygieia sağlık tanrısıdır. Eski Yunan'da da ozanlar ve tragedya yazarları Hygieia'yı erkek hekim tanrının kızı yapmışlardır. Fakat sağlık kavramının adı 'hijyen' (sağlık) bugün de onun adını çağrıştırmakta, Asklepios akla gelmemektedir. Çünkü sağlıkla ilgili arketipsel adsözcüklerin nişlerinde kadın otacıların bilgileri korunmaktadır. Tarihöncesine ilişkin bilgileri aktaran mitolojilerde de otacılığı bulanlar kadınlardır,

onlar bilgilerini kızlarına ve oğullarına aktarırlar. Örneğin Sumer tanrıçası Ninhursag kocası Tanrı Enki ağır biçimde hastalanınca, onun hasta olan sekiz organını iyileştirmek için sekiz hekim yaratır, her biri bir organın uzmanıdır. Sekiz hekimin beşi kadın, üçü erkektir. Tanrıça Ninhursag'ın sekiz hekim yaratması bütün ilk Şamanlar gibi hekim görevi de yapan bu Şaman kadının bilgilerini gençlere aktardığı anlamına gelmektedir. (Mitolojilerde tanrıçalar dokuz ay yerine dokuz günlük gebelikler yaşarlar. Zaman kısa ve semboliktir.) Sumer-Akad toplumunda ise gerçekten çok seyrek de olsa kadın hekimlerin olduğunu Bottéro yazmaktadır.(3) Az da olsa kadın hekimlerin mesleklerini icra edebilmeleri daha önceki kadın-erkek eşitçi toplumun birden kesilmeyen, bir süre azalarak da olsa devam eden etkisiyledir.

Ozanlar yalnız Sumer-Akad'da, Asur'da değil; Eski Atina'da da ortaklık toplumunu hükmeden topluma dönüştürmekte etkili oldular ve koloncilikle Akdeniz'e, Roma aracılığıyla Avrupa'ya yaydılar. Homeros iki kıta arasındaki savaşın sebebi olarak bütün dünyaya Helena'yı gösterdi, göstermeye devam ediyor. Çünkü Homeros'un sözlü destanları Tiran Peisistratos döneminde yazıya geçirildi. Atina kentinde o dönemde oluşturulan 'zamanın ruhu' (ki oluşturulan bir şeydir bu ruh) Mezopotamya'daki dönüştürülmekte olan kadın erkek ilişkisini mumla aratan cinstendir, yani kadınlara karşı düşmanca bir söylem filozoflar, tragedya yazarları tarafından oluşturulmuştur. Böyle bir entelektüel ortamda zorbalığıyla bilinen hırslı ve güçlü tiran Peisistratos önemli bir iş yapar: Ozanlara parası ödenerek İliada ve Odysseia yazıya geçirilir. Fakat çevirilerde kadın kahramanların erkeklerle yer değiştirmesi olağandır. Kuşkusuz kadın-erkek eşitçi toplumlardan erkek eksenli toplumlara dönüşülen savaşlar çağında Homeros'un da İliada ve Odysseia'da kendi erkek jenerasyonuna uygun biçimde katkıları oldu; yani mitolojik öyküleri ve kahramanları Anadolu'dan, Doğu Akdeniz halklarından, Mısır'dan alarak yeniden oluşturdu. İliada'da Troya Savaşını ve büyük bir felâketin yaşanmasını Helena'nın

uğursuzluk getiren güzelliğine bağlayan Homeros'un bunu yapmaması mümkün olabilir mi?

Yunanlılar mitolojiyi Homeros'tan öğrendiler. Zeus'un Yunan panteonundaki kaba ve keyfi davranışları, zorbalığa dayalı gücü, onun eski bilgeliklerden süzülerek gelmediğini, yapay olarak ozan(lar) tarafından yaratıldığını açıkça ortaya koyar. Homeros'un yarattığı Zeus, Troya Savaşı'na gidecek erkekler için bir rol modeldi. Homeros saraylarda destanını ezgileyerek okuyor ve ücretini krallardan alıyordu. Kralların ondan beklentisi dinleyenleri coşturmak, macera yaşamak isteği yaratmak ve erkekleri savaşa katılmaya isteklendirmekti. 'Zamanın ruhu' eski kadın uyarlatıcıları toplumların ortak belleğinden silmek üzerine işliyordu. Bunun için de ayrıştırma ilk önce cinsel kimlikten başlatılıyordu. Troya Savaşına iştahla saldıranlar asıl sebebin stratejik önemi bulunan Çanakkale Boğazı'nı ele geçirerek Anadolu'ya hâkim olmak amacı taşıdığını biliyorlardı. Ancak bir ortaklık toplumu veya ona yakın sosyolojik kültürel yapısı bulunan Troya'yı bitirmek istiyorlardı. Troya İliada'da yer-ana ve gök ikilisine inanan bir toplumdur, destanda görüldüğü gibi kadın erkek eşitliği açısından o çağa göre çok iyiydi. Ancak üzerinden binyıldan fazla zaman geçtiği halde kimse (aynı zamanda çok usta bir ozan olan) Homeros'u sorgulamadı. Hükmeden topluma yürüyen erkekler, asıl Homeros'la başlayan çok güçlü bir literatür, bir sistem oluşturdular. Okuldan ve meslektan uzaklaştırılan kadınların elinden böyle bir literatür oluşturma, ona kendi zihniyetini katma olanağı ellerinden alınmıştı.

2. Zor kullanarak yasaklama, tecavüzle korkutma: Devlet öncesi dönemde de yağma ekonomisine dayalı toplumların savaşçı birlikleri, silahları vardı. Fiziksel güç toplumun kendi içindeki kadın kesimine de yöneltildi. Birçok farklı halkın mitolojik öykülerinde kadınlara konulan yasaklardan satır aralarında veya açıkça bahsedilir. Erkekler şiddet kullanarak kadınları korkuttular ve karşı çıkan kadınları acımasızca cezalandırdılar. Bazen de erkekler incelikli bir strateji izleyerek ve tanrılara

yükleyerek kadınları denetlediler. (Asur'un Aguşaya ilahisinde anlatılan öykü hem haince hem de bu tür ince stratejiye bir örnektir.) Hükmeden topluma dönüştürülürken ortaklık toplumunun kadın aktörlerine gösterilen şiddetin örnekleri var: Bu durumu Türklerle ilgili olarak Fuzuli Bayat açıklıyor: "Türklerin AI ruhu inancıyla bağlantılı olan Albastı, Mitolojik Ana kompleksinin Gök Tanrı dini inanç sisteminin yoğun baskısıyla arka plana itilmesinden sonra demonik özellik kazanmıştır." (4) Fuzuli Bayat Altaylı güçlü Şamanların (dönüştürmelere aldırma) "Ben Albislar soyundanım" dediğinden söz eder. (Agy, s. 326) AI kadınları su kültüne ve ateş kültüne bağlanmaktadır. Bebeğin veya loğusanın ciğerini kapıp kaçtığı anda onu sular da arar, öldürmek için suyu hançerlerler. Çünkü suyun içinde saklandığına, en rahat biçimde orada yaşadığına inanılır. Sular kızıla döndüğünde onun öldüğünü anlarlar. Fuzuli Bayat AI karısının çuvala konulup suya bırakılarak öldürüldüğünü anlatan bir anekdot da vermiş: (Agy, s. 327) Bazı yerlerde ise cinlerin anası olduğuna, elinin ayağının ters çıktığına inanılıyor. Yakasına iğne takılarak yakalanan Albastı yemin ettiriliyor ve hizmete zorlanıyormuş. (Agy, s. 331.)

Erkekler dünyası kadınlar üzerinde denetimlerini, baskılarını sürdürmek için korkuyu kullandılar. Kadınlar erkeklerinden bağımsız ve özgür olamaz, olurlarsa tecavüz edilir, fahişe yapılırlar, dogmasını ortak zihniyete yerleştirdiler. Tecavüz ve öldürme bir korkutma aracı olarak kullanıldı. (Günümüz Türkiye'sinde şiddetli biçimde yeniden hortladı.)

Sumer tanrıçası İnanna yeryüzüne indiğinde yorulur ve güzel bir bahçede uyuya dalar. Uyumakta olan tanrıçaya bir bahçıvan (insan) tecavüz eder. Tanrıça öfkeyle onu arar, aratır; ama tecavüz eden bulunamaz. Tanrıça bütün kuyuları kanla doldurarak -suçluyu bulmada yardım etmedikleri için susuz bırakarak- insanları cezalandırır. Kuyuları kanla doldurarak cezalandırma Tavat'a taşınır. Bir başka tecavüz öyküsünde Sumer tanrılar birliğinin (panteon) baş tanrısı Enlil genç kız tanrıçaya tecavüz eder, tanrılar toplanır ve onu ceza olarak yeraltına yollarlar. (Üstelik bu genç kız tanrıça onu baştan çıkarmaya istekli olduğu halde tanrıya ağır bir ceza verilir.) Eski Yunan'a ve özellikle Eski Atina'ya gelindiğinde erkeklerin kadınları tehdit ettiği, özgürlüklerini kısıtlamak için tecavüzlerin sayısını artırdığı, savaşlara katılmayan erkekleri katılmaya teşvik et-

Keltik Epona (Atı evcilleştiren kadın kahraman), Beihingen-Almanya.

mek için tecavüz sahnelerinin sıklıkla işlendiği heykel ve kabartmaların yapıldığı bir dönemle karşılaşırız. Betimlerde yüzlerce kız kaçırma, tecavüz sahneleri işlenmiş, bunlara özendirilmiştir. İliada'da en çok yüceltilen kahraman Akhilleus'un genç oğlanlara, genç kızlara saldırması, tecavüz etmesi İliada'da ballandırılarak anlatılmıştır. Korku kadınların ortak belleklerine yerleşmiş ve orada kökler salmış, duygu ve düşüncelerini, algılarını, akıl yürütme yeteneklerini esir almıştır. Küfür de sözlü bir tecavüz ve kadın cinselliğini aşagılamadır. Bir kadının bedenini tanınması, cinsel kimliğine saygı duyması, cinselliğini keşfetmesi, cinsel ilişkiyi sağlıklı yaşaması, eğer kendisine küfreden bir erkekle evliyse neredeyse olanaksızdır.

Libido günümüzde hem cinsel enerji hem de yaşam enerjisidir. Bu enerji kültürle, dille kastre edilmişse yaratıcılık da sınırlı olacaktır. Tesettür enerjilerin tıkanmasının görsel ve somut tezahürüdür. Bir Suudi kadın grubu her biri siyah çarşafı, peçeli ve kara gözlüklü olarak fotoğraf çekiyorlar, kendilerini birbirlerinden nasıl ayıracaklar? Kadın kayıp bir varlıktır. Murathan Mungan, *Çador* adlı romanında bu kayıp kadınları anlatır. Bugün dünyanın sorunlarını çözmek için tekrar iki cinsin özgür ve eşit varlıklar olarak bir araya gelmesi, birlikte kolları sıvaması gerekiyor. Kadındaki yatay zihniyetle erkekteki dikey eksenli zihniyet yapılanmasının arasındaki mücadele ve uzlaşmadan dünya için olumlu enerjiler ve denge doğabilir.

3. Devleti örgütleyip yöneten erkekler kadınları devlet yönetiminin dışında bıraktılar: Böylece devletin yasaları, hukuku, tarihi erkekler tarafından yazıldı. Tarihte kadın yoktu, kadının tarihi olmadı. İnsan soyunun yarısının olduğu diğer yarısının görünmediği bir tarihin, hangi kesimin gerçeğini anlatacağı baştan bellidir. Tarih devletlerin ilişkilerini, yaşamlarını ele alır. Devlet yönetimine kadınlar sokulmayınca tarihte de rol oynayamadılar. (Ben devletsiz, yasasız, hukuksuz, tarihsiz bir devlet olsun demiyorum. Kadınların ve erkeklerin eşitlik özgürlük içinde yaşadığı ve düşündüğü bir devletin olması, tarihi birlikte yazmaları gerektiğini, hatırlatıyorum. Ne ya-

Yazıyı kadınların icat ettiği Sumer tabletlerinde açıkça ifade edilir. Fakat kadın uygarlaştırmacıdan erkek uygarlaştırmacıya geçilince ortaya uydurma bir yazı tanrısı atılır: Enki...

zık bugüne kadar gerçekleşmedi, ama artık önemi anlaşıyor ve arayışlar durdurulamaz biçimde o yönde.) Devlette yer almayan tarihinin de olmaması doğal bir sonuçtur.

4. Yazıyı kadınlardan öğrenen erkekler onu kadınlara karşı kullandılar: Yazıyı kadınların (örneğin Nidaba'nın) icat ettiği Sumer tabletlerinde açıkça ifade edilir. Fakat kadın uygarlaştırmacıdan erkek uygarlaştırmacıya geçilince ortaya uydurma bir yazı tanrısı atılır: Adı yazı tanrısı Enki'dir. Kramer Enki'nin yazı tanrısı olduğu halde onun Eridu'da bulunan ve çok küçük bir yapıdan oluşan kült merkezinde ve yapının çevresinde hiçbir yazı tabletinin bulunmamış olduğunu belirtir ve bunu hayretle karşılar. Oysa Nidaba'nın yazı tanrıçası olduğunu, kızların gidemediği okulda erkek öğrencilerin yazıyı ve sevgiyi öğreten Nidaba'ya şükrettiklerini ve tapınak-sarayda krala yazıyı öğrettiğini açıkça anlatan yazılı tabletler bulunmuştur. Buna karşın Enki yazı, söz, büyü ve sanatların tanrısı olarak saygı görmüştür. Sumer'den Asur'a kadar algı yönetiminin siyasette erkek ozanlar tarafından kadınlara karşı kullanıldığını anlayınca şaşmamak elde değil. Kadınlar devletten ve devleti örgütleyen erkeklerden önce yazıyı kullandılar. Erkekler devleti örgütleyince kadınların yazdığı yazılar arasında kadın icatçıları veya topluluğa önderlik eden, yol gösteren kadınları anlatan tabletler, izler yok edildi. Eski Mısır'da Kraliçe Hatşepsut'un başına geldiği gibi. Onlar sözlü mitolojilerde kaldı-

lar. O sözlü mitolojiler erkek ozanlar tarafından yeniden yazıldı ve yol gösteren ilkel uygarlaştırmacı kadınların yerini erkekler aldı. Olumlu kadın kahramanlar olumsuz karakterlere çevrildi. Kramer, bu bağlamda Riane Eisler'in düşüncesine atıfta bulunur: "Elbette Mezopotamya mitlerinin hükmeden bir topluma uygun hale getirmek için yeniden yazıldıklarını düşünmektedir."(5)

5. Okullar ve meslekler kadınlara yasaklandı: Tümel anlamda insan hakları, eşitlik ve özgürlükler kadın erkek eşitliğiyle ve cinsellikten başlar. Toplayıcı ve avcı toplumlarda topluluğun her bireyi tarafından içselleştirilen kadın erkek eşitliği vardı; tek reisle idare edilmiyorlardı, eğer yöneticiler varsa bunlar en az iki kişiydi ve ayrıca danışma kurulları bulunuyordu. İnsan olanlarla insan olmayanlar eşit hukukluymdu, her varlığın yaşamı için mücadele etme ve uzlaşma hakkı olduğuna inanılıyor; bir türün neslini yok etmenin dünyadaki dengeyi bozacağına inanılan ilkelere sahiptiler. Tarım devrimi kadınlarla başladı, toprak mülkiyetiyle birlikte güç erkeklere geçti: Binlerce yıl (devlet öncesinden başlayarak) insan soyu eşit hak ve özgürlüklerin olmadığı, kadın erkek eşitliğinin bozulduğu topluluklar/toplumlar oluşturdu. Fakat devlet kurulduktan sonra bu olumsuzluklar yazı aracılığıyla kemikleşti. Okulların yasaklanması sonucu kadınlar yazıdan habersiz kalıp onu kullanamadılar.

6. Tarihi erkekler yazdı: Erkeklerin örgütlediği devletin varoluşunda çok önemli bir rol oynayan yöntem, yazının devletin ve devleti yönetenlerin (erkeklerin) destekçisi olarak kullanılmasıdır. Tarih bu amaçla her dönemde ve her yerde erkekler tarafından yazıldı. Devlet kadınların üzerinde parmaklarını kendi özgürlükleri adına kıpırdatamayacakları kadar kuşatan hukuku oluşturmakla kalmadı, yazdı da. Yazıldığı için değiştirilmesi güçleşti ve dogmatikleşti. Ancak çağdaş düşünce devlete ve hukuka ilişkin eleştiriler yöneltildi. Kısaca erkeklerin örgütlediği devlette yazı, tarih, hukuk kadınların üzerinde dahi zamanla kemikleşen bir yanlış algı yarattı ve onlar kendi gerçek ihtiyaçlarına

yabancılaştılar. Bugün buna algı yönetimi diyoruz. Bilgi kirliliği (büyülerle çare arama), kafa karıştırma (hayali, yapay kahramanlar ve hikâyeler) yöntemleri algı yönetimini kolaylaştırdı, bugün olduğu gibi.

7. Çoğulcu zihniyetli kadınlardan Birci (monist) zihniyetli erkek yönetime geçiş:

Çoğulculuk kadın erkek her yerde ortak olmayı, bir arada bulunmayı, paylaşmayı gerekli kılar. Kadınlar çocuklarının farklı cinsiyetlerine rağmen bir arada çok daha güvenli bir topluluk oluşturduğunu ve çoğulculuğun yararlarını yaşayarak öğrendiler. Erkek egemen topluma geçildiğinde erkekler kadınlarla aralarına sınırlar koyup ayırdılar, Birci (monist) anlayışa yöneldiler. Devlet öncesi kadın zihniyet odaklı inanç ve düşüncelerde kadın doğa gibi çoğulcu bir varlık kabul edilir, çoğulculuk çeşitli mitsel öykülerde, (görsel) betimlerde önerilirdi. Örneğin ilksel yaratıcı kabul edilen ana-tanrıça ana-oğul birliğiyle ilksel diyalektik düşüncenin temeli olan karşıt ikiliyi erkek cinsiyetle birlikte temsil ederdi. Bunun doğada karşılığı vardı: gök ve yer birlikte iki karşıt güç olarak dünyadaki iklimleri, dengeyi yönetirlerdi. Aralarındaki çatışma kabul edilebilir ölçüdeydi, hiçbirini diğeri yok etmeyi, tamamen ortadan kaldırmayı düşünmez ve sonunda mutlaka uzlaşır, barış yaparlardı. Bu dünya görüşünde yerle gök arasındaki çatışma/mücadele fırtınalar, yıldırımlar yağmurlar, seller; uzlaşma/barış ise ilkbaharda güneşin daha çok parlaması, havanın ısınması, ağaçların çiçek açması, yerin yeşillenmesidir. Doğadan ilksel diyalektik düşüncüyü alan kadınlar mücadele ve uzlaşmayı değişimin gereği olarak önerirlerdi. Değişim olmazsa hayat sürmez, diyorlardı. Bunlar ilksel Şaman kadınlardır ve biz onlara tanrıça diyoruz, daha sonra tanrıçaya dönüşenleri olduğu için. Karşıt ikiliyi bu ilksel Şaman kadınlar her yerde görüyorlar; doğada (yer-gök, gece-gündüz, yaz-kış vb.), insanın içinde ve dışında. Bu bakış açısı çoğulcu anlayışlarının temelini oluşturdu. Kadın gövdesi karşıtıyla birleşince (uzlaşınca) değişime uğruyor ve doğumla yaşamın, neslin sürmesi mümkün oluyordu. Cinselliğe bedenlerindeki bu enerjiyi keşfedince daha çok önem verdi-

Herakleitos diyalektik düşünce hakkında açıklamalarını içeren parşömen tomarını Tanrıça Artemis'e (onu temsil eden başrahibeye) sunmuştu. Yani yazdığı eseri, bilginin kaynağı olan yere -kadın kültü merkezli tapınağa- vermeyi doğru bulmuştu.

ler. Aşk ve savaş tanrıçası olan kadınların aslı ilksel Şaman kadınlardır: Onlar mücadele ve uzlaşmayı önerdikleri için ve kendi varlıklarını (Türkçede eki) iki olarak tanımladıkları için 'monist' değildiler. Onlara göre her varlık içinde karşıtını da taşıyordu. Şamanlıkta insanın içinde iki ruh olduğu inancının kaynağı da diyalektik düşüncedir. Bu çıkarım kadın cinsiyetin rahminden çıkan erkek cinsiyetle (oğul) somutlanmaktaydı. Buna bakarak farklılar, birbirine karşıt olanlar bir arada yaşayabilir dediler. Kadın iki memesine ondaki eşitliğe bakarak bu iki meme birbirinden bağımsız iki çocuğu besleyebilir ve onlar kız ve erkek çocuk olarak birbirleriyle mücadele etmeye ve uzlaşmaya iki memeyi paylaşmaktan başlayabilirler. Anne oğul birliği (iki karşıt cins arasındaki ilk yakın temas) anneyi de oğlu da daha üst düzeye taşır. Bir yeni nesil üyesi (oğul) kendi cinsiyetinin karşıtı olan anne kucağında büyümektedir. Kadın-erkek karşıt ikilisi gençlik çağına geldiklerinde tekrar birleşirler. Ve sevgi onları daha yüksek bir enerji ve yaratıcılığa, yaratıcı fikirleri taşır. Somut anlamda ise tamamen yeni bir insan modeli bir çocuk doğar, anneyi kendi dışındaki varlık için fedakârlıkta bulunmaya, en azından paylaşmaya, hastaysa çare aramaya ve onunla ilişki kurmak için sözcük-

ler bulmaya zorlar. İnsanı her boyutta üst düzeye taşıyan budur. Kadınların kendi bedenlerinden ve doğadan çıkarımla aldıkları bu düşünce ilksel diyalektiğin temelini oluşturur: Karşıtını yok etme, edersen sen de yok olursun.

M.Ö. 6. yüzyılda, bir kent devlet olan Efes'te (Ephesos) yaşayan Herakleitos bu düşünceleri düz yazıyla parşömene yazdığı için kalıcı oldu ve diyalektik ilk ondan çıkmış sayıldı. Oysa Herakleitos diyalektik düşünce hakkında açıklamalarını içeren bu parşömen tomarını Tanrıça Artemis'e (onu temsil eden başrahibeye) sunmuştu. Yani bir rahip kral ailesinin prensi olan Herakleitos yazdığı eseri, bilginin kaynağı olan yere -kadın kültü merkezli tapınağa- vermeyi doğru bulmuştu. Erkekler devleti örgütledikten sonra küçük kent devletlerde bu kadın-erkek birliği 'karşıt ikilileri' temsil etmeye bir süre devam etti, ama daha çok ritüellerde sürdü. Büyüyen ve imparatorluğa dönüşen devlet yönetiminde tek cinsiyetin hâkimiyeti revaç buldu. Dünya uygarlığında ilk saray, ilk imparatorluk yapan halk Asur (Sami) halkıdır. Başlangıçta Sumer halkıyla Akad halkı (Samilerin ilk adı) bir araya gelip bir devlet kurmuşlardı. Fakat bu iki halkın zihniyet yapısı birbirinden farklıydı. Sumerologlar ve Asurologlar bir konuda tamamen hemfikirler: Sumerlerin simgeciliklerinde gerçekçi yaşam analizleri yaptıklarını; Sami kökenli Akadların ve Asurların ise hayal güçlerinin çok zengin olduğunu belirtiyorlar. Fakat bu bilim insanlarına göre Samilerin yaşama dair gerçekçi analizleri yok, içi dolu olmayan sınırsız hayalcilikleri var. Ayrıca insan hakları ve kadın erkek eşitliği açısından Sumerler olumlu not alırken, Samiler olumsuz not alıyorlar. Kramer'in Asya'dan geldiklerini düşündüğü Sumerlerin zihniyet yapısı, Sibirya'daki taygalarından -yani çoğulcu usamlamanın çıktığı orman halkından- yayılan Şaman zihniyetten etkilendiği için bu fark ortaya çıkmış olamaz mı?

Kramer ve Bottéro Sumer'de kadınların haklara ve saygınlığa Akadlar döneminden çok daha fazla sahip olduklarını belirtirler: "Sumerler yok olup geriye yalnızca Samiler kalınca, bu tanrıçaların

sayısında büyük bir düşüş olmuştur. Sumerlerin, Samilere oranla, kadınlara ve kadına daha çok saygı gösterdikleri, kadın erkek eşitliğine önem verdikleri ve kadına daha yüksek bir statü tanıdıklarının bir belirtisi değil midir bu?"(6) Bottéro bu cümlelerin devamında "Sumercede kaleme alınan, en geç İ.Ö. 3. binyılın sonlarına ait olması gereken ve tanrılarla tanrıçalar arasındaki evlilik ya da aşk ilişkilerini konu alan antik mitlerin çoğunda, yürürlükteki uygulama ve hukuk tarafından kabul gören ritüeller konusunda bildiklerimizle hiç de bağdaşmayan bazı öncelikler ve ayrıcalıklar tanımaktadır bu tanrıçalara." diyor ve bunu Sumer'e borçlu olduğumuzu, "Sumerlerin kadınlara yönelik daha liberal ve daha eşitlikçi" bir zihniyete sahip olduklarını belirtiyor.

Bu zihniyet farkının en önemli nedeni iklim ve coğrafya olabilir: Sumerlerin kültürel kodları Asyatik, Ortadoğulu zihniyetten, asıl da Sami zihniyetinden uzaklar. Kramer de onları yıllarca inceleyen bir bilim insanı olarak, Sumerlerin Asya'dan, İndüs Vadisi'nden geldiğini birçok kitabında belirtiyor. Ben Kırgızistan'ın Saymalıtaş kaya resimlerinin bulunduğu çok eski bir uygarlık merkezinin hemen altındaki İndüs'le kollarının biri arasında kalan topraklardan geldiğini düşünüyorum. O kaya resimlerinde kadınların uygarlaştırıcı Şamanlar olduklarını anlatanlar var. O coğrafyada kadın erkek eşit, kadın önemli. Sami olan Akadlar ve Asurlar ise güneydeki çöllerden geliyorlar. Sumerlerin yeni göçlerle sayıları artmıyor, ama Samilerin sürekli çöllerden gelen Samilerle nüfusları artmaya devam ediyor. Çölden gelmenin kadın erkek eşitsizliğiyle, hayalcilikle ilgisi ne olabilir? Arap yarımadasında su yok. On binyıl öncesinden başlayarak devam eden bir olguyu düşünelim: Elli beş dereceye kadar yükselen sıcaklığın etkisiyle kadın aybaşı olduğunda çok kötü kokuyor, dayanılmaz ölçüde kötü, bir hayvan leşinden farksız bir koku yayıyor etrafa. (Dünyada kaydedilen en yüksek sıcaklık değerleri bugün de Arap Yarımadası'ndan gelmektedir.) Erkek kendini ondan üstün görüyor. Kadına hükmetmek, onu erkeğin kölesi gibi görmek doğal karşılanıyor.

Bu aşırı sıcaklığın etkisiyle dayanılmaz ölçüde pis kokan kadın cinsiyete ilişkin önyargılar fenomenal algının etkisiyle kemikleşiyor ve günümüzde artık kabul edilen mem kuramına göre, düşünce ve davranış biçimi sadece geleneklerin öğrenilmesiyle değil, genomlarla da yeni kuşaklara aktarılıyor. Dünyada kadını küçük yaştan başlayarak ölünceye kadar tesettürle yaşatan halk, yalnızca Sami halk. Bunun bir nedeni olmalı ve sorgulanmalı. (İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in Kur'an'da kesin ve açık emir vermemesi onun Samilerin çok ilersinde olduğunu ortaya koymaktadır.) Ben bunun nedenini çöl coğrafyasında yaşamının çok zor olduğuna bağlıyorum. Dayanılmaz sıcaklıkta gündüzler ve çok soğuk geceler; çölde yerin (ayakların altındaki zeminin) sağlam olmaması, gece yattığında kişinin sağında kalan kum tepesinin sabah olunca rüzgârın etkisiyle sol yana geçmesi; yerin belirsiz ve ikircikli oluşuna karşın gece göğünde görünen parlak ve net yıldızların hareketinin rahatlıkla izlenebilmesi; okuma ve anlamaya ilişkin duyarlılığın göğeye yoğun-

laşması, serap görme gibi özellikler insanları tinsel açıdan biçimlendirdi; hayal güçleri gelişmiş, geleceklerini gökyüzüne bağlayan, dünyadan vazgeçmiş (çünkü çölden kolayca vazgeçilir) anlayışa sahip insanlar oluştu.

Serap başlı başına bir fenomen, olağanüstü güçlerin tılsımı, büyü kabul edildi. Çölün ortasında yolculuk yapanlar birden yeşil bir vaha görüyorlar, oraya gidiyorlar, o vaha yok. Bu aldanmalar insanların, toplumların hayatında sonsuzca sürüyor. Fenomenal algı şu: Olağanüstü güç onları aldatıyor, onlarla oynuyor. Zihinlerini ona teslim etmek, sormamak, düşünmemek zorundalar. Kaderleri bu, ona karşı çıkılmaz. Fenomenal algı böyle olunca insan da insanı aldatabilir, oynayabilir, zalim olabilir. İnsan da gerçekte olmayan vahalar gibi olmadık şeyler hayal edebilir. Bir anda yeşil bir vaha koyan ve bir anda yok eden putların büyü çok güçlü, onlara karşı durmak boşunadır. (Böyle bir coğrafyada İslam Peygamberinin getirdiği yasalar son derece devrimci ve yenilikçidir. Fakat İslam'a rağmen kültürel genetik [memeler] devam etti ve bugün çok daha geriye düştü.) İslam'dan kabaca 3.000-2.500 yıl önce o çöllerden kuzeye, Mezopotamya'ya göçlerle akan Samiler çöl kültürü ve gelenekleriyle geldiler. Kramer "Sumerler artık MÖ 2000 yılında eriyip yok olmuşlardı" demektedir. Sumerlerin uslamlamacı zihniyetinin ve gerçekçi analizlerinin kültürel etkisi de eridiği için, M.Ö. 2000'den başlayarak, büyülerin, öncesine göre çok fazlaştığını yazar Kramer.

Kader karşısında asla durulamayacağı, tanrıların elinde insanların kukla gibi oldukları inancı sarsılamaz biçimde kemiklemiştir. Kadın da bu düşüncenin içinde kalarak kendi durumunu sorgula(ya)maz, giderek yabancılaşır. Kadının ikinci sınıf olduğuna ilişkin düşünceler önemli ölçüde bu uygarlık merkezinden dünyaya yayılır. Asurolog Bottéro, "Sumer daha çok yaratıcı ve baskındır" derken şu açıklamada bulunur: "Akadlar adını vermeyi uygun bulduğumuz bilinen en eski Samilerin karışımına çıktığı Mezopotamya'da durum nasıldı peki? Kuşkusuz, İ.Ö. 4. binyıldan başlayarak, kökeni bilinmeyen ve oldukça

Su kabını bulanlar birçok yerde kadın önderlerdi, kimliklerini kadın cinsiyetle tanımlayıp işaretlerini ona göre koydular. (Fotoğraf: Tanrıçanın besleyici testisi, Cyclades, M.Ö. 16. yüzyıl)

değişik bir kültür ve dile sahip olan başka bir etnik grupla çok sıkı ilişkiler içinde yaşıyorlardı: "Sümerler". Bu iki etnik grubun birleşmesinden, bu yüksek ve karma antik uygarlık doğdu; ancak, daha fazla yaratıcı ve baskın olan Sümer tarafının burada çok derin ve silinemez bir iz bıraktığı hemen göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, etnik olarak daha güçlü olan Akadlar İ.Ö. 3. binyıl boyunca diğer tarafı kendi içinde eritmiş, şatafatlı kültürel sistemlerini ise milattan önceki çağın başlarına kadar geliştirmiş, ayakta tutmuştu." (7)

Bottéro yazının devamında kadının durumuna açıklık getirir. Onun açıklamasıyla Birci zihniyetin evlilik anlayışını nasıl biçimlendirdiği ortaya çıkar: Bir mal sahibi olmakla, herhangi bir arsa veya mala el koymakla, binlerini tutuklamakla 'evlenmek' kavramı Akadlarda aynı anlama gelir. Toplamların zihniyetinde en önemli ayırım onların çoğulcu veya Birci (monist) olmasıdır. Akadlar görüldüğü gibi monist bir zihniyete sahiptir ve bu nedenle Sümerleri de aralarında eritmiş, yaşatmamışlardır. Kocasını evlenirken başlık ödediği için bu kızın ailesinden satın alınması anlamına da gelmektedir. Evlendiği gün yapılan törende kadın başını örter ve bir daha da kocası ve yakın aile fertleri dışında kalan erkeklerin yanında hiç açmaz. (Agy, s. 129.)

8. Erkekler kendilerine göre işbölümü yaptılar: Kadınlar temizliği icat etmişlerdi. Daha sonra erkek egemen toplumda para getiren, entelektüel ve yaratıcı çalışmalar erkeklerle bırakıldı. Yemek kültürünü kadınlar kuşaktan kuşağa geliştirdi. Evde yemek yapan kadın, dışarıda aşçı olarak maaşla çalışan erkek oldu. Ve bir de "Dünyanın en iyi aşçıları erkeklerdir" denildi. Ocağı, ateşte yemek pişirmeyi, kış için yiyecek kurutmayı, yoğurdu, mayayı, tuzu kadınlar buldu. Kadın kültüründe tuz kut-saldı. Binlerce yıl aynı kalıplar içinde yapılan ve insanı geliştirmeyen işler kadınlara verildi. Aile, toplum, çevre/doğa ilişkilerini düzene sokan, suyla düzenli temizliği, temizlenme ve temizlik kurallarını geliştiren kadınlar binlerce yıl temizlikten sorumlu tutuldular, ev hizmetleri onlara bırakıldı. Türkçedeki Ak-ene veya Albastılar suyla il-

Herakles Amazonların kraliçesine saldırıyor. Herakles'in "12 Kahramanlığı"ndan biri, Amazonlar kraliçesini alt etmekte.

gili uygarlık yaratan kadınlardı, daha sonra erkekler dünyasında yaratılan yanlış algılar yüzünden görüldükleri yerde suda öldürüldüler. Prof. Dr. Fuzuli Bayat bu kadınların ya öldürüldüğünü ya da evlerde hizmetçi olarak kullanıldıklarına dair çok değerli kanıtlar gösterir, bilgiler verir. Kadınların yaptığı araçlar kadınların elinden alındı, kadınlar eve kapatıldı; aletler erkeklerle verildi.

Dünya nüfusunun yarısını teşkil eden kadınların, uygarlığın gelişmesinde 'icatlar' bağlamında bir katkılarının olmadığı düşüncesi, başlangıçlardaki eşitliğin yaşadığı dönemler için doğru değildir. Daha sonra eşitliğin bozulduğu dönemlerde kadınlara yasakçı davranan, baskılayan, kadınları kendi ihtiyaçlarına, hizmetlerine uygun biçime sokan (manipüle eden) erkekler kadın yaratıcılığına izin vermediler. Kadınlarla yenilikleri, değişimleri tartışmayı zül kabul ettiler. Meclislerde savaşa da, barışa da erkekler karar verdi. Oysa toplayıcı ve avcı topluluklar/toplumlarda kadınla erkeğin eşit ve birlik içinde bağımsız yaşadığını bilimsel araştırmalar gösteriyor. Bunların örnekleri Şaman toplumlarında kısım devam etmektedir. Kuşkusuz onlar yeni koşullarda aynen tekrarlanamaz. Biz bugün daha adil bir yaşam tarzını ararken, kadınlara karşı (tabii başka kesimlere de) tehlikeler hâlâ bütün şiddetiyle sürmektedir ve tarihten alınacak dersler vardır. Toplum mühendisliği her zaman vardı, toplum mühendisliğini Şamanlar da kullandılar.

Ama onlar kafa karıştırmadılar, bir kesimin çıkarını gütmедiler, evrensel baktılar; uslamlamayı diyalektik mantık üzerine kurdukları için fayda gördüler. Toplum mühendisliği (algı yönetimi, manipölasyonlar, yalanlar, bilgi kirliliğiyle kafaları karıştırma) bir kesimin karıştını yok etmek için kullanıldığında çok kötü sonuçlar verdi, veriyor. Dengeleri bozdu, bozuyor. Bunu anlamak için, en az beş binyıldır kendine yabancılaşan kadınlara, son on yılda her alanda ayrıştırılan, şiddet dolu ölkemize ve çıkış yolu tıkanan emperyal sistemlerin cehennemine çevirdiği dünyaya bakmak yeterli değil mi?

Dipnotlar

- (1) M.S. 480 dolaylarında Şam'da doğan Yeni-Platoncu filozof Damascius en önemli eseri olan ilk ilkelere Güçlükleri ve Çözümleri'nde Mummu için şunları yazar: "Barbarlardan Babililer evrenin birliği ilkesini geçiririp, onun yerine Tauthe ve Apason diye iki ilke varsayar görünüyorlar: Apason'u Tauthe'nin kocası sayıp Tauthe'ye de tanrıların anası diyorlar. Bunlardan bir tek-doğan oğul, Moymis dünyaya gelmiş ki, ben bunu iki ilkeden çıkmış zihinsel dünya olarak düşünüyorum." Daha sonra Damascius, Tiamat ve Apsu'nun daima çift doğan çocuklarını sayıyor. Alexander Heidel, *Enüma Eliş-Babil Yaratılış Destanı*, Çeviren: İsmet Birkan, Ayraç Yayınevi, 2000, s. 110.
- (2) Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, Çeviren: Hamide Koyukan, Kabalcı, 2000, s. 350. Kramer'in bir notu daha: "Kitabında Enki'ye Kronos, Ea'ya Aps, Sümercede (Nuh'un ilk adı olan) Ziusudra'ya Xisouthros dedi. Omorka adı Umma Hubur'un (Huber Ana) sıfatının Helenleştirilmesiydi. Berossus, Kildani adı olan Thalath'in Yunanlılarca Thalassa olarak çevrilebileceğini ve deniz anlamına geldiğini söyledi." Aynı kaynakta "Omorka veya Thalath, Yunanca çevirisinde Thalassa, Tiamat'la özdeşleştirilen ilkel ana tanrıçanın adıdır." diye açıklanmış. (Agy, s.437.) Berossus'tan bahseden bir başka kaynakta Berossus'un Omorka öyküsünü, "özgün yerel belgelerden derleyerek yaklaşık MÖ 275'te Grekçe olarak yayımladığı" belirtilir. (Bkz: *Enüma Eliş-Babil Yaratılış Destanı*, Alexander Heidel, Ayraç, Ankara, 2000, s. 112.
- (3) Derleyen: Jean Bottéro, *Eski Yakınoğu*, Çevirenler: Adnan Kâhiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s. 169.
- (4) Prof. Dr. Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi-2*, Ötügen, 2007, s. 322.
- (5) Samuel Noah Kramer-Maier, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, Çeviren: Hamide Koyukan, Kabalcı, 2000, s. 45.
- (6) Derleyen: Jean Bottéro, *Eski Yakınoğu-Sümer'den Kutsal Kitap'a*, Çevirenler: Adnan Kâhiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 137-38.
- (7) Derleyen: Jean Bottéro, *Eski Yakınoğu-Sümer'den Kutsal Kitap'a*, Çevirenler: Adnan Kâhiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 128.

Kurnaz Enki'nin, ilkbahar şenliğini bahane ederek tanrıçayı denetlemesi

Kadınlar erkeklerden daha önce cinselliğin yaşam enerjisiyle, birbirinden ayırtmadıkları üreme-üretimle ve yaşama sevinciyle, öğrenmeyle ilişkili olduğunu keşfettiler. Çünkü yarattıkları aşk kültürü öğrenmeyi gerektiriyordu. Kadınlar sevişmeye evrensel varoluş boyutunda -doğayla bütünleşerek- kutlu anlamlar kattılar ve cinsel ilişkinin saygı görmesini sağladılar. Yaratıcı bir aşk kültürü yaratarak erkekle kadın arasındaki ilişkiyi duygusal boyutta da üst düzeye taşıdılar.

"Aguşaya ilahisi" ve kutsal evlilik şenliklerini icat eden kadınların sonu:

Kadınlar üretimi icat edince, yani doğada örneği olmayan nesneler üretince ve üremeyle birleştiren yaşam sevinçleri, yaşam enerjileri kültüre yansıdı. Bütün olumlu yaşam enerjilerini içine alan ve bütün topluluğun, bütün varlıkların paylaşması isteğiyle kırlarda, ormanlarda şenlikler düzenlediler. Ataerkil zihniyete geçiş dönemine ilişkin mitolojik öykülerde evrensel ve ortak bir olguyla karşılaşırız: Kadını susturmak, kendini ifade etmesini önlemek! Erkekler neden kadını susturmak ihtiyacını duydular? Üst Paleolitik Çağ'dan başlayıp kabaca 'devletin ortaya çıkışı'na kadar süren zaman içinde 'cinselliğin kültürü'nü ve simgeciğini genellikle kadınlar başlatıp oluşturdu. Hayvanlar gibi çiftleşme dışında aşk kültürünü yarattıkları için aşk tanrıçası ortaya çıktı: Fakat dikkat edelim, karşıtını da içeren bir model olarak ortaya atıldığı için aşk tanrıçası aynı zamanda savaş (mücadele) tanrıçasıdır. Kadınlar erkeklerden daha önce cinselliğin (yani bedenini) yaşam enerjisiyle, birbirinden ayırtmadıkları üreme-üretimle ve yaşama sevinciyle, öğrenmeyle ilişkili olduğunu keşfettiler. Çünkü yarattıkları aşk kültürü öğrenmeyi gerektiriyordu. Kadınlar sevişmeye evrensel varoluş boyutunda -doğayla bütünleşerek- kutlu anlamlar kattılar ve

cinsel ilişkinin saygı görmesini sağladılar. İlkbahar onların bu bağlamındaki ritüellerine en uygun mevsimdi. O nedenle ormanlarda, kırlarda, doğanın içinde kutluyorlardı. Yaratıcı (ve özgürlükçü, eşitlikçi) bir aşk kültürü yaratarak erkekle kadın arasındaki ilişkiyi duygusal boyutta da üst düzeye taşıdılar. (Bugün bilim insanları libidoyu -ikisini birbirinden ayırtmadan- cinsel enerji ve yaşam enerjisi olarak tanımlıyorlar. Cinsel enerji, bilimsel anlamda artık yaşam enerjisi demek. Cinsel enerji sağlıklı değilse veya bastırılıyorsa yaşam enerjisi de sağlıklı olamıyor.) Tarihöncesi insanları bunun bizlerden daha çok farkındaydı. Tanrıça heykelcikleri ve onların üzerlerindeki ilksel yazı örnekleri olan imler, göstergeler kadınların kendi bedenlerini ve karşı cinsin bedenini anlama, etkili kılma çabasından başka bir şey değildir. Kuşkusuz bu anlama çabaları hem yaşamdaki deneyimlere, gözlemlere hem de fenomenal algıya dayalıydı. Çıplak erkek heykelciklerinde bu kadar çok ime, göstergelere rastlanmaz veya çok enderdir. Bulunan kaya resimlerinde ve heykelciklerde bu karşılaştırmayı yapıyoruz. Bu kültür ve simgecilik 'kadın cinsiyetçilik' odaklıdır. (Kuşkusuz aynı çağda, Göbeklitepe'de karşılaştığımız gibi, erkeklerin yarattığı ve 'erkek cinsiyetçilik' odaklı kültürler de vardır. Göbekli Tepe'deki erkek cinsiyet-

çiliği odaklı göstergeleri kadın kültürüne tepki olarak yorumluyorum.)

Kadın erkek cinsel yaşamını -örneğin Ortadoğu'daki eski toplumlarda, ondan daha önce Orta Asya kaya resimlerinde [örneğin Saymalıtay] rastladığımız orgilerin tasvirinde- büyülerle kadın yönetmiştir. Büyüyü icat eden ve ondan güç alan kadınlar cinselliklerini sanat/zanaatla ifadede çok özgürlerdi. Kadınlar ormanlarda, kırlarda orgileri kutlarken (orgi ile orgazm sözcüğü arasındaki kökdeşliğe dikkat) cinsel enerjilerini ortaya koyan çıgıllıkları atıyorlardı. Tarihöncesi ilksel uygarlaştırıcı kadınları doğacı dünya görüşüne inandıkları için bütün varlıklarla birlikte ilkbaharı şarkılar ve çıgıllıklarla kutlamayı zihnin özgürleşmesi için gerekli bulmuş olabilirler. Kış -bugün bizim sahip olduğumuz konforun olmadığı dönemlerde- ne olsa özgürlükleri kısıtlayıcıydı. Ayrıca bu ilksel Şaman kadınların bir özelliği de günümüzde psikiyatrinin temellerini oluşturacak kadar insanın iç dünyasına, insanı ruhsal açıdan iyileştirme yollarını arayıp bulmaya meraklı olmalarıydı. Devlet ortaya çıktıktan sonra (Sumer'de), kırlarda kutlanan orgiler, orgilerde atılan çıgıllıklar erkek tanrının buyruğuyla yasaklandı. Eski Babil'de yaratılan Aguşaya ilahisi, kadındaki ifade özgürlüğünün kısıtlanmasını (ya da kadınların sesinin kısıtlanmasını) anlatmanın

Büyüyü icat eden ve ondan güç alan kadınlar cinselliklerini sanat/zanaatla ifadede çok özgürlerdi. Kadınlar ormanlarda, kırlarda orgileri kutlarken (orgi ile orgazm sözcüğü arasındaki kökdeşliğe dikkat) cinsel enerjilerini ortaya koyan çıgıllıklar atıyorlardı. Devlet ortaya çıktıktan sonra, kırlarda kutlanan orgiler, orgilerde atılan çıgıllıklar erkek tanrının buyruğuyla yasaklandı.

yanında; bunların bahane edilip erkek tanrının kadın tanrı üzerinde egemen olduğunu, onun yaşamını, programlarını artık Ea'nın biçimlendirdiğini göstermek içindi de. Aguşaya öyküsü, doğadaki orgilerin Akad tanrısı Ea tarafından bitirilip Babil kent sokaklarında -erkeklerin örgütlediği- devlet tarafından denetlenen festival olarak kutlanmaya başladığını açıklayan bir öyküdür.(1)

Aguşaya Sumer'de yoktu, Asurcada yaratılmış bir öyküdür. Onun için Enki'den değil, onun Akadca/Asurcadaki karşılığı olan Ea'dan bahsettiğimiz hatırdı tutulsa iyi olur. Aguşaya ilahisinde anlatılan mitsel öykü dinsel bir nitelik taşımaz, daha çok toplum mühendisliğiyle ilişkilidir ve kadın kesimini erkek cinsiyetli devletin denetlemesini sağlamaya yöneliktir. Tanrıça İştâr ile Tanrı Ea başkahramanlardır. Onların başka öykülerinden de rekabet içinde olduklarını biliyoruz. Ea 'maddi silahları' olmayan bir erkek tanrıdır. Çünkü onun silahları söz, büyü söz ve hiledir. Ea başka öykülerinde şapşallaştığı olur, ama bu öyküde (ne de olsa artık Asur döneminde onu yaratan ozanlar çok daha tecrübelidir) duruma hâkim olan, entrikayı yöneten ve istediği amaca ulaşan Ea olur.

Sanat ve zanaat tanrısı Ea bir gün sarayında otururken sihirle Tanrıça İştâr'ın kopyasını (ikizini) tırnağının kirinden yapar. Bu, tanrı Ea'nın istediği zaman istediği gibi tanrıçayı biçimlendireceği anlamına gelir. Aynı zamanda tırnak kirinden yapmakla İştâr'ın (yani kadının) isyan eden, karşı çıkan veya hazdan sevinç çıgıllıkları atan yanını aşağılamaktadır. Yaptığı hayalet kadın Tanrıça İştâr'ın dumandan heykeli gibidir ve İştâr'ın ti-

patıp aynısıdır; Ea ona Şaltu adını verir. Ea'nın buyruğu ile Şaltu sarayın üst katına çıkar ve İştâr'ın odasına girer. Şirret, hırslı, kavgacı bir kadın karakter olarak tanıtılan İştâr odasına izinsiz giren bu kadına hiddetlenir ve onu kovar, bağırıp çağırır. Fakat Şaltu Ea'dan aldığı talimata uyarak ona aldırmaz; o ne yaptıysa, ne dediyse aynısını tekrarlar. İştâr ve kopyası karşılıklı çıgıllıklar atarlar. İştâr ne yapıyorsa tıpkı aynadaki yansıması gibi hayalet ikizi de onu yapmaktadır. Baş edemeyeceğini anlayan İştâr Ea'ya gidip "Onu yarattığın gibi yok et, bu kadını deliğe geri yolla" diye rica eder. Ea "Yollarım ama sen de artık ormanlarda öyle çıgıllıklar atmayacağına söz ver" der. İştâr çıgıllık atmayacağına, bağırmayacağına söz verince Ea tanrıçanın kopyasını sihirle yerde açtığı deliğe (ölüler ülkesine) geri yollar. İştâr'dan istediği sözü alan Ea "Ormanlardaki şenlikler artık kent sokaklarında kutlansın, yılda bir gün buna izin veriyorum" der; İştâr da bunu kabul eder. Bu karşılıklı konuşmalarla ilerleyen ilahi, kutsal günlerde olasılıkla pazar yerlerinde rahiple rahibe tarafından canlandırılmakta ve Ea ile İştâr arasındaki sözleşme herkesin huzurunda tekrarlanıp hatırlanmaktaydı. Modern psikiyatrideki çözümleme yöntemlerine göre olumsuz bulunan karşı çıkma, isyan etme gibi davranış biçimleri İştâr'ın ikizinin üstüne yıkılmış ve hayalet kadın ölüler ülkesine (yeraltına) gönderilmiştir. Kabahat İştâr'da değil, onun ikizindedir. İştâr 'tercih edilen kadın' artık değişmiş, isyan etmeyen, karşı çıkmayan munis, ita'atkâr, biat eden biri olmuştur: Kadınlara örnek gösterilmektedir. Aguşaya öyküsünün sonunda kadının erkeğin denetimi altına girdiği ve İştâr'ın bunu onaylayıp örneklik

ettiği mesajını alan halk bunu kendi yaşam tarzı olarak içselleştirecektir.

Devletin denetleyemediği ormanlarda gerçekleştirilen ilkbahar kutlamaları bundan böyle yılda bir gün kent sokaklarında yapılmaya başlanır.(2) Bu 'çıgıllıklar'ın, ilkbaharı karşılama şenliklerinde İştâr'ın çevresindeki yabancı hayvan maskeleri takmış rahip ve rahibelerle ormanlarda yapılan şarkılı, danslı eğlencelerde, orgilerde atılan çıgıllıklar olduğu, şiirin sonunda üstü örtük biçimde anlaşılmaktadır. Yasaklanan çıgıllıkların bir kısmı belki de orgazm çıgıllıklarıydı. Freud'un "Toplumsallaşmak için id'in (=dolaysız haz arayan arkaik psişizm) terk edilmesi gerekir" dediği şeyi de içermekle birlikte, başka öykülere de baktığımızda daha farklı bir tablo çıkar karşımıza: Çıgıllık atmanın erkeklerle de yasaklandığını gösteren hiçbir örnek yoktur. Aynı şekilde Asur döneminde büyücülük kadınlara yasaklanmış, erkeklerle serbest bırakılmıştır.(3) Kesin olan şudur: Erkekler hükmeden topluma geçtiklerinde kadınların neşeli şarkılarını, danslarını ve orgazmlarını denetlemek istediler veya denetlediler. Nietzsche özgürlüğün cinsellikle başladığını söylerken, acaba kadınları ima ederek, bunu mu demek istemişti? Yaşam enerjisinin sesi yoksa insan kendine karşı özgürüm diyebilir mi?

Dipnotlar

(1) S. N. Kramer-Maier, *Sumerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, Çeviren: Hamide Koyukan, Kabalı Yayınları, 2000, s. 285-87.

(2) Freud'da ve onu izleyip geliştiren Lacan'da kadının/annenin doğal güdülerıyla, babanın ise kültürel değerleriyle hareket ettiğine inanılmış, anne kültürü yaratmayan cins, baba kültür yaratan olarak ortaya çıkarılmıştır. Oysa soyutlamanın, kurgulamanın simgecilikle başladığı, simgeciliğin ise kadınlar tarafından geliştirildiği bilimsel çalışmalarla ortaya çıkarıldı. Bu durumda kadın cinsiyeti doğuştan gelen 'id'lerle ilişkilendirmenin ne önemi kalır? Kadını/annenin kültürün dışında düşünmek Yunan'dan başlayarak süren bir önyargıdır.

(3) Euripides'in M.Ö. 5. yüzyılda yazdığı Bakkhalar oyununda, 'barbar' (yunanca bilmeyenler için kullanılan sıfat) kadınların ritüellerini kaba ve vahşice anlattığına tanık oluruz, ama Aguşaya ilahisinde böyle bir ima yapılmaz. Yunan mitolojisinde geçen Satir adsözcüğü, İştâr adıyla bağlantılı olup onun çevresindeki hayvan maskeli rahip-kralları, tanrıçanın insan-hayvan karışımı erkek eşini simgelemektedir. Satyros sözcüğü, Sami dilinden bir sözcük olan Aştâr/İştâr adındaki sözcük-sesiyle kodlanmış, sonuna -os getirilerek Hellenleştirilmiştir. İştâr adından türemiş ve bu tapımla dünyaya yayılmış birbirini gösteren sözcük-zincirinden olan Satir, Saturn sözcükleri Yunancaya ve Latinceye geçti. Fakat kökenleri ni bugün hatırlayan

Diyalektik mantığın simgesi

Venüs yıldızı, tutulacak yolu gösterdi

Dünyanın her yerinde Venüs, ilksel kadın uygarlaştırıcıların bakış açısını ve icatlarını anlatan sözcük-zincirlerinin (ve dizgelerinin) ikonu olmuştur. Bu dizgeleri dünyanın her yerinde kadınlar yaptığı ve doğayı, doğadaki diyalektiği (karşıt ikililerle vurgulayarak) örnek aldıkları için hepsinde temel dizge ortaktır. İlksel kadın uygarlaştırıcıların kendilerine özgü olarak yarattıkları dünya görüşü en iyi biçimde Şamanlıkta temsil edilmektedir.

Gılgamış'ın kibrini ve patolojik narsisizmini yenmek için ona denk yaratılan Enkidu'yu uygarlaştıran bir İhtar tapınağının rahibesiydi. Bu rahibe yabancı adam Enkidu'yu cinsel eğitimle uygarlaştırmaya başlamıştır. Kadınların stratejisi bu oldu: Cinsel ilişkiyle kendilerine alıştırdılar ve ondan sonra diğer uygar davranış biçimlerine geçtiler.

İlksel uygarlaştırıcı kadınlar onunla özdeşleşti: Tanrıçalar yozlaştırılmadan, içleri boşaltılmadan önce, doğadaki diyalektiği Venüs Yıldızı temsil eder. Sabah (genelde saat beşte) doğduğunda 'Sabah Yıldızı' adını alır ve savaşı; akşam doğduğunda ise 'Akşam Yıldızı' adını alır ve aşkla ilişkilendirilir. Besin toplayıcılar, avcılar, hayvan-cı ve ekinci (mevsimlik) konargöçerler, koyun sürüsünü sıcak iklimlerde gece otlatan çobanlar ve kervanlar yolculuğu gece yapmak zorundaydılar. Çünkü yolculuk gündüz yapıldığında uçsuz bucaksız steplerde kaybolmak çok kolaydı. Ama gece yıldızlar (konumlanmaları üzerinden) ışıklı elleriyle yol gösteriyorlardı. Yol gösterme! Gece yol gösterme işlevini en çok hangi yıldız üstlenmişti? Çoban Yıldızı (Çolbon/Çolpan veya Sabah Yıldızı, Akşam Yıldızı) dediğimiz Venüs. Bu yalnızca maddi yolu göstermekle kalmıyor, bilinmeyenlerle çevrili olduğumuzda, bilgi olmadığı için karanlıkta kaldığımızda, tinsel aydınlanmanın da metaforu oluyor, bize bilginin yolunu gösteriyordu. Yıldızlara yazı işaretleri olarak bakıldığı dönemler vardır. Dünyanın her yerinde geçerli olan gece göğünü aydınlatan ışıklı işaretler (yıldızları, ayı) içinde biri çok dikkat çekmiştir. O hem en parlak yıldız hem de sabah ve akşam doğduğu anda saati gösteren yıldızdır. Saatin olmadığı dönemlerde; uygarlaşmanın ve insan ilişkilerinin gelişmekte olduğu başlangıçlarda bu çok önemliydi.

Eski Türkçede Çolbon veya Çolpan, Çoban Yıldızı'dır: Bu yıldız Türklerin ormandan çıkıp artık avcılık yapmak yerine koyun besledikleri dönemlerde, yerdeki Çoban Ata'nın gökteki eşidir.(1) Sumer-Akad'da Dilbad Yıldızı da yerdeki çoban kralın eşidir. Çolpan yıldız kültü, "ona bakılarak yolu tayin etme" inancıyla dünyanın her yerinde çok etkili olmuştur. Akşam Yıldızı (Çoban Yıldızı) gece hayvanları meraya götürme saatinin başladığını bildiriyor, Sabah Yıldızı ise gecenin bittiğini bildiriyor.(2) Çoban Yıldızı denilmesinin sebebi bu. Bu kadınlar tarım devrimini ve hayvanları evcilleştirip sürü beslemeyi icat etmeleriyle birlikte yarı

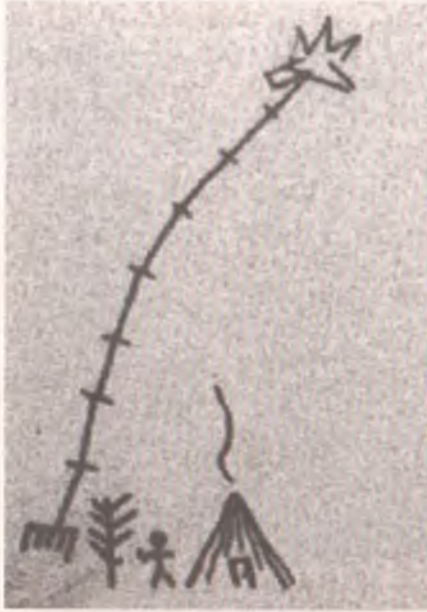
İkiz tanrıça idolleri insanın içindeki ve evrendeki karşıt ikililerin bir arada var olduklarını, çatışma ve uzlaşmayla birbirini değiştirip daha üst düzeye taşıdıklarını ifade eder. Alacahöyük, Eski Tunç Çağı, M.Ö. 3. binyıl ikinci yarısı.

göçerliğe veya yerleşikliğe geçen halkların yol gösteren tanrıçasına dönüşürler. Sıcak iklimli coğrafyada çoban koyun sürüsünü gece otlatır. Akşam Yıldızı ona sürüyü meraya götürme vaktini, Sabah Yıldızı ise ağıla dönme vaktini bildirir.

İkiz mitolojisi de Çolpan'ın sabah ve akşam doğan ikili yapısından çıkmış olabilir. Birçok mitolojide ikizler aynı varlığın olumlu ve olumsuz zıt yönlerini anlatan işleve sahipler. Psikiyatride bu konu ele alınmış ve mitlerdeki ikiz yaklaşımıyla birlikte değerlendirilmiştir. Sumer'de Şaltu, İştâr'ın ikizidir.

Bu doğa gözleminden fenomenal bir algıyla Venüs Yıldızı'nın ikili doğası olduğu çıkarımı yapılır. Daha iyi yaşam düzeyine geçmek için toplumsallaşmayı özendiren kadınlar, ikili karıştın bir araya geldiği en yüksek, en parlak örneği bu yıldızda bulurlar. Kadını ve erkek eşini, sevgi ve savaşı, uzlaşma ve mücadeleyi, ışık ve karanlığı, bilgi ve bilgisizliği bu yıldız 'Venüs Yıldızı' temsil eder. Koyunları evcilleştiren ve çobanlık yapan veya ilksel tarımı icat eden kadınların önderleri dünyanın birçok yerinde yeryüzüne inerek insanlara uygarlık öğretti, sonra göğe dönen ve geceleri karanlıkta yol göstermeye devam eden bu yıldızla özdeş tutulurlar. Ama onlar aynı zamanda evrensel töreye uymayanları cezalandırırlar.

Çoban Yıldızı ilksel uygarlaştırıcı kadın, Sumer'de İnanna, Akat/Asur'da İştâr adını alır. Avcılık sonrası icat edilen meslek olan çobanlık itibarlıdır ve kent devletlerin kralları hem sürü bakan çoban hem de -aynı zamanda- halkın çobanı sayılırlar. İştâr (Venüs Yıldızı) kendine eş olarak, ona çobanlık bilgilerini aktardığı çobanı seçer. Orta Asya Türk halklarının mitolojisinde Çolbon (bazan Solbon) gökyüzünde çok iyi atları olan, çok iyi ok atan, çok iyi avcı olan ve koyun sürüsü bulunan ve çok iyi bir çoban olan kadındır. Sumer-Akad'da bu tasavvurun devamı olan İnanna/İştâr'ın da geçmişinde çok iyi avcı ve çobanlığı bulan bir uygarlaştırıcı olduğu anlaşılmaktadır. Sumer-Akad'da İştâr'ın evlendiği erkek kral olur ve çoban esasını eş seçtiği krala verir: Kral-çoban halkı yönetir, ama bilgiyi Çoban Yıldızı İştâr'dan alır. (Akad-Asur kültürü egemen olunca mitolojiler değiştirilmiş, yeni yaratılan evlilik mitinde İnanna/İştâr ağabeyi Utu'nun sözünü dinlemek zorunda kalarak, Çoban Dumuzi'yle evlenmeyi kabul etmiştir. Böylece bir kez daha kızların eş seçimi-

Yıldızlar, insan soyunun kökü sayıldı. İlksel uygarlaştırıcı Örümcek Nine'nin eğirdiği ipe tutunup yere indiğine insanları uygarlaştırdığına inanıldı. (Görsel: Servet Somuncuoğlu)

nin, ağabeylerinin kararına uyması beklentisiyle bir model yaratılmıştır.)

'Kutsal evlilik'ten hemen önce seçilen krala, aşk sözleri söylemeyi öğreten de Çoban Yıldızı İştâr'dır. Her Yeni Yıl 1 Nisan'da başlar ve on gün sürer. Bu Yeni Yıl şenliğinin sonunda halkın önünde (kral ve tanrıça adına başrahibe) yatağa girer ve sevişme kültürünü (önce yıkanma, temiz keten çarşaf, lir eşliğinde söylenen şarkılar, bal sacısı vb.) öğretirler. İlahilerde de dudaktan öpüşmeye sıklıkla yer verilir. Ayrıca bu kültürde cinsel eğitim amacıyla yatakta yatan bir çifti gösteren kilden kabartma levhalar da yapılmıştır. Çift anadan doğma çıplaktır. Gençler herhalde karşı cinse ve ilişkiye bu kabartmada yer alan çifti inceleyerek hazırlanıyorlardı. Evet, bunlar büyü için de yapılmış olabilir. Ancak evlilik ve cinsel birleşme eğitimiyle ilişkili oldukları da aşikârdır. Bu kild tasvirlerde cinsel ilişkinin göz göze bakışarak ve konuşarak, yüz yüze gerçekleştirilmesi öğretilmek istenmiş gibidir. Ayrıca çiftin eşit boylarda yapılmasına dikkat edilerek eşit hukuklu oldukları anlatılmış olmalı. Bu kurgulamalar tamamen kadın zihnietinin ürünüdür. Çünkü daha önce kötü davranışlara, kaba sözlerle muhatap kalan kadınlar sevişmeyi hayvan ilişkisinden çıkarıp daha iyi ve güzel olana özendirmek, üst düzeye taşımak istediler.

Cinsel birleşmeyi yücelten ve evrensel birliğin ve dengenin merkezine koyan bu zihniyete, Kırgızistan'daki Saymalıtaş kaya resimlerinde de rastlamaktayız. Servet Somuncuoğlu'nun bizzat ekibiyle birlikte giderek tespit ettiği kaya resimlerinde (her halde ilkbaharda) evrenle birlikte kendinden geçmeyi, aşkınlaşmayı, göğe yükselmek gibi hissettiren çiftlerin fülûğ tasvirleri vardır. İnanna/İştâr'ın Çoban Dumuzi'yle yaptığı evlilik ilahileri Saymalıtaş kaya resimlerindeki betimlerin devamıdır. Bütün dünyaya onların düşünüsüyle birlikte bereket geleceğine inanılır. Fakat bir süre sonra göksel (tanrıçanın) mahremiyetine girdiği için, kral kurban edilir. Ölüm yazgısını, kötü yazgıyı krala veren (Venüs) İnanna/İştâr'dır. Kader, başlangıçta daima yazıyı icat ettikleri için tanrıçaların yazdığı yazıdır. Ayrıca Venüs Yıldızı'nın ikili doğası yalnız Mezopotamya'da değil, dünyanın birçok yerinde (Asya'da, Afrika'da) iyi ve kötü kader veren kraliçelerle özdeşleştirilmiştir.(3)

Kızılderili adı verilen Amerika yerli halklarının mitolojilerinde de ilksel uygarlaştırıcı kadın gökte bir yıldız olarak yaşamaktadır. Ama o aynı zamanda bir örümcek kadındır. Kendi ürettiği ipe tutunarak yeryüzüne iner, insanlara iplik yapmayı, dokumayı öğretir, ok-yay yapmayı öğretir. Yeryüzündeki görevi bitince gökyüzüne geri döner. Bu uygarlaştırıcı kadınlar, doğayı gözlemleyerek diyaletik mantığa dayalı düşünceyi ortaya çıkaran, sorunlara bu yolla çözüm arayan kişiler olmasaydı onlar bu ikili yıldızla eşleştirilmezlerdi. Bu mitlerden birinde Örümcek Nine kirpi biçimine girerek insanları yeraltından mavi göklü yeryüzüne çıkarır. Sonra yine gökteki yerini alır. Bu metafor insanları ilkeliliğin, cehaletin karanlığından aydınlığa çıkardığı anlamına gelir. Bir başka öyküde Örümcek Nine insanlara söğütten çember yapmayı ve onu havaya atıp uzun kargıdan geçirerek oyun oynamayı, yarışmayı; kız çocukları için üstünü geyik derisiyle kapladığı ve içine geyik kılı doldurduğu topla oynamayı; oğlan çocuk için ham deriden hedef alma levhası ve ok-yay yapıp bunlarla oyun oynamayı öğretir.(4) Örümcek Nine'nin mısır yetiştirmeyi, kilden çanak yapmayı insanlara öğrettiği mitsel öyküler de vardır. Bir Navaho mitinde ilk kadın henüz gökte yıldızlar yokken, yere gök haritasını çizer; yıldızları yerleştirir. İlk Erkek onları kayaya yerleştirir. Böylece gökyüzündeki yıldızlar canlanır ve hareket etmeye başlarlar. Kuze-

ye Kutup Yıldızı'nı koyar. Bir başka büyük yıldız da yerleştirir ve "Bu yıldız yolcunun rehberi ve Çoban Yıldızı diye anılacak" der.(5)

Yıldız yürümek: Göğün en parlak yıldızı olan Venüs Yıldızı'nın bugün bizim için önemi kalmamıştır. Ancak onun bilgilendirme, öğrenmenin, aydınlanmanın, tutulacak yol olan bir arada yaşamanın metaforu olduğu insanların ortak bilinçaltında korunmaktadır. Bu tür kayıtların ortaklığı, şu gerçek olaydan da anlaşılmaktadır: Heidegger'in cenaze törenini anlatan Frédéric de Towarnicki, büyük filozofun mezar taşında bir yıldız olduğunu ve Heidegger'in *Düşünce Deneyimi*'nde "Yıldız doğru yürüyüş, hepsi bu" diye yazdığını belirtir.(6) Heidegger bilgi kaynağının, öğrenme isteğinin hep uzaktaki bir yıldız gibi insanı çektiğini ve onu öğrenmenin, peşine düşmenin hiçbir zaman sona ermeyeceğini anlatır yıldız işaretiyle. Kalıtsal bir arketip! Sumer ve Mısır'dan dört bin yıl sonra Avrupalı bir felsefecide, Heidegger'de ortaya çıkması ilginç değil mi?

Mısır hiyeroglifinde de benzer bir yaklaşım vardır: Bir Mısır hiyeroglifinde yan yana sıralanan beş şematik resimle aynı semantik anlatılmış: Yürüyen bir adam, bir baston, bacak, kuş ve yıldız: Mısır dilinde 'seba' diye okunuyor, anlamı "öğrenmek". Jean Bottéro da Sumer resim-yazı örneği olarak ayak ve yıldız işaretini açıklarken benzer şeyleri söylüyor: "Ayak, yürümek, hareket; yıldız yukarda olan her şeyi ifade ediyor," derken Bottéro yukarda olan şeyleri saymış, ama asıl belirtilmesi gereken olgunun, insan için hiçbir zaman sonu gelmeyen bir öğrenme isteği olduğunu, belirtmeyi unutmuş. "Sözelimi, bir insan 'ayağı' işareti, isteğe ve değişik bağlamlara göre, bu organın söz konusu olduğu her türlü davranış, hareket ya da durumu belirtebiliyordu: Ayakta durma, yerel yolculuk, hareket, ilerleme, başka yerlere gitme. 'Yıldız' işaretiyse, 'yukarıda' olan her şeyi ifade ediyordu: Üstünlük, soyluluk, egemenlik, kutsallık." (7) Sumer-Akad'da çivi yazısında Kral Gilgamesh'ın adı önüne, üst köşesine bir yıldız işareti konuluyordu; bu yıldız tanrısallığı vurgulamaktaydı. Kralın 'yıldız yürüyen' olduğuna, en bilgili kişi olduğuna, bilgisinin kaynağının Venüs Yıldızı İnanna/İştar oldu-

Sumer-Akad'da çivi yazısında Kral Gilgamesh'ın adı önüne, üst köşesine bir yıldız işareti konuluyordu; bu yıldız tanrısallığı vurgulamaktaydı. Kralın 'yıldız yürüyen' olduğuna, en bilgili kişi olduğuna, bilgisinin kaynağının Venüs Yıldızı İnanna/İştar olduğuna inanıldığı için.

ğuna inanıldığı için. Ancak daha sonra bilgi önemini kaybetti, taht, saray, servet hırsı onun önüne geçti. (8)

İştar adındaki işitim kodlarını içeren sözcük-zinciri: Bu zincir bize İştar'ı merkeze alarak onun çevresinde gelişen kültürel kavramları ve ilksel uygarlaştırıcı kadınların doğayı gözleyerek aldıkları diyaletik mantığını tarif etmektedir. İştar (ya da Aştar/Aşrah) Samiler'in büyük tanrıcısının yaygın adıdır. Babililerle Kuzeyli Samiler arasında İştar, Batı Samiler'de Aşerat; İbraniler'de Aştarot/Aştoret; Fenike'de Astarte; Suriye'de Athar, Kilikya'da Ate (Atheh), eski Yunan'da Asterie ve Astaria onun adının öteki söyleniş biçimleri. Bu ada bağlı olarak aster, yıldız çiçeği; ahter (Ar.) yıldız; asteriks, yıldız işareti; star (İng.) yıldız; stella (İt.) yıldız; sitäre (Far.) yıldız; stem (Alm.) yıldız demek. Bu sözcükler arketipseldir. Star ve stella sözcüklerinde L ve R sesleri birçok dilde birbirine dönüşebilirler. Eski Türkçede yıldız anlamına gelen ıldız veya stella sözcüğünün değişkesidir, iki sözcüğün içindeki işitim kodları ortakır.(9)

İtalyancada strada (yol) ile stella (yıldız); İngilizcede star ve street sözcükleri birbirine işaret ederler. İtalyancada strada (yol) Bernard Lewis *İslâm'ın Politik Dili* adlı yapıtında 'şirât' (=yol -şeriat kastediliyor)

sözcüğünün Latince 'starata'dan geldiğini, İngilizcesinin street olduğunu ve üç sözcüğün de yol anlamına geldiğini belirtir. Oysa tam tersi, bu sözcüklerin asıl kaynağı Mezopotamya'daki İştar tapımıdır. Girilecek yolun İştar dini olduğuna işaret eden bu sözcükler belleklerinde hâlâ bu ilişkiyi korumaktadır. Bernard Lewis'in deyişiyle şirât "gök yolu"nu da (yani yüceltilen 'doğru' yolu) gösteriyordu. (Ferit Devellioğlu'nun *Ansiklopedik Lûgaf*'inde şeriat doğru yol, Allah'ın emri, din kaideleri anlamlarına gelmektedir.) Ancak arkaik dönemde başka coğrafyalarda da "gök yolu" kavramı (örneğin Çin'de Tao) vardır ve bu kavramla anlatılmak istenen, girilmesi gereken yolun (inancın) gökyüzündeki tanrısal yazı ile yazılmış yol olduğu; ondaki ışıklı yazıları okuyarak ona göre davranılması gerektiğidir. Gecenin ve gündüzün düzen ve uyum içinde birbirinin ardından geldiği gökyüzü insanlara, yöneticilere örnek olarak gösterilir; insanı topluma uyumlu yapmak amacını güden yasa, bu nedenle gökten gelir.

Bu arketipsel sözcükler birçok halkın dilinde ortaya çıkmaktadırlar. Bir boz-yap [puzzle] oyunu gibi bir araya getirildiklerinde büyük reşim tamamlanmaktadır. Bunlar kültürel kodlar oldukları için yok olmazlar. Farsçada şir arslan; şir süt anlamına da geliyor. Bu sözcüklerin bağlantılarında ortaya çıkan semantik İngilizcedeki mitsel ad "Milk Way" sözü, "süt yolu"nu (bizde Samanyolu) çağırıştırıyor. (En eski mitolojilerde oğlunu emziren evrensel-ananın göğsünden damlayan süt damlalarıyla Samanyolu'nun oluştuğuna inanılıyordu). İştar, tasvirlerinde bir ayağını aslanın üzerine bastırırken gösterilir ki algı yönetimiyle verilmek istenen mesajla göre insandaki ve dünyadaki savaş olgusunu yöneten odur: Ayağını aslanın üzerine koyarak barışı sağlamaktadır ve bu tasvire bakan kişiye sen de onun gibi yap, öfkeni denetle denilmektedir. Bunlar hep hayatta tutulacak yolla ilgilidirler. Tarık, Arapçada yol demek. Aynı sözcük İştar'ın erkek eşine, kardeşine verilen ad. Çoban Yıldızı'nın ikili doğasındaki kadın ve erkekten, erkek eşin adı; bizde Tarık. Tarikat, yola girme, bir dine girme (İştar'ın eşi çoban öyle yapmış, kral olmuştu). İştar'ın yoluna giren tarımcı kadınların arasındaki simgesel kardeşlik, İngilizcede kız kardeş anlamına gelen sister sözcüğünde ortaya çıkar. Eski Yunancada Soter, kurtarıcı demek; eski Roma'da soter, koruyucu. Bunlar İştar'ın adla-

rıdır. Ancak her iki dilde de sözcük artık eril cinsiyetli. (İki dilde de *Soter*'den üretilen *soteria* kadın için kullanılır.) **Şastra**, Hint şeria-ti, dinsel yasaları içeren bütün yapıtlar için kullanılan bir sözcüktür. **Şastra** sözcüğü, **Şatarupa** adından türemiş olabilir. **Şataru-pa**, Brahmanizm'de ilk dişil ata, insanların ilk anası. **Şatarupa** Hint **İştar**'ıydı (Venüs Yıldızı).

İnanna/İştar kutsal evlilik şenliklerinde (ki bugünkü gösterişli düşünler o âdetlerin devamıdır) damada (genç krala) aşk sözle-rini öğretiyordu. Arapçada **şî'r** anlama/ıdrak-le ilgili, şiir anlamına geliyor (Türkçeye şiir biçiminde geçmiş). **Şair** Arapça **şî'r**'den ge-liyor. Yasalar da Sumer-Akad'da şiir biçi-minde yazılmıştır. Yasaları şiir biçiminde ya-zanlar, Edubba'da ders veren şair-yazar-ra-hiplerdi.

Şîrâ, Arapçada yelken demek. Bu söz-cük bizi deniz yoluyla ulaşımaya götürür: İnanca göre, İnanna tekerleğin icadından önce gökte kayıkla dolaşıyordu. **İştar** ise -tekerleğin icadından sonra Asur dönemin-de- gökyüzünü aslanların çektiği arabasıyla geçmektedir. İngilizcede **start**, başlangıç; **stride**, uzun adımlarla geçmek, bir yerden yürüyerek geçmek, bir yeri aşmak; Fransız-cada **sortie**, dolaşma, çıkış yeri, çıkış zama-nı; **sort**, yazgı, kader. Bu sözcükler **İştar**'ın gücünün bize ulaşan bilgilerde anlatılan gü-cün çok üstünde olarak düşlendiğini göste-riyor. Yunanca ya da Latince kökenli olduğu söylenen **Astroloji** sözcüğü de (gökyüzünün okunması, yorumlanması anlamında) aynı sözcük ailesinden.

İştar'ın parlak ışık saçan niteliğiyle ya da karanlık yanıyla bağıntılı sözcükler: Arapçada **ış'â**, parlak bir gökcisminin (Gü-neş, Ay, yıldız gibi) ışıklarını yayması; eş'i'a, aydınlıklar, ışıklar; **ış'âl**, yakma, tutuşturma, alevlendirme. Göğün en parlak yıldızı oldu-ğu için de parlaklığı anlatan kavramlar onun adına işaret ederler. **İşrâk** (ar.) eski gökbi-limde Güneş'in doğuşuyla, "ufuk çizgisinin üstünde bir ya da iki mızrak boyu yükselme-si arasında geçen zaman"a verilen ad; **tâ-rîk**, karanlık (yıldızın görünmeyen savaşçı, ölüm veren yanı). Arapçada **sitr**, perde, örtü (gece de bir perde gibi düşünülmüştür); **es-târ**, perdeler; Fransızcada **stor**, istor, odayı karartmak için pencerede kullanılan özel ör-tü. Farsçada **tiraje**, gök kuşağı. **İştar**'ın adıyla ve yıldızların mücevhere benzetilme-siyle ilişkili sözcükler: Arapçada **tersî**, mü-

cevher kakarak süsleme (öteki anlamı, iki fıkranın kelimelerini vezin ve kafiyece denk getirme); tırâz, giysilere parlak nesnelerle yapılan nakış. Fransızcada **sörtir**, kuyumcu-lukta taşı oturtmak, mıhlamak; **stras**, sahte değerli taş, aldatıcı parlaklığı olan. Türkçe-de kullanılan **satır** (balta) **İştar**'ın adından.

Gökyüzündeki yıldızlar geceleri yola çı-kanlar için, okunan işaretler, göğe yazılan yazılardı. O çağa özel 'entelektüel' alanın kavramları da bu nedenle o yıldız sürüsü-nün başı olduğuna inanılan **İştar** adıyla iliş-kili olarak türetilmişlerdir. Işıklı yazılar ve bil-gilenme bu analogide bir kez daha aydınlan-ma metaforuyla birleştirilmiştir: Arapçada, **ış'âr**, yazı ile bildirme, haber verme; **ışâa**, haber yayma, bir haberi herkese duyurma; **ışari**, bilgi yoluyla; **ışari**, parmak kaldırarak yapılan oylama; **istiş'âr**, yazı ile bildirilmesi-ni isteme; **isr**, belirti; **üstûre**, belirtiler; **estâr**, yazı sıraları; **satr**, yazı sırası; **tastir**, yazı yazma; **eş'âr**, vezinli (ölçülü) ve kafiyele (uyaklı) sözler; **esâtir**, hikâyeler, mitler, ma-sallar; **ışaret**, mimik, belirti, alâmet; **taştir**, bir şiir türü.

İtalyancada **scrittura**, yazı; **script**, İngi-lizcesi. **Scripture**, Kutsal Kitap. Japoncada **aşide-e**, kâğıtla yazılan yazı. Arapçada **is-tihare**, rüyadaki simgeleri okuyarak gelece-

Kadınlar yasaları erkeklerden önce yazdılar. Bu kadının duruşu ve oturduğu tahtın üzerindeki yazılar, onun başlangıçta devleti örgütleyen erkeklere bilgi aktaran sorumlu bir kadın olduğunu ifade ediyor.

ği bilmek için, arınıp uykuya yatmak. Arap-çada yıldız anlamına gelen **ahter** sözcüğü (**Ahter** aynı zamanda kadın adı) kanımca **İştar** sözcüğünün bir türevi olup, S sesinin birçok örnekte görüldüğü gibi, daha sonra H sesine dönüşmesiyle ortaya çıkmış olabilir. **Tahir**, temiz; **tahrir** yazma, yazılma. O çağa özgü tarih kavramının da gökyüzüne ilişkin takvim, zaman ve okuma ile bağıntılı olabi-leceğini düşünüyorum. Tarihini atmak, gök-yüzünde falan gökcisminin şu konumda ol-duğu gün ya da gece anlamına geliyordu önceleri. **İştar** adındaki -**tar** sözcük bölümü **tarih** ve **tarih** sözcükleriyle bağıntılı görünü-yor. Barbara G: Walker'in verdiği Babil yaz-malarından bir bölümde **İştar** "Bugünleri belleğime yerleştirdim" diyor. **İştar** bu sözle-riyle toplumun atalarının kimler olduğunu, neler yaptıklarını ezberleyerek koruduğunu açıklıyor. Bu metinler yaratılış kuttörenlerin-de okunarak geçmişle bağlar tazeleniyor, bir tür tarih dersi veriliyordu. Mitolojilerde bellek tanrısına rastlamadım, bellek tanrı-çaları var. **İştar**'ın görevlerinden biri de bel-lek tanrıçalığıydı anlaşılan. (10)

İtalyancada **storia**, tarih; İngilizcede **story**, hikâye, masal. Bu sözcükler Arapça-daki **esâtir** (hikâyeler, mitler, masallar) söz-cüğünün türevleri gibi. Hikâye ve tarih söz-cükleriyle açıklanan **esâtir**, **storia** ve **story** sözcükleri; soyları anlatan hikâyelerle tarih arasındaki ilişkiyi gösteriyor. G. Thomson "Tarihöncesi Ege'de, kuttörenlerde kadın kahramanların neler yaptığını anlatan öykü-lerin şiir biçiminde olduğunu ve ezgilenerek söylendiğini, Tunç Çağı ile birlikte kadın kahramanların yerini erkek kahramanların aldığını söyler. İbranice'de görgü kuralları anlamına gelen **masoreth**, düzen anlamına gelen **sidra**, âyin düzeni anlamındaki **sid-dur**; Arapçada görenek anlamına gelen **mu-aşeret** sözcüğü, **İştar**/**Aştoret** adlarına odaklanan sözcüklerdir. **İştar** kütlerinde halkı eğiten, onlara yardımcı olan kadın grupları vardı. Bu sözcükler onlardan kay-naklanmış olabilir: **İstiturice**, İtalyancada mürebbiye, eğitici; **Istradare**, yola koymak, yol göstermek; **istruire**, öğretmek, eğitmek. İngilizcede **teacher**, öğretmen. Arapçada **ir-şat**, aydınlatmak, bilgilendirmek; **mürşit**, ay-dınlatan, bilgilendiren.

İnanna/İştar ilahilerde ip eğirmeyi, do-kumayı, giyecek sanatını ortaya çıkaran ka-dınlardır. **Istar**, sarma tip ilkel bir dikey do-kuma tezgâhının adı. Halı, kilim vb. kırıktı el

dokumalarının yapıldığı bir tezgâh çeşidi. Halı ve kilimlerde en yaygın olanlar göksel motifler. Bunların içinde en çok karşılaşılan ise yıldız. Bize ulaşan belgelerde İhtar'ın simgesi 6, 8 ya da 16 kollu yıldızdır. Bu dokumalar kilim ve halıda olduğu gibi şematik resim yazıların yazıldığı nesnelerdir. Arapçada **setr**, örtme, kapama; **setrî**, düz çuhadan yapılmış elbise; sitr, perde, örtü. **İhtar** kır/orman cümbüşlerinin adına düzenlendiği tanrıça olunca müzik aletlerini de etkilemiş: **Setâ**, üç telli saz; **se-târe**, üç telli saz (gitar sözcüğünün kaynağı); **se-târe**, düzen, uyum; **sa'ter**, kekik (şifalı otlar tanrıçaların adlarından, otacı oldukları için); **sa'ter**, zafer; **sa'terî**, soytarı; **sa'terî**, şen, keyifli kimse. (11)

Gılgamış'ın kibrini ve patolojik narsisizmini yenmek için ona denk yaratılan Enkidu'yu uygarlaştıran bir İhtar tapınağının rahibesiydi. Bu rahibe yabancı adam Enkidu'yu cinsel eğitimle uygarlaştırmaya başlamıştır. Kadınların stratejisi bu oldu: Cinsel ilişkiyle kendilerine alıştırdılar ve ondan sonra diğer uygar davranış biçimlerine geçtiler. Bu yaşam tarzının içini ise karşıt ikililerin bir arada olmasını, mücadele ve uzlaşmayla (eşitlik ve özgürlük içinde) daha üst düzeye taşınmasını öneren dünya görüşüyle doldurdular.

Arkaik Türkçede Venüs Yıldızı'nın adı Erlik/Erlig olarak geçer. Yeraltı'nın beyi olan Erlig onun (Sumercedeki yeraltının hanımı) Ereşkigal gibi ve onunla ilişkili) karanlık yanını ifade ediyordu. Er- başlangıçta dişil veya 'dişil ve eril'dir; er- ile yapılan sözcük-zincirleri de kendi başına bütünsellik gösteren bir dünya görüşünü Erlig ve Erlik rehberliğinde, onları merkeze alarak tarif ederler. Erlik ile yapılan sözcük-zincirlerinde de dizgenin şeması, İhtar dizgesindeki şema ile ortaklık gösterir. Ancak Şaman zihniyet korunduğu için eşitlik-özgürlük, adalet ve evrensellik de çok daha güçlü ifade edilmiştir. Dünyanın her yerinde Venüs, ilksel kadın uygarlaştırıcıların bakış açısını ve icatlarını anlatan sözcük-zincirlerinin (ve dizgelerinin) ikonu olmuştur. Bu dizgeleri dünyanın her yerinde kadınlar yaptığı ve doğayı, doğadaki diyalektiği (karşıt ikililerle vurgulayarak) örnek aldıkları için hepsinde temel dizge ortaktır. İlksel kadın uygarlaştırıcıların kendilerine özgür olarak yaratıtlıkları dünya görüşü en iyi biçimde Şamanlıkta temsil edilmektedir. Fuzuli Bayat kitaplarında bir-

Dünyanın her yerinde Venüs, ilksel kadın uygarlaştırıcıların bakış açısını ve icatlarını anlatan sözcük-zincirlerinin (ve dizgelerinin) ikonu olmuştur.

çok yerde ilk kamların kadınlar olduğunu, ilksel "Şamanlığın (Kamlık) Paleolitik Çağ'da avcı kültüründe ve merkezi Asya'dan çıktığını" yazar.(12) "Kozmik bilgi kaynağı" olan Şamanlığın kökeninin Paleolitik Çağ avcılığına gidebileceğini ve kadın Şamanlara verilen adlara dayanarak "...ilk Şamanın da kadın" olduğunu veya kadın başlangıçla ilgili olduğunu belirtir. "O hâlde kadın Şaman, köken açısından Mitolojik Ana kompleksine bağlı olup kadın başlangıçla simgelenmiştir."(13) Sözcük-zincirlerinin ve arkaik kadın dilinin/zihniyetinin görsel karşılığı ve kanıtı, bir tür arkaik piktogram/ideogram yazısı olan kilimlerdir. Kilimlerdeki kozmosa ilişkin şifreler 'Anne' dili dikkate alınarak çözülebilir.

Dipnotlar

(1) Eski Uygurcada **Altun** veya **Aldun**, sabah ve akşam yıldızının adıdır (İslam'da Zühre yıldızı). Şamanizmin dışında olduğunu öğrendiğim 'Altay Bilik' düşüncesinde de Sabah Yıldızı, Tang Çolmon, Akşam Yıldızı Engir Çolmon'dur.

(2) Fakat sabah göğün hep aynı yerinde doğan ve saati bildiren Sabah Yıldızı'nın çok yakınından bir başka yıldız daha doğar. Bu yıldız da sabah onun doğduğu yerin yakınında ve o doğmadan önce görüldüğü için, insanlar saatte yanılırlar. Bu nedenle o yıldız felâket getiren anlamında, Kervan Kıran, Sarı Yıldız gibi adlar verilir. Ne var ki bu aldatan özellik de Venüs'e yüklenir: Venüs başa belâ getiren, aldatan, hastalık veren, kötü, güvenilmez kadın kimliğini de temsil etmeye başlar.

(3) Sumer tanrılarının büyükanası Tiamat da kocası olarak kimi seçiyorsa onun boynuna kader tabletini asar. Yani kil tablete henüz ıslakken yazdığı iyi kaderi (o erkeğini seçerek kral yapmıştır) ipe boynuna asar. Bu kil tablet yasa hükmünde olmaktadır; yasanın ilk örneğidir. Anadolu'da Türkmen/Yörük kadınların ağzında kilimin adı yazgı'dır. Kilimdeki arketip sel işaretler çok eski çağlarda bir tür ideogramdı, animistik inançlardan önceki ilksel kadın Şamanların yorumlarına bağlı imgelerdi.

(4) Alice Marriot/Carol K. Rachlin, *Kızilderili Mitolojisi*, Çeviren: Ünsal Özünü, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 127.

(5) Frank Johnson Newcomb, *Navaho Halk Öyküleri*, Çeviren: Ayşen Türkmen, Epsilon Yayınları, 2002, s. 98.

(6) Fréderic de Tavernier, *(Anılar ve Günlükler) Martin Heidegger*, Çeviren: Zeynep Durukal, YKY, 2008, s. 120.

(7) Bkz: Jean Bottéro, *Eski Yakındoğu-Sümer'den Kutsal Kitap'a*, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s. 190.

(8) Birkaç gün önce caddede yürürken elime bir kâğıt tutuşturuldu: Baktım, kahve falında çıkan işaretlerin ne anlama geldiğini açıklayan bir kahve falı broşürü. Yıldız işareti 'yolculuk, yol' diye açıklanmış.

(9) Eski Türkçe ıldız sözcüğündeki **-ld.z ile st.l-** kodlarını (İtalyancada **stella** yıldız demek) yan yana getirsek temelde aynı sözcüğün değişimleri olduğunu görürüz. İldiz sözcüğündeki L yerine R koysak, ırdız **-rd.z ile st.r** sözcüğünün temelde aynı olduğunu görürüz: **İhtar, star, ırdız! Stella, ıldız** sözcüklerindeki kodun ortak olduğu net biçimde ortadadır (stella, İtalyancada yıldız). R/L değişimi, T/D değişimi. S/Ş ve S/Z değişimi olmuştur, o kadar.

(10) Arapçada tarh sözcüğü, atma, koyma, bırakma, dağıtma, bölme, seçme, atama, kurma, hazırlama, düzenleme, matematikte çıkarma ve son olarak da süslemeli desen anlamlarına geliyor.

(11) İhtar odaklı Arapça -pek azı farsça olan- bu sözcükler Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*'inden alınmıştır. Sözcüklerin Arapça asılları Irak'ta, Arap Yarımadası'nda, Mısır'da biraz değişse bile asıl temel ıhtim kodlarını bozmayacak, İhtar'daki ıhtim kodları genetik kodlar gibi (mem kuramına bağlı olarak) devam edecektir.

(12) Prof. Dr. Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2009, s. 129, 124, 122. Ayrıca bkz: Prof. Dr. Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2010.

(13) Prof. Dr. Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötügen Neşriyat A.Ş., 2006, s. 127-28.

Başkadan aşka

Kurduğun, dayattığın dünya senin olsun, biz başka yerdeyiz, demek istiyoruz. Ütopyamız var. Kurulacak dünyamız var. Aşkımız var: Hey başka/ Var mısın aşka? Başka olma yoluna bir direnme çabasıyla düşülür. Özlemimiz, umudumuz, kavgamız, içimizdeki başkayı keşif içindir. Bu dünya daha başka nasıl olabilir, acıların, zulmün, sömürünün azalması için nasıl yaşanabilir?

Başkayı unuttuk. Azınlıkta kalan, itilen, benimsenmeyen, dışlanan anlamında "öteki"yi, ötekileştirmeyi pek sık kullandık. Ötekileştirme, *alçaltıcı aynılaştırma* demekti, bir anlamda. Güçlüler, yönettiklerini bütün olanaklarıyla *aynılaştırma* çabası içinde oldu çoğunlukla bu dünyada. Kendisiyle, kendi görüşüyle, kendi yaşam biçimiyle "aynı" hâle getirmeye çalışıyor herkesi egemen güç. *Aynılaştırıyor*. Farklıyı, kendine boyun eğmeye zorluyor. Onu kendi içine alıp yutuyor. Bunun için sinsi taktikleri var: Sözde, görünüşte farklı kılmaya çalışıyor insanları, giyimleri, kuşamları, yiye içtikleri, gezip gördükleriyle. "Farklı olun! Fark edilin!" diyor. Bu bir tuzak. *Farklı görünüşte aynılar* üretilerek düzen varlığını sürdürüyor. "Bu benim zenginim, bu benim yoksulum, bu benim sporcum, bu benim şairim" diyor. Hep "onun" oluyorsunuz. Aynı olanın bir parçası. (Burada "aynı", "başka" kavramları biçimsel mantık kavramları olarak kullanılmıyor!) Sizin için yaşamı düzenliyor, planlıyor; farklılığınızı bile o güç düzenliyor.

Onun dediği gibi farklı oluyorsunuz. Onun dayattığı gibi öğreniyor, neredeyse onun biçim verdiği bir hayatı yaşıyorsunuz. Aynı olmak, düzenin bir parçası olarak güvende olmak, yaşam zorluklarını olabildiğince azaltarak sürdürmek anlamına geliyor. Ötekisini yaratıyor, sonra da yutuyor.

Eğitimle yapıyor, bunu. Medyayla, internetle, dayattığı hayat tarzıyla yapıyor. Aynılaştıramadıkları "hain" oluyor, "zavallı" oluyor, "sapkın" oluyor. Suçlu ya da deli.

Muhalefini bile kendi üretiyor. "Bakın özgürsünüz, beni dilediğinizce eleştirebilirsiniz" diyor. Nasıl özgür olunur, bağımsız olunur, çağdaş, ahlaklı, dürüst olunur söylüyor. Elbette özel yaşamlarımıza da giri-

yor: Nasıl âşik olunur, sevişilir, duyulur, dost olunur, umut edilir, acı çekilir.

Başka: Bağımsızlığın, kardeşliğin, dostluğun, dayanışmanın, özgürlüğün, özerkliğin, özgüllüğün, özgünlüğün kilit noktası.

Senin dediğin gibi değilim, ey egemen güç! Başkayım. Başkalığımla biricik, başkalığımla farklı düşünebilen, farklı ufuklar, tatarlar, tarzlar, anlayışlar, duyuşlar kaynağıyım.

Başkayım: Başkasın. Başkalıklarımızla bir aradayız. Haksızlıkları, zulmü, başkalıklarımızla yeneceğiz.

Başkasın. Sensin. Dünyan var. Bu ortak yaşadığımız dünya seninle var. Dünyaya lazımsın. Değiştirmek, farklı dünyalar yaratmak için. Hiçbir başka lüzumsuz değildir. Aynıysan, senden çok var demektir. Çok varsa, füzuli olabilirsiniz.

Sözlerim çok seçkinci, aşırı bireyci, belki de züppece bulunabilir. Oysa hakça yaşanan bir dünyada herkes kendisi olarak, dünyadaşıyla birliktedir. Nâzım ağabeyim demiyor muydu: "Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür/ ve bir orman gibi kardeşçesine"

Senin dediğin gibi değilim, ey egemen güç! Başkayım. Başkalığımla biricik, başkalığımla farklı düşünebilen, farklı ufuklar, tatarlar, tarzlar, anlayışlar, duyuşlar kaynağıyım.

Bakın şu ormandaki ağaçlara: hangisi hangisinin tıpkısıdır. Her biri kendi kökleri, kendi gövdeleriyle uzanır güneşe. Benzerlikleri içinde başkadırlar. Bir arada ama tek tek başkadırlar.

Başka, gezegenimin bir varlığı. Yaşamın bir tamamlayıcısı. "Biz", "bizim" dediklerimiz içinde de tek tek başkaları var. Biz olmak, bizden olmak, başka olmayı yok etmiyor. Yakınım dediğim, tanıdığım, akrabam, aynı mahalleden, partiden, etnik topluluklardan, dernekten, sınıftan, meslekten, cinsiyetten olmak, başkalığı yok etmiyor. Belli bir duruşla, kendim bile başkadır bana. Kendimi anlamam için bu başkalığı anlamam gerekir. Şöyle de söylemeyi dene-yebilirim aynılığın kolaylığına kapılmışlara:

Buyur senin bu dünya

İşte gidiyorum

Can evimde başkalığın çağırısı

Gayrısıyım gayrının da gayrısı

Aynılığın dünyasına karşı başkalığın dünyasını koymak gerekir: Oyuna gelmeden. Bu dünyanın başkalığının ardına düşmüşüz. Dünya bu değil. Kaçmıyoruz ama. "Buyur senin bu dünya" kaçma değil. Kurduğun, dayattığın dünya senin olsun, biz başka yerdeyiz, demek istiyoruz. Ütopyamız var. Kurulacak dünyamız var. Aşkımız var: Hey başka/ Var mısın aşka?

Başka olma yoluna bir direnme çabasıyla düşülür. Özlemimiz, umudumuz, kavgamız, içimizdeki başkayı keşif içindir. Bu dünya daha başka nasıl olabilir, acıların, zulmün, sömürünün azalması için nasıl yaşanabilir?

Başkaya saygı nasıl girer hayatımıza? Basmakalıp düşünme, kavrama, anlama, algılama yollarının dışına düşüp, yeni ufuklar, yeni dünyalar, nasıl aranabilir, bulunabilir? Var mısın başka, düşelim aşka?

Tartışma

Çin'in "reform ve dışa açılma" sürecinde yeni aşama:

Kızıl bayrak altında piyasalaşmaya devam

Halk sınıflarının hoşnutsuzluğunun arttığı ve sol alternatiflerin gittikçe daha yüksek sesle tartışılmaya başlandığı bir dönemde, ÇKP'nin piyasalaşmayı "kızıl bayrak" altında uzun süre devam ettiremeyeceği açıktır. Önümüzdeki dönemde, halk sınıflarının, sosyalist insanın iki temel dayanağına, toprağa eşit erişim hakkı ve finansal sistem üzerindeki sıkı devlet denetimine yönelik saldırılara karşı verecekleri mücadele, Çin'de sistem-içi bir çözüm yolunun kalıp kalmayacağını görmek açısından belirleyici olacaktır.

Aşamalı geçiş sürecinde bazen "üretici güçleri geliştirme" görevinin, bazen ise "üretim ilişkilerini geliştirme" görevinin öncelikli hale gelmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda mevcut ÇKP açısından esas sorun, üretici güçleri geliştirme görevine yaptığı vurgudan çok, bu görevi tartışılmaz kılması ve piyasalaşmanın yarattığı toplumsal sorunların kaynağını doğru tespit edememesidir.

"Mao Zedung Düşüncesi bayrağı asla elden düşürülmemelidir; onu kaybetmek demek, Partinin şanlı tarihini reddetmek demektir. Mao Zedung Düşüncesi bayrağını yukarıda tutma ilkesini daima tereddütsüz kabul etmeli ve durmaksızın ilerlemek için bu bayrağı yükseklerde dalgalandırmalıyız."

*Deng Şiaoping'den alıntılan Şi Cinping
(26 Aralık 2013)*

"Eğer Çin'de anti-komünist bir darbe olursa, eminim ki [sağcılar] barış içinde yaşayamayacaklar, muhtemelen ömürleri kısa olacak, çünkü halkın yüzde doksanının çıkarlarını temsil eden bütün devrimciler onlara hoşgörü göstermeyecek. O vakit sağcılar benim bazı sözlerimi bir süre hüküm sürmek için kullanabilir, fakat solcular, örgütlenmek ve sağcıları devirmek için kaçınılmaz olarak benim diğer sözlerimi kullanacaklar..."

Mao Zedung (8 Temmuz 1966)

I. GİRİŞ: "SÖYLEMSEL" DÖNÜŞÜM HANGİ YÖNTEMLE İNCELENMELİ?

"Özgür Asya Radyosu" ("Radio Free Asia"), 19 Ocak 2012 tarihinde, Maoist bir yazar olarak bilinen Li Tie'nin "devlet iktida-

rını devirmeye teşvik"ten suçlu bulunarak on yıl hapis ve üç yıl siyasal haklardan mahrumiyet cezası aldığını takipçilerine duyuruyordu (Qiao, 2012). Kuşkusuz Li, eskilerin deyişiyle "kızıl" Çin'de, son dönemde cezalandırılan tek solcu isim değildi. Ne var ki bu olayın, "Maoist söylem" in Hu Cintao'nun Çin Komünist Partisi (ÇKP) Genel Sekreteri seçildiği 2002'den ve özellikle de "beşinci nesil" önderliğin ÇKP'de görevi devraldığı 2012'den beri yükselişte olduğu bir süreçte gerçekleşmiş olması, bir hayli ilginçti.

Bu olaydan yalnızca iki ay sonra, 1 Mart 2012'e, kısa süre sonra ÇKP'nin yeni genel sekreteri olacak olan Şi Cinping, ÇKP Merkez Komitesi Parti Okulu'nun açılış töreninde bir konuşma yaptı. Şi, "parti-nin saflığı" üzerine yaptığı bu konuşmada,

ÇKP'nin Şi Cinping önderliğindeki yeni Merkez Komitesi, bir yandan "kızıl" söylemin dozunu arttırmakta, öte yandan piyasalaşma sürecini ilerletmeyi savunmaktadır.

Marx, Engels, Lenin ve Mao gibi pek çok Marksist önder ve kuramcının örnekler vermekle birlikte, uzunca bir süredir "resmî ideoloji"nin başat simgesi konumundaki Deng Şiaoping'in adını bile ağzına almadı (Xi, 2012). Konuşmasında Şi, "sosyalizm davası için her şeylerini veren" Çinli komünistleri saygıyla andı; Parti içinde "ideallere ve fikirlere inancın zayıflamasına, sağlıksız çalışma biçimlerine, ilkelere riayetinin savsaklanmasına ve siyasal bütünlüğün bozulmasına" yol açan ülke içindeki ve uluslararası düzeydeki değişimlerden yakındı; yoz ve sosyalizme aykırı uygulamalar karşısında, siyasal bilinci durmaksızın yükselterek ÇKP'nin saflığını koruma çağrısı yaptı (age: 7-8). Şi'ye göre, "Marksizme inandıkları ya da hayatlarını Çin'e özgü sosyalizm ve komünizm davasına adadıkları için değil, Partiye katılarak kişisel çıkar sağlayabileceklerini düşündükleri için Partiye gelen üye ve kadrolar" türemişti (age: 10). Bu kez, Şi'nin Maoist vurgular içeren bu konuşmasından yalnızca birkaç gün sonra, ÇKP Çongçing Parti Komitesi Sekreteri, Politbüro üyesi ve "geniş bir kamu sektörüne ve toplumsal refah odaklı" uygulamalara dayandığı için (Zhao, 2012) ÇKP'nin merkezi siyasetlerine kıyasla daha "sol" bir örnek olarak değerlendirilen "Çongçing Modeli"nin öncüsü Bo Şilai'nin tasfiyesi ve mahkûmiyeti ile sonuçlanacak olan süreç

başladı. Daha ilginç, Kasım 2012'de Şi önderliği altında oluşturulacak olan yeni ÇKP Merkez Komitesi'nin bir yandan reform ve dışa açılma sürecini derinleştirme çağrılarını yaparken, diğer yandan "kızıl bayrağı" elden bırakmayacak olmasıydı...

Peki, ÇKP önderliğinin bütün bu çarpıcı gelgitlerini nasıl değerlendirmemiz gerekiyor? Bütün olup biteni, kurumsalcı bir bakış açısıyla, ÇKP'nin Mao döneminde şekillenen kurumsal yapıya "izlek bağımlılığı" ("path dependency") çerçevesinde, mevcut kurumsal yapının "resmî ideolojiyi" durmaksızın yeniden ürettiği şeklinde açıklamak mümkün müdür? Ya da toplumsal gerçekliği ideolojik "söylem"e indirgeyip, siyasal mücadeleyi bir meşruiyet kaynağı olarak "söylem" üzerinde yürütülen mücadele ile açıklayan postmodern anlayış, tartışılan konu bağlamında, ne denli verimli metodolojik araçlar sunmaktadır?

Bu kısa makalenin hedefi, ÇKP'nin yakın dönem siyasetleri ve söylemi arasındaki çelişkilerin nasıl ve niçin ortaya çıktığını, ne kurumsalcı ne de postmodern/"söylem" merkezli açıklamalara meylettiksizin ortaya koymaktır. Bu bağlamda ÇKP önderliğinin son yıllarda dönüşmekte olan resmî söylemi, maddi temelleri çerçevesinde tartışılacaktır. İlk olarak "reform ve dışa açılma" süreci, tartışmaya tarihsel ve maddi bir arka plan sunma amacıyla, Mao dönemiyle karşılaştırmalı olarak, kısaca incelenecektir. Devamında, bu kısa inceleme ışığında, ÇKP'nin resmî söylemindeki güncel dalgalanmalar ve "sol"a kaymakta olan söylemin mevcut ÇKP siyasetleriyle uyumsuzluğu ortaya konacaktır. Son olarak söylem-siyaset ayrılığı ekseninde, geleceğe ilişkin öznel beklentiler kısaca okurun değerlendirmesine sunulacaktır. En sonda söyleyeceğimizi başta ifade edersek, bu yazıda, ÇKP'nin "Maoist" söylemi yeniden keşfi ile, Mao sonrası dönemde artan toplumsal gerilimler ve mevcut ÇKP önderliğinin "kızıl" siyasal söylemi ulusal ölçekte kendi tekeli altında tutma niyeti arasında bir ilişki kurulmaya çalışılacaktır. Çin'in Mao sonrası yöneliminin bir sonucu olan bugünkü Çin'in fırsatçı ve dar ulusal çıkarıcı dış siyasetinin tutarsızlıkları ise konumuzun dışında kaldığı için, burada tartışılmayacaktır.

II. SOSYALİZME GEÇİŞTEN "PİYASA SOSYALİZMİ"NE

i. Maoist Çin'de kalkınma ve halk sınıflarının durumu

"Maoist" söylem, niçin Çin'de hala bir meşruiyet kaynağı olmaya devam ediyor? ÇKP yöneticileri niçin bir yandan piyasalaşma sürecinin ilerletilmesini savunurken, öte yandan "sosyalist değerleri" hâlen daha yüceltmeye devam ediyor? Şüphesiz bu soruları yanıtlayabilmek için, öncelikle, Mao dönemi uygulamalarının Çin halkına ne getirdiğini, kısaca da olsa, incelemek gerekiyor.

Amin'e (1993: 69-78) göre Maoist Çin, 1949 ile 1976 yılları arasında bir dizi "gelişme aşaması"ndan geçti. Bu aşamaların her biri, ulusal ekonominin yeniden inşası, kolektifleştirme, planlı ekonomiye geçiş, Çin-Sovyet ayrılığı ya da çeşitli "kampanya"lar (Yüz Çiçek Açışın hareketi, Büyük İleri Atılım ve hatta Kültür Devrimi) gibi ayırt edici gelişmelerle tanımlanmakla birlikte, aynı zamanda birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Her ne kadar bu aşamalar, türlü iniş çıkışlara sahne olsalar da, toplam olarak bakıldığında sonuç, Amin'e (age: 61) göre "sosyalizmin çağımızdaki en etkileyici başarı-

"Maoist" söylem, niçin Çin'de hala bir meşruiyet kaynağı olmaya devam ediyor? ÇKP yöneticileri niçin bir yandan piyasalaşma sürecinin ilerletilmesini savunurken, öte yandan "sosyalist değerleri" hâlen daha yüceltmeye devam ediyor? Şüphesiz bu soruları yanıtlayabilmek için, öncelikle, Mao dönemi uygulamalarının Çin halkına ne getirdiğini, kısaca da olsa, incelemek gerekiyor.

Çin'de sınai üretim, 1952-1978 yılları arasında ortalama %11.2 büyüdü, ki böylesine yoksul bir ülke için bu büyüme oranını çeyrek yüzyıl sürdürmek, büyük bir başarıydı. Yine aynı dönemde toplam tarımsal üretim de ortalama %3.2 büyüdü; bu, sınai üretim kadar "mükemmel" bir sonuç olmasa bile, yine de "övgüye değer" bir rakamdı.

şı'ydı. Peki Amin, bu yorumuyla fazla mı ileri gidiyordu? Kanımızca Mao dönemi Çin kalkınmasına ilişkin istatistiklerin farklı örneklerle karşılaştırmalı bir incelemesi, böylesi bir soruyu geçersiz kılmaktadır.

Şekil-1'de görülebileceği üzere, 1950'lerin başında Çin, çeşitli bakımlardan, kapitalist kalkınma yolunu seçen sömürge sonrası Hindistan'a kıyasla bile daha az gelişmiş bir ülkedydi. Dahası, işlenebilir toprak geleneksel olarak Hindistan'da, Çin'dekinden %70 oranında daha geniştir. Buna karşın 1950 ile 1975 yılları arasında tahıl üretimi Çin'de %31 artarken, artış oranı Hindistan'da %21'de kaldı. Yine aynı dönemde elektrik üretimi Çin'de 16, Hindistan'da ise yalnızca 8 kat arttı. Kişi başına kömür üretimi Çin'de 6 kat, Hindistan'da ise sadece 1.6 kat arttı. Çelikte kişi başına üretim ise Çin'de 31 kat artarken, Hindistan'da sadece 3 kat arttı (Amin, 1993: 83). Sonuçta Çin'de sınai üretim, 1952-1978 yılları arasında ortalama %11.2 büyüdü, ki böylesine yoksul bir ülke için bu büyüme oranını çeyrek yüzyıl sürdürmek, büyük bir başarıydı (Weil, 1996: 234). Yine aynı dönemde toplam tarımsal üretim de ortalama %3.2 büyüdü; bu, sınai üretim kadar "mükemmel" bir sonuç olmasa bile, yine de "övgüye değer" bir rakamdı (Lippit, & Selden, 1982: 19-20).

1950 ile 1973 yılları arasında, dünya kapitalizmi gelişme dönemindeyken, nüfu-

su bir milyondan fazla 85 gelişmekte olan ülke içerisinde yalnızca 12 ülkenin büyüme oranı Çin'ininkinden yüksekti, ki bu ülkelerin dördü petrol ihraç ediyor, dördü ABD yardımı alıyor ve biri de doğrudan ABD sömürgeci statüsünde bulunuyordu ve içlerinde nüfusu otuz milyonu geçen yoktu (Wilber, tarihsiz: 198; alıntılayan Li, 1996: 20-21).

Çin'in Mao dönemindeki kalkınma başarısı yalnızca pek çok diğer gelişmekte olan ülkeden daha parlak olmakla kalmadı, Çin'in iktisadi büyüme oranları pek çok merkez kapitalist ülkeyi de geride bıraktı. Dünya Bankası verilerine göre, 1974 yılı temel alındığında, Çin'de 1950 ile 1975 yılları arasında kişi başına GSMH ortalama %4.2 büyümüştü. Bu rakam, aynı dönemde ortalama %2.0 büyüyen ABD kişi başına GSMH'sinin iki katından fazlaydı. Dahası, aynı dönemde, "gelişmiş" kabul edilen ülkeler genelinde de bu rakam, ortalama %3.2'de kalmıştı (Amin, 1993: 79). Ve 1980'lerin eşiğine gelindiğinde bile, yaygın kanının aksine, "Çin ekonomisi, özellikle sanayi açısından, bir felaketin bir hayli uzağında bulunuyordu. (...) Üretimdeki aksaklıklara karşın, [sanayide] yıllık ortalama büyüme oranı hâlen %10'un üzerindeydi. Dahası, bütün bu başarılar, pek az dış destekle sağlanmıştı" (Hart-Landsberg, & Burkett, 2005: 37).

Şurası özellikle vurgulanmalıdır ki, bu ekonomik başarı, Mao sonrası dönemin aksine, toplumsal refah pahasına kazanılmamıştı. Aksine Mao döneminde, üretici güçler ve üretim ilişkilerinin gelişimi arasında, aşağı yukarı bir denge sağlanmış görünüyordu. "Çin Devrimi ve devrimi takip eden dönemde uygulanan siyasetler, ya-

bancıların ülkedeki egemenliğini ve kırsal bölgelerdeki feodal ilişkileri sona erdirdi, tam istihdam sağladı ve Çin emekçi halkına temel sosyal güvenlik ve genel eşitlik sundu" (Hart-Landsberg, & Burkett, 2005: 35). Bunun en temel sebebi, kalkınma ve kapitalist dünya sisteminin merkez ülkelerini "yakalama" sorunlarına Maoist yaklaşımın, anaakım liberal ve/veya kurumsalcı yaklaşımlardan son derece farklı bir yanıt vermesidir. Lippit ve Selden'in (1982: 8) dikkat çektikleri üzere, Mao'ya göre, eğer sosyalizme geçişin bir yönü sanayileşme merkezli ekonomik kalkınma ise, diğer yönü de uzun erimde özel mülkiyetten sosyalist mülkiyete geçişti. Dolayısıyla Mao döneminde, kalkınma ve sınıfsız topluma geçiş hedefleri arasında, bir Çin Seddi bulunmamakta, bu ikisi birbirini tamamlayan hedefler olarak görülmekteydi.

Bu bağlamda, "[k]entli çalışan sınıf 1950'lerden 1970'lere kadar, hepsi birlikte 'demir pirinç kâsesi' diye adlandırılan, iş güvenliği, bedava sağlık hizmeti, ücretsiz eğitim, sübvansede edilmiş barınma ve garantili emeklilik gibi geniş bir yelpazedeki ekonomik ve toplumsal haklara sahipti. Kırsal kesimde ise, halk komünlerinin sağlanmasıyla birlikte köylüler, sağlık hizmetleri, eğitim, sakatların bakımı ve çocuksuz yaşlıların bakımı gibi çok temel, ama geniş bir yelpazedeki kamu hizmetlerinden yararlandılar. İş örgütlenmesi ve gelir dağılımındaki kolektiflik, köylüleri doğal afetlerin kötü sonuçlarından korumakla kalmadı, spontane pazar hareketlerinin sonucu ortaya çıkacak kutuplaşma ve toplumsal baskıdan da muaf kıldı" (Li, 2009: 84). Sonuç, olağanüstüydü: Dünya Bankası istatistiklerine göre Çin'de, 1960'dan 1980'e

	Çin 1952	Hindistan 1950
Kişi başı GSMH (1952\$)	50	60
Nüfus (milyon)	573	358
Pirinç verimi (ton/hektar)	2.5	1.3
Buğday verimi (ton/hektar)	1.1	0.7
Kişi başına sanayi çıktısı		
Kömür (kg)	96	97
Çelik (kg)	2	4
Elektrik (kW)	0.005	0.04
Pamuk mili	0.01	0.03
Demiryolu (km; 1936)	20,746	72,000

(Naughton, 2007: 50)

(Şekil-1)

dek yalnızca 20 yıl içerisinde, doğumda yaşam beklentisi 36.3'ten 66.8'e yükseldi (age: 34).

Ayrıca "toplumu sınıf ilişkileri ve eşitlik düzeyi de dâhil olmak üzere bir bütün olarak örgütleyen" (Weil, 1996: 35) "demir pirinç kâsesi" sisteminin varlığı, bu dönemde emeğin metalaşmasının da kesin olarak önünde geçti. Knight ve Song'un (2005: 17) liberal bir bakış açısıyla, eleştirel bir biçimde ortaya koydukları üzere, "kentsel ekonomik reform öncesi dönemde Çin'de devlet idaresi altında bir çalışma düzeni olmakla birlikte, bir emek piyasası mevcut değildi. (...) Emeğin hareketliliği, gerek meslekler gerekse mekânlar düzleminde tam olarak denetim altındaydı ve kesin bir biçimde sınırlandırılmıştı. (...) Bu sistem, devletin eşitlikçi hedeflerini gözetmesine olanak tanıyordu."

ii. "Reform ve dışa açılma" emekçi sınıflara ne getirdi?

"Nasıl ki Mao Zedung Düşüncesi, bir zamanlar, Çin'in 20. yüzyıldaki sosyalizm arayışına hegemonik ideoloji olarak hizmet ettiyse, Çin'in Mao sonrası kalkınma yolunda da, Deng Şiaoping'in iki sloganı, yani 'bırakalım önce bazıları zengin olsun' ve 'kalkınma katı gerçekliğimizdir', en güçlü ideolojik meşruiyet araçları olarak hizmet ettiler."

Yuezhi Zhao (2012)

Şüphesiz tarih, ne salt süreklilikler, ne de salt kopuşlar temelinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla Maoist Çin'i tahlil etmeksizin bugünkü Çin'i anlamak, pek de mümkün olmayacaktır. Her şeyden önce, "1980'lerden sonra Çin'in büyüme 'mucizesinin' koşullarını hazırlayan, teknik kapasite ve sermaye oluşturmada" Mao döneminin elde ettiği başarılarıdır (Li, 2009: 58-59). Amin (1993: 41-94), aydınlatıcı çalışması *Maoizm'in Geleceği*'nde, Maoist Çin'in kalkınma başarısını, Üçüncü Dünya'daki diğer eşzamanlı kalkınma deneyimleriyle karşılaştırmalı biçimde ve somut veriler ışığında ortaya koymaktadır. Yine Amin'in (2013) göre yakın bir tarihte ifade ettiği üzere, "Maoist insanın ortaya koyduğu temeller olmasa, dışa açılma herkesçe malum başarıya ulaşamazdı. Benzeri bir devrim yaşamamış olan Hindistan'la yapılacak bir

Kültür Devrimi yıllarında bir "yalınayak doktor", yoksul köylüleri tedavi ediyor. Çin'de, 1960'dan 1980'e dek doğumda yaşam beklentisi 36.3'ten 66.8'e yükseldi.

karşılaştırma, bunu ortaya koyacaktır. Yani Çin'in başarısını esas olarak (hatta 'tamamıyla') yabancı sermayenin girişimlerine bağlamak, ancak salaklık olur. Ne Çin sanayisini kuran, ne de şehirleşmeyi ve altyapı inşasını sağlayan çok uluslu sermayedir." Benzer bir şekilde Arrighi (2008: 370) de, "reformların başarısının, büyük ölçüde, Çin Devriminin daha önceki başarılarına dayandığı gerçeğini teslim etmek" durumunda olduğumuzu ifade etmektedir.

Mao dönemini, Mao sonrası dönemden ayıran en temel farklılık, Partinin siyasetlerine yön veren temel anlayışın dönüşümü ve buna bağlı olarak gerçekleşen toplumsal, ekonomik, siyasal ve yönetsel değişimlerdir. Mao döneminde egemen anlayış, siyasal olanın ekonomik olanı kumanda etmesiyle, Mao sonrası dönemde ekonomik olanın siyasal olanı kumanda etmesi geçerli hale gelmiştir.

Bununla birlikte, ilk kez 1978'de resmen ilan edilen "reform ve dışa açılma" (*gaige kaifang*) siyasetinin, Mao dönemi uygulamalarının mantıksal sonucu olduğunu iddia etmek de olanaklı değildir. Mao dönemini, Mao sonrası dönemden ayıran en temel farklılık, Partinin siyasetlerine yön veren temel anlayışın dönüşümü ve buna bağlı olarak gerçekleşen toplumsal, ekonomik, siyasal ve yönetsel değişimlerdir. Mao döneminde egemen anlayış, siyasal olanın ekonomik olanı kumanda etmesiyle, Mao sonrası dönemde ekonomik olanın siyasal olanı kumanda etmesi geçerli hale gelmiştir. Ve bu yeni egemen anlayışın bir uzantısı olarak da, "iktisadi büyüme yeterince hızlı olduğu müddetçe bütün diğer hedeflerin feda edilebileceğini ve sömürücü ya da kutuplaştırıcı yönelimler de dâhil olmak üzere bütün diğer sorunların çözülebileceğini" (Weil, 1996: 224) vazeden tek yönlü bir kalkınma anlayışı ortaya konulmuştur.

Dolayısıyla, üretici güçlerin gelişimini hızlandırma görevi tabulaştırıldığı ölçüde, geleneksel olarak kabul gören "sosyalist" ya da "sosyalist yönelimli" siyasetlerle uyumsuz araçlar da, tespit edilen hedefe ulaşmak için kullanılmaya başlanmıştır. Deng'e göre planlı ekonomi sosyalizm demek değildi, zira "kapitalizmde de planlama vardı"; benzer biçimde, piyasa ekonomisi de kapitalizm demek değildi, zira "sosyalizmde de piyasalar vardı" (Zeng, 2012: 31). Bir başka deyişle "reformculara" göre, piyasa da, planlama da aslında tarafsızdı ve bunlardan herhangi biri, özünde sosyalist ya da kapitalist olarak nitelendirilemezdi (Weil, 1996: 226). Şüphesiz bu, yaygın kanının aksine, Sovyet-tipi katı merkezi planlamadan kopuşun ilk kez reform döneminde gündeme geldiği anlamına gelmiyordu. Çinli komünistler 1950'lerin sonlarından itibaren, Sovyet-tipi bürokratik ve merkezi planlamadan uzaklaşmaya zaten başlamışlardı. Ne var ki "reformculardan" farklı olarak Mao'ya göre, "karamamelere" dayalı kumanda ekonomisinin alternatifi piyasa değil, önderliğin 'kitle çizgisi' temelinde geliştireceği toplumsal seferberliklerdi" (Riskin, 1982: 303). Büyük Proleter Kültür Devrimi gibi toplumsal pratikler, tam da bu anlayışın bir yansımasıydı.

“Reformcular” için kitle hareketleri, “istikrarı bozan” ve piyasa aktörlerini rahatsız edebilecek hamleler olarak hiç de tercih edilebilir değildi. Dolayısıyla Mao döneminde işçi sınıfının elde ettiği siyasal haklar, üretici güçlerin hızlı gelişimini güvence altına almak ve piyasa merkezli büyüme stratejisini istikrarlı kılmak için özellikle Mao döneminin son on yılına rengini veren kitle hareketlerini bastırmak isteyen “reformcu” önderliğin hışmına uğradı.

Fakat Maoistlerin aksine, Kültür Devriminin en fırtınalı zamanlarında bir “kapitalist yolcu” olmakla suçlanan Deng’in başını çektiği “reformcular” için kitle hareketleri, “istikrarı bozan” ve piyasa aktörlerini rahatsız edebilecek hamleler olarak hiç de tercih edilebilir değildi. Dolayısıyla Mao döneminde işçi sınıfının elde ettiği siyasal haklar, üretici güçlerin hızlı gelişimini güvence altına almak ve piyasa merkezli büyüme stratejisini istikrarlı kılmak için özellikle Mao döneminin son on yılına rengini veren kitle hareketlerini bastırmak isteyen “reformcu” önderliğin hışmına uğradı. “Kültür Devrimi sırasında kurulan kitle örgütleri tasfiye edildi; radikal işçiler eleştiriyeye uğradı ve cezalandırıldı; tıpkı grev hakkı gibi dört büyük hak da -ne düşündüğünü özgürce söyleyebilmek, görüşleri açıkça yayımlayabilmek, büyük harfli afişler yazabilmek ve büyük tartışmalar gerçekleştirebilmek- 1982 tarihli anayasa değişikliğiyle ortadan kaldırıldı” (Qi, 2014).

Şüphesiz işçi sınıfının temel siyasal haklarının gaspı, 1992’de Deng’in “pazar ekonomisinden geri dönüş olmadığını ülke içine ve dışına ilan” ettiği özel ekonomik bölgelere yönelik “Güney Turu”nun ardın-

dan (Ergenç, 2010: 30) ve özellikle de 1993’te devlet başkanlığı görevine seçilen Ciang Zemin yönetimi altında hayata geçirecek daha köklü emek karşıtı pratiklerin de habercisiydi.

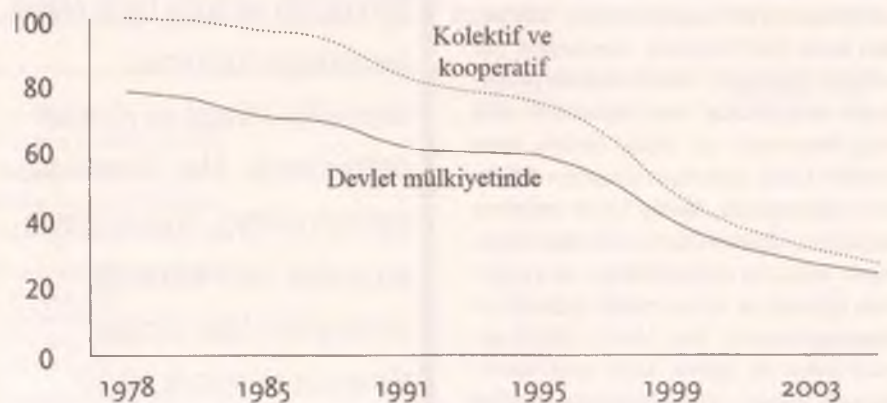
Özellikle kentli işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarının kötüleşmesine yol açacak önemli gelişmelerden biri, kamu sektörünün ekonomide oynadığı rolün, yerli ve yabancı özel sektör yatırımcıları lehine azaltılmasıydı. Bu bağlamda ilk olarak, devlet mülkiyetindeki işletmeler, diğer piyasa aktörleriyle rekabete zorlandı. Henüz 1980’lerin başlarından itibaren kaynak dağıtımında merkez-yerel bağları da zayıflamaya başladığından, bu süreçte, pek çok devlet işletmesinin ödeneği azaltıldı ve bu durum, rekabetçi bir çevreye giren söz konusu işletmelerin kârlılığında düşüşü tetikledi (Hurst, 2009: 37-38). Ne var ki 1988 tarihli “İşletme Kanunu”, yöneticilere, işletmelerini piyasa koşullarında rekabetçi kılabilmek açısından önemli bir “fırsat” sundu. Bu kanunla birlikte, “devletin mülkiyetindeki işletmelerin yöneticilerine, işçileri işten çıkarmak veya geçici olarak işten uzaklaştırmak yetkisi de dâhil olmak üzere, bir işletmedeki tüm koşulları belirleme konusunda tam yetki verildi.” Ancak bu yetki, “demir pirinç kâsesi” hâlen geçerliliği olduğundan, yöneticiler tarafından nadiren kullanılabilirdi; üretim daha çok “cömert maddî teşvikler” ile artırılmaya çalışıldı (Li, 2009: 94-95). Bilindiği üzere Mao döneminde, maddî özendiriciler de, “siyasal ve ideolojik çalış-

madaki bilgisizliğin bir yansıması” olarak görülmekteydi (Qi, 2014).

Fakat özellikle 1992’den sonra “demir pirinç kâsesi”nin resmen kırılmasıyla birlikte, pek çok kamu sektörü çalışanı, kapsamlı işten çıkartmaların hedefi oldu. Bu durumun temel sebeplerinden biri, devletin, emek arz ve talebini eşleştirme şeklindeki geleneksel görevinden gönüllü olarak feragat etmesiydi. “1990’lı yıllarda kamu kuruluşlarının işe alımlarda uyması gereken planlama kotası kaldırıldı ve işletmelerin kendi çalışanlarını seçmelerine izin verildi” (Knight, & Song, 2005: 23). Dahası, yeni istihdam edilen kamu işçilerine zaten 1985’ten beri ömür boyu istihdam güvencesi verilmezken, 1994’ten itibaren bir de “düzenli ücretli işçiler, süreli iş sözleşmeli işçi olarak yeniden sınıflandırıldı” (age: 29).

İşten çıkarmaların bir diğer önemli sebebi de özelleştirmelerdi. Şekil-2’de görülebileceği üzere, kentli istihdamda kamu sektörünün oranı 1990’ların öncesinden beri zaten düşmekteyken, bu düşüş, özellikle Ciang yönetiminin kapsamlı piyasalaşma atağıyla birlikte, ciddi biçimde hız kazandı. Andreas’ın (2008: 130) işaret ettiği üzere, “1991 ve 2005 yılları arasında, kamu sektöründe istihdam edilen kentli işgücü oranı, yaklaşık %82’den yaklaşık %27’ye geriledi.” Bu durumun bir yansıması olarak, 1990’ların ortalarından 2000’lerin başına dek 30 ila 36 milyon kamu işçisi, kapsamlı özelleştirmelerin sonucunda işten çıkartıldı (Qi, 2014; Hart-Landsberg, &

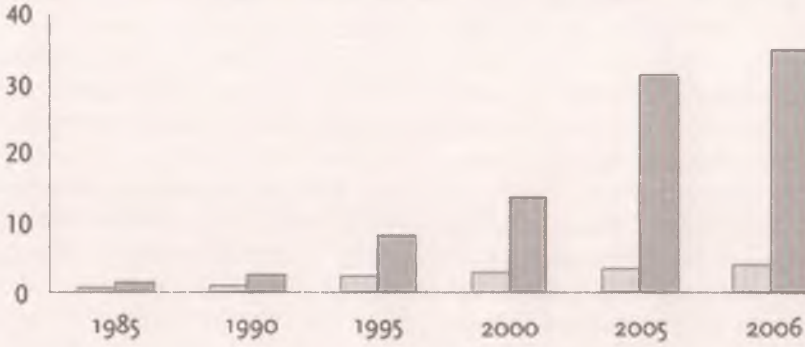
Kentli istihdamda kamu sektörü oranındaki değişim
1978-2003 (%)

(Çin Ulusal İstatistik Bürosu, 2006: 128-129’dan aktaran Andreas, 2008: 130)

(Şekil-2)

Kentli hanehalkları arasındaki en zengin ve en yoksul %20'lik kesimin kişi başına düşen yıllık ortalama gelirlerindeki değişim (1985-2006)

(Çin Ulusal İstatistik Bürosu, 2007'den aktaran Andreas, 2008: 137)

(Şekil-3)

Burkett, 2005: 65-66). Üstelik 1996 ve 2001 yılları arasında, kolektif işletmeler de 17 milyon işçiyi işten çıkarttılar (Hart-Landsberg, & Burkett, 2005: 66).

Mao sonrası Çin'de emeğin metalaşması ve emek piyasası oluşumunun bir diğer önemli sonucu da, kitlesel iç göç olgusunun ortaya çıkması oldu. 1990'lı yıllarda iç göçün önündeki engeller azaltıldıktan sonra (Qi, 2014), kırsal alanlardan büyük sanayi merkezlerine geçici olarak göçen "göçmen işçiler", "Çin mucizesi"nin en temel dinamiklerinden biri haline geldi. Hâlihazırda Çin'de, göçmen işçi sorununun iki boyutu vardır: İlk olarak göçmen işçiler, tam da Marksist anlamda bir "yedek sanayi ordusu" meydana getirmişlerdir. Marx'ın (2004: 602) *Kapital*'in ilk cildinde isabetle işaret ettiği üzere, bu insanlar, "sermayenin kendisini genişletme konusunda değişen gereksinimlerini karşılamak üzere, daima sömürülmeye hazır, bir insan malzemesi kitlesi" konumundadır. Dolayısıyla işverenler, ucuz göçmen işgücünün varlığını, kentli işçi sınıfını tehdit ve kontrol etmek için bir nevi "sopa" olarak değerlendirmektedir. "Çin'de devlet mülkiyetindeki işletmelerde işten çıkarılanlar, hizmet sektöründe bile iş bulamamaktadır; zira bu işlerde de, daha ucuza çalışan ve daha kolay kontrol edilebilen köylüler kullanılmaktadır" (Weil, 2006). Sorunun ikinci boyutu ise, göçmen işçilerin kendilerinin de, aşırı bir sömürüye maruz kalmalarıdır. "Ulusal İstatistik Bürosu'nun 2009 tarihli bir araştırması, göçmen işçilerinin ortalama haftalık çalışma süresinin 58.4 saat olduğunu ortaya koymuştur ki

bu, Çin İş Kanunu'nda öngörülen haftalık 44 saatlik çalışma süresinden epeyce fazladır. Göçmen işçilerin yaklaşık %60'ı iş sözleşmesi imzalamazken, %87'si ise sağlık güvencesinden yoksundur" (Qi, 2014). Nitekim kriz koşullarında ilk "feda" edilen de, yoğunlukla herhangi bir iş güvencesinden yoksun bulunan bu kesim olmaktadır. Örneğin 2008 krizinin hemen ardından yaklaşık 20 milyon göçmen işçi ya da bir başka deyişle kırsal kökenli göçmen işçilerin %15.3'ü, işsiz kalarak evlerine dönmek zorunda kalmışlardır (Lee, 2010: 61).

Piyasalaşma süreci, Çin halkı içerisindeki eşitsizlikleri ve gerilimleri de kaçınılmaz olarak artırdı. Her ne kadar Hu Cinto'nun başını çektiği "dördüncü kuşak" ÇKP önderliği bu durumun yarattığı potansiyel tehlikelerin farkına varıp Ciang dönemindeki hızlı ve kapsamlı piyasalaşmanın yarattığı gerilimleri azaltmak için bir dizi önlem alsa da, Çin halkı, piyasalaşmanın türev etkilerini hissetmeye devam etti. "Reform ve dışa açılma" süreci arifesinde, Çin geniş yüzölçümüne ve oldukça kalabalık nüfusuna karşı dünyadaki en eşitlikçi toplumlardan biriydi. "1978 yılında, Çin'in Gini katsayısı (0 rakamının mutlak eşitliğe, 1 rakamının ise mutlak eşitsizliğe işaret ettiği, uluslararası ölçekte gelir eşitsizliğini karşılaştırmada kullanılan ölçüm birimi), 0.22 olarak hesaplanmaktaydı. (...) Otuz yıldan daha kısa bir süre sonra, 2006 yılına gelindiğinde, bu rakam ABD'yi ve hatta Brezilya ve Güney Afrika gibi dünyanın gelir dağılımı en bozuk ülkelerini bile geride bırakarak, 0.496'ya yükselmisti" (Andreas, 2008:

136). 2006'ya gelindiğinde, Çin nüfusunun en yoksul %20'si toplam gelirden sadece %4.3 pay alırken, en zengin %20 ise %50.1 pay alıyordu (Jiang, 2013: 392). Çin Ulusal İstatistik Bürosu'nun kaydettiği verilere göre, 1985 ile 2006 yılları arasında, kentli hanehalkları içindeki en zengin ve en yoksul %20'lik kesimin kişi başına düşen yıllık gelirlerinin nasıl değiştiğine ilişkin bir karşılaştırma, Şekil-3'te görülebilir.

Hart-Landsberg ve Burkett'in (2005: 19) dikkat çektikleri üzere, piyasa yanlısı dönüşümün "artan işsizlik, ekonomik güvencesizlik, sömürüyle şiddetlenen eşitsizlik, gerileyen sağlık ve eğitim koşulları, aşırı ölçüde artan devlet borcu ve istikrarsız fiyatlar" gibi dikkate değer maliyetleri, "Çin'e özgü hızlı sermaye birikimi yoluyla ekonomik büyümenin geçici yan etkileri değil, fakat başlıca önkoşullarıydı." 2000'lere gelindiğinde artık ürkütücü boyutlara ulaşan yolsuzluk ve toplumsal eşitsizlikler,

Çin Ulusal İstatistik Bürosu, göçmen işçilerinin ortalama haftalık çalışma süresinin 58.4 saat olduğunu ortaya koymuştur ki bu, Çin İş Kanunu'nda öngörülen haftalık 44 saatlik çalışma süresinden oldukça fazladır. Göçmen işçilerin yaklaşık %60'ı iş sözleşmesi imzalamazken, %87'si ise sağlık güvencesinden yoksundur. Nitekim kriz koşullarında ilk "feda" edilen de bu kesim olmaktadır. 2008 krizinin hemen ardından yaklaşık 20 milyon göçmen işsiz kalarak evlerine dönmek zorunda kalmışlardır.

1980'lerin sonunda patlamaya yol açan toplumsal gerilim yatışınca ve Ciang yönetimi altında reformlar ilerledikçe, yeni kalkınma yolunun üstünlüğünü ortaya koyabilmek adına eski "resmî ideolojiye" dönük doğrudan ve/veya dolaylı saldırılar da bir kez daha gündeme geldi. ÇKP içerisinde piyasalaşmanın bayraktarlığını yapan "Şanghay hizbi"nin de önderi olan devlet başkanı Ciang, Partinin Ortodoks Marksist değer ve görüşlerine pek çok açıdan meydan okudu.

1980'lerin "reformların kaybedeni olmaya-
cak, herkes er ya da geç kazanacak" şek-
lindeki meşhur ekonomik şiarının boşa çık-
tığını gösteriyordu (Ergenç, 2010: 32). Ve
piyasalaşmanın sıralanan "maliyetlerinin",
Çin toplumu gibi tarihsel olarak dinamik bir
toplumda, çoğu kendini yakın geçmişten,
Mao döneminden devşirilen simgeler üze-
rinden meşrulaştıran kitlesel mücadele ve
direnişlerin de yolunu açması, bir yönüyle
kaçınılmazdı.

III. HALK HAREKETİ, SOL MUHALEFET VE "KIZIL" SÖYLEMİN DÖNÜŞÜ

"Reform ve dışa açılma" süreci salt
makroekonomik başarı değil, çok ciddi top-
lumsal sorunları da beraberinde getirdi ve
bu durum, ÇKP'nin Mao sonrası siyasetle-
rine dönük toplumsal itirazların da yaygın-
laşmasına sebep oldu. "Piyasalaşmanın
etkilerine ve özellikle de alıp yürüyen yol-
suzluklara karşı büyüyen direnişin ilk bü-
yük çarpışması, kuşkusuz, öğrenciler ve
aydınlar tarafından başlatılan ancak za-

manla pek çok işçinin de katılımıyla büyü-
yen 1989 ayaklanmasıydı" (Weil, 1996:
226). Her ne kadar 1989 ayaklanmasının
bastırılması 1992'den itibaren piyasalaş-
manın ivme kazanmasının önkoşullarını
yarattıysa da (Wang, 2012: 95-96), bu olay
ilginç bir biçimde, kısa süre için de olsa,
Mao dönemine yönelik daha olumlu bir de-
ğerlendirmenin yeniden canlanmasına da
yol açtı. "Mao'nun 100. doğum gününden
henüz aylar önce, gittikçe yayılacak bir
Mao'yu övme furiası baş gösterdi; Ma-
o'nun yaşamı hakkındaki etkinlikler, sergi-
ler, tarihsel incelemeler ve televizyon dizi-
leri pıtrak gibi çoğaldı ve gerek hükümet,
gerekse akademi, Mao'nun katkılarının tar-
tışıldığı pek çok konferans düzenledi. Tam
anlamıyla bir 'Mao çılgınlığı' yaşanıyor-
du. Mao'nun konuşmalarının bant kayıtları, vi-
deoları, kitapları, tişörtleri ve rozetleri her
yerde satılmaya başlandı; (...) Kültür Dev-
riminden kalma eşyalar özellikle kıymete
bindi. Sadece 1992 sonu ve 1993'te 'Kızıl
Güneş-Mao'ya Şiirler' adlı tek bir kasetin, 5
milyonu aşkın kopyası satıldı" (Weil, 1996:
214). Böylesi bir geçmişe özlem dalgasının
özellikle kentli nüfusun ezici bir çoğunluğ-
nu sarıp sarmalaması bir ölçüde anlaşıl-
abilir bir durumdu; ancak ÇKP merkezinin
bir yandan "Mao'ya dönüş" furiasının önü-
nü açarken, öte yandan piyasalaşmayı iler-
letecek adımlara hazırlanması son derece

şaşırtıcıydı. Piyasalaşma sürecini derinleş-
tirerek sınıflar arası kutuplaşmayı arttıra-
cak adımlar atmadan önce ÇKP önderliği,
"reform ve dışa açılma" sürecinin olumsuz
sonuçlarından rahatsızlık duyan geniş kit-
leleri daha eşitlikçi bir resmi söylem ve on
yıllı aşkın süredir "kültü" bizzat ÇKP tarafın-
dan hedef hâline getirilen bir "ulusal kahra-
man" etrafında birleştirilerek sakinleştirme
yoluna gitmişti. Her halükârda Tiananmen
olayının bastırılmasından Deng'in
1992'deki "Güney Turu"na uzanan süreç,
ÇKP'ye, çalkantılı zamanlarda meşruiyetini
hangi araçlarla yeniden sağlayabileceğini
görmesini sağlayan önemli bir deneyim
sundu.

Bununla birlikte 1980'lerin sonunda
patlamaya yol açan toplumsal gerilim yatı-
şınca ve Ciang yönetimi altında reformlar
ilerledikçe, yeni kalkınma yolunun üstünlü-
ğünü ortaya koyabilmek adına eski "resmî
ideolojiye" dönük doğrudan ve/veya dolay-
lı saldırılar da bir kez daha gündeme geldi.
ÇKP içerisinde piyasalaşmanın bayraktar-
lığını yapan "Şanghay hizbi"nin de önderi
olan devlet başkanı Ciang, Partinin Orto-
doks Marksist değer ve görüşlerine pek
çok açıdan meydan okudu. Bu meydan
okumaların en başında, şüphesiz, o güne
dek proletarya ve köylülüğün devrimci ön-
cüsü olarak tanımlanan ÇKP'yi, sınıflarüs-
tü bir anlayışla bütün halkın partisi (*cuang-*

1989 olaylarında halk kitlelerini harekete geçiren, esas olarak piyasalaşma sürecinin yarattığı toplumsal sıkıntılardır.

Çin'de özellikle 1990'ların ortalarından beri başta işçi sınıfı olmak üzere halk sınıflarının kitlesel mücadelesi yükselmektedir.

mindang) ve "ortak çıkarların" temsilcisi olarak yeniden tanımlama önerisi vardı (Holbig, 2006: 21; Lam, 2006: 65).(1) Ciang'ın bu önerisi, kapitalistlerin ÇKP'ye kabul edilmelerinin de yolunu açıyordu. Doğal olarak bu hamle, piyasalaşmanın sonuçlarına ilişkin ÇKP içerisinde gelişen gizli huzursuzlukların da su yüzüne çıkmasına neden oldu. 2000 yılı yazında, o dönemde Ciciang eyaleti ÇKP sekreteri olan Çang Diciang (ki hâlihazırda ÇKP Politbüro Daimi Komitesi üyesi ve Çin Ulusal Halk Meclisi Daimi Komitesi Başkanıdır), kendisi de piyasa yanlısı bir isim olarak bilinmesine karşın, "Parti önderliğini özel girişimcilerin de aslında üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip kişiler olduklarını görmezden gelerek 'ahmakça düşünmek'le itham etti" (Holbig, 2006: 21-22). Haziran 2001'de, Çang'ı bu kez ÇKP teorisyeni Lin Yançi takip etti. Lin, Ciang'ı, "Partinin önemli tarihsel deneyim ve derslerini boşa harcamakla" eleştiriyordu (age: 22). 2002 yılına gelindiğinde Parti-içi sol kanat eleştiriler daha da arttı. Eski Propaganda Departmanı başkanı Deng Liçun gibi solcu isimler, "Marksizmin saflığının bozulmasına" ve "kızıl kapitalistlerin ÇKP'ye girebilmelerine" bir kampanyayla karşı çıktılar. Yine aynı yıl ÇKP'nin kuruluş yıldönümünde, yaklaşık 1000 kıdemli Parti üyesi, Pekin'de bir toplantı düzenleyerek Ciang'ın

klasik Marksizmi ve Mao Zedung Düşüncesini sözüm ona "revize etmesini" protesto ettiler (Lam, 2006: 66).(2)

Aslında Parti içerisindeki bu dalgalanmalar ve sol muhalefetin yeniden ortaya çıkması, toplumsal temelden hiç de yoksun değildi. Ciang yönetiminin köklü piyasalaşma hamlesinin bir sonucu olarak, Çin işçi sınıfı ve halk hareketi, zaten 1990'lardan beri yükselişteydi. "Kamu Güvenliği Bakanlığı 1993 yılında 8700 [kitlesel] gösteri gerçekleştiğini kaydetmişti. Bu rakam 1995, 1997 ve 1999 yıllarında, sırasıyla 11.000, 15.000 ve 32.000'e yükselecekti. 2003 yılına gelindiğinde ise, aralarında köylü, işçi, öğretmen ve öğrencilerin bulunduğu üç milyon insanın katıldığı 58.000 civarında gösteri gerçekleşecekti. Bu gösterilere katılanlar içerisinde en kalabalık gruba, 1.66 milyon kişiyle, işten çıkarılmış, emekli olmuş ya da halen çalışmakta olan işçiler teşkil ediyordu. Bu rakam, o yıl gösterilere katılan insanların toplam sayısının %46.9'una denk düşmekteydi" (Lee, 2007: 5). Bu gösterilerin göze çarpan bir özelliği, göstericilerin genellikle Mao dönemini anımsatan simge ve sloganlar etrafında bir araya gelmeleriydi. Örneğin Hurst (2009: 113), bizzat şahit olduğu bir gösteriyi şöyle anlatıyordu: "19 Kasım 2001 sabahı, 100'ü aşkın çelik işçisinin Benşi şehir merkezindeki sendika merkezine girişi engelledikle-

rini gördüm. (...) İşçiler açıkça, 'temel geçim güvencesi' ödeneklerini aylardır alamadıkları için geçimlerini sağlayamadıklarını öne sürüyorlardı. Her ne kadar mevcut yöneticileri veya belli başlı siyasetleri doğrudan eleştirmiyor olsalar da, bazıları 'Çin Komünist Partisi İşçi Sınıfının Öncüsüdür' ve 'Sosyalizm İyidir' yazan pankartlar taşıyorlardı." Şurası açık ki bu işçiler, farkında olsunlar ya da olmasınlar, sınıf mücadelesi yürütürken meşruiyet kaynaklarını Mao döneminde egemen olan anlayış içerisinde arıyorlardı. Yine 2000 yılında Çengçou eyaletinde gerçekleştirilen kâğıt fabrikası grevinde de eylemci işçiler, fabrikaya el koyup yöneticileri kapı dışarı ederken "Kültür Devrimi yöntemlerini" kullandıklarını ifade ediyorlardı. Elektrikli teçhizat imalathanesinde yürütülen mücadelede ise işçiler, bu kez "Mao Zedung Düşüncesini daima yüksekte tut" yazılı bir pankart asmışlardı. Yine Çengçou'da işçiler, doğum ve ölüm yıldönümlerinde Mao'nun heykelinin bulunduğu küçük meydana girebilmek için polislerle çatışmak zorunda kalıyorlardı. Eylemci bir işçi olan Çang Çengyao da, 9 Eylül

2000 yılında Çengçou eyaletinde gerçekleştirilen kâğıt fabrikası grevinde eylemci işçiler, fabrikaya el koyup yöneticileri kapı dışarı ederken "Kültür Devrimi yöntemlerini" kullandıklarını ifade ediyorlardı. Elektrikli teçhizat imalathanesinde yürütülen mücadelede ise işçiler, bu kez "Mao Zedung Düşüncesini daima yüksekte tut" yazılı bir pankart asmışlardı. Yine Çengçou'da işçiler, doğum ve ölüm yıldönümlerinde Mao'nun heykelinin bulunduğu küçük meydana girebilmek için polislerle çatışmak zorunda kalıyorlardı.

Geçmiş yıllarda ÇKP ve hükümet çevreleri, sadece zengin olduklarına inanıldığı için suikastlara uğramışlardır ve istimlâk kurbanları tarafından “para babalarına” (*dakuan*) yapılan nedensiz saldırılar, gerek köylerde, gerekse şehirlerde gün geçtikçe artmaktadır. Bütün bunlar, halk sınıfları içerisinde “kalpsiz zenginlere” (*veifu buren*) karşı büyüyen “zengin nefretinin” (*ciufu şinli*) birer yansımasıdır.

2004 tarihinde ÇKP'yi emekçi sınıfların çıkarlarına ihanet etmekle suçladığı ve Mao'nun “sosyalist yoluna dönme” çağrısı yaptığı meşhur bildirisini bu meydana da-ğıtacak ve ardından da bildirinin diğer yazarı, arkadaşı Çang Ruçuan'la birlikte tutuklanacaktı. Çengçou eyaletinden bir işçi, bütün bu mücadeleleri, “Çin, sosyalizmi hiç yaşamamış ABD'ye benzemez. Eski işçiler bu tarihsel bağlamı iyi bilirler. Çoğu Mao dönemini ve Kültür Devrimini yaşadı. Mao Zedung Düşüncesini deneyimlediler ve onların kuşağı, Çin'i tekrar 'Mao'nun yolu'na sokmak istiyor” sözleriyle açıklıyordu (Weil, 2006).

ÇKP'nin piyasa yanlısı çizgisine Parti içinden ve dışından gelen bütün bu meydana okumalar ve “Maoist” söylemin halk kitlelerini bir araya getiren gücü, Ciang'ın “Şanghay hizbine” kıyasla Parti tabanıyla daha sıkı bağları olan “Komünist Gençlik Birliği hizbinin” önderlerinden Hu Cintao tarafından daha iyi kavrandı. Dolayısıyla 2003'te devlet başkanlığı ve başbakanlık görevlerini devraldıklarında, “Hu Cintao ve Vin Ciabao Çin'de gelirler arasında büyüyen kutuplaşmaya dikkat çekerek, kendilerini, Ciang Zemin ve Çu Rongci'nin önceki rejiminden ayırmayı” tercih ettiler (Andreas, 2008: 137). Ciang döneminden miras kalan toplumsal adaletsizlikleri dengeleye-

bilmek için Hu yönetimi, kamu işletmelerini adeta “yeniden inşa etti” ve “sosyalist uyum toplumu” hedefi doğrultusunda gelir farklılıklarını gözetken kişisel vergi sistemini ve çeşitli yoksullukla mücadele ve istihdam projelerini hayata geçirdi. (Ergenç, 2010: 35; Jiang, 2013: 383-385). Ne var ki toplumsal dengesizlikler piyasa ekonomisinin yapısal bir özelliği olduğundan, sınıflar arasındaki uçurum, yukarıda da değinildiği üzere, Hu döneminde de açılmaya devam etti. Dolayısıyla emekçi sınıfların hoşnut-suzluğu, bu dönemde de yatıştırılmadı.

Pew Araştırma Merkezi'nin 2008 tarihli Küresel Tutumlar Projesi'ne (Global Attitudes Project) göre, Çin halkının %80'inden fazlası Çin ekonomisi ve kalkınmasından “hoşnut” görünmekle birlikte, nüfusun ezici çoğunluğu aynı zamanda, piyasalaşmanın yan etkileri olarak değerlendirilebilecek “aşırı yolsuzluktan, eşitsizlikten, enflasyondan, çevresel bozulmadan, toplumsal refahın ve sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden” rahatsızdı (Li, & Christensen, 2010: 188-189). Ve halk sınıfları, bu rahatsızlıklarını, çeşitli biçimlerde göstermeyi, Ciang sonrası dönemde de sürdürdüler.

Artan eşitsizliğin ve düşük yaşam standartlarının sorumlusu olarak görülen kişilere yönelik fiziksel saldırılar, toplumsal adaletsizliğe tepkinin dışavurumu olarak yaygınlaştı. Rocca'nın (2011: 74) işaret ettiği üzere, Çin basınında “sürekli olarak, maaş-

ların ödenmemesi nedeniyle müstahdem intiharları veya patron cinayetleri” hakkında haberler çıkmaktadır. Resmî rakamlara göre kentlerde işlenen ağır suçların ezici çoğunluğunu gasp vakaları oluşturmaktadır. Geçmiş yıllarda ÇKP ve hükümet çevreleri, “sadece zengin olduklarına inanıldığı için” suikastlara uğramışlardır ve istimlâk kurbanları tarafından “para babalarına” (*dakuan*) yapılan “nedensiz saldırılar”, gerek köylerde, gerekse şehirlerde gün geçtikçe artmaktadır. Bütün bunlar, halk sınıfları içerisinde “kalpsiz zenginlere” (*veifu buren*) karşı büyüyen “zengin nefretinin” (*ciufu şinli*) birer yansımasıdır (age: 75).

Yine toplumsal tepkiyi göstermenin yaygın bir biçimi olan ve Ciang döneminden beri yükselişte olan kitlesel gösteriler, Hu döneminde de çoğalarak devam etti. “Toplumsal huzursuzluk 2004 ve 2005 yıllarında da arttı. Kamu Güvenliği Bakanlığı'nın verdiği rakamlara göre, bu yıllarda sırasıyla 74.000 ve 87.000 isyan ve gösteri olayı kaydedildi” (Lee, 2007: 5). Yine bir başka istatistik de, 2003 ile 2007 yılları arasında arabulucuya giden iş uyuşmazlıklarının 226.391'den 500.000'e çıktığını gösteriyordu (Lee, 2010: 63).

Toplumsal sınıflar arasındaki büyüyen uçurum ve artan toplumsal tepki, Çin'de sol muhalefete de yeni bir soluk verdi ve Çin “Yeni Solu” (3), tam da bu zeminde güç topladı.

Çin'de artan eşitsizliğin ve düşük yaşam standartlarının sorumlusu olarak görülen kişilere yönelik fiziksel saldırılar, toplumsal adaletsizliğe tepkinin dışavurumu olarak yaygınlaşmaktadır.

Bo Şilai'nin önderlik ettiği "Kızıl Şarkılar Söyleyelim; Karaya Darbe Vuralım" kampanyası kapsamında, kitle inisiyatifinin yeniden canlandırılması hedeflenmişti.

Her ne kadar "Yeni Sol", Çin'de genellikle ÇKP'nin resmî çizgisine yönelik sol eleştirilerin tamamını kapsayan bir şemsiye kavram olarak kullanılsa da, kavramın tam olarak neyi içerdiğine ilişkin mutlak bir uzlaşa bulunmamaktadır. He Li'ye (2009: 31-32) göre Yeni Sol, "bir kısmı devletin [ekonomideki] rolünü, diğer kısmı ise milliyetçilik, toplumsal adalet ve Maoist deneyim gibi konuları vurgulayan" çeşit çeşit "eleştirel aydını" kapsamaktadır. Minqi Li (4) ise Yeni Solu, "sosyal demokratlardan milliyetçilere, sol-milliyetçilerden Marksistlere uzanan geniş bir kesim" olarak tanımlamakta, hepsinde ortak olan özelliklerin ise piyasa merkezli reformlara ve neoliberalizme eleştirel yaklaşımları ve Mao dönemine, hepsi eşit düzeyde olmasa da, genellikle olumlu bakmaları olduğunu belirtmektedir (Jay, 2008). Carter (2010), Yeni Solun Mao dönemine bakışı hakkında daha da ileri gitmekte, Yeni Solu resmi ÇKP ideologlarının "Maoizmi 'muhafazakâr bir proje' ve neoliberalizmi üretici güçlerin 'radikal' bir biçimde özgürleştirilmesi olarak ele alan" tutumlarına karşı bir meydan okuma olarak nitelemektedir. Dolayısıyla ona göre Yeni Solcular, "1978'den önceki Maoist sistemin" savunucularıdır. Bununla birlikte, Yeni Sol ile Maoistleri (ya da "muhafazakârları") dikkatle birbirinde ayıran yorumlar da mevcuttur. Örneğin Çin Sosyal Bilimler Akademisi'ne bağlı Marksizm Ça-

lışmaları Akademik Bölümü'nün başkanlığını yürüten Prof. Cheng Enfu (2012: 2), Yeni Solu, "çeşitli dergi ve internet sitelerinde yayımladıkları makalelerle kamuoyunun dikkatini çeken ve bu yolla Çin siyasetini etkilemeye çalışan gevşek bir aydın gruplaşması" olarak tanımlamakta ve Yeni Solun, esas olarak, "yurtdışında eğitim almış" veya "hâlâ yurtdışında yaşayan" aydınlardan meydana geldiğini belirtmektedir. Oysa Yeni Solun aksine "geleneksel Marksist düşünce"nin omurgasını, "yerli ve yabancı literatürü yeterince iyi takip etmeyen" ve "Kültür Devrimi savunurken aşırıya kaçan" yaşlı akademisyenler oluşturmaktadır (age: 7-8). ABD'li yarı-resmî düşünce kuruluşu Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi'nden (CSIS) Freeman III ve Wen (2011: 2-3) de, benzer biçimde, "Mao tarzı otoriter yönetimi" yeniden inşa etmek isteyen daha radikal ultra-solcularla (cizupai), "Çin'in adım adım 'Çin'e özgü demokrasiye' dayalı bir siyasal sisteme geçmesini" savunan Yeni Solcuları, Çin'in solcu akademisyenleri arasındaki iki farklı grup olarak birbirlerinden özenle ayırmaktadır.

Bütün bu farklı açıklamaların ortak noktası, Yeni Sol düşüncenin oluşumunda akademik ve/veya aydın çevrelere yapılan özel vurgudur. Bununla birlikte bu son derece heterojen hareketi ya da akımı akade-

miyle sınırlı sanmak da yanıltıcı olacaktır. Eğer "Yeni Sol" kavramı Minqi Li'nin yukarıda aktardığımız açıklaması çerçevesinde ele alınırsa (Jay, 2008), son yıllarda Yeni Sol düşüncenin izlerini taşıyan pek çok siyasal, toplumsal ve yönetsel pratiğin de ortaya çıktığı açıkça görülebilecektir.

Her şeyden önce, Bo Şilai'nin önderlik ettiği "Çongçing modeli", dikkat çekici bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. "Tasfiye edilmeden önce Bo, ÇKP içerisinde, sınırları belirsiz 'Yeni Sol' akımın simgesel önderi olarak değerlendiriliyordu. Çongçing eyaletinde kamu sektörüne verdiği destek ve Maoist şarkıları yeniden canlandırması, Bo'yu, çeşitli 'Yeni Sol' ve neo-Maoist grupların, kendini 'sol' iktisatçı ilan edenlerin ya da emekli Mao dönemi yöneticilerinin etrafında toplandıkları bir merkez haline getirmişti" (Chan, 2013). Çin Yeni Solunun önde gelen isimlerinden Wang'ın (2012: 96) işaret ettiği üzere,

Çongçing eyaletinde kamu sektörüne verdiği destek ve Maoist şarkıları yeniden canlandırması, Bo Şilai'yi, çeşitli 'Yeni Sol' ve neo-Maoist grupların, kendini 'sol' iktisatçı ilan edenlerin ya da emekli Mao dönemi yöneticilerinin etrafında toplandıkları bir merkez haline getirmişti. Çin Yeni Solunun önde gelen isimlerinden Wang'ın işaret ettiği üzere, Bo'nun hükümet çevrelerinin bugünlerde sıkça dile getirdikleri üzere yolsuzluk yapıp yapmadığı bir yana, eşitliğin önemine ve ortak refaha dikkat çeken bir yönetici olduğu bilinmekteydi.

Bo Şilai döneminde yürütülen kitle kampanyalarından bir kare: Fabrika işçisi genç kadınlar devrimci marşlar söylüyor (19 Haziran 2011).

Bo'nun hükümet çevrelerinin bugünlerde sıkça dile getirdikleri üzere "yolsuzluk yapıp yapmadığı bir yana", "eşitliğin önemine ve ortak refaha" dikkat çeken bir yönetici olduğu bilinmekteydi. Uzunca bir süredir esas olarak "üretici güçlerin geliştirilmesine" vurgu yapan ÇKP merkezî önderliğinin aksine Bo, "Çin devletinin ekonomide daha büyük bir rol oynaması gerektiğini ve artık ekonomik büyümeye yapılan vurguyu biraz yumuşatıp gelir dağılımı meselesini ele almanın zamanının geldiğini" açıkça dile getirmekteydi (Kenny, 2012). Bu bağlamda Bo'nun Çongçing'de geliştirdiği özgün model, eyalette devlet mülkiyetindeki varlıkların sayısının adeta katlanarak artmasını ve bütün eyalet harcamalarının yarısından fazlasının kamu refahını arttırmak için harcanmaya başlamasını sağladı (Zhou, 2012). Bo ayrıca, yolsuzluğa karşı mücadeleyi, "Kızıl Şarkılar Söyleyelim; Karaya Darbe Vuralım" (*çanghong dahei*) örneğinde olduğu gibi Mao dönemini anımsatan kitlesel katılımlı kampanyalarla yürütmeyi denedi ve organize suçlara ve yolsuzluğa karşı verdiği bu mücadelede, oldukça başarılı oldu. Dahası, Parti merkezinin uyguladığı siyasetlerden çok daha "devletçi" görünen Çongçing modeli, özellikle 2008 krizi sonrası gündeme gelen çıkış yolu tartışmaları bağlamında da dikkat çekmeye başlamıştı. Bo'nun, 2012'de gerçekleşecek ÇKP 18.

Ulusal Kongresi'nde dokuz kişilik Politbüro Daimi Komitesi'ne seçilmesine ve ülke siyasetine doğrudan yön veren çekirdek kadroya girmesine kesin gözüyle bakılıyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Bo'nun tam da ÇKP 18. Ulusal Kongresi'nin arifesinde tasfiyeye uğraması, rüşvet ve yolsuzluk nedeniyle olmaktan çok, siyasal bir karar gibi görünmektedir. Dolayısıyla "Bo'nun görevden alınmasından ve Partiden atılmasından hemen sonra, Çin basınının Çongçing modelini şeytanlaştırmaya dönük tam teşekküllü bir kampanya başlatması ve bazı gazetelerin, Bo'nun görevden alınmasının Çin'in bir daha asla yeni bir Kültür Devrimi yaşamayacağını kesin olarak ortaya koyduğunu yazmaları" hiç de şaşırtıcı değildi (Farrar, 2013). Nitekim Bo Şilai olayı patlak verdikten kısa süre sonra, o zamanki başbakan Vin Ciabao da, "Kültür Devrimi hatasının ve feodalizmin etkisinin hâlâ tam olarak ortadan kaldırılamadığını", ancak yine de "Kültür Devrimi gibi bir tarihsel trajedinin bir daha asla yaşanmayacağı" bildiriyordu (Anderlini, 2012). Vin'in "Kültür Devrimi"yle Çongçing'teki kitlesel katılımlı kampanyaları, "feodalizm"le ise Bo Şilai'nin, ÇKP'nin eski kuşak karizmatik önderlerinden Bo Yibo'nun oğlu olmasını kastettiği açıktı.

Bo'nun tasfiyesiyle birlikte, ÇKP bazı diğer "neo-Maoist" gruplaşmaları da dağıt-

ma şansı buldu. 2012 yılının Mart sonu ve Nisan başlarında ÇKP, "Bo'yu tasfiye kampanyasının önemli bir parçası olarak, dava hakkındaki haberleri denetim altında tutabilmek için, *Utopia* ve diğer solcu internet sitelerini kapattı" (Zhao, 2012).

Yeni Sol düşünce, şüphesiz çok daha radikal örgütlenmelerin de yolunu açtı. Örneğin 2008 yılında, "Çin Maoist Komünist Partisi" (ÇMKP) adlı yasadışı bir komünist parti kuruldu. Kuruluş bildirisinde ÇMKP, "bürokratik-kapitalist sınıfı, revizyonizmi ve kapitalist toplumu" yenilgiye uğratmak için "ikinci bir sosyalist devrim" çağrısı yapıyordu (After India, Nepal..., 2010). Gerçi ÇMKP, yetkililer tarafında kısa sürede dağıtılacaktı; ancak Cheng Zhiming'in (2012) de işaret ettiği üzere, "Şaanşi ve Henan gibi çok sayıda kamu iktisadi teşekkülünün bulunduğu eyaletlerde, Maoist kitleler ve polis arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalar" hız kesmeden devam edecekti.

Mao sonrası ÇKP'nin piyasa merkezli resmi söyleminin sol alternatiflerine yönelik artan ilgi, doğal olarak, Parti çevrelerinin dikkatinden de kaçmadı. ÇKP'nin bu gelişmeye verdiği tepki çift taraflı oldu: Bir yan-

ÇKP'nin piyasa merkezli resmi söyleminin sol alternatiflerine yönelik artan ilgi, doğal olarak, Parti çevrelerinin dikkatinden de kaçmadı. ÇKP'nin bu gelişmeye verdiği tepki çift taraflı oldu: Bir yandan (her ne kadar Yeni Solcular kendilerini öyle tanımlamasalar da) ortaya çıkan bu yeni "tehdidi" bertaraf etmek için, sert tedbirler alındı. Öte yandan ÇKP, ulusal ölçekte sol siyaseti tekeli altına almak için Parti söylem ve ritüellerindeki "Maoist" vurguların dozunu arttırdı.

Her ne kadar Hu döneminden itibaren “kızıl” söylem ve ritüeller ÇKP önderliği içinde yeniden popülerlik kazanmaya başlasa ve bu eğilim, Şi’nin başını çektiği “beşinci kuşak” önderliğin göreve gelmesiyle birlikte daha da yaygınlaşsa da, ÇKP’nin uyguladığı siyasetler, “reformu ve dışa açılmayı derinleştirme” düsturu ekseninde şekillenmeye devam etti.

dan (her ne kadar Yeni Solcular kendilerini öyle tanımlamasalar da) ortaya çıkan bu yeni “tehdidi” bertaraf etmek için, yukarıda da değinildiği üzere sert tedbirler alındı. Öte yandan ÇKP, ulusal ölçekte sol siyaseti tekeli altına almak için Parti söylem ve ritüellerindeki “Maoist” vurguların dozunu arttırdı.

Çeşitli haber sitelerinde yapılacak kısa bir gezinti, Hu döneminden Şi dönemine uzanan süreçte ÇKP’nin resmi söyleminin nasıl adım adım sola kaydığını açıkça göstermektedir. Şüphesiz Hu ve Parti içerisinde dâhil olduğu “Komünist Gençlik Birliği hizbinin”, Maoizme ve Maoistlere karşı, ol-
dum olası “fırsatçı” bir tutum takındığı bilin-
mekteydi. Hu’ya göre “Mao’nun öğretileri, ÇKP iktidarını pekiştirdiği ve dördüncü nesil önderliğin meşruiyetini ve popülaritesini arttırdığı müddetçe yeniden yorumlanabilirdi; ‘Büyük Serdümen’in bazı öğretilerine yaşam öpücüğü vermekte bir sakınca yoktu” (Lam, 2006: 69). Nitekim Hu, 2003 yılında, henüz iktidara gelir gelmez, “hangi koşullar altında olursa olsun, eğilip bükülmeden Mao Zedung Düşüncesinin şanlı bayrağını yukarıda tutalım” çağrısı yapıyordu (age: 70). Hu’nun Mao’ya ilgisi iktidarının ilerleyen yıllarında da sürecek, hatta ulusal bayram kutlamalarında “yüksek yakalı, koyu renkli Mao kıyafetiyle” arz-
endam edecekti (Mao suit continued..., 2009).

Fakat Hu’nun Maoist söyleme ve ritüellere duyduğu ilgiden daha ilginç, halefi Şi’nin de bu tutumu daha ileri taşımasıydı. Zira Hu’nun aksine Şi, “popülist” Komünist Gençlik Birliği hizbinin içerisinde değildi. Aksine, görev yaptığı dönemde, piyasalaşmayı derinleştirerek sınıfsal kutuplaşmayı artırma ya da resmi ideolojiye piyasa merkezli “katkılar” sunarak “muhafazakâr” Maoistleri kızdırma konusunda pek de çekingen davranmayan eski devlet başkanı Ciang Zemin’in çevresindeki “küçük prensleri” ya da bir başka deyişle “üst düzey devlet ve parti görevlilerinin çocuklarını” temsil ediyordu (Bowie, 2012). Dolayısıyla Şi’nin tutumu, radikal “reformcuların” bile emekçi sınıfların artan rahatsızlığından ve sol muhalefetin yükselişinden ders çıkardıklarını göstermekteydi.

Şi, başlangıçtan itibaren seleflerinden görece farklı bir siyasal söylemle halkın karşısına çıktı. “Birinci tekil şahısla konuşuyor, Çin’in büyüklüğünü vurguluyor ve Mao’dan alıntılar yapıyordu” (Godement, 2013: 3). Şi, kendi meşruiyetini pekiştirmek için, “Mao’nun mirasını, ölümünden sonra hiç kimsenin kullanmadığı kadar çok kullandı.” (Hein, 2013). ÇKP Genel Sekreterliğine seçilir seçilmez gerçekleştirdiği Halk Kurtuluş Ordusu (HKO) teftişinde, orduya “gerçek bir savaşa” hazır olmalarını emrederken, resmi haber ajansı *Shinhua*’nın özellikle vurguladığı üzere, üzerinde asker yeşili bir Mao kıyafeti vardı (Xi orders PLA..., 2012). Bu olaydan yaklaşık dört ay

sonra, Afrika ülkelerine yaptığı ilk dış ziyaretinde, bu kez “Afrika’yla samimi bir dostluk kuran, Başkan Mao Zedung ve Başbakan Çu Enlai gibi eski kuşak önderleri” andı (Xi’s foreign tour..., 2013). Bu eğilim, Şi’nin iktidarının sonraki aylarında da değişmedi. Örneğin 2013 Haziranı’nda ÇKP, Parti yöneticileri ve sıradan halk arasındaki bağları güçlendirmek ve Partiyi “bir yıl içerisinde” israf ve yolsuzluktan temizlemek amacıyla Mao tarzı bir “kitle çizgisi” kampanyası başlattı. Bu kapsamda ÇKP Parti Tarihi Araştırmaları Merkezi, yeni kuşak Parti önderlerinin kitaplarının yanı sıra, Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Lenin ve Mao Zedung gibi Marksist önderlerin de yapıtlarını yeniden bastı (Hein, 2013; *Bo-oks on “mass line”*..., 2013). Aynı yılın Ağustos ayına gelindiğinde, *Shinhua* Haber Ajansı, ÇKP’nin “kitle çizgisi” kampanyasının ilk sonuçlarını Mao’dan alıntılarla ve “ÇKP yeni temizlik hareketinde eski gele-
neğe başvuruyor” başlığıyla duyuracaktı (Mou, & Hu, 2013).

Mao’nun 120. doğum günü de, Şi ve ÇKP tarafından çok büyük bir olay olarak ele alındı. 26 Aralık 2013’ta Şi, Partinin “Mao’nun bayrağını daima yukarıda tutma” kararlılığını ilan etti (Xi: Holding..., 2013). Çeşitli ÇKP yayın organları da, Şi’nin “Maoizm ve Çin’e özgü sosyalizm arasındaki bağlantılar” üzerine yaptığı açıklamaların yanı sıra, Mao’yu göklere çıkaran çok sayıda makale yayımladılar (Party newspaper..., 2013).

Hu Cintoa resmi törende Mao kıyafetiyle. Yanında piyasalaşma sürecini ve özelleştirmeleri hızlandıran eski devlet başkanı Ciang Zemin.

ÇKP'nin güncel belgeleri, piyasalaşma sürecinin ilerletilmesi ve finans sektörüne doğru genişletilmesini öngörmektedir.

Trier Üniversitesi'nden Çin uzmanı Sebastian Heilman'a göre, Şi döneminde Maoist söyleme ilginin artması, ÇKP önderliğinin etkileri günden güne artarak "göz ardı edilemeyecek" bir boyuta ulaşan solcuların "desteğini kazanmaya" dönük çabanın bir sonucuydu (Hein, 2013). Açıkçası çeşitli siyasal gelişmeler de, Heilman'ın bu savını destekler nitelikteydi. Her ne kadar Hu döneminden itibaren "kızıl" söylem ve ritüeller ÇKP önderliği içinde yeniden popülerlik kazanmaya başlasa ve bu eğilim, Şi'nin başını çektiği "beşinci kuşak" önderliğin göreve gelmesiyle birlikte daha da yaygınlaşsa da, ÇKP'nin uyguladığı siyasetler, "reformu ve dışa açılmayı derinleştirme" düsturu ekseninde şekillenmeye devam etti. Bu bağlamda üç önemli siyaset belgesi, Hu Cintoa'nun ÇKP 18. Ulusal Kongresine sunduğu rapor, ÇKP 18. Ulusal Kongresi 3. Genel Kurul bildirisi ve Başbakan Li Kiciang'ın 12. Ulusal Halk Kongresine sunduğu çalışma raporu, mevcut ÇKP önderliğinin önümüzdeki dönemde piyasalaşmayı geliştirme yönünde ne gibi adımlar atacakları hakkında ciddi ipuçları vermektedir.

Hu (2012: 8-9), Kasım 2012'de ÇKP 18. Ulusal Kongresine sunduğu raporda, farklı bölgeler arasındaki uçuruma, kırsal bölgeler ve kentler arasındaki uçuruma, emekçi halkın sosyal güvenlikle ilgili sıkıntılarına, Parti içindeki yolsuzluklara ve

Çin'in daha pek çok güncel sorununa açık yüreklilikle işaret etmektedir. Ne var ki Hu, bu sorunların kaynağına, aynı açık yüreklilikle değinmemektedir. Hu'ya göre bütün bu sorunlar, piyasa ekonomisine içkin yapısal sorunlar olmaktan çok, "Çin'e özgü sosyalizme" geçiş sürecinin olağan sonuçlarıydı. Dolayısıyla toplumsal uzlaşmayı gözetken "bilimsel, uyumlu ve barışçı kalkınma" anlayışı, Mao sonrası ÇKP'nin merkezî görev olarak saptadığı "üretici güçleri özgürleştirme ve geliştirme" ile asla gelişmiyor; fakat bu ikisi her halükarda birbirlerini tamamlıyorlardı (age: 11). ÇKP "ekonomik kalkınmayı merkezî görev olarak ele almayı" ve "reform ve dışa açılmayı" sürdürmeliydi (age: 16-17).

"Halka ve sosyalizme hizmet hedefine sadakat" ya da "Marksizmi Çin koşullarına uyarlamayı sürdürmek" gibi "kızıl" ülkelere yapılan sık vurgular bir yana, raporda, neoliberal dönüşüm sürecinde dünyanın farklı ülkelerinde sıkça kullanılan kavramlar da yer alıyordu. Örneğin "dışa açılma"nın bir sonraki adımı, "Çin'in uluslararası rekabet gücünü daha fazla arttırmak" olarak tanımlanmaktaydı (Hu, 2012: 19). Dahası, Çin'de sosyalist insanın temel taşlarından biri olan finans sektörü üzerindeki sıkı devlet denetimi de sorgulanıyor ve bu alanda da "reform" öneriliyordu. ÇKP, bankacılık sektöründe rekabetçiliği sağlamanın yanı sıra, "faiz hadlerini ve RMB döviz kurunu

daha piyasaya bağlı kılmalı" ve "sırası geldiğinde RMB'nin sermaye hesabı akışkanlığını (konvertibilitesini) arttırmalıydı" (age: 23). Bütün bu öneriler, yıllardır uluslararası finans kuruluşlarının hazırladıkları "yapısal uyum" programlarının temel bir alt başlığı olan "sermaye hesabının serbestleştirilmesi" hedefi ile uyum içindeydi.

Hu'nun raporunda ayrıca, "pasif" emek piyasası siyasalarının aksine, bütün dünyada neoliberal dönüşümün önemli özelliklerinden biri olan "istihdam edilebilirliği arttırmaya" dönük "aktif" emek gücü siyasaları öne çıkıyordu. "Aktif" emek gücü siyasaları, görece düşük maliyetleri ve esnek üretime yatkınlıkları nedeniyle, işverenler tarafından daha tercih edilebilir olarak değerlendirilmekteydi. Bu bağlamda, Hu (2012: 37), raporunda, piyasanın durmaksızın değişen ihtiyaçlarını en iyi biçimde karşılayabilmek için "sürekli eğitimi etkin olarak geliştirmeyi", "ömür boyu eğitim sistemini iyileştirmeyi" ve "sürekli öğrenen bir toplum yaratmayı" öneriyordu. Hu, üstü kapalı olarak, işsizliği bir sistem sorunu olarak değil, esas itibarıyla "istihdam edilebilirlik vasıflarının" düşük olmasıyla açıklıyordu. Dolayısıyla hükümetin üstüne düşen görev, yalnızca, "meslekî yeterlilik eğitimi"ni güçlendirmek, insanların iş bulabilme ve kendi işlerini kurabilme becerilerini geliştirmek ve istihdamda istikrarı arttırmak'tı (age).

12 Kasım 2013'te yayımlanan ÇKP 18. Ulusal Kongresi 3. Genel Kurul bildirisi ise,

12 Kasım 2013'te yayımlanan ÇKP 18. Ulusal Kongresi 3. Genel Kurul bildirisi, özel işletmelere daha geniş olanaklar tanınmasını, planların serbestleştirilmesini, köylülerin tarımsal toprak kullanımına ilişkin haklarının genişletilmesini ve yabancı yatırımların piyasaya erişimine daha geniş alan açılmasını öngörmekteydi.

Çin Halk Cumhuriyeti, 1978'den bu yana aşamalı bir biçimde, fakat kararlı adımlarla piyasa ekonomisine geçmektedir. Her ne kadar ÇKP bu süreci, resmi belgelerinde tam anlamıyla kapitalizme geçiştiren ayrı tutsa ve Çin'deki özgün sistemi "Çin'e özgü sosyalizm" ya da "sosyalist piyasa ekonomisi" olarak adlandırsa da, Çin'de sosyalizmden geriye ne kaldığı sorusu, uzun süredir tartışılmaya devam etmektedir.

Çin'in önümüzdeki altı yılda piyasa yönelimli reformlarının nasıl ilerleyeceğini ve piyasa güçlerinin ekonomide nasıl daha belirleyici bir rol oynamasının öngörüldüğünü açıklarken (Salidjanova, & Koch-Weser, 2013: 2), Hu'nun raporuna kıyasla çok daha açık sözlüydü. Bu açıdan bildirideki en önemli ifadelerden biri, ÇKP'nin piyasanın "kaynak dağılımındaki belirleyici işlevini" kesin olarak kabul etmesiydi (Communiqué of..., 2013). Belgede yer alan "ekonomik yapısal reformu derinleştirmek", "modern piyasa sisteminin, makroekonomik düzenleme sisteminin ve açık ekonomi sisteminin hızla yetkinleştirilmesi", "ekonomik kalkınma yöntemlerindeki dönüşümün hızlandırılması" vb. gibi öneriler de, piyasaya verilen belirleyici rol çerçevesinde tanımlanmaktaydı (age). Dolayısıyla ABD Kongresi bünyesinde faaliyet gösteren "ABD-Çin Ekonomik ve Güvenlik İnceleme Komisyonu"na bağlı bir araştırma ekibinin hazırladığı raporda belirtildiği üzere, 3. Genel Kurul sonuçları, muhtemelen, özel işletmelere daha geniş olanaklar tanınmasını, planların serbestleştirilmesini, köylülerin tarımsal toprak kullanımına ilişkin haklarının genişletilmesini ve yabancı yatırımların piyasaya erişimine daha geniş alan açıl-

masını öngörmekteydi (Salidjanova, & Koch-Weser, 2013: 3-4).

Kaldı ki bazı Çinli akademisyen ve diplomatlar da, 3. Genel Kurulun piyasalaşmanın ilerletilmesi yönündeki olası sonuçlarına açıkça değiniyorlardı. Örneğin Prof. He'ye (2013) göre, 3. Genel Kurul kararları çerçevesinde, "devlet mülkiyetindeki, özel, yabancı, kamu-özel ortaklığındaki ve özel-yabancı yatırım ortaklığındaki bankaların piyasadaki tam rekabeti, aşamalı olarak gerçekleştirilecektir" ve "devlet mülkiyetindeki ticari bankaların mevcut tekeli, yasal dayanağını yitirecektir." Üstelik bütün bunlar, "bütünlüklü bir sosyalist piyasa ekonomisine geçişin" emareleridir. Çin'in Kanada Büyükelçisi Zhang (2013) da, 3. Genel Kurul kararları sonrasında, kısa süre içinde "Çin'in dış dünyaya daha da açılacağını" ve "finans, eğitim, kültür ve sağlık gibi hizmet sektörlerinin düzenli bir biçimde piyasa erişime açılacağını" düşünmektedir.

Başbakan Li (2014: 10) ise, 5 Mart 2014 tarihinde Çin'in en yüksek yasama organı olan Ulusal Halk Kongresine sunduğu çalışma raporunda, "Çin'in sosyalizmin ilk aşamasındaki gelişmekte olan bir ülke olduğunu" ve dolayısıyla "ekonomik kalkınmanın ülkenin bütün sorunlarını çözecek bir anahtar olmaya devam ettiğini" belirtmekte ve raporun tam 77 farklı yerinde "reform" sözcüğünü kullanmaktadır (Lan, 2014: 15). Rapora göre "ekonomik reform bütün alanlarda derinleştirilmeli", "ekonomik yapısal uyumu (abç -OÜ) ilerletecek reformlar etkin biçimde desteklenmeli" ve "piyasa aktörlerinin karşısındaki kısıtlamalar kaldırılmalı"dır (Li, 2014: 11). Bu bağlamda Li (age: 15-16), 2014 yılı içerisinde, finans sektöründe de reformun derinleştirileceğini, "faiz hadlerinin serbestleştirilme-ye devam edileceğini", "özel sektöre küçük ve orta ölçekli bankalar ile diğer finans kuruluşları kurma olanağı sağlanacağını" ve "devlet dışı sermayenin bankacılık, petrol, elektrik, demiryolu, telekomünikasyon, insan kaynakları ve kamu hizmetleri" gibi alanlarda yatırım yapmasını teşvik edecek önlemler alınacağını ifade etmektedir. Nitekim yeni reform programının açıklanmasının üzerinden henüz bir hafta bile geçmeden, 11 Mart 2014 tarihinde, Çin Bankacılık Düzenleme Komisyonu Başkanı Şang

Fulin, ilk etapta pilot uygulama olarak Çin'de beş özel bankanın kurulacağını açıklamıştır (China to pilot..., 2014).

IV. SONUÇ VE BEKLENTİLER: ÇKP'NİN SÖYLEMİ VE EYLEMİ ARASINDAKİ ÇELİŞKİ SÜRDÜRÜLEBİLİR Mİ?

Çin Halk Cumhuriyeti, 1978'den bu yana aşamalı bir biçimde, fakat kararlı adımlarla piyasa ekonomisine geçmektedir. Her ne kadar ÇKP bu süreci, resmi belgelerinde tam anlamıyla kapitalizme geçiştiren ayrı tutsa ve Çin'deki özgün sistemi "Çin'e özgü sosyalizm" ya da "sosyalist piyasa ekonomisi" olarak adlandırsa da, Çin'de sosyalizmden geriye ne kaldığı sorusu, uzun süredir tartışılmaya devam etmektedir.

Amin'e (2005: 268) göre, "Çin'deki mevcut sistemi eleştiren pek çok kimse, 'artık çok geç' olduğu kanısındadır" ve bu konuda çeşitli "sağlam olgusal kanıtlar" da ortaya konulabilmektedir. Bununla birlikte "toprağa eşit erişim hakkı, ilkesel olarak var olduğu ve etkin biçimde uygulandığı müddetçe, henüz sonucu belirsiz evrim sürecini, toplumsal eylemlerle etkileyebilmek için hiç de geç değildir." Ayrıca Amin, Çin'de kapitalist özel mülkiyetin gelişmesinin ve burjuvazinin büyümesinin yanı sıra, Çin devletinin sanayinin örgütlenmesi, krediler, para ve finansal akışlar üzerinde güçlü bir denetime sahip olmasını da olumlu

ÇKP önderliği, Çin'in özgün sisteminin "sosyalist piyasa ekonomisi" olduğunu özellikle vurgulamakta, "kapitalizm"le birlikte anılmamaya özen göstermektedir.

"Kızıl" siyasal söylemin dönüşü, otuz beş yıllık "reform ve dışa açılma" sürecinin bir sonucu olarak, toplumsal hoşnutsuzlukların ve sol muhalefetin yükselişinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Çin'de, hâlihazırda bir ideolojik mücadelenin yaşanmakta olduğu inkâr edilemez olsa da, bu mücadelenin büsbütün "söylemsel" olmaktan çok, doğrudan doğruya somut sınıf çelişkilerinin ve çatışmalarının bir yansıması olduğu açıktır.

bir durum olarak değerlendirmekte ve Çin'i "ne sosyalist, ne kapitalist" bir toplum olarak tanımlamaktadır (Ülker, 2012: 7).

Boratav'a (2012) göre de, "Çin ekonomisinde devletin, kamu sektörünün önemi, ağırlığı sürmekte"dir. "Çin'in dış fazlalarından kaynaklanan döviz rezervleri de devlete aittir. Bu rezervlerden beslenen Çin Yatırım Kurumu, Çin devletinin mülkiyetini ülke içine ve dış dünyaya taşımaktadır." Dolayısıyla "Çin'de sosyalizm gerilememektedir; ama henüz yenik düşmemiştir." Gültekin (2012) ise Boratav'ın bu tespitini, Çin kalkınmasının sırrının, devrimden bu yana *kesintisiz* olarak "sosyalist politikaların hâkimiyeti" olduğunu savunarak eleştirmektedir.

Ne var ki yeni ÇKP önderliğinin şu ana dek sunduğu siyasal belgeler, Amin ve Boratav'ın sosyalist inşa yoluna olası bir dönüşün zemini olarak sundukları finansal sistem üzerinde devlet denetimi gibi kazanımlardan, yakın gelecekte piyasa lehine feragat edilebileceğini göstermektedir. "Beşinci kuşak önderliğin" görevi devraldığı Kasım 2012 tarihli ÇKP 18. Ulusal Kongresinden bu yana Parti, özellikle finansal sistemde "reform ve dışa açılmanın" derinleştirilmesi çağrısı yapmaktadır.

Bu noktada ilginç olan, bir taraftan piyasalaşmanın ve ekonomik serbestleşmenin ilerletilmesi gündeme gelirken, öte taraftan başta merkezî önderlik olmak üzere ÇKP saflarında "Maoist" söylemin tekrar yaygınlık kazanıyor olmasıdır. ÇKP önderleri, bir süredir, özellikle halka ve Parti kamuoyuna dönük konuşma ve açıklamalarına, "sosyalist değerlere" daha yoğun atıf yapmaktadırlar.

Öyleyse bu çelişkili durum, nasıl yorumlanmalıdır? Öncelikle şurası açıktır ki, mevcut ÇKP önderliğinin hedeflerinden biri "kızıl" siyasal söylemi ve Maoist Çin'in mirasını Partinin tekeli altına almaktır. Ancak bu hedefin, esas olarak ne "izlek bağımlılığı"yla ne de maddi koşullardan görece bağımsız söylem merkezli ideolojik mücadeleyle bir ilgisi vardır. Aksine, "kızıl" siyasal söylemin dönüşü, otuz beş yıllık "reform ve dışa açılma" sürecinin bir sonucu olarak, toplumsal hoşnutsuzlukların ve sol muhalefetin yükselişinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Çin'de, hâlihazırda bir ideolojik mücadelenin yaşanmakta olduğu inkâr edilemez olsa da, bu mücadelenin büsbütün "söylemsel" olmaktan çok, doğrudan doğruya somut sınıf çelişkilerinin ve çatışmalarının bir yansıması olduğu açıktır. Bir başka deyişle söylem gerçekliği değil, toplumsal gerçeklik söylemi belirlemektedir. Emekçi sınıfların hükümetin uyguladığı siyasetlerden duyduğu memnuniyetsizlik art-

tıkça ve ÇKP tarihinin bir bölümünü, ÇKP'nin mevcut çizgisine karşı savunan bir sol muhalefet geliştikçe, Parti, geleneksel hegemonya araçlarına, somut siyasetleriyle çelişse bile, daha çok sarılmak durumunda kalmaktadır.

Peki, mevcut ÇKP önderliğinin söylemi ve eylemi arasındaki bu çelişki, ne ölçüde sürdürülebilir? Her şeyden önce şunu vurgulamak gerekir ki, "Çin, bir yol ayrımına, henüz şimdi varmış değildir; aksine 1950'den beri, tam da bir yol ayrımında bulunmaktadır. Soldaki ve sağdaki toplumsal ve siyasal güçler, gerek Parti gerekse toplum içerisinde, durmaksızın çarpışmaktadır" (Amin, 2013). Amin'in (age) de işaret ettiği üzere, "sosyalizm yolunda ilerleme iddiasındaki bir ülke için, aşırı işçi sömürsünün son derece vahşi biçimleri ancak bir kepezlik olarak nitelendirilebilecek" olsa da, sosyalizme geçişin anlık bir olay değil, toplumsal sınıfların ve sınıf mücadelesinin devam ettiği uzun ve aşamalı bir süreç olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Aşamalı geçiş sürecinde bazen "üretici güçleri geliştirme" görevinin, bazen ise "üretim ilişkilerini geliştirme" görevinin, halk sınıflarının öncü devrimci öznesi açısından öncelikli hale gelmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda mevcut ÇKP açısından esas sorun, üretici güçleri geliştirme görevine yaptığı vurgudan çok, bu görevi tartışılmaz kılması ve bu bağlamda, piyasalaşmanın ya-

Halk sınıflarının piyasalaşma hamlesinin yeni adımlarına karşı takınacakları tutum, Çin sosyalizminin geleceği açısından belirleyici olacaktır. (Geçen ay greve çıkan, Yue Yuen ayakkabı fabrikası işçileri. Fabrika Nike ve Adidas gibi şirketlere üretim yapıyor.)

rattığı toplumsal sorunların kaynağını doğru tespit edememesidir. Şüphesiz bu durumun sınıfsal temelleri de vardır. Mevcut ÇKP yöneticilerinin kirli iş ilişkileri, dudak uçuklatan servetleri ve aile fertlerinin şatafatlı yaşamları hakkında pek çok "magazinsel" habere rastlamak mümkündür. ÇKP içerisinde bir "yeni bürokrat burjuvazi"nin türediği ve Parti merkezinde ciddi bir ağırlık kazandığı, somut bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Halk sınıflarının hoşnutsuzluğunun arttığı ve ÇKP içinde ve dışında sol alternatiflerin gittikçe daha yüksek sesle tartışılmaya başlandığı bir dönemde, ÇKP'nin piyasalaşmayı "kızıl bayrak" altında uzun süre devam ettiremeyeceği açıktır. Önümüzdeki dönemde, halk sınıflarının, sosyalist insanın iki temel dayanağına, toprağa eşit erişim hakkı ve finansal sistem üzerindeki sıkı devlet denetimine yönelik artarak devam edecek saldırılara karşı verecekleri mücadele, Çin'de sistem-içi bir çözüm yolunun kalıp kalmayacağını görmek açısından belirleyici olacaktır. "Sağcılar Mao'nun bazı sözlerini hüküm sürmek için kullanabilirler, ama halkın yüzde doksanının çıkarlarını temsil eden devrimciler de örgütlenmek için Mao'nun diğer sözlerini kullanacaklar ve sonuçta, sağcıları devireceklerdir..."

Dipnotlar

(1) Burada anımsatmak gerekir ki ÇKP Merkez Komitesi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Merkez Komitesine yazdığı 14 Haziran 1963 tarihli mektupta, Kruşçevlerin SBKP'yi "bütün halkın partisi" olarak yeniden tanımlamalarını kesin olarak mahkûm ediyordu. ÇKP Merkez Komitesi, mektupta SBKP önderliğini şöyle eleştiriyordu:

"Bütün halkın partisi" diye bir şey olabilir mi? Proletaryanın öncüsü olan partinin yerine 'bütün halkın partisi'ni geçirmek mümkün müdür?

Marksist-Leninistlere göre, sınıfsız ya da sınıflarüstü bir siyasi parti olamaz. Bütün siyasi partilerin bir sınıf niteliği vardır. Parti ruhu, sınıf niteliğinin yoğunlaşmış ifadesidir.

Proletarya partisi, bütün halkın çıkarlarını temsil edebilen biricik partidir. Bunu yapabilmesinin tek nedeni, bağrında ülkelerini ve iradesini taşıdığı proletaryanın çıkarlarını temsil etmesidir. Proletarya bütün halka önderlik edebilir, çünkü proletarya, ancak bütün insanlığın kurtulmasıyla kendisini nihai olarak kurabilir.

(...) Komünist toplumun üst aşamasına gelmeden önce yarı yolda, proletarya partisinin 'bütün halkın partisi' haline geldiği açıklanır

ve onun proleter sınıf niteliği reddedilirse ne olur?

Bu, Marx ve Lenin'in proletarya partisi konusundaki önerileriyle temelden çatışmaz mı?

Bu, proletaryayı ve bütün emekçi halkı örgütsel ve ideolojik bakımdan silahsızlandırmaz mı ve bu, kapitalizmin geri getirilmesine yardımcı etmekle aynı şey değil midir?

Bu şartlar altında komünist topluma herhangi bir geçişten söz etmek, 'arabayı kuzeye sürerken güneye gitmek' değil midir?" Bkz. *Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisi I*, Aydınlık Yay., 1978, ss. 45-46.

(2) Ancak bütün bu tepkilere karşın sonuç değişmeyecek, ÇKP'nin 2002'de toplanan 16. Ulusal Kongresinde, kapitalistlerin de Partiye üye olabilmelerine izin verilecekti. Hatta 2012'ye gelindiğinde, aralarında Çin'in en zengin işadamlarından, Sany Group'un kurucusu Liang Vengen'in de bulunduğu 30'u aşkın özel girişimci, ÇKP 18. Ulusal Kongresine "delege" sıfatıyla katılacaktı. Bkz. *Entrepreneurs' presence grows at CPC congress* (2012, 12 Kasım). Son erişim tarihi: 18 Mart 2014, http://www.chinadaily.com.cn/china/2012/cpc/2012-11/12/content_15919473.htm

(3) Bir kavram kargaşasının önüne geçmek açısından, Batıda ve Çin'de "Yeni Sol" kavramına yüklenen anlamın, birbirlerinden büyük ölçüde farklı olduklarının altına çizmekte yarar var. Çin'de "Yeni Sol", okuduğunuz yazıda da kısaca değinildiği üzere, kavramın Batıdaki karşılığının aksine, "Eski Sol'dan 'postmodern' bir kokuşa karşılık düşmüyor. Aksine pek çok açıdan, tam da Batılıların "Eski Sol" dedikleri şeyin, yeniden değerlendirilmesi temelinde şekilleniyor.

(4) Kaynakça bölümünde de yer alan Çince isimleri, olası bir kafa karışıklığının mahal vermemek için, Türkçe okunuşlarıyla değil, kaynakça kısmında olduğu biçimde, çoğu İngilizce okunuşlarıyla yazmayı tercih ettik.

Kaynaklar

After India, Nepal, China under Maoist threat? (2010, 27 Ağustos). Son erişim tarihi: 17 Kasım 2013 http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2010-08-27/south-asia/28302063_1_chinese-communist-party-ruling-pamphlet

Amin, S. (1993). *Maoizmin geleceği* (İ. Soner, Çev.). İstanbul: Kaynak.

Amin, S. (2005). China, market socialism, and U.S. hegemony. *Review (Fernand Braudel Center)*, 28 (3), 259-279. Son erişim tarihi: 17 Eylül 2012: <http://www.jstor.org/stable/40241635>

Amin, S. (2013, Mart). China 2013. *Monthly Review*, 64 (10), Son erişim tarihi: 16 Ekim 2013, <http://monthlyreview.org/2013/03/01/china-2013>

Anderlini, J. (2012, 14 Mart). *Wen attacks party conservatives*. Son erişim tarihi: 12 Nisan 2014, <http://www.ft.com/cms/s/0/>

7d6e2368-6dbf-11e1-b98d-00144fe-ab49a.html#axzz2 yjrC6Yr9

Andreas, J. (2008, Kasım-Aralık). Changing colours in China. *New Left Review*, 54, 123-142. Son erişim tarihi: 18 Ekim 2013, http://newleftreview.org/article/download_pdf?id=2756

Arrighi, G. (2008). *Adam Smith Pekin'de: 21. yüzyılın soykütüğü* (İ. Yıldız, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Books on "mass line," thrift published (2013, 20 Haziran). Son erişim tarihi: 17 Kasım 2013, http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-06/20/c_132471483.htm

Boratav, K. (2012, 17 Haziran). *Çin nereye?* Son erişim tarihi: 13 Kasım 2012, <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/cin-nereye-55980>

Bowie, N. (2012, 14 Kasım). *China's transition: Towards a "red revival" or socialist democracy?* Son erişim tarihi: 18 Aralık 2013, <http://www.globalresearch.ca/chinas-transition-towards-a-red-revival-or-socialist-democracy/5311708>

Carter, L. (2010). *A Chinese alternative? Interpreting the politics of China's New Left*. Son erişim tarihi: 17 Aralık 2013, <http://links.org.au/node/1813>

Chan, J. (2013, 22 Ağustos). *China: Bo Xilai trial signals new wave of market "reform"*. Son erişim tarihi: 17 Aralık 2013, <http://www.wsws.org/en/articles/2013/08/22/chin-a22.html>

Cheng, E. (2012, Ekim-Aralık). Seven currents of social thoughts and their development in contemporary China with a focus on innovative Marxism. *The Marxist: Journal of CPI(M)*, XXVII (4), 1-11. Son erişim tarihi: 16 Mart 2013, <http://cpim.org/sites/default/files/marxist/201204-Cheng%20Enfu.pdf>

Cheng, Z. (2012). The changing pattern of state workers' labour resistance in Shaanxi Province, China. *Communication, Politics & Culture*, 45 (2), 197-216. Son erişim tarihi: 18 Kasım 2013, <http://www.rmit.edu.au/browse/Our%20Organisation%20Design%20and%20Social%20Context%20Schools%20and%20groups%20Media%20and%20Communication%20Research%20Publications%20Communication,%20Politics%20%26%20Culture%20Volumes%20Volume%2045%20%202%20Cheng/>

China to pilot five private banks (2014, 11 Mart). Son erişim tarihi: 14 Nisan 2014, <http://english.cntv.cn/20140311/102461.shtml>

Communiqué of the 3rd Plenum of the 18th Party Congress (2013, 12 Kasım). Son erişim tarihi: 8 Aralık 2013, <http://chinacopyrightand-media.wordpress.com/2013/11/12/communiqué-of-the-3rd-plenum-of-the-18th-party-congress/>

Ergenç, C. (2010, Mart-Nisan). Komünist Çin'de devrime veda. *Birikim: Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, 251-252, 26-37.

Godement, F. (2013). *Xi Jinping's China*. Son

erişim tarihi: 4 Kasım 2013, http://ecfr.eu/page/-/ECFR85_XI_JINPING_CHINA_ES-SAY_AW.pdf

Farrar, L. (2013, 6 Ağustos). *Among China's students, some hope for a return to Mao-era policies*. Son erişim tarihi: 17 Aralık 2013, <http://www.mcclatchydc.com/2013/08/06/198655/among-chinas-students-some-hope.html>

Freeman III, C.W., & Wen, J. Y. (2011). *China's new leftists and the China model debate after the financial crisis*. Son erişim tarihi: 18 Aralık 2013, http://csis.org/files/publication/110728_Freeman_ChinaNewLeftists_Web.pdf

Gültekin, M. B. (2012, 16 Mart). Çin'in geleceği. Son erişim tarihi: 15 Nisan 2014, <http://www.ulusal Kanal.com.tr/cinin-gelecegi-makale,92.html>

Hart-Landsberg, M., & Burkett, P. (2005). *China and socialism: Market reforms and class struggle*. New York: Monthly Review.

He, W. (2013, 20 Aralık). *Towards a full socialist market economy*. Son erişim tarihi: 3 Ocak 2014 from <http://cib.shangba-o.net.cn/304/2013/1220/249131.html>

Hein, M. v. (2013, 28 Aralık). *China's seven taboos and the revival of Mao*. Son erişim tarihi: 15 Aralık 2013, <http://www.dw.de/chinas-seven-taboos-and-the-revival-of-mao/a-17052431>

Holbig, H. (2006, Mart). *Ideological reform and political legitimacy in China: Challenges in the post-Jiang era*. Son erişim tarihi: 11 Şubat 2013, http://www.giga-hamburg.de/de/system/files/publications/wp18_holbig.pdf

Hu, J. (2012, 16 Kasım). Report of the Hu Jintao to the 18th CPC National Congress. *Quishi (Organ of the Central Committee of the Communist Party of China)*, 4 (4), 4-59.

Hurst, W. (2009). *The Chinese worker after socialism*. New York: Cambridge University.

Jay, P. (2008, 8 Ağustos). Interview with Minqi Li: *The New Left in China*. Son erişim tarihi: 15 Aralık 2013, <http://mrzine.monthlyreview.org/2008/li220808.html>

Jiang, J. (2013). *Ekonomik gelişmenin toplumsal sınırları: Çin ekonomik modelinin geleceği* (A. Köymen, Çev.). İstanbul: Kalkedon.

Kenny, J. (2012, 12 Nisan). *Bo Xilai and neo-Maoism in China*. Son erişim tarihi: 15 Aralık 2013, http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/bo_xilai_and_neo_maoism_in_china

Knight, J., & Song, L. (2005). *Towards a labour market in China*. New York: Oxford.

Lam, W. W.-L. (2006). *Chinese politics in the Hu Jintao era: New leaders, new challenges*. New York and London: East Gate.

Lan, X. (2014, 20 Mart). NPC & CPPCC close up: Full steam ahead. *Beijing Review*, 57 (12), 14-17.

Lee, C. K. (2007). *Against the law: Labor protests in China's rustbelt and sunbelt*. Berke-

ley, Los Angeles, and London: University of California.

Lee, C. K. (2010). Pathways of labor activism. İçinde E. J. Perry, & M. Selden (Ed.), *Chinese society: Change, conflict and resistance* (3. basım) (ss. 57-79). New York: Routledge.

Li, H. (2009, Ocak-Mart). China's New Left. *East Asian Policy*, 1 (1), 30-37. Son erişim tarihi: 15 Aralık 2013, http://www.eai.nus.edu.sg/Vol1No1_LiHe.pdf

Li, K. (2014, 5 Mart). *Report on the work of the government*. Son erişim tarihi: 15 Nisan 2014, http://online.wsj.com/public/resources/documents/2014GovtWorkReport_Eng.pdf

Li, M. (1996). *Capitalist development and class struggle in China*. Son erişim tarihi: 2 Ekim 2011, <http://content.csbs.utah.edu/~mli/Capitalism%20in%20China/Index.htm>

Li, M. (2009). *Yükselen Çin ve kapitalist dünya ekonomisinin çöküşü* (A. Kantarcı ve E. Özkaya, Çev.). Ankara: Epos.

Li, X., & Christensen, P.M. (2010). Why is the Chinese Communist Party able to sustain its hegemony in eras of great transformations? İçinde X. Li (Ed.), *The rise of China and the capitalist world order* (ss.187-202). Surrey and Burlington: Ashgate.

Mao suit continued choice of China's top leaders for National Day ceremony (2009, 1 Ekim). Son erişim tarihi: 3 Ocak 2014, http://news.xinhuanet.com/english/2009-10/01/content_12156097.htm

Marx, K. (2004). *Kapital: Birinci Cilt* (A. Bilgi, Çev.) (7. basım). Ankara: Sol.

Mou, X., & Xu, X. (2013, 16 Ağustos). *CPC invokes old tradition in new clean-up*. Son erişim tarihi: 17 Kasım 2013, http://news.xinhuanet.com/english/indepth/2013-08/16/c_132637232.htm

Naughton, B. (2007). *Chinese economy: Transitions and growth*. London: The MIT.

Qi, H. (2014, Ocak). Labor share question in China. *Monthly Review*, 65 (8). Son erişim tarihi: 11 Ocak 2014, <http://monthlyreview.org/2014/01/01/labor-share-question-china>

Qiao, L. (2012, 19 Ocak). *Maoist writer jailed for subversion*. Son erişim tarihi: 18 Kasım 2013, <http://www.rfa.org/english/news/china/writer-01192012120149.html>

Party newspaper praises Mao's ahead of 120th birthday (2013, 23 Aralık). Son erişim tarihi: 29 Aralık 2013, http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-12/23/c_132989570.htm

Riskin, C. (1982). Market, Maoism, and economic reform in China. İçinde Selden, M., & Lippit, V. (Ed.), *The Transition to socialism in China* (ss.300-323). New York and London: M.E.Sharpe Inc. & Croom Helm.

Rocca, J.-L. (2011). *Çin'in sosyolojisi* (A.N. Kocas, Çev.). İstanbul: İletişim.

Salidjanova, N., & Koch-Weser, I. (2013, 19 Kasım). *Third Plenum economic reform proposals: A scorecard (U.S.-China Economic and Security Review Commission staff research background)*. Son erişim tarihi: 11 Aralık 2013, [http://origin.www.uscc.gov/sites/default/files/Research/Background_Third%20Plenum%20Economic%20Reform%20Proposals--A%20Scorecard%20\(2\).pdf](http://origin.www.uscc.gov/sites/default/files/Research/Background_Third%20Plenum%20Economic%20Reform%20Proposals--A%20Scorecard%20(2).pdf)

Selden, M., & Lippit, V. (1982). The transition to socialism in China. İçinde Selden, M., & Lippit, V. (Ed.), *The Transition to socialism in China* (ss.3-31). New York and London: M.E.Sharpe Inc. & Croom Helm.

Ülker, O. (2013, Eylül). Samir Amin ile söyleşi: "Mao'nun mesajı hâlâ capcanlı!". *Bilim ve Ütopya*, 18 (219), 4-8.

Xi, J. (2012, Güz). Maintaining the purity of the Party. *Quishi (Organ of the Central Committee of the Communist Party of China)*, 4 (3), 5-15.

Xi: Holding the banner of Mao "forever" (2013, 26 Aralık). Son erişim tarihi: 19 Aralık 2013, <http://english.cntv.cn/20131226/104560.shtml>

Xi orders PLA to intensify combat awareness (2012, 12 Aralık). Son erişim tarihi: 17 Kasım 2013, http://news.xinhuanet.com/english/china/2012-12/12/c_132036566.htm

Xi's foreign tour fruitful: Experts (2013, 31 Mart). Son erişim tarihi: 17 Kasım 2013, http://news.xinhuanet.com/english/indepth/2013-03/31/c_132274975.htm

Wang, H. (2012). Political repression and the resurgence of neoliberalism in China. İçinde Leonard, M. (Ed.), *China 3.0* (ss.94-99). Son erişim tarihi: 21 Ekim 2013, http://ecfr.eu/page/-/ECFR66_CHINA_30_final.pdf

Weil, R. (1996). *Red cat, white cat: China and the contradictions of "market socialism"*. New York: Monthly Review.

Weil, R. (2006, Haziran). Conditions of working classes in China. *Monthly Review*, 58 (2). Son erişim tarihi: 18 Aralık 2013, <http://monthlyreview.org/2006/06/01/conditions-of-the-working-classes-in-china>

Zeng, P. (2012, Güz). The establishment of the socialist market economy. *Quishi (Organ of the Central Committee of the Communist Party of China)*, 4 (3), 29-41.

Zhang, J. (2013, 17 Aralık). *Our major reforms will open China to markets and to the world*. Son erişim tarihi: 3 Ocak 2014, <http://www.theglobeandmail.com/globe-debate/our-major-reforms-will-open-china-to-markets-and-to-the-world/article16002705/>

Zhao, Y. (2012, Ekim). The struggle for socialism in China: The Bo Xilai saga and beyond. *Monthly Review*, 64 (5). Son erişim tarihi: 13 Kasım 2012, <http://monthlyreview.org/2012/10/01/the-struggle-for-socialism-in-china>

Marksist emek değer kuramı ve emperyalist dönemde kapitalist sömürü

Emek değer kuramı kapitalist sömürünün 19. yüzyılda hâkim olan biçimini ve 19. yüzyılda kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesinin özünü anlamada yol gösterici bir çözümlemedir. Üzücü olan, günümüz Türkiye'sinde, bazı kişilerin 19. yüzyıl için geçerli olan bu analizi (doğru biçimde de anlamadan) günümüzdeki ilişkilerin kavranmasında temel alma çabasıdır.

Giriş

Marksizm, sınıfsız ve sömürsüz bir dünya doğrultusunda siyasi, iktisadi ve toplumsal dönüşümleri sağlamak amacıyla mevcut düzenin yapısını ve dinamiklerini bilimsel olarak inceler.

Amaç, koşulların olgunlaştığı durumlarda, toplumsal gelişmeyi daha ileri bir aşamaya taşımamanın irade müdahalelerini gerçekleştirmektir.

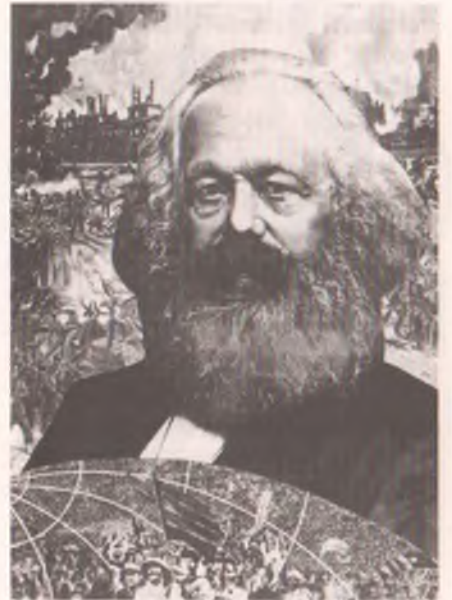
Marksist emek değer kuramı hem kapitalizmin işleyişinin bilimsel analizidir, hem de işçi sınıfının ve kapitalizmin emperyalizm aşamasında sömürülen halkların tarihsel misyonunu belirler; kapitalizmin sınıfsız ve sömürsüz bir dünya doğrultusunda dönüştürülmesinin araçlarını sunar.

Son derece önemli ve Marksizmin temel tespitlerinden biri olmasına karşın, emek değer kuramı genellikle bilinmemekte, işin kötüsü, bilindiği sanılmaktadır. Bu konudaki temel hatayı daha da önemli kılan diğer bir yanlış, günümüzde kapitalistin kârının kaynağının yalnızca çalıştırdığı işçinin ürettiği değerden el koyduğu bölüm (artık-değer) sanılmasıdır.

Hâlbuki emperyalist dönemde kapitalistin kârının kaynağı çeşitlenir. Bu çeşitlenmenin siyasal sonucu ise, öne çıkan ve

hatta temel bir özellik kazanan çelişkinin niteliğinin değişmesidir.

Bu yazının birinci amacı, önemli varsayımlar ve soyutlamalar temelinde, Marksist emek değer kuramında işçi ile sermayedar arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi özetlemektir. İkinci amaç, emperyalist dönemde kapitalist sömürüyü ve bunun siyasal sonuçlarını kısaca değerlendirmektir. Özelle; günümüzde kapitalist sömürüyü açıklamada

Marx'ın geliştirdiği emek değer kuramı çok yüksek bir soyutlama düzeyindedir. Bu nedenle, kapitalist sömürüyü bu kuramla anlatmak hem kolaydır, hem çok zordur.

Marksizmin temel tespitlerinden biri olmasına karşın, emek değer kuramı genellikle bilinmemekte, işin kötüsü, bilindiği sanılmaktadır. Bu konudaki temel hatayı daha da önemli kılan diğer bir yanlış, günümüzde kapitalistin kârının kaynağının yalnızca çalıştırdığı işçinin ürettiği değerden el koyduğu bölüm (artık-değer) sanılmasıdır.

Emek değer kuramında, işçiler ve sermayedarlardan oluşan bir toplumda kapitalistin kârının kaynağı yalnızca işçinin yarattığı değer bir bölümdür. Oysa günümüzde kapitalistin kârının kaynağı çeşitlenmiştir.

Marksist emek değer kuramı tek başına yetersizdir. Marksist emek değer kuramının karmaşıklığını ve sorunlarını bile bilmeden ve hatta bu karmaşıklığın farkında bile olmadan, emperyalizm aşamasında kapitalist sömürüyü bu kuramla açıkladığını sanmak ise çok yaygın ve büyük bir hatadır.

Marx'ın geliştirdiği emek değer kuramı çok yüksek bir soyutlama düzeyindedir. Bu nedenle, kapitalist sömürüyü bu yüksek soyutlama düzeyindeki kuramla anlatmak hem kolaydır, hem çok zordur.

Kuramın ayrıntılarını ve olağanüstü karmaşıklığını bilmeyen bir kişi, işçinin aldığı ücretle işletmenin kârını karşılaştırarak, kapitalist sömürüyü kolayca anlatır ve bu süreçte Marksist emek değer kuramını kullandığını zanneder. Hiç ekonomi politik kitabı okumamış veya bu alandaki çalışmaları yalnızca başlangıç kitaplarıyla sınırlı kalmış kişilerin bu rahatlığı vardır. Bu konuda yazan veya konuşan kişinin Marksist emek değer kuramına ilişkin bilgi düzeyini ölçmenin en basit ölçütü, kapitalist düzende işçinin "neyi" sattığı konusundaki tespittir. Eğer "emeğini satan işçi" veya "emeğin karşılığı" gibi kavramları kullanıyorsa, emek değer kuramının farkında bile değildir; bu kuramı siyasi ve toplumsal mücadelede kullanamaz.(1)

Marksist emek değer kuramı son derece karmaşıktır. Ancak doğru biçimde ele alınırsa, emperyalizm döneminde kapitalist sömürüye de ışık tutmaktadır.

Yüksek soyutlama düzeyindeki emek değer kuramı, 19. yüzyılın ilk yarısında özellikle İngiltere'de yükselen sınıf kavgalarının anlaşılmasında belirleyici öneme sahiptir. Ancak emek değer kuramının bu biçimi, emperyalist dönemdeki sınıf çelişki, çatışma ve uzlaşmalarını açıklayamaz. Emek değer kuramının *Kapital*'in I. cildindeki (1867) yüksek soyutlama düzeyli sunumu, günümüz dünyasında kapitalistin kârının kaynağını açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Emek değer kuramında, işçiler ve sermayedarlardan oluşan bir toplumda kapitalistin kârının kaynağı yalnızca işçinin yarattığı değer bir bölümdür ("artık-değer"). Hâlbuki günümüzde kapitalistin kârının kaynağı çeşitlenmiştir. Bu çeşitlenmenin sınıfların saflaşması, sınıflar arasındaki ittifaklar, anti-emperyalist mücadele açısından önemli sonuçları bulunmaktadır.

Kapitalizmin emperyalizm aşamasında (ve hatta sömürgeciliğin yeniden canlandırıldığı 19. yüzyıl ortalarından itibaren) emperyalist ülkelerin işçi sınıfları kapitalizmin mezar kazıcıları olmaktan çıkmış, kapita-

lizmin payandalarına, destekçilerine dönüşmüştür. Payandalıktan yeniden mezar kazıcılığına dönüşme ancak büyük iktisadi kriz ve savaş gibi, işçi sınıflarının yaşam standartlarını ve haklarını ciddi biçimde gerileyen ve belki de canlarını tehdit altına sokan durumlarda geçerlidir. Diğer bir olasılık da, sömürülen ülkelerin halklarının ve sosyalist ülkelerin mücadelesiyle emperyalist sömürüye büyük darbe indirilmesi sonucunda, mevcut kaynakların bölüşümünde emperyalist ülke işçi sınıfıyla sermayedar sınıfının ciddi bir çıkar çatışması içine girmek zorunda kalmasıdır.

Kapitalizmin tarihin çöplüğüne atılmasının ilk aşaması, kapitalizmin emperyalizm döneminde elde ettiği ek kâr kaynaklarının anti-emperyalist mücadeleyle engellenmesidir. Böylece kapitalizmin tek kâr kaynağının yeniden artık-değerle kısıtlanmasıyla, emperyalist ülkelerin işçi sınıfları yeniden kapitalizmin mezar kazıcılarına dönüştürülebilecektir.

Emek değer kuramının öncüleri

Marksizmin temellerinden biri, işçi ile sermayedar arasındaki ilişkiyi değerlendiren emek değer kuramıdır.

Emek değer kuramı, klasik iktisatçılar tarafından, farklı bir soruya yanıt ararken geliştirildi.

Kapitalizmin tarihin çöplüğüne atılmasının ilk aşaması, kapitalizmin emperyalizm döneminde elde ettiği ek kâr kaynaklarının anti-emperyalist mücadeleyle engellenmesidir. Böylece kapitalizmin tek kâr kaynağının yeniden artık-değerle kısıtlanmasıyla, emperyalist ülkelerin işçi sınıfları yeniden kapitalizmin mezar kazıcılarına dönüştürülebilecektir.

Kari Marx, emek değer kuramıyla, kapitalizmin 19. yüzyılın ilk yarısında özellikle İngiltere'de işçi sınıfı açısından bir cehennem yarattığı ve işçilerin bu hayata sert tepki gösterdikleri koşullarda, kapitalist sömürünün serbest rekabetçi dönemdeki özünü kavradı ve açıkladı; bu kuramı kapitalizme karşı toplumsal ve siyasal mücadelenin anlaşılması ve geliştirilmesinin temel unsuru haline getirdi.

Kapitalist düzende ürünlerin giderek daha büyük bir bölümü metalaşıyor, mal halini alıyordu. Bu koşullarda gündeme gelen soru, malların fiyatlarının nasıl oluştuğu oldu.

Fiyatlar rasgele mi oluşuyordu, yoksa fiyatlardan bağımsız olarak malların değeri mi vardı? Arz ve taleple malların fiyatları değişiyordu, ancak bu değişiklikler de rasgele değildi; fiyat oynamaları malların değerleri etrafında oluyordu.

Malların değerlerinin içerdikleri emek miktarıyla belirlendiği tespitinde öncülük William Petty'ye aittir. Petty, daha 1662 yılında yayımlanan *Vergiler ve Katkılar Konusunda Çalışma (Treatise on Taxes and Contributions)* kitabında malların değerlerine ilişkin önemli değerlendirmeler yapmıştı.(2)

Richard Cantillon ise 1755 yılında yayımlanan *Genel Olarak Ticaretin Doğası Üzerine Yazı (Essai sur la Nature du Commerce en General)* isimli kitabında, "emeğin ürettiği" ile emeğin bunu üretebilmesi için gerekli değerler arasında bir ayırım yaparak, Marx'ın artık-değer analizinin belki de prototipini kavradı. Ayrıca ücretlerin be-

lirlenmesinde asgari yaşam düzeyinin oluşmasında "gelenek" etmenine de dikkati çekti.(3)

Adam Smith ise bu konuları daha sistematik bir biçimde ele aldı.

Adam Smith 1776 yılında yayımlanan *Milletlerin Zenginliği (The Wealth of Nations)* ve David Ricardo da 1817 yılında yayımlanan *Politik Ekonominin ve Vergilendirilmenin İlkeleri (The Principles of Political Economy and Taxation)* kitaplarında bu konuyla uğraştılar. Bu iki büyük iktisatçının amacı, kapitalist düzende malların fiyatlarının oluşumunda malların fiyatları ile değerleri arasındaki ilişkiyi ve malların değerlerini belirleyebilmektir.(4) Bu analizlerinde toplumsal sınıf ilişkilerini kavrama veya siyasal dönüşüm projeleri üretme gibi bir amaçları yoktu.

A.Smith, malların fiyatlarının birbirine oranının onların içerdikleri emek miktarıyla belirlendiği görüşündeydi. "Tüm malların değişim değerlerinin gerçek ölçüsü emektir," diye yazıyordu. D.Ricardo ise, metaların (malların) değişim değerlerinin, bu malların içerdikleri emek miktarına göre belirlendiği sonucuna vardı. Kapitalist dönemin bu evresinde özellikle Hindistan'la ticarete çok büyük İngiliz ve Hollanda tekelleri vardı. Bu ticarete konu olan ürünlerin fiyatları farklı mekanizmalarla oluşuyordu. Ancak bunun dışında üretilen ürünlerin değişim değerleri, içerdikleri emek miktarına göre belirleniyordu. Fiyatlar da bu değerlerin etrafında oynuyordu.

A.Smith ve D.Ricardo, malların değerlerinin içerdikleri emek miktarına göre belirlenmesi anlayışından hareketle toplumsal ve siyasal mücadeleye ilişkin sonuçlar çıkarmadılar.

Emek değer kuramına siyasal sonuçlar yükleyen iki kişi, Thomas Hodgskin ve William Thompson oldu.(5)

Thomas Hodgskin, değeri yaratan unsurun emek olduğu anlayışından hareketle, üretilen ürünün mülkiyetinin emeğe ait olması gerektiğini savundu ve kâr ile rantın (kira gelirinin) emekten alınan kaynaklardan oluştuğunu ileri sürdü.(6)

William Thompson da 1824 yılında yayımlanan *Servetin Bölüşümünün İlkelerinin*

Araştırılması (An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth) kitabında, servetin tek yaratıcısının emek olması önermesinden hareket ederek, emeğin yarattığı tüm ürünlerin emeğin hakkı olduğunu ileri sürdü.(7)

Ancak A.Smith ve Ricardo'da veya T.Hodgskin veya W.Thompson'da eksik olan, kapitalist sömürünün özünü oluşturan ilişki, işgücünün metalaşması olgusuydu.

Marx'ın emek değer kuramı

Karl Marx ise, emek değer kuramıyla, kapitalizmin 19. yüzyılın ilk yarısında özellikle İngiltere'de işçi sınıfı açısından bir cehennem yarattığı ve işçilerin bu hayata sert tepki gösterdikleri koşullarda, kapitalist sömürünün serbest rekabetçi dönemdeki özünü kavradı ve açıkladı; bu kuramı kapitalizme karşı toplumsal ve siyasal mücadelenin anlaşılması ve geliştirilmesinin temel unsuru haline getirdi.

K.Marx, emek değer kuramı temelinde işgücünün (emegücünün) değeri ile emeğin yarattığı değer arasındaki farkı açığa çıkardı ve bu farka (artık-değer), üretim araçları mülkiyetine sahip olan sermayedarın el koyduğunu belirledi. Kapitalizmin

Smith ve Ricardo'nun amacı, kapitalist düzende malların fiyatlarının oluşumunda malların fiyatları ile değerleri arasındaki ilişkiyi ve malların değerlerini belirleyebilmektir.

Emek değer kuramı, değişim değerinin emekle yaratıldığı görüşündedir. Bir malın değeri, onun üretimi ve yeniden üretimi için toplumsal olarak gerekli emek miktarıyla belirlenmektedir. Diğer bir deyişle, ortalama verimliliğin altında olan emeğin katkısı az, ortalama verimliliğin üstünde olan emeğin katkısı fazladır.

yarattığı cehennemi sona erdirmenin yolunun işçi sınıfının sermayedar sınıfa karşı mücadelesi olduğunu açıkladı; kapitalizmin mezar kazıcılarının yoksullar, toplumdan dışlanmış kesimler veya benzerleri değil, işçi sınıfı olduğunu savundu. Çözüm, üretim araçları mülkiyetinin toplumsallaştırılmasıydı. İktisadi, toplumsal ve siyasal gelişmeler bu doğrultuda geliyordu. İşçi sınıfının örgütlü mücadelesi bu dönüşümü gerçekleştirecekti.

Marx'ın emek değer kuramına ilişkin analizleri yüksek bir soyutlama düzeyinde başlamaktadır.

Malların kullanım değeri ve değişim değeri vardır.

Bir malın kullanım değeri, kişiye sağladığı yarardır. Değişim değeri ise, içerdiği toplumsal olarak ortalama verimlilikteki emekle belirlenir.

A.Smith'in verdiği örnek, malların iki değeri arasındaki farkı güzel özetlemektedir. Suyun kullanım değeri çok büyüktür; ancak A.Smith'in ünlü kitabının yayımlandığı 1776 yılında suyun bir değişim değeri yoktur; su, kolayca erişilebilir durumdadır. Buna karşılık elmasın, gösteriş dışında bir kullanım değeri yoktur; ancak değişim değeri çok yüksektir.

Emek değer kuramı, değişim değerinin emekle yaratıldığı görüşündedir. Bir malın değeri, onun üretimi ve yeniden üretimi için toplumsal olarak gerekli emek miktarıyla

belirlenmektedir. Diğer bir deyişle, ortalama verimliliğin altında olan emeğin katkısı az, ortalama verimliliğin üstünde olan emeğin katkısı fazladır.

Her meta (mal), kendi içinde billurlaştırmış emek miktarına göre değer kazanır. Eğer bir meta, başka bir metanın üretiminde kullanılırsa, aşınır, yıpranır ve böylece kendisinde billurlaştırmış olan emeğin bir bölümünü, yeni üretilmekte olan metaya aktarır.

Yeni bir metanın üretiminde, bu ürüne hem daha önce üretilmiş metalarda billurlaştırmış olan emeğin (ölü emek) bir bölümü aktarılır, hem de bu süreçte kullanılan emek (canlı emek).

Ancak bu üretim sürecinin sonucunda ortaya çıkan metanın değeri, onun üretiminde kullanılan ürünlerden aktarılan emekle, işçiye ödenen ücretin toplamından daha fazladır; çünkü kapitalist düzende metalaşan işgücü, üretim sürecinde, kendi değerinden daha fazla değer yaratır.

Böylece yeni ürünün içerdiği toplumsal emek miktarı, kullanılan malzemeden aktarılan emek miktarı ile işçiye ödenen ücretin toplamından fazladır; aradaki fark, üretim araçlarına sahip olan sermayedara giden artık-değerdir.

Marx'ın terminolojisi kullanılırsa, bir malın değeri, onun üretiminde kullanılan girdilerden aktarılan değer (c, sabit sermaye), işçinin işgücünden aktarılan değer (v, değişken sermaye) ve artık-değerden (s, artık-değer) oluşur: Metanın değeri=c+v+s.

Burada tekrar tekrar vurgulanması gereken nokta şudur: Marx açısından emek değer kuramının önemi, kapitalizmde fiyatların nasıl oluştuğunu anlamak ve açıklamak değil, kapitalizmi tarih sahnesinden silmek için harekete geçecek toplumsal gücün belirlenmesidir. Bu toplumsal güç, kapitalist üretim ilişkileri içinde sömürülen işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, yoksul olduğu için değil, kapitalist tarafından sömürüldüğü için kapitalizme karşı olacaktır. Kapitalist sömürünün özü ise aldatma, yağma veya hırsızlık değil, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Buna göre, kapitalizmin yarattığı cehennemden kurtulmak için sömürüye karşı mücadele etmekten başka çaresi olmayan işçi sınıfı, üretim araçlarını toplumsal mülki-

yete geçirerek kapitalizme, sömürüye ve kapitalizmin yarattığı cehenneme son verecektir. Marksist emek değer kuramının amacı, dünyayı değiştirecek gücü kavrayabilmektir. Amaç, kapitalistin kârının kaynağının ve bu ekonomik artığa el koyma sürecinin toplumsal ve siyasal sonuçlarının anlaşılması, kapitalizmin aşılmasıdır.

Emek değer kuramı, işçinin işgücünün değerini belirlerken, işgücünün değeri ile fiyatının (ücretin) eşit olduğu varsayımından hareket etmektedir. Ancak tüm metaların fiyatları, çeşitli etmenlere bağlı olarak, değerinin etrafında oynamaktadır.

Emek değer kuramı, bu nedenle, aynı zamanda bir "ücret kuramı"dır. İşçinin işgücünün değeri veya fiyatı ise, tarihsel ve kültürel olarak belirlenmiş koşullarda, işçinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin yetiştirmeleri için gerekli olan biyolojik ve diğer ihtiyaçların toplamıdır.

Marx'ın bu en basit biçimiyle özetlenen emek değer kuramı çeşitli varsayımlara dayanmaktadır.

Marksist emek değer kuramının bu basit biçiminin ilk varsayımı, tüm emeğin "üretken emek" olduğudur. Hâlbuki kapitalist üretim biçiminde emeğin bir bölümü üretken olmayan biçimlerde kullanılır. Emek değer kuramı temelinde fiyat oluşumu araştırılacak olursa, sorunu çok karmaşıklaştıran ve zorlaştıran bir etmen, üretken olmayan emek ve üretken olmayan alanlarda yatırılan sermayedir.

Her meta (mal), kendi içinde billurlaştırmış emek miktarına göre değer kazanır.

Son 30-40 yıldır yaşanmakta olan yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde, dünya imalat sanayi üretiminin büyük bölümü artık Çin Halk Cumhuriyeti'nde ve Türkiye gibi az gelişmiş/sömürülen ülkelerde gerçekleştirilmektedir.

Marksist emek değer kuramının bu basit biçiminin ikinci varsayımı, üretilen metalara aktarılan sabit sermaye miktarının (c), aktarılan toplam değer miktarına (c+v) oranının sektörler arasında aynı olduğudur (sermayenin organik bileşimi sektörler arasında aynıdır). Bu varsayım da gerçeklere uygun değildir. Bazı sektörlerde "c" oransal olarak büyüktür, bazılarında küçüktür. Tarımda, özellikle geri teknolojinin kullanıldığı durumlarda üretilen üründe, üretilen mala aktarılan sabit sermaye payı çok küçük kalır. Buna karşılık, örneğin, ilaç üretiminde hammadde ve makine-teçhizat aracılığıyla nihai ürüne aktarılan sabit sermaye payı, emeğin payına göre yüksektir.

Üçüncü varsayım, serbest rekabetçi piyasadır. Buna göre, piyasada oyuncu olan sermayedarlar, piyasada tek başlarına fiyatları belirleyebilecek güce sahip değildir. Ayrıca, piyasaya girişte engeller yoktur, belirli bir ürünün kâr oranının artması durumunda bu alana yeni sermaye akışı ve yatırım olur. Bu koşullarda, malların değerleri ile fiyatları arasında büyük bir fark oluşmaz; fiyatlar, içerdikleri emek miktarına gö-

re belirlenen değerlerin etrafında oynar. Ancak gerçek piyasa koşulları serbest rekabetçi değildir.

Bu üç temel varsayım kabul edilirse, malların değerleri ile fiyatları arasında bir uyum ortaya çıkar; emek değer kuramı, kapitalist sömürü ilişkilerinin özünü olduğu kadar, kapitalist düzende malların fiyatlarının oluşumunu açıklamada temel araç olarak da kullanılabilir.

Ancak bu üç temel varsayım da gerçeklerle çelişmektedir. Fakat bu uyumsuzluk bir sorun yaratmaz, çünkü Marksist emek değer kuramının amacı, kapitalist düzende fiyatları ve fiyatlarla değerler arasındaki ilişkiyi açıklamak değil, kapitalizme karşı mücadele potansiyelini kavramaktır.

Sorunu karmaşıklaştıran ilk konu, "üretken emek" ve "üretken olmayan emek" ayrımıdır.

Üretken olan emek ve üretken olmayan emek konusu klasik iktisatçılarda ve Marx'ta ele alınmıştır. Ancak bu konu 1870'lerden 1957 yılına kadar tartışmaların dışında kaldı. Birçok iktisatçı bu ayrımı gereksiz buluyordu. Ancak bu tartışma Joseph Gillman'ın *Kâr Oranının Düşmesi* (*The Falling Rate of Profit*) ve Paul Baran'ın *Büyümenin Ekonomi Polisiği* (*The Political Economy of Growth*) kitaplarıyla yeniden gündeme girdi.

Üretken olan emek, genellikle, emeğin maddi bir ürüne dönüşmesi sürecine katkıda bulunan emek olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, bir otomobilin üretim sürecine katılanların emeği, üretken emektir. Bu konuda kafa ve beden emeği ayrımı pek doğru değildir; emek süreci genellikle her iki unsur da birlikte gerektirir. Otomobil üretiminde çalışan ve modeli çizen mühendis de, aracı yapan işçi de üretken faaliyet içindedir. Bu aracı satış yerine taşıyan kişi de üretken emek harcamaktadır. Ancak ticaret, üretken faaliyet değildir. Genellikle zannedilen, bedenen çalışmanın üretken, kafa çalışmasının üretken olmayan faaliyet olduğudur. Kaba yaklaşımda işçinin hep güçlü kuvvetli bir erkek olarak resmedilmesi de bu yanlış yaklaşımın sonucudur. Bu anlayış da Marksist emek kuramına terstir. Bir binanın projesini çizen mimar ve teknik hesaplarını yapan mühendis üretken faali-

yet içindedir.(8) Sokakları temizleyen temizlik işçisi, çocukları yetiştiren öğretmen, insanların sağlığını koruyan sağlık personeli, bankacılar, reklâmcılar, vergi toplayanlar, vb. ise, emek değer kuramı açısından, üretken olmayan bir faaliyet içindedir.

Marx'ta ağırlıklı görüş, üretken emeğin tanımında emeğin maddi bir üründe billurlaşmasıdır. Ancak bazı Marksistler, üretken emeği, rasyonel işleyen bir toplumda toplumun kendisini yeniden üretmesi için gereksinim duyulacak emek olarak tanımlamaktadır. Böyle bir tanım kabul edilirse, eğitimciler, sağlıkçılar, temizlikçiler de üretken emek içinde nitelendirilmelidir.

Bu ayrımın ve bu konudaki tartışmaların, kapitalist toplumda fiyatların oluşumunu açıklamaya çalışan bir kuram açısından önemi vardır; ancak emek değer kuramını kapitalizmi tarihin çöplüğüne gönderecek bir mücadelenin aracı olarak kullanmaya çalışan anlayış açısından bir önemi yoktur.

Üretken emek ve üretken olmayan emek tartışmasının günümüzdeki önemi, dünyada ülkeler arasındaki ilişkiler açınsındır.

En kaba biçimiyle tarım, madencilik, imalat sanayi ve inşaat sektörü üretken faaliyet olarak kabul edilirse, dünyada yeni bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Genellikle zannedilen, bedenen çalışmanın üretken, kafa çalışmasının üretken olmayan faaliyet olduğudur. Kaba yaklaşımda işçinin hep güçlü kuvvetli bir erkek olarak resmedilmesi de bu yanlış yaklaşımın sonucudur. Bu anlayış da Marksist emek kuramına terstir. Bir binanın projesini çizen mimar ve teknik hesaplarını yapan mühendis üretken faaliyet içindedir.

Lenin: "İngiliz burjuvazisi, İngiliz işçilerinden sağladığı kârdan fazla kârı Hindistan'ın ve diğer sömürgelerin nüfusunu oluşturan milyonlarca kişiden sağlamaktadır."

Geçmişte, dünyada üretilen değer önemli bir bölümü gelişmiş kapitalist ülkelerde gerçekleştirilirdi. Diğer bir deyişle, dünyanın atölyeleri günümüzün emperyalist ülkeleriydi.

Ancak son 30-40 yıldır yaşanmakta olan yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde, dünya imalat sanayi üretiminin büyük bölümü artık Çin Halk Cumhuriyeti'nde ve Türkiye gibi azgelişmiş/sömürülen ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Emperyalist ülkelerde madencilik ve inşaat gerilemektedir. Tarım sektörü üretimi ise hâlâ önemlidir ve hatta daha da önem kazanmıştır. Bu tablo, emperyalist ülkelerin üretimden koparak, dünyanın diğer kesimlerinde üretilen değere el koydukları bir süreci göstermektedir. Emperyalizm her geçen gün daha da parazitleşmektedir.

Bu durum Lenin tarafından 1907 yılında şöyle ifade edilmiştir:

"Hiçbir şeye sahip olmayanlar fakat aynı zamanda çalışmayanlar sınıfı sömürücüleri devirme yeteneğine sahip değildir. Ancak tüm toplumun ihtiyaçlarını karşılayan proleter sınıfı başarılı bir toplumsal devrim gerçekleştirebilme gücüne sahiptir. Ve şimdi görüyoruz ki, kapsamlı sömürge politikasının sonucu olarak Avrupa proletaryası kısmen öyle bir duruma ulaşmıştır ki, toplumun tümünün ihtiyaçlarını karşılayan onun çalışması değil, pratikte esirleştirilmiş olan sömürge halklarının çalışması-

dır. İngiliz burjuvazisi, örneğin, İngiliz işçilerinden sağladığı kârdan fazla kârı Hindistan'ın ve diğer sömürgelerin nüfusunu oluşturan milyonlarca kişiden sağlamaktadır. Bazı ülkelerde bu koşullar bir ülkenin veya diğerinin proletaryasının sömürgeci şovenizm hastalığına bulaştırılmasının maddi ve ekonomik temellerini yaratmaktadır. Tabii ki bu durum belki yalnızca geçici bir olgu olabilir, ancak yine de tüm ülkelerin proletaryasının bu tür oportünizme karşı mücadelede toparlanabilmesi için bu kötülük açıkça saptanmalı ve onun nedenleri anlaşılmalıdır. Bu mücadele muzaffer olmak zorundadır; çünkü 'ayrıcılık' uluslar kapitalist ulusların giderek küçülen bir bölümünü oluşturmaktadır."(9)

Üretken emek ve üretken olmayan emek konusu dikkate alınmasa bile, sermayenin organik bileşiminin sektörler arasındaki farklılığından kaynaklanan bir dönüşüm (transformasyon) sorunu bulunmaktadır. Bu da, değerlerin serbest rekabet piyasası koşullarında fiyatlara dönüşmesidir. Bu sorun da Marksist emek değer teorisinin çözüme kavuşturulamamış konularından biridir. Ancak bunun da önemi yoktur, çünkü Marksist emek değer teorisinin amacı, kapitalizmde fiyatların oluşumunu açıklamak değildir. Amaç, kapitalizmdeki uzlaşmaz çelişkileri yakalamaktır.

Bunlara ek olarak, serbest rekabetçi dönemde ticaret tekellerinin ve tekelci kapitalizm döneminde de ekonomik yaşamın her alanındaki tekellerin faaliyetleri, malların değerleri ile fiyatları arasındaki ilişkiyi koparmaktadır. Bu konuda Paul Sweezy'nin değerlendirmeleri şöyledir:

"'Tekel fiyatından söz ettiğimizde,' diyor Marx, 'genel bir biçimde kastettiğimiz, genel üretim fiyatı ve ürünün değeri tarafından belirlenmiş olan fiyattan bağımsız olarak, yalnızca alıcıların satınalma hevesi ve onların borçlarını ödeyebilme gücü ile belirlenmiş bir fiyattır.' Diğer bir deyişle, tekelin arz üzerindeki denetimi, onun talep koşullarından yarar sağlayabilmesine olanak verir. (...) Tekel fiyatı ve değer arasındaki farklılıklar, üretim fiyatı ve değeri arasındaki farklılıklarda da olduğu gibi, bir takım genel kurallara tabi değildir. (...) Tekel durumu, niceliksel değer ilişkilerine zarar verir; niteliksel değer ilişkilerine değil."(10)

"Tekel koşulları altında değişim oranları emek zamanı oranlarına uymaz; ayrıca üretim fiyatlarında olduğu gibi emek zamanı oranlarına kuramsal olarak gösterilebilir bir ilişki içinde de değildir."(11)

"Tekel fiyatlarına ilişkin mantiki genel kanunlar keşfedilmemiştir, çünkü böyle bir şey yoktur."(12)

Bu açıdan da bakıldığında, Marksist emek değer kuramının tekelci dönemde fiyat oluşumunu açıklaması mümkün değildir; ancak zaten böyle bir amaç da yoktur. Marx, emek değer kuramıyla, iktisadi bir sorunu çözmeye değil, kapitalizmi yok etmede dayanılacak toplumsal sınıfı belirlemeye çalışmaktadır.

Tüm ücretli çalışmanın üretken emek olduğu, sermayenin organik bileşiminin tüm sektörlerde aynı olduğu ve serbest rekabetçi dönemde yaşandığı varsayımları kabul edildiğinde, bir kapitalistin kârı (kapitalistin ödediği faiz ve kira da bu kârın içindedir), onun istihdam ettiği ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti sayesinde sömürdüğü işçisinden el koyduğu artık-değere eşittir.

Sermayenin organik bileşiminin farklılıkları kabul edilirse, kapitalizmin sektörler arasında kâr oranını eşitleme eğilimi öne

Üretken emek ve üretken olmayan emek konusu dikkate alınmasa bile, sermayenin organik bileşiminin sektörler arasındaki farklılığından kaynaklanan bir dönüşüm (transformasyon) sorunu bulunmaktadır. Bu da, değerlerin serbest rekabet piyasası koşullarında fiyatlara dönüşmesidir. Bu sorun da Marksist emek değer teorisinin çözüme kavuşturulamamış konularından biridir.

Üretken olmayan sektörlerde çalışan işçiler değer yaratmaz, başka sektörlerde yaratılan artık-değerden pay alır. Ancak yine de ekonomide yaratılan artık-değerden kendi sermayedarlarının ortalama kâr oranında pay almalarını sağladıkları için sömürüye alet edilmiş olurlar.

çıkart ve fiyat mekanizması aracılığıyla, sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu sektörlerde üretilen artık-değerin bir bölümü sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu sektörlerle aktarılır. Değerlerin fiyatlara dönüşümündeki bu sorunun matematiksel olarak çözümü olanaklı değildir. Diğer bir deyişle, sermayenin organik bileşiminin eşit olduğu varsayımı kaldırıldığında, artık bir kapitalistin kârı (kâr, faiz, kira) o işyerindeki işçilerden el konan artık-değere eşit olmaktan çıkar. Ancak bir bütün olarak bakıldığında, ekonomideki kâr (kâr, faiz, kira), ekonomide el konan artık-değere eşittir.

Tartışmanın içine üretken emek ve üretken olmayan emek sorunu eklendiğinde, durum daha da karmaşıklaşır. Üretken olmayan sektörlerde çalışan işçiler değer yaratmaz, başka sektörlerde yaratılan artık-değerden pay alır. Ancak yine de ekonomide yaratılan artık-değerden kendi sermayedarlarının ortalama kâr oranında pay almalarını sağladıkları için sömürüye alet edilmiş olurlar. Artık bu varsayım kalktığında, fiyatları emek değer kuramıyla açıklamak mümkün olmaktan iyice çıkar. Değer yaratmadan (emeğini maddi bir ürüne dönüştürmeden) çalışan işçiler de, toplumda yaratılan değerden pay alır. Bu ise işçi sınıfının tanımı konusunda sorunlar yaratmaktadır. İşçi sınıfı, kapitalistle ilişki içinde artık-değer yaratan ve sömürülen kesimler olarak algılanırsa, üretken faaliyet içinde bulunmayan ücretlilerin işçi sınıfı tanımı dışında tutulması gerekir. Hâlbuki bu konumda olanların sayısı ve oranı artmaktadır. Bu

ücretlilerin sorunları ve talepleri de üretken faaliyet içindeki ücretlilerin durumuyla aynıdır. Ayrıca aynı ücretli, çalışma yaşamının farklı dönemlerinde farklı işlerde çalışarak üretken ve üretken olmayan faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu durumda, işçi sınıfı tanımını, üretken veya üretken olmayan faaliyet ayrımı yapmaksızın, tüm ücretlileri kapsayacak biçimde genişletmekte yarar vardır.

Bu konuda bir başka sorun, emek sömürsünde bulunan çok küçük işletmelerin durumudur. Marx'ın "küçük patron" olarak nitelendirdiği kesimde, işçiler sömürülür, ancak karşılığında bir sermayedar değil, bir "küçük patron" vardır. Eğer bir işyeri sahibi, işçileri sömürmesine karşın, sermaye birikimine gidemiyor ve kendisi üretim sürecinden kopamıyorsa, (basit yeniden üretimden genişletilmiş yeniden üretime geçemiyorsa), bu kişi bir kapitalist değil, bir "küçük patron"dur ("Kleinmeister").⁽¹³⁾ İşçiler üretken faaliyette bulunup sömürülseler bile, böyle durumlarda sınıf çelişkisi gelişebilir.

Marksist emek değer teorisi, malların fiyatlarının belirlenmesinde malların değerlerini anlamaya çalışmada kullanılacak bir araç değil, sömürüye karşı sınıf mücadelesinin bir aracıdır.

Bu çerçevede bakıldığında, kapitalizminde kârın kaynağının analizi, kapitalizmin yol açtığı sınıf çelişkilerinin kavranması açısından hayati önemdedir. Kârın kaynağının belirlenmesinde kullanılan yaklaşım ise, emek değer kuramıdır.

Tekelci kapitalizm (emperyalizm) döneminde kapitalistin kârının kaynağı

Gelişmiş kapitalist ülkelerde 19. yüzyılda sermayedar sınıfın kârının ana kaynağı işçi sınıfının sömürülmesiydi. Bu sömürü ilişkisi bu ülkelerin işçi sınıflarını kapitalizmin mezar kazıcıları haline getiriyor, onları devrimcileştiriyordu.

Ancak daha sonraki dönemlerde kapitalistlerin kârının kaynağı çeşitlendi.

Küçük üreticiliğin tasiye olmadığı ülkelerde, kapitalistler, fiyat mekanizmaları aracılığıyla, kendi ülkelerindeki küçük üretici-

lerin ürünlerini değerlerinin altında fiyatlarla satın almaya başladılar. Kapitalistlerin malları ise bu kesimlere değerlerinin üstünde fiyatlarla satıldı. Böylece kapitalistin kârının unsurları çeşitlendi. Bunun sınıflar mücadelesine yansması ise, işçi sınıfının özellikle topraksız ve az topraklı yoksul köylüyle, kırsal kesimde ve kentlerdeki küçük burjuvaziyle sermayeye ve özellikle tekeli sermayeye karşı ittifakı oldu.

Sermaye tekeli sermayeye dönüştükçe, malların fiyatları değerlerinden iyice saptı. Özellikle tekeli kapitalizm (emperyalizm) döneminde sermayedarın kârının önemli bir bölümü, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin halklarının yağmalanmasından elde edilmeye başlandı. Bu gelişimin sınıflar mücadelesine yansması, anti-emperyalist mücadelenin yükselmesi oldu.⁽¹⁴⁾

Özellikle son 40-50 yıllık dönemde sermayedar sınıfın kârı içinde sıcak para operasyonlarının önemi arttı. "Kumarhane kapitalizmi" olarak nitelendirilen ilişkiler, üretimden çok parasal ilişkilerle kâr elde etmeye yöneldi. Kapitalizm üretimden kopmaya, iyice parazitleşmeye başladı.

İnsanlığın gelişiminin önündeki en önemli engeli oluşturan ve dünyayı yok etme tehditlerinin kaynağı olan kapitalizm ta-

İşçi sınıfı, kapitalistle ilişki içinde artık-değer yaratan ve sömürülen kesimler olarak algılanırsa, üretken faaliyet içinde bulunmayan ücretlilerin işçi sınıfı tanımı dışında tutulması gerekir. Hâlbuki bu konumda olanların sayısı ve oranı artmaktadır.

Emperyalizm dönemindeki ilişkileri Marksist emek değer kuramı ile analiz etmeye çalışmak, gerçekliğin kavranmasına katkıda bulunmamaktadır.

rihin çöplüğüne atılacaktır. Kapitalizmin mezar kazıcılarını doğru olarak tespit etmekte kullanılacak en önemli araç, kapitalistlerin kârının kaynağının doğru biçimde analizidir.

Yukarıda belirtilen varsayımlar temelindeki yüksek soyutlama düzeyinde, Marksist emek değer kuramı emperyalizm öncesi dönemin sınıf çatışmalarını açıklamada en önemli araçtır. Ancak emperyalizm dönemindeki ilişkileri bu araçla analiz etmeye çalışmak, gerçekliğin kavranmasına katkıda bulunmamaktadır. Daha da büyük hata, Marksist emek değer kuramını bile kavramadan, bu anlayışı analizlerde kullandığını sanmak veya iddia etmektir.

Avrupa, ABD ve Japonya işçi sınıflarının emperyalist sömürü olanaklarının yaratılması sonrasında ehlileştirilmesi, evcilleştirilmesi, reformistleştirilmesi bu süreçle olmuştur. Emperyalist ülkelerin işçi sınıflarının yeniden devrimcileşmesinin önkoşullarından biri ise emperyalist sömürünün sona erdirilmesidir. Emperyalist sömürden emperyalist ülkelerin işçi sınıflarına aktarılan pay dikkate alınmadan bu ülkelerin bazılarında zaman zaman ortaya çıkan işçi eylemlerini, yaklaşan bir devrimin habercisi sanmak, emek değer kuramının ve emperyalizm döneminde kapitalistin kârının çeşitlenmesinin kavranmadığının bir göstergesidir.

Emperyalist sömürü ve emperyalist ülkelerde işçi sınıfı

Kapitalist sömürü işçi sınıfları için bir cehennem yarattı. Bu cehennem ise kapitalizmin mezar kazıcılarını üretti.(15) Sermayedar sınıfın gelişen ve ürküten sınıf mücadelesine tepkisi ise, emperyalist sömürüyle kendi işçi sınıfına önemli yararlar sağlamak, onları emperyalizmin ve kapitalizmin payandalarına dönüştürmek oldu. Engels daha 1858 yılında İngiltere’de proletaryanın bu dönüşümünü belirliyor ve “burjuva proletarya”dan söz ediyordu.

Emperyalist ülkelerin işçi sınıfları emperyalist sömürden nasıl yararlanmaktadır? Emperyalist dönemde kapitalistin kârının kaynağının çeşitlenmesi, ülke içinde ve uluslararası düzeyde sınıflar saflaşması ve mücadelesini nasıl etkilemektedir?

Emperyalist sömürü, yağma ve talan sayesinde elde edilen kaynaklarla, emperyalist ülke işçi sınıfları önemli kazançlar elde etti.

Emperyalist ülkelerde temel tüketim malları ucuzlatılabilirdi. Sömürge ve yarı-sömürgelerden ve günümüzde az gelişmiş ülkelerden sağlanan ucuz gıda maddeleriyle ve ucuz hammaddelerle hayat daha ucuz hale getirilerek, işçilerin satın alma gücü artırıldı. Örneğin, Türkiye gibi ülkelerde düşük ücretlerle ve kötü çalışma koşullarında üretilen giyim eşyaları, televizyon setleri, buzdolapları, vb., emperyalist ülkelerin işçilerinin tümünün bu malları ucuza temin edebilmesini olanaklı kıldı. Türkiye’de gömlek üreten işçilerin ücretleri artınca, bundan zarar görenler arasında Avrupalı işçiler (tüketiciler) de bulunmaktadır.

Tony Cliff, 1957 yılında yayınlanan bir makalesinde, emperyalizmin geri ve sömürge ülkelerden son derece ucuza gıda maddesi ve hammadde sağladığını ve bundan yalnızca işçi aristokrasisi gibi bir azınlığın değil, endüstrileşmiş ülkelerin işçi sınıfının bütününe yaşam standardının olumlu biçimde etkilendiğini yazmaktadır. Tony Cliff, aynı makalede, geri ve sömürge ülkelerin, endüstrileşmiş ülkelerde üretim fazlası eğilimini zayıflatığına, işsiz sayısını azalttığına, kâr oranında bir düşme olmaksızın ücretleri artırdığına da değinmektedir.(16)

Ayrıca, sömürge ve yarı-sömürgelerden ve ardından günümüzde az gelişmiş ülkelerden getirilen işçilere düşük ücretler ödenerek, en pis ve tehlikeli işler yaptırıldı, kentlerin altyapıları inşa edildi.

Emperyalist sömürü sayesinde emperyalist ülkelerin şirketleri kârlarını artırdıkça, işçilerin gerçek ücretleri yükseltildi, çalışma koşulları geliştirildi.

Emperyalist ülkelerde işçilerin az gelişmiş ülke işçilerine göre çok daha yüksek ücretlerinin, çok daha iyi yaşama ve çalışma koşullarının temel nedeni, daha yüksek üretkenlik düzeyi midir, tekeli kapitalizmin (ve emperyalizmin) sömürüsü mü? Charles Bettelheim, farkın kaynağının üretkenlik düzeyleri arasındaki fark olduğunu ileri sürmektedir. Arghiri Emmanuel ise farkın sömürden (eşit olmayan değişimden) kaynaklandığını savunmaktadır.(17)

Farkın asıl kaynağının emperyalist sömürü olduğu basit birkaç örnekle kolayca anlaşılabilir.

Emperyalist ülkelerin işçi sınıflarının yeniden devrimcileşmesinin önkoşullarından biri emperyalist sömürünün sona erdirilmesidir. Emperyalist sömürden emperyalist ülkelerin işçi sınıflarına aktarılan pay dikkate alınmadan bu ülkelerin bazılarında zaman zaman ortaya çıkan işçi eylemlerini, yaklaşan bir devrimin habercisi sanmak, emek değer kuramının ve emperyalizm döneminde kapitalistin kârının çeşitlenmesinin kavranmadığının bir göstergesidir.

Ulusötesi şirketler çeşitli ülkelerdeki yatırımlarında yakın teknolojiler kullanmaktadır. Ancak azgelişmiş ülkelerde ücretler daha düşük, çalışma ve yaşama koşulları daha kötüdür. Emperyalist ülkelerde işçi sınıflarının azgelişmiş ülkelere göre daha iyi yaşama ve çalışma koşullarına sahip olmasının temelinde kapitalistin kârının kaynaklarının çeşitlenmesi ve kârın artması yatmaktadır.

İngiltere'de ve Türkiye'deki belediye otobüs şoförlerinin veya tezgâhtarların ücretleri ve çalışma/yaşama koşulları arasında büyük fark vardır. Her iki ülkede de bu alanda kullanılan teknoloji aynıdır. Türkiye'deki belediye otobüs şoförlerinin ve tezgâhtarların çalışma süresi, temposu ve yoğunluğu ise İngiltere'dekilerden daha fazladır. Aradaki farkın nedeni, İngiltere'deki şoförün emperyalist sömürden yararlanabilmesidir.

Ulusötesi şirketler çeşitli ülkelerdeki yatırımlarında yakın teknolojiler kullanmaktadır. Ancak azgelişmiş ülkelerde ücretler daha düşük, çalışma ve yaşama koşulları daha kötüdür.

Emperyalist ülkelerde işçi sınıflarının azgelişmiş ülkelere göre daha iyi yaşama ve çalışma koşullarına sahip olmasının temelinde kapitalistin kârının kaynaklarının çeşitlenmesi ve kârın artması yatmaktadır. Bu kâr artışı, 19. yüzyılın ortalarına kadar İngiltere'de ve tekeli kapitalist (veya emperyalist) döneme kadar örneğin Fransa'da kapitalist düzen açısından önemli bir tehdit oluşturan işçi sınıflarının ehlileştirilmesini, evcilleştirilmesini ve düzenle bütünüleştirilmesini sağlamıştır.

Günümüzde emperyalist ülkelerde üretim araçları mülkiyetine sermayedar sınıf

sahiptir ve bir artık-değer sömürsü vardır. Marksist emek değer kuramı bu sömürünün ana hatlarını açıklamaktadır. Ancak emperyalizm olgusu ve kapitalistin kârının böylece çeşitlenmiş olduğu gerçeği dikkate alınmazsa, emperyalist ülkelerin işçi sınıflarının günümüzdeki yaşama ve çalışma koşulları da, emperyalizmi ve kapitalizmi destekleyen ve savunan toplumsal ve siyasal tavırları da açıklanamaz.

Emperyalist ülkelerde işçi sınıfı ile sermayedar sınıf arasındaki çıkar bütünlüşmesinin göstergelerinden ve araçlarından biri, ücret artışlarının üretkenlik artışı ile bağlantılı kılınmasıdır.

Üretkenlik artışında kullanılan ölçüt, büyük çoğunlukla, fiziksel miktarlar değil, işçi veya çalışılan fiili süre başına üretilen "katma değer"dir. "Katma değer" kavramı, üretim sonucunda elde edilen ürünün satış fiyatı ile girdilerin (makine-teçhizat ve diğer değerlerin amortismanı dâhil) maliyeti arasındaki farktır. Katma değer, artık-değerden, tekeli kârından ve emperyalist sömürden oluşmaktadır.

Katma değerinin artırılmasında bir etmen, belirli bir süre içinde daha fazla fiziksel üretim yapılması, üretim sürecinin daha "yalın" hale getirilmesi ve israfın azaltılmasıdır. Bunlar, üretimde çalışan işçinin sermayedarla ilişkisi çerçevesinde ele alınabi-

lir. Burada işçinin ve sermayedarın çıkarları çelişmektedir.

Katma değerinin artırılmasında ikinci etmen, üretilen ürünlerin daha yüksek fiyatlarla (değerlerinin çok üstünde tekeli fiyatlarıyla) satılmasıdır.

Katma değerinin artırılmasında üçüncü etmen, özellikle azgelişmiş ülkelere temin edilen girdilerin, değerlerinin altında fiyatlarla satın alınmasıdır.

İkinci ve üçüncü etmenlerde ise, emperyalist ülkedeki işçinin ve sermayedarın çıkarları aynıdır.

Katma değerinin, artık-değerinin yanı sıra tekeli kârı ve emperyalist sömürden oluşması nedeniyle, katma değer ve "üretkenlik" artışı çeşitli biçimlerde sağlanabilmektedir. Ücret artışlarının üretkenlik artışlarına bağlanması, bu nedenle, sınıf çelişkilerini keskinleştirmemekte, tam tersine, işçileri kapitalist düzenle daha etkili bir biçimde bütünüleştirmede kullanılmaktadır. Emperyalist ülkelerde uygulamadaki genel eğilim de budur.

Emperyalist ülkelerin işçi sınıflarının emperyalist sömürden sağladıkları yararlar bunlarla da sınırlı değildir.

Emperyalist sömürden devlete aktarılan kaynaklarla "sosyal refah devleti"nin finansmanı gerçekleştirildi; toplumun tüm

Emperyalist ülkelerde ücret artışlarının üretkenlik artışlarına bağlanması sınıf çelişkilerini keskinleştirmemekte, tam tersine, işçileri kapitalist düzenle daha etkili bir biçimde bütünüleştirmede kullanılmaktadır.

kesimlerine eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, toplu konut, toplu taşımacılık, vb. alanlarda önemli yararlar sağlandı.

Emperyalist ülkelerin hemen hemen tümünde, asgari düzeyde geçimini sağlayacak bir geliri olmayan kişilere bu gelirin devlet tarafından ve vergi gelirleriyle finanse edilerek sağlanması da sosyal devletin önemli unsurlarından biridir. Ancak bu vergilerin en önemli kaynağı da, emperyalist tekellerin uluslararası düzeyde gerçekleştirdiği yüksek kârlardır. İşçilerden kesilen verginin bir bölümü bile, işçilerin emperyalist sömürü sayesinde elde edebildikleri yüksek ücretlerden alındığı için, emperyalist sömürü ile bağlantılıdır.

Sermayedar sınıfla girilen ittifak sayesinde, emperyalist ülkelerde işçi hakları, sendikal hak ve özgürlükler ve demokratikleşme daha kolay elde edildi; işçi sınıfının kapitalist sisteme karşı başkaldırıları durduruldu. Birçok ülkede genel oy hakkının elde edilmesi bile, emperyalist döneme geçişle mümkün oldu.

Bu dönemde emperyalist ülkelerde kamu kesimindeki istihdamın toplam istihdam içindeki payı arttı. Kamu kesiminde iyi koşullarla istihdam, sınıf bilincini zayıflattı; işçi sınıfının emperyalist devletle bütünleşme eğilimini güçlendirdi.

Bazı emperyalist ülkeler, sömürgeleri sayesinde işsizliği azalttı; işsizlerin bir bölümü sömürgelere yerleştirildi veya emperyalist ülke şirketlerinin sömürgelerdeki işyerlerinde geçici sürelerle yüksek ücretlerle çalıştırıldı. Bu işçiler de yerli işçilerle ortak bir mücadele içine genellikle girmediler.(18)

Ayrıca, emperyalist ülke tekellerinin dünya ölçeğindeki faaliyetleri sayesinde emperyalist ülkedeki yatırımları ve istihdam edilen işçi sayısı arttı. İşçinin çalıştığı şirketin başarısı işçinin (a) istihdamını, (b) daha yüksek ve daha iyi çalışma koşullarını, (c) sosyal güvenliğini, emeklilik haklarını ve yararlandığı sağlık hizmetlerini, (ç) bazı durumlarda şirkete ait konutlarda kalabilmelerini, (d) hisse senedi sahibiye, gelirini; (e) emeklilik fonu şirket hisselerine yatırım yaptıysa, emeklilik gelirinin artmasını sağladı ve sağlıyor. Bazı şirketlerde kâra dayalı ücret sistemleri veya kâra bağlı ikramiye

Sermayedar sınıfla girilen ittifak sayesinde, emperyalist ülkelerde işçi hakları, sendikal hak ve özgürlükler ve demokratikleşme daha kolay elde edildi.

uygulamaları, bu çıkar bütünleşmesini daha da pekiştirdi.(19) Ayrıca, işçinin kendisinin veya bağlı bulunduğu emeklilik fonunun elinde hisse senedinin bulunması, işçiyi hem şirketine, hem de genel olarak kapitalizme daha sıkı bağlarla bağladı.

19. yüzyılın ortalarına kadar kapitalizmin sonuçlarına, kapitalizmin yarattığı cehennem ve sefaletle karşı mücadele eden işçi sınıfları, kapitalizmle uzlaştıkça sefilleşti; kapitalizmin mezar kazıcıları olarak düşünülenler, emperyalizmin ve kapitalizmin payandalarına, destekçilerine dönüştü. Bu konumda olanlar yalnızca işçi aristokrasileri, işçi sınıfının bazı kesim veya

Emperyalist ülkelerin hemen hemen tümünde, asgari düzeyde geçimini sağlayacak bir geliri olmayan kişilere bu gelirin devlet tarafından ve vergi gelirleriyle finanse edilerek sağlanması da sosyal devletin önemli unsurlarından biridir. Ancak bu vergilerin en önemli kaynağı da, emperyalist tekellerin uluslararası düzeyde gerçekleştirdiği yüksek kârlardır.

katmanları veya sendikalı işçiler değildir; işçi sınıflarının bütünüdür. Özellikle "sosyal refah devleti" uygulamaları, işçi sınıfı içinde katmanlara veya kesimlere göre bir ayırım yapmamakta, işçi sınıfının bütününe önemli destekler sağlamakta ve hatta özellikle de daha dezavantajlı konumda olan kesim ve bireyler için pozitif ayrımcılık yapmaktadır.

Sömürgelerden, eski sömürgelerden ve yeni-sömürgelerden getirilen kara, sarı veya beyaz derili işçiler, emperyalist ülke işçi sınıfında tabakalaşma yarattı; en zor, tehlikeli ve itibarsız işler bu işçilere yaptırıldı. Ayrıca, emperyalist politikalar, emperyalist ülke işçi sınıfına psikolojik bir rahatlama getirdi; bu insanlar "en alttakiler" olmaktan kurtuldu; sermayedarlarla ilişkilerindeki olumsuz konumlarını unutturacak biçimde kendilerini daha üstün görebilecekleri sömürge ve yarı-sömürge ülkeler halkları vardı.

Emperyalist ülkenin attığı "sofra kırıntıları" yalnızca sendikalı işçilere değil, sınıfın çok büyük kesimlerine önemli yararlar sağladı. Sosyal devlet uygulamalarında ve yasayla sağlanmış iş güvencesinde, sendikalı-sendikasız işçi ayrımı yoktur. Ücretler ve diğer çalışma koşulları konusundaki ileri haklar ise ya toplu iş sözleşmeleri, ya bağışlanmış toplu iş sözleşmelerinin diğer işyerlerine teşmil edilmesi, ya da sendika dışında işyeri konseyleri ile işverenler arasında imzalanan anlaşmalarla işçi sınıfının çok daha geniş kesimlerine yaygınlaştırıldı. Sosyal devlet öncelikle işçi aristokratlarını değil, işçi sınıfının en alttakilerini korudu.

Emperyalist ülkenin devleti, sermayedarları ve işçi sınıfı arasındaki bu çıkar bütünlüğü, "sosyal ortaklık" olarak doğru bir biçimde formüle edilirken, çeşitli yapılanmalar ve anlaşmalarla da kurumsallaştırıldı. Çeşitli biçimlerde yönetime katılma uygulandı. Toplumsal anlaşmalar imzalandı. İşyeri konseyleri yaygınlaştırıldı. Ekonomik ve Sosyal Konsey benzeri yapılanmalar yaratıldı. "Sosyal diyalog" geliştirildi.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin işçi sınıfları, bu ve benzeri nedenlere bağlı olarak, özellikle kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaklaşık 30 yıl süren Altın Çağı boyunca emperyalizme ve kapitalizme sa-

Emperyalist ülkenin attığı "sofra kırıntıları" yalnızca sendikali işçilere değil, sınıfın çok büyük kesimlerine önemli yararlar sağladı.

hip çıktı, devletlerinin ve sermayedar sınıflarının emperyalist politikalarını destekledi. Kapitalizm 1970'li yıllarda krizler dönemine girince, sosyal devlette bir zayıflama yaşandı. Ancak emperyalist sömürü aracılığıyla kaynak aktarma büyük ölçüde devam etti. Kapitalist sistem, sosyal devletin zayıflamasının yol açabileceği tepkileri, işçileri ve emeklilik fonlarını hisse senedi sahibi yaparak ve işyerlerinde kâra dayalı ücret sistemlerini teşvik ederek büyük ölçüde giderdi. Böylece, ekonomik krizler sınıf çelişkilerinin keskinleşmesine, önemli toplumsal ve siyasal sorunlara yol açmadı; tam tersine, emperyalist ülkelerin işçi sınıfları ile sermayedarları arasında hem şirketler düzeyinde, hem de ulusal düzeyde daha gelişkin bir bütünleşme gündeme geldi. Gelişmiş kapitalist ülkelerde grevlerin azalması, hisse senedi sahipliğinin ve kâra dayalı ücret sistemlerinin de etkisi oldu. Emperyalist ülkelerin işçi sınıfları, aldatıldıkları için değil, kısa vadeli somut çıkarları bu sömürü düzeninin devamında olduğunu kavradıklarından, bu toplumsal ve siyasal çizgiyi izledi. Bu nedenle emperyalist ülkelerde sermayedar sınıf ve işçi sınıfları, aralarındaki ilişkiyi çok doğru bir biçimde "sosyal ortak"lık olarak adlandırmaktadır.

İşçi sınıfının büyük bölümü kapitalizm çerçevesinde hayatından memnun olduğu sürece (artık-değer sömürsü olsa bile) alternatif arayışına girmez. Emperyalist sömürü ve yağma devam ettiği sürece de işçi sınıfı kapitalizm çerçevesinde hayatından şu yada bu ölçüde memnun olur. Em-

peryalist sömürünün, emperyalistler arası mücadeleyle azaldığı durumlarda milliyetçilik ön plana çıkar ve işçi sınıfı, kendi sermayedarlarıyla birlikte, emperyalist yağmadan pay almaya çalışır. Ancak emperyalist sömürünün az gelişmiş ülke halkları ve sosyalist ülkeler tarafından kalıcı bir biçimde geriletildiği durumlarda, emperyalist ülke işçi sınıfı kendi sermayedar sınıfıyla mücadeleye zorlanır.

Emperyalist ülkelerde seyrek de olsa dönem dönem militan işçi eylemleri de görüldü. Ancak bu eylemlerin hemen hemen tamamı, kapitalizmin sınırları içinde ücretleri yükseltmeye, çalışma ve yaşama koşullarını düzeltmeye yönelikti. İşçi sınıfını ehilleştirme, evcilleştirme ve sistemle bütünleştirme girişimlerine tek tek sermayedarların direndiği koşullarda, burjuvazinin genel ve uzun vadeli çıkarlarını savunan devletler, gereken tavizleri verdi. Kapitalizm, emperyalist sömürü ve bir ölçüde de üretici güçlerde meydana getirdiği gelişme sayesinde, işçi sınıflarını geçmişte kendisinin attığı cehennemden kurtardı; kapitalist sistem içinde memnun kalacakları bir yaşam, güvence ve geleceğe ilişkin umut verdi. Kapitalizmin bireycileştirici ve yabancılaştırıcı etkisi nedeniyle ruh ve akıl sağlığını yitirenler için de bakım hizmeti sağladı.

Emperyalizm, işçi sınıfı saflarında enternasyonalizmi değil, milliyetçiliği güçlendirdi. Emperyalist ülkelerin işçi sınıfları, emperyalist sömürüye borçlu oldukları iyi yaşama ve çalışma koşullarının sürdürülebilmesi için saldırgan ve haksız bir milliyetçiliğin (ve hatta şovenizmin) esiri oldu. Emperyalizmin baskı ve sömürsü altındaki ülkelerin, nüfus içindeki payları hızla yükselen işçi sınıfları ise, anti-emperyalist mücadelede tarihsel olarak devrimci bir milliyetçiliğe yöneldi. "Küresel saldırı küresel direniş"e yol açmadı. Emperyalizm, işçi sınıfı enternasyonalizmini de parçaladı, tüm ülkelerde işçi sınıfı saflarında milliyetçiliği güçlendirdi.

Emperyalist sömürü ve revizyonizm

Emperyalist ülkelerin işçi sınıfları bu süreçte evcilleştikçe, işçilerin desteğini almaya çalışan siyasal akımlar da reformist-

leşti, revizyonistleşti. 19. yüzyılın sonunda Alman işçi sınıfını kapitalizmin savunucusu haline getirenler revizyonist Eduard Bernstein ve daha sonra Karl Kautsky değildi. Alman kapitalizmi Alman işçi sınıfına emperyalist sömürü sayesinde kapitalizm çerçevesinde sağladığı olanaklarla onları evcilleştirdi; evcilleşmiş işçilerin desteğini almak isteyen Alman Sosyal Demokrat Partisi de reformistleşti, revizyonistleşti. Avrupa işçi sınıflarını "melun Kautsky" aldatmadı; evcilleşmiş Avrupa işçi sınıfları, Marksist Kautsky'yi "melun" yaptı. Bu süreç, Avrupa'nın emperyalist ülkelerinin tümünde yaşandı.(20)

Avrupa'nın, ABD'nin ve Japonya'nın yalnızca komünistleri kapitalizme ve emperyalizme karşı çıkmaya başladı.

Özellikle Fransa ve İtalya'da komünist partileri;

- 1917 sonrasında Sovyetler Birliği'nin varlığına ve toplumsal yaşamda sağladığı başarıları,

- Komünistlerin Almanya'da ve İtalya'da faşizme karşı verdikleri mücadeleye,

Gelişmiş kapitalist ülkelerin işçi sınıfları, özellikle kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaklaşık 30 yıl süren Altın Çağı boyunca emperyalizme ve kapitalizme sahip çıktı, devletlerinin ve sermayedar sınıflarının emperyalist politikalarını destekledi. Kapitalizm 1970'li yıllarda krizler dönemine girince, sosyal devlette bir zayıflama yaşandı.

Ancak emperyalist sömürü aracılığıyla kaynak aktarma büyük ölçüde devam etti.

Avrupa işçi sınıflarını "melun Kautsky" aldatmadı; evcilleşmiş Avrupa işçi sınıfları, Marksist Kautsky'yi "melun" yaptı.

- İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın, Belçika'nın ve İtalya'nın işgaline karşı sürdürdükleri özverili savaşa,

- Kızıl Ordu'nun Avrupa'yı Nazilerden kurtaran darbeyi indirmesine ve

- Fransa ve İtalya'da komünistlerin yerel yönetimlerdeki etkili ve başarılı çalışmalarına bağlı olarak, bir dönem burjuva demokrasisi içinde önemli başarılar elde ettiler.

Ancak bir süre sonra, faşizmin ve İkinci Dünya Savaşı'nın anıları unutulup, Soğuk Savaş'ın etkisi belirleyici olunca, bu güç aşınmaya başladı. Özellikle Sovyetler Birliği'nin kendi ülke çıkarlarını ön planda tutan bazı anti-demokratik davranışları komünist partilerini zayıflattı. Ayrıca, kapitalizmin Altın Çağı olarak nitelenen dönemde (kabaca 1945-1975) Avrupa'nın emperyalist ülkelerinin işçi sınıflarının çalışma ve yaşama koşullarında meydana gelen büyük iyileşme, işçilerin desteğini sürdürmek isteyen komünist partilerin saflarında yeni bir revizyonist akımı hakim kıldı. Bernstein'in ve ardından Kautsky'nin revizyonist çizgisini geçmişte reddetmiş olan komünistler, emperyalist sömürü sayesinde kapitalist düzen içinde geçmişten çok daha iyi çalışma ve yaşama koşullarına kavuştukları için iyice evcilleştirilmiş olan işçi sınıflarının etkisiyle yeniden revizyonistleştiler. Avrupa komünizmi ve ardından, Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında yaşanan çöküş, bu süreci doğal sonuçlarına götürdü.

Sermayenin uluslararası düzeyde yoğunlaşmasında ve merkezileşmesinde gelen yeni aşama, ulusötesi şirketleri ön plana çıkardı. Kârlarını daha da artırma güdüsü ve artan uluslararası rekabet, ulusötesi şirketlerin üretim birimlerini Çin Halk Cumhuriyeti'ne ve az gelişmiş ülkelere aktarmalarına neden oldu. Bu gelişme, emperyalist devletlerin vergi ve sosyal güvenlik primi kayıplarına yol açtı. Ekonomik durgunluk ve krizler de bu kayıpları daha da artırdı. Ulusötesi şirketlerin yeni politikaları ve krizler, emperyalist ülkelerde istihdam kayıplarına neden oldu. Bu durumda, ulusötesi şirketlere karşı anti-emperyalist mücadele, küreselleşme karşıtlarının uluslararası dayanışması ve mücadelesi gelişmedi. Tam tersine, emperyalist ülkelerin örgütlülük ve mücadele bilinci, kararlılığı ve azmi konusunda iyice gerilemiş olan işçi sınıfları, kapitalist düzeni ve emperyalist sömürüyü daha fazla desteklemeye, devletleriyle ve sermayedar sınıflarıyla daha yakın bir işbirliği kurmaya başladılar.

Sonuç

Kapitalist sömürü, ağırlıklı olarak üretken işçilerin yarattığı ve sermayedarın el koyduğu artık-değere dayandığı sürece, kapitalizme karşı mücadelenin temel ve öncü gücü, bu sömürüye doğrudan maruz kalan ve bu sömürü nedeniyle kapitalist düzende cehennemi yaşayan işçi sınıfıdır.

Bu koşullar işçi sınıfını kapitalizmin mezar kazıcısı yaptı; sermayedarların uluslararası düzeydeki işbirliği ve dayanışmasına karşı işçi sınıfı enternasyonalizmini geliştirdi.

Marksist emek değer kuramı, bu ilişkileri açıklayan anlayıştır.

Ancak bu ilişkiler sonucunda sınıf mücadelesinin keskinleşmesi nedeniyle ve sermaye birikiminin ulaştığı yeni düzeyde, kapitalistin kârının kaynağı çeşitlendirildi. Emperyalist ülkelerde kapitalistin kârının en önemli kaynağı, kendi istihdam ettiği işçinin ürettiği ve kendisinin el koyduğu artık-değer olmaktan çıktı; sömürge, yarı-sömürge ve yeni-sömürge ülkelerin halklarının yarattığı ve emperyalistlerin tekelci piyasa ve borç ilişkileri veya doğrudan yağ-

ma aracılığıyla el koyduğu ekonomik artık oldu. Yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde bu ülkelerin halklarının giderek artan bir bölümünün işçi sınıfından oluşması, bu ilişkiyi daha da karmaşık bir duruma getirdi. Emperyalist ülkelerin işçi sınıfları ise aktarılan bu ekonomik artık sayesinde kapitalizmin cehenneminden çıkarıldı; emperyalist ülkelerde sınıf mücadelesinin yerini sınıf işbirliği ve revizyonizm, kapitalizmin mezar kazıcılarının yerini kapitalizmin payandaları aldı.

Bu koşullarda emperyalist dönemde kapitalist sömürü, "ezilen, bağımlı ve kullaştırılmış milletler ile ezen, sömüren ve egemen milletler"i yarattı.

Emek değer kuramı kapitalist sömürünün 19. yüzyılda hâkim olan biçimini ve 19. yüzyılda kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesinin özünü anlamada yol gösterici bir çözümlemedir. Ancak bu kuramın temeli de "emek" ile "emekgücü" veya "işgücü" arasındaki farktır.

Emperyalist ülkelerin işçi sınıfları, emperyalist sömürüye borçlu oldukları iyi yaşama ve çalışma koşullarının sürdürülebilmesi için saldırgan bir milliyetçiliğin esiri oldu. Emperyalizmin baskı ve sömürüsü altındaki ülkelerin, nüfus içindeki payları hızla yükselen işçi sınıfları ise, anti-emperyalist mücadelede tarihsel olarak devrimci bir milliyetçiliğe yöneldi. Emperyalizm, işçi sınıfı enternasyonalizmini de parçaladı, tüm ülkelerde işçi sınıfı saflarında milliyetçiliği güçlendirdi.

Üzücü olan, günümüz Türkiye'sinde, bazı kişilerin 19. yüzyıl için geçerli olan bu analizi (doğru biçimde de anlamadan) günümüzdeki ilişkilerin kavranmasında temel alma çabasıdır.

Kapitalist sömürünün emperyalist dönemde aldığı çok daha karmaşık biçim, hem uluslararası ilişkilerde, hem ülkelerdeki sınıf mücadelesinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Emperyalist ülkelerde sınıf mücadelesi gerilerken, emperyalist ülkelerle sömürülen ülkelerin halkları arasındaki çelişki ön plana çıkmaktadır. Çağımızda ise sömürülen ülkelerin halklarının giderek daha da büyük bölümünü işçi sınıflarının oluşturması, anti-emperyalist milli mücadelenin sömürülen ülkelerin işçi sınıflarının önderliğinde verilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Tüm bu nedenlere bağlı olarak, Marksist emek değer kuramının doğru öğrenilmesi ve emperyalist dönemde kapitalist sömürünün doğru çözülmesi, günümüzün siyasal görevlerinin kavranabilmesi açısından son derece önemlidir.

Dipnotlar

(1) Marx'ın ilk dönem çalışmalarında "emek satışı" kavramı kullanılmıştır. Örneğin, 1847 yılında yayımlanan *Felsefenin Sefaleti* kitabında şöyle yazmaktadır: "Kendisi de bir meta olan emek, bu durumla emek-metasını üretmek için gerekli olan emek süresi ile ölçülmektedir." (Marx-Engels, *Collected Works*, Vol.6, Progress Publishers, Moskova, 1976, s.125) Marx bu hatasını daha sonraki yıllarda düzeltmiştir.

(2) Lapidés, K., *Marx's Wage Theory in Historical Perspective, Its Origins, Development and Interpretation*, Praeger Pub., Connecticut, 1998, s.17 ve 30.

(3) Lapidés, K., a.g.k., 1998, s.22-23.

(4) Bu konularda bkz. Dobb, M., *Theories of Value and Distribution Since Adam Smith, Ideology and Economic Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985; Hunt, E.K., *History of Economic Thought: A Critical Perspective*, Wadsworth Publishing Company, California, 1979; Meek, R.L., *Studies in the Labour Theory of Value*, Lawrence and Wishart, London, 1973.

(5) Thomas Hodgskin ve William Thompson'un 1820'li yıllarda yayımlanan kitaplarının tıpkıbasımları 1960'lı yıllarda yapıldı. Hodgskin, T., *Labour Defended Against the Claims of Capital or The Unproductiveness of Capital Proved with Reference to the Present Combinations Amongst Journeymen* (1825), Augustus M.Kelley Publishers, New York, 1969. Hodgskin, T., *Popular Political Economy, Four Lectures Delivered at the London Mechanics' Institution* (1827), Augustus M.Kelley Publishers, New York, 1966. Thompson, W., *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness* (1824), Augustus M.Kelley Publis-

Emperyalist dönemde kapitalist sömürü, "ezilen, bağımlı ve kullaştırılmış milletler ile ezen, sömüren ve egemen milletler"i yarattı.

hers, New York, 1963. Thompson, W., *Labour Rewarded, the Claims of Labour and Capital Conciliated or How to Secure to Labour the Whole Product of Its Exertion* (1827), Augustus M.Kelley Publishers, New York, 1969.

(6) Bkz. Dobb, M., a.g.k., 1985, s.137. K.Marx'ın, T.Hodgskin'in *Sermayenin İddialarına Karşı Emegün Savunusu* (*Labour Defended Against the Claims of Capital*, 1825) kitabı için "hayranlık duyulacak çalışma" ifadesini kullanmaktadır (Marx,K., *Capital*, Vol.I, Everyman's Library, Londra, 1967, s.375).

(7) Bkz. Dobb,M., a.g.k., 1985, s.138.

(8) Bu konuda bkz. Marx, K., a.g.k., 1967, s.551-552.

(9) Lenin,V.I., "The International Socialist Congress in Stuttgart," *Collected Works*, Vol.13, Moskova, 1978, s.77.

Emperyalist ülkelerde sınıf mücadelesi gerilerken, emperyalist ülkelerle sömürülen ülkelerin halkları arasındaki çelişki ön plana çıkmaktadır. Çağımızda ise sömürülen ülkelerin halklarının giderek daha da büyük bölümünü işçi sınıflarının oluşturması, anti-emperyalist milli mücadelenin sömürülen ülkelerin işçi sınıflarının önderliğinde verilmesi sonucunu doğurmaktadır.

(10) Sweezy,P., *The Theory of Capitalist Development, Principles of Marxian Political Economy*, Monthly Review Press, 1980, s.55.

(11) Sweezy,P., a.g.k., 1980, s.270.

(12) Sweezy,P., a.g.k., 1980, s.271.

(13) Karl Marx, her işvereni sermayedar kabul etmez. Bir işverenin "sermayedar" haline gelebilmesinin öngörü, işçi sömürüsünden kaynaklanan bir sermaye birikiminin olması ve işverenin beden çalışmasının dışına çıkmasıdır; diğer bir deyişle, "basit yeniden üretim" yerine "genişletilmiş yeniden üretim"e geçmesidir. Marx, sermayedar olmayan işverenleri "küçük patron" ("Kleinmeister") olarak tanımlamaktadır: "We saw in a former chapter, that a certain minimum amount of capital was necessary, in order that the number of labourers simultaneously employed, and, consequently, the amount of surplus value produced, might suffice to liberate the employer himself from manual labour, to convert him from a small master into a capitalist, and thus formally to establish capitalist production." (Marx,K., *Capital*, Progress Publishers, s.217) Kapital'in birinci cildinin Türkçe baskısında "işvereni küçük bir patrone bir kapitaliste dönüştürecek" ifadesi kullanılmaktadır (Marx, K., *Kapital*, Cilt 1, 2. Baskı, Sol Yay., Ankara, 1978, s.345). Marx'ın ifadesi "küçük bir patron" veya "patronun küçüğü" değildir; ayrı bir toplumsal kategori olarak "küçük patron"dur, sermayedarlaşmayan işverendir.

(14) Emperyalist sömürü ve kapitalistin kârının kaynağının çeşitlenmesi konusunda yazdığım iki kitap 39 yıl önce Tüm İktisatçılar Birliği (TİB) tarafından yazarı belirtilmeden yayımlanmıştı: *Günümüzde Emperyalist Sömürü Mekanizması*, Tüm İktisatçılar Birliği Yay., Ankara, 1975; *Kapitalizmde Kârın Kaynağı Üzerine Artık Değer ve Tekel Kârı Sömürüsü*, Tüm İktisatçılar Birliği Yay., Ankara, 1975. Her iki kitaba da www.yildirimkoc.com.tr sitesinden ulaşılabilir.

(15) Kapitalizmin yarattığı cehennem, Avrupa işçi sınıflarının bu koşullara tepkileri ve sermayedar sınıfın işçi sınıfını sistemle uyumlaştırması konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., *Avrupa İşçi Sınıfları, Kapitalizmin Mezar Kazıcılığından Siyasetisizliğe*, Epos Yay., Ankara, 2011, s.103-184. Avrupa işçi sınıflarının günümüzdeki yaşama ve çalışma koşullarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz., Koç, Y., a.g.k., 2011, s.55-102.

(16) Cliff, T., "Economic Roots of Reformism," *Socialist Register*, 1957.

(17) Bu konuda bkz. Emmanuel, A., *Unequal Exchange. A Study of the Imperialism of Trade, with Additional Comments by Charles Bettelheim*, NLB, London, 1972. Tartışmaların özeti için bkz. Munck, R., a.g.k., 1988, s.195-196; Amir, S., *Accumulation on a World Scale*, Vol.1, MR Press, New York, 1974, s. 22 ve 26.

(18) Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işsizlik oranı düzeyi ve artışı, yüksek ve daha da yükselen işgücüne katılım oranları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

(19) "Ücreti şirketin performansıyla bağlantılı kılan mali katılım planları çeşitliliği ve hisse senedi sahipliği programları 1980 yılından beri Avrupa Birliği üyesi devletlerin çoğunda hızla artmıştır." Waddington, J.-Hoffmann, R., "Trade Unions in Europe: Reform, Organisation and Restructuring," Waddington, J.-Hoffmann, R. (ed.), *Trade Unions in Europe, Facing Challenges and Searching for Solutions*, ETUI, Brussels, 2000, s.49.

(20) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., "Lenin ve Emperyalizm Kuramı," *Bilim ve Ütopya*, Sayı 235, Ocak 2014, s.23-39.

Rusya ve Ukrayna krizi:

Üçlü'nün emperyalist politikalarıyla çatışma halindeki Avrasya projesi

İnsan odaklı politika, "liberal" reçeteden ve onunla bağlantılı seçim maskeli balosundan mümkün olduğunca uzağa gitmelidir. Onun yerine, sosyal bir boyutu olan yeni bir tür devlet kapitalizmi kurmayı öneriyorum. Eğer Rusya bu doğrultuda hareket ederse, Moskova'nın niyetlenilen bağımsız uluslararası politikası ve tutucu bir toplumsal iç politika kovalaması arasındaki güncel çatışmadan olumlu bir sonuç çıkabilir. Benzer ilerlemelerin Ukrayna'da, Transkafkasya'da ve Orta Asya'da da yürütüldüğü ölçüde, Avrasya uluslarının özgün bir topluluğu kurulabilir ve dünya sisteminin yeniden inşasında güçlü bir aktör olabilir.

1. Günümüz küresel sahnesine hâkim olan emperyalizmin tarihsel merkezleri (ABD, Batı ve Orta Avrupa, Japonya -buradan itibaren "Üçlü" ["Triad"] diye adlandırılacak), dünya üzerindeki ayrıcalıklı denetimini korumaya yönelik girişimlerinde şunların bir birleşimine başvurmaktadır:

a. Üçlü'nün uluslararası finansal sermayesinin tüm meseleler üstüne ayrıcalıklı çıkarları yönünde karar almasına izin veren, kullanılan adıyla neoliberal ekonomik küreselleşme politikaları;

b. ABD ve destekçi müttefiklerinin (NATO ve Japonya), Üçlü'ye dahil olmayan herhangi bir ülkenin boyunduruktan kurtulmak için herhangi bir girişimini yok etmek üzere dünyayı kontrol etmesi.

Bu bağlamda Üçlü'nün dışında kalan dünyanın tüm ülkeleri düşman veya potansiyel düşman olmaktadır; Üçlü'nün ekonomik ve politik stratejisine tam teslimiyeti kabul edenler dışında -iki yeni "demokratik cumhuriyet" Suudi Arabistan ve Katar gibi! Batı medyasının sürekli göndermede bulunduğu, sözüm ona "uluslararası toplum" aslında

G7 artı Suudi Arabistan ve Katar'a indirgenmiş durumda. Herhangi bir ülke, hükümeti güncel olarak Üçlü ile uyum içinde olduğunda bile, halkı bu teslimiyeti reddedebileceği için bir potansiyel düşmandır.

2. Bu çerçevede Rusya bir "düşmandır".

Sovyetler Birliği'nin ne olduğuyla ilgili değerlendirmemiz ne olursa olsun ("sosyalist" veya başka bir şey), Üçlü onunla sırf hâkim kapitalizm/emperyalizmden bağımsız bir gelişme girişimi olduğu için savaşılmıştır.

Sovyet sisteminin çöküşünden sonra kimi insanlar (özellikle Rusya'dakiler), "Batı'nın" "kapitalist bir Rusya'yı" karşısına almayacağını düşündü -tıpkı Almanya ve Japonya'nın "savaşı kaybetmesi ama barışı kazanması" gibi. Batılı güçlerin, eski faşist ülkelerin yeniden inşasını, tam olarak Sovyetler Birliği'nin bağımsız politikaları ile mücadele için desteklediğini unutmışlardı. Şimdi, bu görev ortadan kalkmışken, Üçlü'nün hedefi tam teslimiyet, Rusya'nın direnç kapasitesini yok etmektir.

3. Ukrayna trajedisinin bugünkü

gelişimi, Üçlü'nün stratejik hedefinin gerçekliğini sergilemektedir.

* Üçlü Kiev'de "Avro/Nazi kalkışması" diye adlandırılması gereken bir şey organize etmiştir. Hedefine (tarihsel olarak ikiz kardeş milletleri -Ruslar'ı ve Ukraynalılar'ı- ayırmak) ulaşmak için yerel Nazilerin desteğine ihtiyaçları vardı.

Batı medyalarının söylemleri, Üçlü'nün politikalarının demokrasiyi ilerletmek olduğu iddiaları düpedüz yalandır. Üçlü hiçbir yerde demokrasiyi ilerletmemiştir. Aksine, bu politikalar en antidemokratik (bazı durumlarda "faşist") yerel kuvvetleri sistematik olarak destekleyegelmiştir. Eski Yugoslavya'da -Hırvatistan ve Kosova'da- ve ayrıca Baltık devletleri ve Doğu Avrupa'da, örneğin Macaristan'da yarı-faşist kuvvetler desteklenmiştir. Doğu Avrupa, Avrupa Birliği'ne eşit ortaklar olarak değil, Batı ve Orta Avrupalı büyük kapitalist/emperyalist güçlerin "yarı-kolonileri" olarak "entegre" edilmiştir. Batı ve Doğu'nun Avrupa sistemi içindeki ilişkisi, ABD ve Latin Amerika arasındaki ilişkiye bir ölçüde benzerdir! Üçlü, güney ülkelerinde aşırı antidemokratik

kuvvetleri, örneğin aşırı tutucu siyasal İslam'ı desteklemiş ve suça iştirakiyle toplumları yok etmiştir; Irak, Suriye, Mısır, Libya vakaları Üçlü'nün emperyalist projesinin bu hedeflerini sergilemektedir.

4. Bu nedenle Ukrayna'nın (ve Transkafkasya ve Orta Asya'daki eski Sovyetler Birliği ülkelerinin) sömürgeleştirilme projesine direnmeyi buyuran Rus politikası (Putin yönetiminin geliştirdiği) desteklenmelidir. Baltık devletlerinin deneyimi yinelenmemelidir. Üçlü ve Avrupalı destekçi ortaklarından bağımsız bir "Avrasya" toplumu inşa etme hedefi de desteklenmelidir.

Fakat bu olumlu Rus "uluslararası politikası", Rus halkı tarafından desteklenmediği takdirde başarısız olmaya mahkûmdur. Ve bu destek münhasır bir temel olan "milliyetçilik" ile, olumlu, ilerici -şovenist olmayan- bir tür "milliyetçilik" ile bile kazanılamaz, öyleyse "şovenist" bir Rus söylemiyle bu mümkün değildir. Ukrayna'daki faşizme karşı Rus faşizmi ile mücadele edilemez. Destek ancak, izlenen ekonomik ve toplumsal iç politikaların emekçi insanların çoğunluğunun çıkarlarını öne almasıyla kazanılabilir.

Emekçi sınıflara yarar sağlayan bir "insan odaklı" politika ile ne kastediyorum?

"Sosyalizmi" veya hatta Sovyet sisteminin bir nostaljisini mi kastediyorum? Sovyet deneyimini yeniden değerlendirmenin yeri buradaki birkaç satır değil! Yalnızca görüşlerimi birkaç cümlede özetleyeceğim. Özgün Rus sosyalist devriminin ürettiği devlet sosyalizmi, sosyalizme doğru atılabilecek mümkün olan tek ilk adımdı; Stalin'den sonra devlet sosyalizmi devlet kapitalizmi olmaya doğru kaydı (iki kavram arasındaki ayrımı açıklamak önemli olsa da bu kısa metnin konusu değil). 1991'den başlayarak devlet kapitalizmi söküldü ve yerini, çağdaş kapitalizmin her ülkesinde olduğu gibi aslında finansal tekellerin mülkü olan, pek çoğu eski nomenklaturadan gelen ve bazı yeni gelenlerin de dâhil olduğu oligarşinin (Üçlü'de kapitalizmi yöneten oligarşilere benzeyen, farklı olmayan) sahip olduğu özel mülke dayalı "normal" kapitalizm aldı.

Rus (Ekim) Devriminin başladığı yaratıcı özgün demokratik pratikler patlaması zamanla ehilleştirildi ve yerini, emekçi sınıflara sosyal haklar sağlıyor da olsa, otok-

Ukrayna'nın sömürgeleştirilmesi projesine direnmeyi buyuran Rus politikası desteklenmelidir. ABD, Avrupa ve Japonya üçlüsünden bağımsız bir "Avrasya" toplumu inşa etme hedefi de desteklenmelidir.

ratik bir toplum yönetimi örgüsü aldı. Bu sistem dev bir depolitizasyona yol açtı ve despotik hatta kriminal sapmalardan korunmadı. Yeni vahşi kapitalizm örgüsü depolitizasyon ve demokratik haklara saygısızlığın devamıdır.

Böyle bir sistem yalnız Rusya'yı yönetmekle kalmayıp ayrıca diğer tüm eski Sovyet cumhuriyetlerini yönetmektedir. Farklılıklar "Batılı" olarak söylenen seçim demokrasisinin pratiğiyle ilgilidir, bu örneğin Ukrayna'da Rusya'ya göre daha etkilidir. Ama sonuçta bu yönetim örgüsü "demokrasi" değil, kapitalist gelişimin Batı'nın "geleneksel demokrasilerinin" de dâhil olduğu önceki aşamalarında işlediği şekliyle burjuva demokrasisine kıyasla, gerçek gücün artık tekellerin yönetimiyle sınırlandırıldığı ve onların münhasır yararı için çalıştığı düşünüldüğünde, bir skeçtir.

İnsan odaklı politika bu nedenle, gerici toplumsal politikalara meşruiyet vermeyi talep eden "liberal" reçeteden ve onunla bağlantılı seçim maskeli balosundan mümkün olduğunca uzağa gitmelidir. Onun yerine, sosyal bir boyutu olan (sosyal diyorum, sosyalist değil) yeni bir tür devlet kapitalizmi kurmayı öneriyorum. Sistem, ekonominin yönetiminde toplumculuğa doğru gelecekteki ilerlemeler için ve böylece modern ekonominin zorluklarına cevap veren bir demokrasi icadına doğru özgün ilerlemeler için yolu açacaktır.

Sadece eğer Rusya bu doğrultuda hareket ederse, Moskova'nın niyetlenilen bağımsız uluslararası politikası ve tutucu bir toplumsal iç politika kovalaması arasındaki

güncel çatışmadan olumlu bir sonuç çıkarılabilir. Böyle bir hareket gerekli ve olanaklıdır: politik yönetici sınıfın parçaları, halk seferberliği ve eylemi destek olursa böyle bir programda yan yana gelebilir. Benzer ilerlemelerin Ukrayna'da, Transkafkasya'da ve Orta Asya'da da yürütüldüğü ölçüde, Avrasya uluslarının özgün bir topluluğu kurulabilir ve dünya sisteminin yeniden inşasında güçlü bir aktör olabilir.

5. Neoliberal reçetenin katı sınırları içerisinde kalan Rus devlet gücü, bağımsız bir dış politikanın başarı şansını ve Rusya'nın önemli bir uluslararası aktör olarak davranan, gerçekten yükselen bir ülke olma şansını yok eder.

Neoliberalizm, Rusya için sadece trajik bir ekonomik ve toplumsal gerileme, bir "lumpen kalkınma" örgüsü ve küresel emperyalist düzende büyüyen bir bağımlılık statüsü üretebilir. Rusya, Üçlü'ye petrol, yakıt ve diğer bazı doğal kaynaklar sağlar; endüstrileri Batı finansal tekelleri için taşeronluk statüsüne indirgenir.

Böyle bir konumda, ki Rusya'nın küresel sistemde bugünkü halinden pek uzak değildir, uluslararası alanda bağımsız eylemde bulunma girişimleri, yöneten ekonomik oligarşinin Üçlü'nün baskın tekellerinin taleplerine felaket uyumluluğunu güçlendirecek "yaptırımlarla" tehdit edilir halde, son derece kırılgan kalır. Ukrayna kriziyle bağlantılı olarak "Rus sermayesinin" bugünkü dışa akışı, tehlikeyi sergilemektedir. Sermaye devinimlerinin üzerine devlet kontrolünü yeniden oturtmak bu tehlikeye karşı tek etkili cevaptır.

Bilimde gelişmemizin reel şartları

Hâlâ, bilim deyince dünyadan, reel, somut, tabiatta ve hayatta olandan bitenden elimizi ayağımızı çekmek, olanla bitenle hiç bir alakası olmayan büyük sözlere saplanmak, elinde kara kaplı bir kitap olan ve vaaz veren bir put yüzü takınmak gibi manalar anlayanlarımız var. Halbuki bilim, yaşamak tabiat, hayat ve toplum kanunlarını öğrenmek ve öğrenerek insana refah ve saadeti temin etmek, insan hürriyetini arttırmak için vardır.

Memleketimizde, içinde yaşadığımız yüzyıl içinde, bilhassa Cumhuriyet kurulduğundan beri bilim alanında bir çok çabalar gösterilmiştir, bir çok gelişmeler belirmiştir. Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde kurulan enstitüler, laboratuvarlar bu çabaların en belirli ifadeleridir. Bu çabalar kendiliğinden meydana gelmemiştir. Başka alanlarda olduğu gibi bilimlerde de her ilerleyiş softa zihniyetine karşı açılan bir mücadele ve kazanılan

bir zafer neticesinde elde edilmiştir. Gayemiz medenî bir dünya memleketi olarak bilim dünyası kervanına katılmak, onunla birlikte gelişmek ve sonunda, ona, bizim çalışmalarımızla da, payımıza düşen ilaveleri yapmaktır. Bu gaye göz önünde tutulunca, realist bir görüşle, yolun henüz başında olduğumuzu kabul etmemiz lazımdır. Çünkü hakiki bir surette ilerleyebilmek için insan evvelâ bulunduğu yeri realist bir surette tayin etmelidir. Her sahada olduğu gibi, bilim durumumuz hakkında boş kuşkulara

Pragmatizmde inanılan bir şey hakiki olmasa da, insanı avuttuğu takdirde, buna izin vardır, din gibi... Halbuki biz asla bu fikirde değiliz. Bizi yalnız avutmaktan başka hakiki kıymeti olmayan inançları, hakikat diye kabul edemeyiz. Onun için pragmatizm sakattır.

Bilimlerde her ilerleyiş softa zihniyetine karşı açılan bir mücadele ve kazanılan bir zafer neticesinde elde edilmiştir.

Freud'un eserleri "millî bilim" ruhuna karşıdır diye büyük şehirlerin büyük meydanlarında sürü coşkunluğu ile yakılmıştır.

kapılarak kendimizi oyalama yoluna saparsak kof iddialara mukadder olan boşluk hüsrana düşeriz.

Bilim yoluna softalığa karşı, milletimizin ilerleyen hayatına, kazandığı zaferler neticesinde girdik. Fakat akademik çevrelerin günlük münasebetlerinde bu softa zihniyetin tesirinden henüz tamamiyle kurtulamadığımızı gösteren örnekler var. Hâlâ, bilim deyince dünyadan, reel, somut, tabiatla ve hayatta olandan bitenden elimizi ayağımızı çekmek, olanla bitenle hiç bir alakası olmayan büyük sözlere saplanmak, elinde kara kaplı bir kitap olan ve vaaz veren bir put yüzü takınmak gibi manalar anlayanlarımız var. Halbuki bilim, yaşamak tabiat, hayat ve toplum kanunlarını öğrenmek ve öğrenerek insana refah ve saadeti temin etmek, insan hürriyetini arttırmak için vardır.

Bu söylediğimiz pragmatizm değildir. Çünkü pragmatizmde inanılan bir şey hakiki olmasa da, insanı avuttuğu takdirde, buna izin vardır, din gibi... Halbuki biz asla bu fikirde değiliz. Bizi yalnız avutmaktan başka hakiki kıymeti olmayan inançları, hakikat diye kabul edemeyiz. Onun için pragmatizm sakattır. Geçmişin yadigarı olan softa zihniyetinin tesirini batının softa zihniyetini değiştiren eserlere karşı gösterilen ilgide de görüyoruz. İnsanı anlamak hususunda bilimin kifayetsizliğini göstermeye çalışan Bergson, Alexis Carrel gibi düşüncülere karşı bazı geri çevrelerin gösterdiği

sıcak kabulde, iyice araştırırsak, softa zihniyetin izlerini buluruz. İnsan bilimleri sahasında da ikilik güden "Tabiat bilimleri" metotlarına karşı "Psikoloji (Ruh) bilimleri" metotlarını ayrı bir araştırma yolu olarak koymaya çalışan romantik Alman düşünürü Spranger'i büyük bir psikolog olarak sunmaya çalışan gayretlerin kökünde de bu softa ruhu vardır. Bir düşünürün Batı'da tanınmış olması onun mutlaka softalıktan uzaklaşmış olduğunu ispat etmez. Bunlar Batı'da ilahiyat fakültelerinde, kiliselerde can kurtaran hizmeti gören tiplerdir. Âlimin olanla bitenle, somut hayatla ne kadar ilgili olduğunu, büyük âlimlerin hayatları gösteriyor. Meselâ Galileo, Helmholtz, Freud bilhassa fikirleri bahis mevzuu olunca, derin hassasiyet gösteren insanlardır.

Bilimsel objektiflik ve tarafsızlık, hakikat karşısında derin heyecanlar göstermek demek değildir. Bilim objektifliğinin ve tarafsızlığın talep ettiği şart, duyulan heyecanların, hislerin insanın kendine ait olduğunu bilmesi ve bunu vardığı hükümlere karıştırmamasıdır. Kendi gözlerimizle gördük: Bugün dünyanın belki en büyük beyin fonksiyonları araştırmacısı olan Amerikalı profesör Lashley, şartlı refleks araştırmalarıyla bütün bilim dünyasının gözünü kendi üzerine çeken Sovyet fizyoloji bilgini Pavlov ve kendi memleketinde müdahaleye uğramadan hakikat peşinde gidemeyeceğini anladığı için, kendi arzusuyla, memle-

keti olan Almanya'yı terk eden büyük Alman psikoloğu Köhler gibi bilginler kendi teorilerine dokunulduğu zaman insan hassasiyetinin en derinlerini gösteriyorlar. Fakat, buna rağmen, karşıtları objektif bir delil gösterdiği zaman bunu kabul ediyorlar. Görülüyor ki hakiki bilim adamının karakteri heyecansız, "Öyle de olur, böyle de olur" diye kokmaz bulaşmaz bir vaziyet takınmak, sonra da bilim pozu takınan softaların yaptığı gibi günlük hayatında kendi refahını ve yükselmesini, verdiği bütün hükümlerin aksini yapmak değildir. Kendi refahımız, yükselmemiz mevzuu bahis olunca gösterdiğimiz şiddetli hassasiyetli hakikat karşısında gösterilebilmek bilim bakımından niçin menfi bir hareketle bulunmuş olalım?

Modern anlamda bilimsel gelişmemiz, hakiki anlamıyla, Cumhuriyet devrinde başlar. Ondandır eğitim sistemimizde dinle dünya, garip bir karışım halinde, yan yana bulunuyordu. Modern anlamda gelişmemizin henüz başındayız. Bize nazaran bilimde ileri bulunan şu veya bu memleketin kötü ve zararlı hayranlığına kapılmaktan kendimizi kurtarmak, kendimizi o memleketin düştüğü veya düşebileceği görüş darlığına kaptırmamak için bu başlangıç durumunda hiç sarsılmamak üzere iman etmeliyiz ki bilim uluslararasıdır, hiç bir milletin imtiyazlı malı değildir, devir devir, safha safha, farklı milletler, farklı topluluklar onun gelişmesine hizmet etmişlerdir. Bilim uluslararasıdır, demek, basit bir hakikatin tekrarı gibi görünebilir. Fakat bu hakikati her zaman tekrar etmek, demagojilerin eksik olmadığı bu karışık yıllarda bir zorunluluk halini almıştır. Son yıllarda bilimde en ileri bazı memleketlerde bile bu hakikatten sapıldığı görülmüştür. Meselâ, erbabınca Newton'dan sonra fiziğin belki en büyük siması olarak tanınan Einstein fiziğine Yahudi fiziği denmiştir. Yirminci asrın, hiç şüphesiz, en büyük başlarından biri olan Fre-

Bir düşünürün Batı'da tanınmış olması onun mutlaka softalıktan uzaklaşmış olduğunu ispat etmez. Bunlar Batı'da ilahiyat fakültelerinde, kiliselerde can kurtaran hizmeti gören tiplerdir.

Araştırmaların doğması için ciddi bir araştırma havası meydana getirmek lazımdır. Halbuki bizim eğitim sistemimizde, hatta üniversite seviyesinde bile öğrencinin kişisel çalışmalarına yer vermekten ziyade çok ders vermek, çok malumat vermeye çalışmak esastır.

ud'un eserleri "millî bilim" ruhuna karşıdır diye büyük şehirlerin büyük meydanlarında sürü coşkunluğu ile yakılmıştır. Bu yüzden medenî milletin toplandığı bilim kongrelerinde, bilhassa insan bilimleri sahasında, daha kökten olan otarşi fikirlerine bağlı olarak, bilim otarşisi davasını güden Alman bilimi ciddiye alınmaz bir hale gelmiştir.

Bu memleketin hakikati her şeyden üstün tutan bazı öz evlatları bile memleketlerinden ayrılmak zorunluluğu duymuşlardır. Bilimin uluslararası olduğunu her gün tekrar etmeye ihtiyaç vardır. Çünkü, bir tek büyük bilim memleketinin körü körüne avukatlığını yapanlarımız, bilimin yalnız oradan alınabileceğine inananlarımız vardır. Burada bunun hissi ve ideolojik sebeplerine girmeyeceğim. Bu insanlar bilhassa mesul kültür mevkilerinde bulundukları zaman bu kör hayranlığın tesiri altında yaptıkları tercihler ve aldıkları tedbirlerle çok zararlı olabiliyorlar.

Mevcut bilim bütün dünyanın bilgi hazinesidir, bütün insanlığın malıdır. Bugün dünyada bilim ışığını ileride tutan bazı milletler var. Bilimde onların ileride bulunması kendi özel kabiliyetlerinde yahut onlara özel olarak verilmiş bir ayrıcalık değildir, bir tesadüf eseri de değildir. Bunun sosyal, iktisadî ve coğrafî şartları vardır. Nitekim bu şartların tesiri altında farklı memleketler farklı zamanlarda bilimin ön safında bulunmuşlardır. Fakat bu şartlar değiştiği zaman yozlaşarak geri kalmışlardır. Bizim de insanlığın bu ileri bilim kervanına katılmamız için, yegâne çare, şimdiki çabalarımızı artırarak, dünün mirası olan softa zihniyetini

büsbütün boğarak, bu uluslararası bilim seyrine uymak, ona ayak uydurmaktır. Bununla, memleketimizin imarı, teknikleşmesi daha rasyonel bir hale girecektir.

Şimdi bu yazıda asıl belirtmek istediğim noktaya geliyorum: Bilim yapmak demek araştırma yapmak demektir. Genel bilim kitaplarından, insan, bu kitaplar iyi ve yeni ise, bilimin o sahada vardığı kanunları, hakikatleri öğrenir. Bu hakikatler bir günde gökten zembille inmiş değildir. Bunların her birinin hatta en küçük gibi görünen hakikatin arkasında büyük bir bilginin yahut bir çok bilgilerin uzun belki de bütün hayatlarını verdikleri araştırmaları vardır. Bilim yapmak demek araştırma yapmak demektir. Araştırma yapmak ise genel bilim kitaplarından, ansiklopedilerden, hatta metodoloji kitaplarından öğrenilmez. Bunun için, yapılmış iyi araştırmaların üstünden, şartlarıyla, teknikleriyle, yürütülen tartışmalarla, özenle geçmek gerekir. Araştırma yapmak için bu da yeterli değildir. Araştırmaların doğması için ciddi bir araştırma havası meydana getirmek lazımdır. Halbuki bizim eğitim sistemimizde, hatta üniversite seviyesinde bile öğrencinin kişisel çalışmalarına yer vermekten ziyade çok ders vermek, çok malumat vermeye çalışmak esastır. Onun için yetişen gençler kesilmiş, biçilmiş bir surette yalnız verilen dersler, kitaplar veyahut görevler üzerinde şuradan şuraya kadar öğrenmek yahut hazırlanmak yoluna dökülüyorlar. Bu ise araştırma ruhunu teşvik eden, geliştiren bir hava değildir. Bugün

dünya felsefe aleminin en tanınmış şahsiyetlerinden biri olan, bu şahsiyetiyle İstanbul Üniversitemize kıymet vermiş profesörlerden biri olan (çünkü bir üniversitenin gerçek değeri ancak araştırmalarıyla men-sup oldukları bilgi sahasında bir değer teşkil eden profesörlerinin değeri ile ölçülebilir) Profesör Reichenbach bunu tekrar tekrar söylledi. Profesör Reichenbach "öğrenciye üzerinde çalışması için vazife verdiğim zaman genellikle öğrenciler gidip bibliyografi aramıyorlar. Hangi kitapları okuyacaklarını hatta bu kitapların hangi bölümlerini okumaları gerektiğini soruyorlar" derdi. Derhal belirtmeliyim: Profesör, öğrencilerin kabiliyetsizliğinden ileri gelmediğini fakat yine ellerine aldıkları konular üzerinde kendi kendilerini işleyecek bir şekilde yetiştirmemiş olmalarından ileri geldiğini söylledi.

Memleketimizde, son zamanlarda, bilhassa üniversite çevrelerinde bazı araştırmalar çıkmaya başladı. Burada tercümele-ri ve genel ders kitaplarını kast etmiyorum, bunlar araştırma sayılmazlar. Gün geçtikçe, şüphesiz bu araştırmaların sayısı artacaktır. Bu araştırmaların değerini tartmak hususunda hatalı hükümlere saplanmamız çok mümkündür. Burada hissi etkenler, dostluk etkenleri bilimsel kişeler ve kalıplar arkasına saklanarak poz alanların, kendilerinin satış hünerleri, rol oynayabilir. İşin esasını bilmeyen bilmedikleri için bu göstelişlere kapılanların abartılmış övgüleri ortaya şişirilmiş değerler çıkarabilir. Onun için hakikaten değeri olanla olmayan araştır-

Bilim, hakikî bilimle ve araştırma ile alakası olmayan bazılarının zannettikleri gibi hayatta ilgisi olmayan, fonksiyonu yalnızca bir kaç kişiye parlak söz söyletme, mevki temin etmek olan bir lüks değildir.

Geniş insanlık ailesinden
ilgilerini kesmiş faşist
rejimlerin etkisi altında,
ileri sürülen "Dünya biliminden
ayrı bir milli bilim yapalım"
gibi saçma iddiaları
kökünden atmak gerekir.

maları birbirinden ayırt etmek için bu gün
yegâne çare yapılan araştırmaları özetleri-
ni veya tamamlarını uluslararası seviyede
bulunan bilim çevrelerine sunmaktır. Ulus-
lararası seviyede bulunan bilim çevresinde
kabul olunacak yahut üzerinde münakaşa
uyandıracak araştırmalarımız hakiki bilim
gelişimimizin delilleri olacaktır.

Buraya kadar kısaca özetlediğimiz
başlıca fikirleri hep bir arada olmak üzere
göz önünde tutalım: Bundan mühim bir ne-
tice çıkacaktır. Gördük ki bilim uluslararası-
dır, ne kadar ilerlemiş olursa olsun, şu ve-
ya bu milletin ayrıcalıklı malı değildir. Bilim,
hakiki bilimle ve araştırma ile alakası olma-
yan bazılarının zannettikleri gibi hayatla il-
gisi olmayan, fonksiyonu yalnızca bir kaç
kişiye parlak söz söyletmek, mevki temin
etmek olan bir lüks değildir. Bilim yaşamak
ve daha iyi yaşamak ihtiyacından doğmuş-
tur. Onun *hasbiliği* hayatın seyriyle ilgili ol-
mamasında değildir, onun *hasbiliği* bazı
kalantor kişilerin yaptığı gibi günlük hayat
rüzgarlarına göre her an dümen kırmayıp
her ne pahasına olursa olsun sürekli haki-
katler aramasındadır. Sürekli hakikatlere
ancak hayatın başka sahalılarında türlü tür-
lü fırsatlar kollamamakla, sürekli araştı-
rmalara hayatı adamakla varılabilir. Memle-
ketimizde bilimin gelişebilmesi için zorunlu
olan bilim ahlâkı budur.

Uluslararası bilimin bugünkü durumu
bize büyük başarı imkanları veriyor. Doğa
bilimleri alanında bilim bugün çok ilerlemiş
bir durumda bulunuyor. Radyolarımızın ba-
şında, uçakların günden güne gelişen tesi-
rinde bunu idrak ediyoruz. Buna rağmen
toplum bilimleri ve insan bilimleri için aynı
şeyi iddia edemeyiz. Doğa kuvvetlerine ol-
dukça hakim bir durumda bulunduğumuz
halde insan ve toplum bilimleri sahasında
oldukça geri bir durumdayız. Avrupa ve

Amerika topluluklarının zaman zaman ve
şimdi içinde yüzdükleri sefaletler, zıtlıklar
bunun delilidir. İnsan yıldızlara, doğaya
karşı tarafsız, objektif bir bilim vaziyeti ta-
kınımayı nispeten daha erken tarihlerde el-
de etmiştir. Kendi kendine gelince, daraltı-
cı geleneklerin, saplanmış inançların etki-
si, hakikatleri olduğu gibi insanların önleri-
ne sermede kendileri için zarar gören top-
lulukların zoru altında toplum ve insan iliş-
kileri hususunda bu tarafsız hakikat sever-
liği gösteremiyor. Gösteremediği için bu-
gün batıda bile, İngiltere'de, Almanya'da,
Fransa'da Amerika'da insan ve toplum bi-
limlerinin durumu doğa bilimlerine oranla,
çok geri bir durumda bulunuyor. Onun için
insan ve toplum bilimleri el değmemiş im-
kanlarla doludur. Biz de büyük çabalar sarf
ederek nispeten kısa bir zamanda bu alan-
da başarı gösterenler arasına geçebiliriz.
Fakat bunun için öncelikle, geniş insanlık
ailesinden ilgilerini kesmiş faşist rejimlerin
etkisi altında, ileri sürülen "Dünya biliminden
ayrı bir milli bilim yapalım" gibi saçma
iddiaları kökünden atmak gerekir. Çünkü
özel vakaların hakiki bilim payesine varan
bilimi olamaz, olsa olsa bunlar günlük ihti-
yaçlarına cevap veren ampirik veriler olabi-
rir. Fakat bunu söylemek kendi öz gerçek-
lerimizle meşgul olmayalım demek de-
ğildir. Bilakis öncelikle bilimin varlığı metot-
larla, tekniklerle donanmış olarak, kendi öz
gerçeklerimizi tetkik etmek suretiyle pekâlâ
evrensel hakikatlere varabiliriz. Çünkü
gösterdiği özelliklere, çeşitliliklere rağmen,
hiç bir memleketin insan ve doğa realitesi,
özü itibarıyla birbirinden farklı değildir. Böy-
le olsaydı herhangi bir memlekette bulu-

nan hakikatin başka hiç bir memleket için
geçerli olmaması gerekirdi. Olgular bize
bunun tersini gösteriyor. Bu ruhla yapıla-
cak araştırmalar bizi yalnız uluslararası bi-
lim kervanına katmakla kalmayacaktır, ay-
nı zamanda "sınıfsız ve imtiyazsız bir mil-
let" olmak, ahenkli bir toplum kurmak yo-
lundaki ülkümüzün reel şartlarını da öğre-
tecektir. Reel şartlarını temellerine koyma-
yan ülkülerinin akıbetinin ne kadar feci ol-
duğunu tarih boyunca görüyoruz. Meselâ,
bütün dünyaya hürriyet, eşitlik, kardeşlik
ilan eden Fransız Devrimi, reel şartlarını
hazırlamadığı ve o günün durumu içinde,
belki de hazırlaması mukadder olmadığı
için, ilan ettiği bu yüksek prensipten en ay-
kırı sonuçlara düşmüştü. Medrese zihniye-
tini tamamen arkada bırakırsak, sürekli ha-
kikatler peşinde sürekli araştırmalar yapar-
sak, günün esen rüzgarlarına önem ver-
meden hayatlarını araştırmalara ayıran
arayıcılarımızın sayısı çoğalırsa, kısa bir
zaman içinde hem uluslararası bilim kafi-
lesine ayak uyduracak bir duruma girebiliriz,
hem de insanlar arasında zıtlıklar, uçurum-
lar bulunmayan ahenkli bir toplum kurmak
yolundaki ülkümüzü daha iyi gerçekleştire-
biliriz; çünkü bilim, amacı insanlara parlak
sözler söyletmek, yapay ve hayatla ilgisi
olmayan tecritler yapmak olan bir lüks de-
ğildir. Bugünün dünyası içinde bilimde mil-
liyetçiliğin hakikî karakteri, bilimde geliş-
memizin reel şartı budur.

Bütün bunların kökünde bilim adamları
ve araştırmaları çerçeveyeleyen toplum-
sal ve iktisadî sebepler vardır ki, gözle gö-
rünmese de, onların üzerinde konu ve yön
tayin edici kesin bir rol oynar.

Hiç bir memleketin insan ve doğa realitesi, özü itibarıyla birbirinden farklı değildir.

Eski Çağ'da ticaret ve terazi ağırlıkları üzerine iki konferans

Çiviyazı uzmanı Veysel Donbaz İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferansta, İ.Ö. 2000-1700 yıllarında Orta Mezopotamya'daki Asurlu tüccarlarla Anadolu arasındaki ticareti değerlendirirken; Prof. Dr. Oğuz Tekin ise Pera Müzesi'ndeki konferansında, Antik Dönem'de Anadolu pazarlarında kullanılan terazi ağırlıkları hakkında bilgi verdi.

İ.Ö. 2000-1700 yıllarında Anadolu'da Asur kolonileri ve ticaret

Çiviyazı uzmanı Veysel Donbaz'ın "İ.Ö. 2000-1700 Yılları Arasında Anadolu'da Asur Kolonileri ve Ticaret" konulu konferansı, 27 Mart 2014 tarihinde İstanbul Üniversitesi Protohistorya Anabilim Dalı Laboratuvarı'nda gerçekleştirildi. Çok sayıda öğrenci tarafından izlenen konferansta Veysel Donbaz konuşmasını, daha önce yayımlamış olduğu bir makalesi-ne(1) dayanarak yaptı.

Anadolu'da İ.Ö. 2. binyılın ilk çeyreğinde hüküm sürmüş olan Asur Ticaret Kolonisi'ne mensup tüccarların kurmuş oldukları ticaret ağı ve ticaretini yaptıkları maddelere ilişkin bilgilerin, Çek bilgini Bedrich Hrozny'nin 1925 yılında Kayseri yakınlarındaki Kültepe Höyüğü'nde yapmış olduğu ilk resmi kazıdan ve Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün 1948 yılından sonra uzun yıllar sürdürdüğü resmi kazılardan elde edilen 20.000'i aşkın çiviyazılı tabletteki bilgilerden derlendiğini belirten Veysel Donbaz, Asurlu tüccarlar ile Anadolu yerel yöneticilerinin yapmış oldukları ticaretin aslında büyük oranda Mezopotamya'dan eşek kervanlarıyla getirilen kalay, kumaş, buğday ve ziynet eşyası ticareti ile Anadolu'dan aldıkları az miktarda bakırdan ibret olduğuna işaret etti.

Donbaz konuşmasında, Asurluların Anadolu'da kurdukları ticari ağa ilişkin de şu bilgileri verdi:

"Bu mekanizmanın işletilebilmesi için de Kayseri yakınındaki Kaniş şehrini bu ticaretin merkezi yapmışlar ve hemen yakınına da kârum ticaret mahallini inşa etmişlerdir. Asurluların Anadolu'da yerleşmesinin bir sonucu olarak kârum (liman) sözcüğü Kaniş'teki ticaret merkezine isim olmuştur. Esasında Mezopotamya orijinli olan kelime Asurcada su ile ulaşılan limanlara verilen isimdi. Nitekim bu terim yalnız Anadolu'ya has bir kullanım olmamış, Asurlular bunu Sippar şehri için de

Veysel Donbaz, Asurlu tüccarlar ile Anadolu yerel yöneticilerinin yapmış oldukları ticaretin aslında büyük oranda Mezopotamya'dan eşek kervanlarıyla getirilen kalay, kumaş, buğday ve ziynet eşyası ticareti ile Anadolu'dan aldıkları az miktarda bakırdan ibret olduğuna işaret etti.

Çiviyazı uzmanı Veysel Donbaz

"İ.Ö. 2000-1700 Yılları Arasında Anadolu'da Assur Kolonileri ve Ticaret" konulu konferansın izleyicileri.

kullanmışlardır. Ancak, daha önce İ.Ö. 24. yüzyıl Ebla tabletlerinde kar Kanişki (Kaniş limanı) tanımlamasının geçmesi, kārūm sözünün Suriye'de daha önce bilindiğine ve muhtemelen Eski Akat Devri'nden (24-21 yüzyıllar) itibaren kullanılmış olma ihtimalini kuvvetlendiriyor ki bütün Mezopotamya'ya ticari malların indirilip bindirildiği liman anlamıyla yerleşmiştir.

"Asurluların Anadolu'da kurdukları ticaret merkezi kārūm'da, Asurlular başlangıçta yerli Anadolu prensleriyle bir takım anlaşmalar yapmışlar; karşılıklı olarak bu kurallara uymuşlardır. Bu anlaşmaların ışığında Asurlular:

1) Kervanlarla getirdikleri kumaşlar için, her bir kumaş için % 5 ve her hayvan yükü için % 3 yani 2 kg. kalayı nishatum vergisi olarak ödemeyi;

2) Kalay ve kumaşları önce saraya götürmeyi ve % 10 ucuz vererek ilk seçme hakkını kullanılmayı;

3) Anadolu yetkililerinin tasarrufunda bulunan meteorik demir (amūtum, ašī'um ve husārūm) gibi kıymetli taş ve madenler üzerinde ticaret yapmamayı ve Anadolu kanunlarının bu hususta geçerli olduğunu;

4) Mallarını hiç bir şekilde kaçak yollardan Anadolu'ya sokmamayı ve vergi kaçakçılığı yapmamayı kabul etmişlerdi.

"Buna mukabil Anadolu yetkilileri:

1) kārū denilen ticaret merkezlerinde Asurlulara oturma hakkı verilmesini ve kişisel haklarının korunmasını;

2) Asurlulara Asur ile Anadolu arasında ekstra sınır içi haklar (ki bu durum Asur devlet yönetiminin Anadolu'daki uzantısıydı) vermeyi;

3) Asurlulara yol ve mal güvenliği (hırsızlık, soygun gibi durumlarda malların tazmini) ve dini inançlarında Asurlulara serbesti sağlamayı;

4) Asur tapınağı mallarından, yapılan başışlardan vergi almamayı kabul etmişlerdi. Anadolu'da bir prens iş başına geldiği zaman bu anlaşmaların yenilendiğini; en azından eski anlaşmanın yürürlükte olduğunun teyidi isteniyordu. Bu anlaşmalara uymayan Asurlular cezalandırılmış ve hapislerde (kisersum) yattıklarına dair metinler var. Arkadaşlarını kurtarmak için saraya kral ve kraliçenin huzuruna çıkarak af dilemelerine rağmen kefalet olarak 5 kg. altın istenerek 'yoksa arkadaşınızı ölmüş bilin' yanıtını alıyorlar. Her türlü tedbire ve yasaklara rağmen gizli yollarla Asurluların kaçakçılık yaptıklarını (paz-zurum) görüyoruz.

"Asur'dan mühürlü torbalara konmuş kalay ve kumaşla yola çıkan bir kervan, genellikle 5-25 eşek yükünden oluşuyordu. Dicle ve Habur vadilerini geçerek modern şehrimiz Diyarbakır'dan Anadolu'ya giriyor, Urfa, Malatya ve Kahramanmaraş'tan geçerek Kayseri'ye ulaşıyordu. Ya da Mezopotamya'dan Kilikya Kapıları'nı geçiyorlar, Konya yöresinden, Tuzgölü'nün güneyinden; kuzeyde Sivas'tan, Tokat ve Amasya'ya geliyorlar ve oradan gene Kayseri'ye ulaşıyorlardı. Tüccarlar kalay ve kumaşla yola çıkarken Asur'a çı-

kış vergisi (waşıtum) ödüyor ve Anadolu'ya girince de 'baş parası' anlamına gelen qaqqadatūm vergisi ödüyor ve ayrıca da, Anadolu'daki bit karim'e (ticaret odası) orada ticaret yapma hakkını veren datum (bağış veya üyelik vergisi/aidatı) ödüyorlardı. Bunun ödenmesi tüccarlara kārūm 'da ticaret yapmalarını sağlıyordu. Bu verginin verilmesi bir bakıma tüccarlık vasfının kazanılması demek oluyordu. Ayrıca saddū'tum denen, anlamı 'verdirilen, verilen' demek olan bir vergi alınıyordu. Yolda ödenen bu vergilerden başka, Anadolu'ya, kārūm'a varıldığında kalay ve kumaştan ayrıca % 3 ve % 5 nishatum vergisi alınıyordu. Yola çıkan kervandaki eşek sayısı (hep siyah eşek olarak geçiyorlar) genellikle 5-25 baş hayvandan oluştuğunu söylemiştik ve başlarına da saridum 'yük sarıcı, sürücü'lerin konduğunu iyi biliyoruz. Genelde bu kimseler yolun belirli bir kısmı veya tamamı için kiralanıyordu. Kervanlarla ilgili personelin yol giderleri, hayvanların bakım ve yem giderleri; zaman zaman yolda ölen hayvanların yenilenmeleri, bit wabrim (kervansaray) denen konaklama tesislerine ödenen masraflar Anadolu'ya getirilen kalay ve kumaş fiyatlarına yansıtıldığında, malların % 200'lük bir kârla satılmasının gerekeceği ortadadır. Yılda ancak iki defa yapılabilen Asur-Anadolu kervan seferi daha az bir kârla yürütülemezdi.

"Asur-Kaniş arasındaki kervan yolu 775 km.'dir. Hiç dinlenmeden günde 15-20 km. yol olarak gidilmesi halinde bu mesafe 45 günde katedilebilir. Dinlenme yerleri arasındaki molalar ve hayvanların dinlendirilmesi için geçecek zamanı hesaba kattığımızda ki 20 civarında mola merkezi var, bir kervan seferi için iki buçuk-üç ay-

Kalay, kumaş getiriyorlar; altın, gümüş alıp götürüyorlardı.

Bunlara ilaveten işlenmiş ziynet eşyaları gibi şeyler getiriyorlar; ticaretin gereği olarak

Anadolu'dan yün ve pek az bakır alıyorlar ve buğday ticareti ile uğraşıyorlardı.

lık bir süre düşünmek gerekir ki yılda ancak iki defa sefer yapma olanağı çıkıyor ortaya. Ayrıca, Anadolu'nun iklim özellikleri nedeniyle kışın 3-4 aylık bir bekleme süresini de eklersek ucu ucuna iki sefer yapılabileceği ortaya çıkar. Yukarıda da söylediğimiz gibi kervanlarla Anadolu'ya getirilen mallar pek çeşitlilik göstermiyor. Kalay, kumaş getiriyorlar; altın, gümüş alıp götürüyorlardı. Bunlara ilaveten işlenmiş ziynet eşyaları (küpe, bilezik, madeni kemer, hurma, incir) gibi şeyler getiriyorlar; ticaretin gereği olarak Anadolu'dan yün ve pek az bakır alıyorlar ve buğday ticareti ile uğraşıyorlardı. Metinlerde Kaniş'in iyi kalite bir esansından söz ediliyor. Bu kokuyu vücutlarına sürdükleri yazılı. Belki hanımlarına hediye olarak götürüyorlardı. Asurluların ticaretini yaptıkları bu maddeleri Babil'den; kumaş, kalayı Afganistan'dan veya Kafkaslar'dan temin ettikleri hususunda çeşitli görüşler var. Ancak, kumaşın Asur'da ticaretinin yapıldığı metinlerde geçen TUG/subātu ša Akkidie (Akat kumaşı) tanımından ve kervan hesaplarından biliyoruz. Özel bir kalitesi olan Akat kumaşı, diğer kumaşlara göre daha makbul ve pahalıydı. Asur'dan getirildiği metinlerden saptanan kalayın, miktarı düşük de olsa Anadolu'da da bulunduğu ve hatta bu evrenin Asur ticaret kolonileri devrinde daha önce var olduğu, yapılan bazı araştırmalarla duyurulmuştur. Bu ticaretin önemi, bakıra oranı % 5-10 olan arsenik bronzun yerini kalay bronzunun almış olmasıdır. Daha temiz olan Asur'dan getiri-

len kalayın, bronz yapımında kullanım sahasına girmiş olması Anadolu'da bu ticareti canlandırmıştır.

"Siyah eşeklerden oluşan kervanlarla yapılan bu ticaretin yükünü taşıyan bir eşek ancak 75-80 kg. kalay veya kumaş taşıyabiliyordu. Her biri 4 metre civarında olan 30 parça kumaş ve kalay için ise iki yan denk ve üst bohçadan oluşuyordu. Hayvanların koşum takımlarını ve yemlerini de buna eklediğimizde bu yük 80 kg. kadar olabiliyordu. Doğu'dan temin edilen kalay ve büyük çoğunluğu Babil çıkışlı Akat kumaşı ve Asur'un kendi yerli imalatı kumaşlar Anadolu'da maliyet fiyatına % 100 kârla satılıyordu. Asur'da 14-15 şekel kalay 1 şekel gümüşe karşı alınabilirken, Anadolu'da 7-8 şekel kalay 1 şekel gümüşe satılıyordu; kumaşlarda da durum bunun aynıydı, alış fiyatının iki üç misline kadar satılıyordu. Getirilen mallar ise üç eşek yükü kumaşa karşı bir eşek yükü kalaydı. Kültepe tabletlerinin çözülebilen 4-5 bininden çıkarılan bilgiye göre Anadolu'ya 18.000 top kumaş ve 13.500 kg. kalay getirilmiştir. 50 yıllık bir süre için ve tablet sayısının 1/4'ü üzerinden hesaplanan bu miktarlar 3-4 katına çıkarılabilir. Kalay bronz yapımında, kumaş ise elbise yapımında vesair ev tefrişinde kullanılıyordu. Çok organize edilmiş bir düzende işleyen bu ticareti etkili kılan üç türlü yetkili görüyoruz. ummeanum denilen patronlar, sermayedarlar, onların Anadolu'daki temsilcileri tüccarlar veya ortakları; malları taşıyan nakliyeciler ve onlarla birlikte çalışan

Malı Anadolu'ya gönderilecek birisi Anadolu'daki temsilcisine bir mektup yazıyor ve malını nasıl satması gerektiği hususunda direktifler içeren mektuptan başka; kendisine mal teslim edilen nakliyeciyeye verilen salahiyet belgesi ve malı satın alacak olanlara hitaben yazılmış bir başka mektup gönderiyordu.

kervan sahipleri. Malı Anadolu'ya gönderilecek birisi Anadolu'daki temsilcisine bir mektup yazıyor ve malını nasıl satması gerektiği hususunda direktifler içeren mektuptan başka; kendisine mal teslim edilen nakliyeciyeye verilen salahiyet belgesi ve malı satın alacak olanlara hitaben yazılmış bir başka mektup gönderiyordu. Tüccarlar, hem kendi hesaplarına çalışabiliyorlar ve hem de sermayedarlara ücretli hizmet veriyorlardı. Ayrıca, seyahat eden nakliyeciler ve firma vekillerine ve hatta bu hizmetlerle ilgisi olmayan fertlere beulātum (pey akçesi) adı altında kendi hesaplarına işletmeleri için ödünç sermaye de veriyordu. Yolda zuhur eden vergiler, değişim gümüş üzerinden yapılmasına karşılık, el kalayı ismi verilen, ana yükten ayrı verilen mühürsüz bir kalayla ödeniyordu. Masraflar da kısmen bundan karşılanıyordu. Kalayın yolculuk esnasında miktarını azaldığı ve eksik çıktığı çok defa kervan hesaplarında bunun düşünüldüğü görülüyor. Bu hususta sermayedar pek ısrarlı davranmıyor.

"Bu ticaretin organizasyonu için kârum dairesinde şu mercileri görüyoruz: Anadolu'ya ilk geldiği söylenen Asur'lu Pūšu-kēn gibi bütün hayatını veya bir kısmını Anadolu'da geçirmiş, kârum'a yerleşmiş tüccar sayısı 500'ün üzerinde görünmektedir. Büyük bölümü henüz kazılmamış olan 30 hektarlık bu sahada daha fazla tüccarın yerleşmesi gücü. kârum dışında Asurluların mülk edinmesi husu-

Asurlu tüccarların Anadolu'daki merkezi olan, Kayseri yakınlarında arkeolojik kazıları halen devam eden Kültepe Kariş Karum'u.

Prof. Dr. Oğuz Tekin

sunda bir kısıtlama görünmüyor. Asurluların Anadolu'daki mevcudiyeti siyasi amaçlı değildi ve Anadolu üzerinde de siyasi bir hakimiyet kurma istekleri yoktu. Asurlu krallar normalde Šarrum/LUGAL (kral) unvanını kullanırken, Anadolu ticaret ilişkilerinde waklum (lonca başı) unvanını kullanmayı tercih etmişlerdi. Hatta, bu kralların faizsiz kredi (tadmiqtum) ile Anadolu'da kalay ticareti yaptıklarını biliyoruz.

"kārum'lardan başka, daha küçük ticaret merkezleri olan wabartum (pazar yerlerinin) bulundukları kayıtlı. kārum (liman, büyük ticaret merkezi) olarak geçen, bir kısmı da şüpheli olan 20 merkez ve bunlara bağlı wabartum sayısı 24 civarındadır."

Veysel Donbaz konuşmasının son bölümünde, Kaniş'teki kārum'un yönetim organları hakkında ayrıntılı bilgiler vererek konferansını tamamladı.

Antik Çağ'da Anadolu pazarlarında kullanılan terazi ağırlıkları

Prof. Dr. Oğuz Tekin tarafından 21 Mart 2014 tarihinde İstanbul'da Pera Müzesi'nde "Antik Çağ'da Anadolu pazarlarında kullanılan terazi ağırlıkları" konulu bir konferans verildi. Tekin konuşmasında, Klasik ve Hellenistik Dönemler ile Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Anadolu'daki şehir devletlerinde ticaretin veya günlük alışverişin yapıldığı pazarlar (agoralar), mallar, teraziler ve pazar denetçileri üzerine bilgiler verdi, tarihsel süreç içerisinde şehir devletlerinde kullanılan terazi ağırlıklarını anlattı.

Konuşmasına, çağdaş bilim dünyasında Eski Çağ ağırlıkları konusunda pek fazla çalışılma yapılmadığına işaret ederek başlayan Prof. Dr. Oğuz Tekin, Antik

Dönem'de Eski Yunan uygarlığının etkili olduğu bütün coğrafyalarda ortak ağırlık sisteminin kullanıldığını belirtti. Buna yol açan ise, M.Ö. 8-6. yy.'larda büyük Yunan kolonizasyon hareketi idi ve bunun sonucu Akdeniz coğrafyasında Eski Yunan uygarlığı yayılmıştı. Bu kapsamda o dönem kent devletlerinin fiziksel özellikleri belirli standartlara göre şekillenmişti. Bu kent devletlerinin her birinin belirli büyüklükte toprağı, yönetim merkezi, tapınak ve agorası vardı; daha sonra eklenen tiyatro vb. yapılar ile şekillenen mimari doku, kent devletinin olmazsa olmaz mimari unsurlarını oluşturmaktaydı.

Bu mimari doku içinde agoralar Antik Dönem yaşamında çok önem taşımaktaydı. M.S. 2. yy.'da yaşamış olan yazar Pausanias, agorasız ve tiyatrosuz bir kent devletinin düşünilemeyeceğini belirtir. Agora her zaman şehirlerin ticari yaşamının merkezinde yer almıştır. Konumuna göre aşağı veya yukarı agora olarak adlandırıldığı gibi devlet agorası veya ticari agora olarak da ayırma tabi tutulmuştur.

Agoralarda denetiminde sorumlu çeşitli devlet görevlileri bulunmaktaydı. Örneğin agoranomos, agoranın düzeninden sorumlu memurdu. Agora dışında ise bu görevi astymnomos'lar yerine getirmekteydi. Metronomos'lar ise ölçü ve tartı ağırlıklarını kontrol etmekteydi.

Mallar, terazi veya kantar ile tartılmaktaydı. 500-1000 gramı aşmayan ağırlıklar terazi ile, daha ağırları ise kantarla tartılırdı. Teraziye Latince libra, kantara ise statera denmekteydi. Terazi o dönemde de adaleti simgelemekteydi.

Temel ağırlık birimleri stater ve mna idi. Stater, mna'nın yaklaşık iki katı idi. 1 mna kent devletleri arasında 400-600 gr arası bir değişkenlik göstermekte iken 1 staterdeki değişim 800-1000 gr arasında idi.

Prof. Dr. Oğuz Tekin konuşmasının son bölümünde ise, çeşitli sikke ve tartı ağırlıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vererek konferansını sonlandırdı.

Dipnot

(1) Palmet, S. 1, 1997, s. 55-71

"Antik Çağ'da Anadolu pazarlarında kullanılan terazi ağırlıkları" konulu konferansın izleyicileri.

Doğa Tarihinden Notlar

Jeolojik zaman

Bugün kullanılan jeolojik zaman cetveli birçok araştırmacının yüzyıllar süren çalışmalarının derlenmesi sonucunda oluşturulmuş. Bu cetvelin tüm dünyada geçerli ve tek bir cetvel olarak kullanımı ise ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında sağlanmış.

2.5 milyar yıl önce Arkeen'de, 530 milyon yıl önce Kambriyen'de ya da 60 milyon yıl önce Kretase'de diye başlayan jeolojik söylemlerde kullanılan milyar yıl, milyon yıl ifadeleri şaşırtır insanları. Çoğu zaman bir hayret ifadesiyle birlikte inanılmazlık da taşır. "Acaba yanlış bir anlama mı oldu, sahiden de milyar yıl mı?" diye.

İnsan yaşamının yıllarla sınırlı olması nedeniyle yüzyılları, bin yılları betimleyen yazılı tarih bir hikaye gibi kanıksanırken, milyon yıllardan-milyar yıllara uzanan jeolojik tarihi algılamak her zaman zor olmuş; jeolojik tarihin oturtulduğu jeolojik zamanın tanımlanması da bu nedenle gecikmiştir.

Bugün kullanılan jeolojik zaman cetveli birçok araştırmacının yüzyıllar süren çalışmalarının derlenmesi sonucunda oluşturulmuş. Bu cetvelin tüm dünyada geçerli ve tek bir cetvel olarak kullanımı ise ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında sağlanmış.

Dünyanın her yerinde, her ülkesinde geçerli bir jeolojik zaman çizelgesi var. Bu çizelge, Dünya'nın, 4.5 milyar yıllık geçmişinin değişken süreli zaman birimlerine ayrıldığı sıralı bir ölçek, bir zaman cetvelidir. Buna jeolojik geçmişteki olayları tarihlendirmek için kullanılan bir çeşit takvim de diyebiliriz.

Ölçütler ve yöntem

Dünyanın yaşını ve jeolojik gelişiminin tarihçesini belirleyebilmek için öncelikle bu tarihe konu olan jeolojik olayların anlamlı bir

kronolojik sıraya göre düzenlenmesi gerekiyor. Bu kronolojik düzenleme yapılırken zaman ve kaya toplulukları olarak birbirinden farklı iki temel ölçüt kullanılıyor.

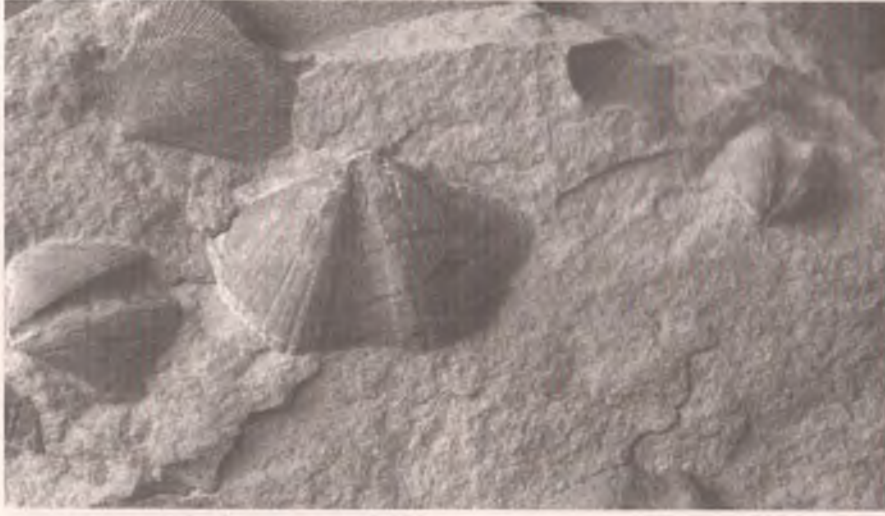
Zaman ölçütü, yaşlandırma esasına dayanıyor. Yaşlandırma, göreceli yaş, fosil yaş ve radyometrik yaş olarak farklı anlamları içeriyor.

Göreceli yaş, yanyana veya üst üste bulunan iki kaya kütesinden hangisinin diğerine göre daha yaşlı ya da daha genç olduğunu belirten karşılaştırmalı bir anlamı ifade ediyor. Fosilin yaşı, onun jeokronoloji cetvelinde dikey olarak işgal ettiği toplam yer anlamına geliyor. Bir fosil ne kadar kısa ömürlü ve ne kadar geniş coğrafyalara yayılmışsa o kadar çok anlam taşıyor. Bu tip fosillere anahtar fosil (kılavuz fosil) deniyor. Anahtar fosillerin jeokronoloji cetvelinde kapladığı yeri ifade eden zamansal dikey dağılımı kısa; coğrafik olarak yayılımını ifade eden ya-

Uluslararası Jeolojik Zaman Cetveli
(Jeokronoloji Cetveli)

Dünyanın yaşını ve jeolojik gelişiminin tarihçesini belirleyebilmek için öncelikle bu tarihe konu olan jeolojik olayların anlamlı bir kronolojik sıraya göre düzenlenmesi gerekiyor. Bu yapılırken zaman ve kaya toplulukları diye iki farklı temel ölçüt kullanılıyor.

Aşağı Karbonifer dönemine ait çift kabuklu yumuşakça (*Aviculopecten*) ve kolsu ayaklı (*Syringothyris*) örnekleri.

ay dağılımı geniş oluyor. Bu fosiller, kayaların yaşının kesin olarak verilmesini sağlıyor. Örneğin, fusulinler Karbonifer-Permien, ammonoid türleri Mesozoyik, kalpi-onellid türleri Üst Jura-Alt Kretase, nummulitler Tersiyer kat ve askatlarının ayrımını sağlayan anahtar fosillerdir.

Radyometrik yaş, mineral içinde çok az miktarda bulunan radyoaktif son ürünle, bu son ürünü oluşturan başlangıç elementi arasındaki oranın saptanması ve bozunum hızının hesaplanmasına dayanıyor. Yarılma ömrü denilen bu yaş saptamasında radyoaktif elementlerin parçalanması, bozunması ve yeni radyoaktif ara ürünler oluşturarak radyojenik izotoplara dönüşmesi olayları temel alınıyor.

Radyoaktivitenin keşfinden (1896) önce göreceli yaşlandırma yöntemleri uygulanarak ana jeolojik zaman birimleri tanımlanmış. Sonra radyometrik yaşlandırma tekniklerinin geliştirilmesiyle bu zaman birimlerinin sınırları mutlak yaşlarla belirtilmiş. Yani ilk oluşturulan zaman cetvelleri aslında göreceli zaman çizelgeleridir.

Kronolojik düzenleme yapılırken kullanılan kaya toplulukları ölçütü, kaya topluluklarının jeolojik zaman içindeki yerini temel alan sınıflamalara (kronostratigrafi) dayanıyor. Dünyanın değişik yerlerinde saptanan kaya birimlerinin incelenmesi, bunlardaki fosil kapsamalarının göreceli (kıyaslamalı) yaşlarına göre deneştirilmeleri ve nihayetinde birleştirilmeleri sonucunda Uluslararası Jeolojik Zaman Cetveli (Jeokronoloji Cetveli) düzenleniyor.

Uluslararası Stratigrafi Komitesi belirli aralıklarla toplanarak yeni bulgu ve önerileri değerlendirip bu çizelgeyi güncelleyip yayımlıyor.

Sonuçta kayalar, içerdikleri fosillerle veya radyometrik yöntemlerle saptanan yaşlarına göre değişik süreli birimlere ayrılıyor. Jeokronoloji Birimleri veya Jeolojik Zaman Birimleri olarak adlanan bu birimler de jeolojik zamanın bölümlerini oluşturuyor.

Bu bölümler: Üst Zaman (Eon), Zaman (Era), Devir (Periyot), Devre (Epok), Kat (Çağ) ve Askattır (Aşağı).

Radyoaktivitenin keşfinden çok önceki de dünyanın her bölgesindeki en yaşlı tortul kayaların fosil içermediği, üst seviyelerdeki daha genç kaya istiflerinin belirli bir seviyesinde fosillerin birdenbire bollaştığı biliniyor. Fosillerin bollaştığı, Kambriyen Devri'ni başlatan bu seviye (543 milyon yıl önce) jeoloji zamanının iki ana aralığa bölündüğü sınır oluyor. Altta jeolojik zaman belirsiz canlılar aralığı "Kriptozoyik"; üstteki jeolojik zaman belirgin canlılar aralığı "Fanerozoyik" olarak tanımlanıyor.

Belirsiz Canlılar Zamanı (Kriptozoyik), Kambriyen'den daha yaşlı tüm kayaları tanımlamak için kullanılıyor. Kriptozoyik, Prekambriyen ya da Antekambriyen adıyla da biliniyor. Bu dönemi temsil eden kayaların az yüzlek vermesi, yüzlek veren kayaların da şiddetli metamorfizma ve deformasyona uğramış olmaları, içerdikleri organizmaların tartışmalı olması bu dönemin incelenmesini kısıtlıyor. Kriptozoyik, Arkeen ve Protozoyik

üst zamanlarına bölünerek inceleniyor. İkisi arasındaki sınır 2.5 milyar yıl öncesine yerleştiriliyor.

Belirgin Canlılar Zamanı (Fanerozoyik) Birinci Zaman, "eski yaşam aralığı" (Paleozoyik); İkinci Zaman, "ortaç yaşam aralığı" (Mesozoyik) ve Üçüncü Zaman, "modern yaşam aralığı" (Senozoyik) olarak üç ana zamana bölünüyor.

Zamanlar, "devir" (periyot) olarak tanımlanan aralıkları içeriyor. Her devir, alt ve üst sınırlarına yakın kayalardan radyometrik yaşlandırma yöntemiyle belirlenmiş mutlak yaşlarla başlayıp mutlak yaşlarla bitiyor.

Jeolojik devirlerin ayırt edilmeye başlandığı 19. yüzyılın ilk yarısında, bir devrin ne zaman başlayıp-bittiği bilinmiyor. Her devir, "jeolojik sistem" adı verilen kaya kütleleriyle temsil edilen, bilinmeyen bir zaman aralığı olarak tanımlanıyor. Örneğin, Kambriyen Devri Kambriyen Sistemi olarak tanımlanan kayalarla temsil edilen bir zaman aralığıdır.

Jeolojik zaman cetvelini oluştururken yeryüzündeki tüm kaya istifleri bilinmediği için, kaya istiflerinin parça parça tanımlamaları yapıldıktan sonra birleştirme yapılıyor. Örneğin Kretase Sistemi 1822'de Fransa'da kurallı olarak tanımlanırken, ondan daha yaşlı olan Kambriyen ve Silüriyen Sistemleri daha henüz tanımlanmamış. Bu sistemler, çok daha sonra 1835'te kurallı olarak tanımlandıktan sonra jeolojik zamandaki yerlerini alıyor.

Fanerozoyik kayalarının tamamı Jeolojik Zaman Çizelgesine dahil edilene kadar devamlı olarak alta, üste ve araya yeni sistemler ekleniyor. Sisteme dahil edilen her kayanın özgün fosil grupları ve belirgin ka-

Zamanlar, "devir" (periyot) olarak tanımlanan aralıkları içeriyor. Her devir, alt ve üst sınırlarına yakın kayalardan radyometrik yaşlandırma yöntemiyle belirlenmiş mutlak yaşlarla başlayıp mutlak yaşlarla bitiyor.

yasal (litolojik) özellikleri dikkate alınıyor. Örneğin, Kretase Sistemi dünyadaki en kalın tebeşir çökellerini içeriyor. Bu dönem tebeşiri oluşturan mikroskobik tek hücreli organizmaların çok bol olduğu dönem. Karbonifer Sistemine dahil edilen kayalar ise dev bataklık bitkilerinin çok bol ve yaygın olduğu zamanda oluşmuş kayalardan oluşuyor. Her sistemin içerdiği fosillerin çoğu onun altındaki ve üstünde bulunan diğer sistemlerde bulunan fosillerden farklı oluyor. Toplu yok olmalar da jeolojik zamanı oluşturan sistemlerin birbirinden ayrılmasında temel kriterler oluyor.

Aletsel teknoloji uygulamaları

Jeolojik Zaman Cetveline temel olan yaşlandırmalarda, fosil içeriğine dayandırılan göreceli yaşlarla, aletsel teknolojiye dayanan radyometrik tayinle bulunan mutlak yaşların birbirini doğruladığı görülüyor.

Günümüzde jeokronolojik araç ve yöntemler oldukça gelişmiş durumda. Kayanın özelliğine göre uranyum-toryum-kurşun (U-Th-Pb), rubidyum-stronsiyum (Rb-Sr), potasyum-argon (K-Ar), samaryum-neodin (Sm-Nd), lutesyum-hafnium (Lu-Hf), $^{40}\text{Ar}/^{39}\text{Ar}$, ^{210}Pb , ^{14}C , fizyon izi, tefrakronoloji ve termoluminesans yöntemlerinden biri seçiliyor.

Her yöntem, her kayaya uygulanamıyor. Kayanın özelliği ve elde edilmek istenen veriye göre seçim yapılıyor. Örneğin, rubidyum-stronsiyum (Rb-Sr) yöntemi genç kayalar için uygun bir yöntem değil. Çünkü, $\text{Rb}87/\text{Sr}87$ yarılanma ömrü çok uzun. Bu

yöntem ancak Prekambriyen ve Paleozoyik gibi yaşlı kayalar için güvenilir sonuçlar veriyor. Uranyum serisi yaşlandırma metodu özellikle Kuvaterner yaşlı sedimanter karbonat, silis ve fosil kalıntıları için en güvenilir metod iken, U-Pb jeokronolojisi tüm magmatik kayaların yerleşim yaşının tespitinde, meteor çarpması gibi termal olayların tarihlendirilmesinde kullanılıyor. K-Ar yaşları yerin manyetik alan terslenmeleri için bir zaman ölçeği oluşturulmasını sağlıyor. Böylece, levha tektoniğini oluşturan kıtasal uzaklaşmalar da yaşlandırılabilir.

Ayrıca, sadece magmatik kayaçların kristalizasyon ve yerleşim yaşlarının bulunmasını sağlayan Sm-Nd yaşlandırma metodu, sadece mantonun evrimi ve tüketilmesi verilerinin elde edilmesini sağlayan Lu-Hf jeokronolojisi, sadece 1.000-500.000 yıl aralığındaki lős, kumullar, alüvyal materyaller, bataklık, turba çökelleri, mağara tabanları ve höyüklerde tarihlendirme yapmak için kullanılan Termoluminesans tekniği gibi bazı teknikler de çok özel durumlarda ve sınırlı hedeflere varılmak için kullanılıyor.

Bu yöntemlerle jeolojik materyaller milyar yıl öncesinden tarihsel dönemlere kadar yaşlandırılabilirdiği gibi canlıların evrim safhaları, iklim değişiklikleri, tsunami, meteor düşmesi gibi doğal felaketlerin kayıtları da alınabiliyor.

Jeokronolojik uygulamalarda kullanılan iyon mikroskop analizleri yerbilimlerinin volkanoloji, maden yatakları, stratigrafi, basen analizi, tektonik ve meteor çarpmaları gibi pek çok alanına uygulanabiliyor.

Jeokronolojik uygulamalarda kullanılan iyon mikroskop analizleri meteor çarpması gibi alanlara da uygulanabilmektedir.

Bu analizlerden Stronsiyum izotop yöntemiyle, $^{40}\text{Ar}/^{39}\text{Ar}$ yöntemi jeolojik materyallerin termal geçmişlerini ortaya koymak için kullanılan izotopik tarihlendirme yöntemleridir. Bunlardan Stronsiyum izotop jeokronolojisinin yaşlandırma aralığı Tersiyer-Kuvaterner (65-2 milyon yıl) arasındadır. Bu yöntem, denizde çökelmiş saf karbonatların ve fosil mercanların yaşlandırılmasında kullanılıyor. $^{40}\text{Ar}/^{39}\text{Ar}$ tekniği ise 10 bin yıl öncesine tarihlendirme yapabiliyor. Bu yöntemlerle sadece yaş değil, oluşum sonrasındaki termal ve alterasyon özellikleri de ortaya çıkarılıyor. ^{210}Pb izotopu son 150-200 yıllık zaman aralığı için kullanışlı bir jeokronoloji aracıdır. Bu yöntemle yağın karların, güncel tatlı su ve denizel sedimantasyonun ve yakın geçmişteki çevre kirliliği olaylarının tarihlendirilmesi yapılıyor.

Radyokarbon yönteminde C^{14} ve C^{12} izotopları kullanılıyor. C^{14} ve C^{12} izotoplarıyla jeolojik yaşın saptanmasında 70 bin yıl öncesine kadar yani Geç Pleistosen buzul devri sonuna kadar sağlıklı sonuç alınabiliyor.

Geleneksel yaşlandırma metodları yanında kullanılan diğer aletsel yöntemler bir yandan yeryuvarının yaşının genel ve belirsizlik içeren varsayımlara dayanmadan hesaplanabilmesini olanaklı hale getirirken, diğer yandan Jeolojik Zaman Cetvelinin daha hassas dilimlere ayrılmasını sağlıyor.

Kaynaklar

- Cooper, J. D., Miller, R. H. ve Patterson, J., A trip through time: Principles of Historical Geology. Merrill Publishing Company, Columbus, Ohio, 469 s., 1986.
- İnan, N. ve Taslı, K., Tarihsel Jeoloji (II.Baskı). Mersin Üniversitesi Yayınları No: 15, Mühendislik Fakültesi Yayınları No.1, 107 s., Mersin, 2009.
- İnan, N., Tarihsel Jeoloji, Jeolojik Devirlerde Yaşam ve Önemli Evrim Adımları, 175 s., Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Monroe, J., S., Wicander, R., The Evolution of the Universe Discussion, (Çev. Dirik, K. ve Şener, M.), Fiziksel Jeoloji Yeryuvarının Araştırılması. TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Çeviri Serisi No: 1, 626 s., 2007.
- Tasa, L. T., Essentials of Geology (Ed. Helvacı, C., Çev. Güngör, T., Kavak, K. Ş., Genç, C., Karaoğlu, Ö., Orhan, H., Sunal, G., Koca, Y. ve Doğan, A., 2013), Genel Jeoloji Temel Kavramlar, 548s., Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danış. Tic. Ltd. Şti. 2013.
- Stanley, S. M., Exploring Earth and Life Through Time: W.H. Freeman and Company, 538 s., 1993.

Çetin Ceviz Problemleri

Bu köşemizde eğlenceli zekâ oyunları, matematik ve fizik sorularına yer veriyoruz. Bu ay, sorularımız, "çıraklık", "kalfalık" ve "ustalık" olarak üçe ayrılmış değil; bunun yerine, bütün zorluk dereceleri için tek ve uzun bir soru var. Soruyu doğru yanıtlayacak üç okurumuz, Kaynak Yayınları tarafından yayınlanan Sadık USTA'nın "*Türk Ütopyaları*" adlı kitabı kazanacaklar. Yanıtı en geç 19 Mayıs 2014 tarihine dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimize ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz bilimveutopya@gmail.com, mektup adresimiz ise Dr. Mediha Eldem Sok. No.:51/1 Kızılay/ANKARA'dır.

50	100
45	95
40	90
35	85
30	80
25	75
20	70
15	65
10	60
5	55

1. Her biri aynı şeyi ısmarlıyor. Garson kuponlarında aynı sayının üstünü çarpı işareti ile işaretliyor.
 2. Her birinin cebinde 4 adet bozuk para var.
 3. Kadınların cebindeki bozuk paralar farklı olmasına rağmen, her birinin paralarının toplam tutarı eşit; bu durum erkekler için de geçerli.
 4. Her biri, kuponundaki işaretlenmiş olan miktarı, ceplerindeki bozuk paralarla tamı tamına ödeyebiliyor.
- Kuponlarda işaretlenmiş olan sayı hangisidir?

Mayıs ayı sorular

Bir kahvehaneye giden iki karı koca, aşağıdaki sayıları içeren bir yemek kuponu kullanıyorlar.

Nisan ayı yanıtı

Çıraklık

Sorudaki şartlardan, $(5/2):3=(10/3):x$ eşitliğini yazabiliriz.

Bu denklemin çözümü $x=4$ olduğundan, sorunun cevabı 4'tür.

Kalfalık

1,578,528,000 tane "ANAGRAM" sözcüğü yazılabilir."A"ları göz önüne alırken, yalnızca kombinasyonları değil, 3'ün 30 üzerinden permütasyonlarını da göz önüne almak gerekir. Zira soru, "Bu harfleri kullanarak kaç tane farklı ANAGRAM sözcü-

ğü yazılabilir?" olmadığından dolayı, permütasyonda 3 adet A harfinin, aynı üç yere yerleştirilmesinden oluşan ANAGRAM sözcüklerinin sayısı toplam sayıya katılmalıdır.

Ustalık

İkinci oyuncu kazanır. Yöntemi de; taç yaprakları çemberini 2 simetrik yarım çembere ayırmaktır. Birinci oynayan 1 veya 2 yaprak alırsa, ikinci oyuncu, çapın ters uçlarından, dizinin her iki tarafında 5'erlik taç yaprağı bloğu bırakacak şekilde, sıra ile 2 ve 1 adet yaprak koparmalıdır. İkinci oynayan, birinci tarafından bozulan simetriyi tekrar simetrik bir hale getirecektir ve dolayısıyla en son taç yaprağını koparan olur.

Talip Apaydın

AKAN SULARA KARŞI
Öğretmenlik Anılarıöğretmen
dünyasıöğretmen
dünyası ndan...

Köy Enstitüsü öğretmeni, yazar Talip Apaydın'ın 1946-1980 arası 34 yıllık çileli, mücadele dolu yaşamı çevresinde oluşan bir anı kitabı. Kendi kuşağının simgeleşmiş adlarından olan Apaydın'ın günümüz öğretmenlerine, aydınlanma yolunda yürüyecek kuşaklara yol gösteren, umut ve direnç aşılayan seslenişi...

248 Sayfa / 10 TL

Necatibey Cad. No:13/13 Sıhhiye/ANKARA www.ogretmendunyasi.org
ogdunyasi@gmail.com Tel: (0312) 229 43 25 Belgeç: (0312) 229 45 26

Ödüllü Sözcük Bulmacası

SOLDAN SAĞA:

1) Ömer Hayyam'ın rubailerini derlediği ve onları seslendirdiği, yorumlarıyla sanatçı, yazar ve araştırmacıların katkıda bulunduğu "Ömer Hayyam" isimli betiğinde, "Akıl ve bilim yolunun insana en çok yakışan erdem olduğuna inandığı ve anlattığı için çağcıldır Hayyam" diyen, Türk Halk Müziği öğeleri ile çağdaş müzik unsurlarını yan yana getiren çalışmalarıyla tanınan müzisyenimiz./"... yazma yakışmaz mı güzele/ Sarardı gül benzim döndü gazele" (Kırşehir yöresine ait bir türkü).

2) Fizikte, erimekte olan buzun sıcaklığı ile kaynar suyun buhar sıcaklığı arası seksen eşit parçaya bölünerek elde edilen sıcaklık birimi./İşlenmiş timsah derisi.

3) "O" gösterme sıfatının eski biçimi./Bin beş yüz yıl yaşadığına inanılan efsanevi Sümer kralı./Halk dilinde, hazır yiyici.

4) Günümüzde İngiltere ve ABD'de kullanılan yarım kiloluk ağırlık ölçüsü./Yusuf Atılgan'ın bir romanı.

5) İtalya'nın Avro'ya geçmeden önceki para birimi./İnatçı./Uzaklık işareti.

6) 1934-1993 yılları arasında yaşamış, gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında birçok ödül kazanmış seramik sanatçımız./Mikroskop camı.

7) Çekip koparmak, ayırmak anlamında eski sözcük./İradenin akıldan daha üstün olduğunu ileri süren öğreti, istenççilik./İskambilde bir kağıt.

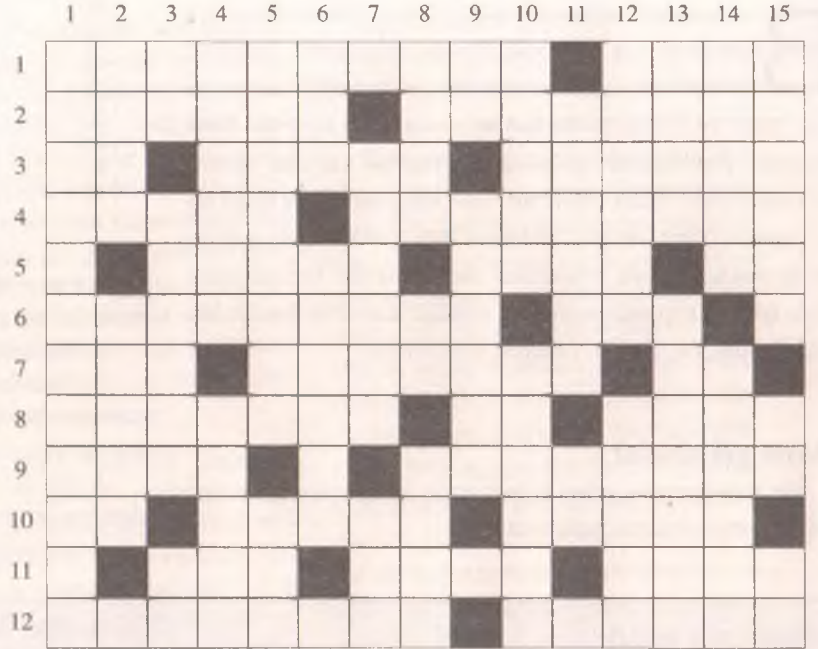
8) Hamilelikte bazı yiyeceklerle karşı aşırı düşkünlük göstermek./"Altın Oran" da denilen, yaklaşık 1.61 değerindeki sayıya verilen ad./Gelir.

9) Keskin bir şeyle vücutta oluşan derin kesik./Mimar Sinan'ın başyapıtı sayılan Edirne'deki camii.

10) Kısaca, Devlet Tiyatroları./Söylenen sözleri hızlı yazmaya elverişli yazı yöntemi./Halk dilinde, vebal, günah.

11) Halk dilinde, pencerenin iç tarafı./Genişliği fazla olan./Kendisine inanılan, sır verilen kimse.

12) Havadaki serbest azotu özümleyebilen bakterilerin etkisiyle kimi bitkilerin, özellikle baklagillerin kökünde oluşan şişkinlik./Edir-

ne yöresinde yaşayan Romanların 5 Mayıs'ta kutladıkları geleneksel bahar eğlencelerine verilen ad.

YUKARIDAN AŞAĞIYA:

1) "Papaz Kaçtı", "Martı" gibi oyunlarda rol almasının yanı sıra dizi ve filmlerde de oynamış, 1933-2012 yılları arasında yaşamış tiyatro ve sinema sanatçımız.

2) Halk dilinde, taş ve toprak yığarak yapılan bağ, bahçe ve tarlaların sınırı./Eski dilde, sevinç, neşe.

3) Romanya'nın plaka imi./Lacivert kuşaştan veya gri flanelden yapılmış düz veya kruvaze spor ceket./Sayma, sayılma.

4) Beyaz mermerde bulunan sert kısmı./Bir bilançoda, işletmenin yönetim göstergesi olarak kullanılan iki büyüklük arasındaki oran.

5) Eski dilde, çevirmen./İleri sürülerek savunulan düşünce.

6) Bir etkinliğin geçici olarak durdurulduğu süre./Yunan mitolojisinde barış tanrısı.

7) Halk dilinde, sıçratmak./Teniste, topun fileye değmesi.

8) Eskiden İstanbul'da Galata Köprüsü ile Adalar arasında deniz taşımacılığını üstlenen işletme./İlkel benlik./On dört dizeden oluşan bir Batı şiiri türü.

9) Rütbesiz asker./Şaka.

10) Kurmaca veya gerçek olaylara dayanan uzun edebî tür./Sara hastalığına verilen bir başka ad.

11) Zencefilgillerden, tohumu baharat olarak kullanılan, sıcak iklimlerde yetişen güzel kokulu bir bitki./Jüpiter'in, uzayın en kızgın kayası olan uydusu.

12) Bademden yapılan şerbet./Damıtma işinde kullanılan araç.

13) Samilerin fırtına ve yağmur tanrısı./Büyük Okyanus'ta, dünyanın en derin denizaltı çukuru.

14) Eski dilde, gerileme, geri çekilme./Dil devriminin ilk yıllarında "milletvekili" anlamında kullanılan sözcük.

15) Sıcaklığı çok yüksek veya çok düşük olmayan iklim./Bir cetvel türü./Lantan elementinin simgesi.

Nisan sayımızın bulmaca yanıtları

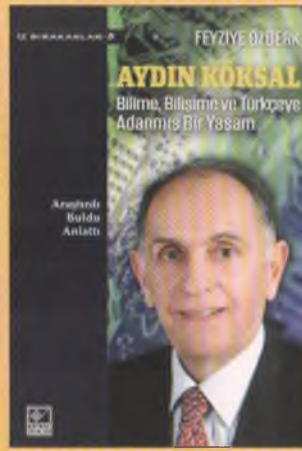
Nisan ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Gürol BİRSEN/İstanbul, Gözde ATEŞ / İzmir, Arzu PARLAKÇA / Eskişehir Kaynak Yayınlarının yayımladığı Tim LANG ve Colin HINES'in "Yeni Korumacılık" adlı kitabını kazandılar.

Mayıs ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz 3 kişi, Kaynak Yayınlarının yayımladığı Sadık USTA'nın "Türk Ütopyaları" adlı kitabını kazancaklar.

Çözümler en geç 19 Mayıs 2014 tarihine dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimize ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz, bilimveutopya@gmail.com, mektup adresimiz ise Dr. Mediha Eldem Sok. No.: 51/1 Kızılay/Ankara'dır.

1	A	L	T	A	N	Ö	Y	M	E	N		B	A	K	I
2	T	A	R	T	A	N	A	L	I	K	E	M	A	L	
3	T	R	E		K	E	R	R	A	K	E		A	R	A
4	I		K	E	K	L	I	K		B	A	L	S	A	M
5	L	O	K	M	A		C	A	H	I	T	A	R	F	
6	A	R	I		R	U	A		A	N	O		A	A	Y
7	Ş	A	N	D	E	L		A	B		N	A		K	E
8	E	N	G	I		U	R	G	A	N		S	P	I	N
9	N	L		N	I	K	E		N	A	F	I	A		I
10	K	A	M	E	R	A		P	E	R	I	S	T	I	L
11	O	M	U	R		L	E	A	R		E	T		S	I
12	N	A	Z	I	R	E		S	A	R	F		T	A	K

YENİ KİTAPLARIMIZLA...

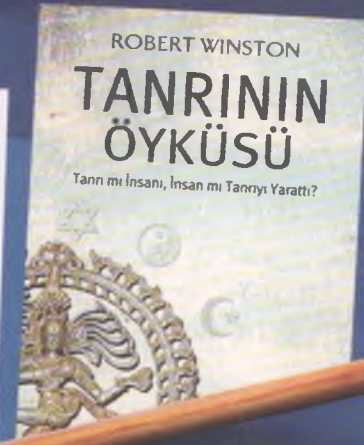
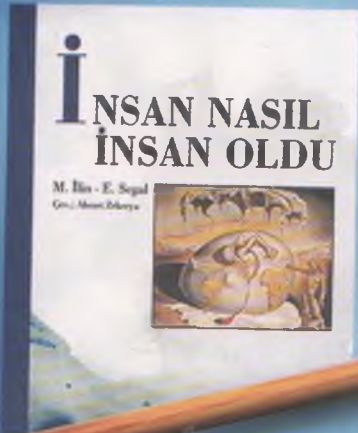
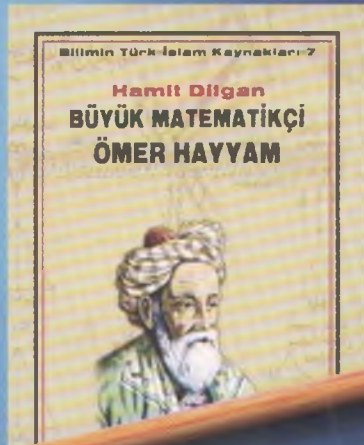
Türk Devrimi'nin Yayınevi

KAYNAK YAYINLARI

ABONE OLAN HERKESE KİTAP ARMAĞANI

Bilim ve Ütopya'ya abone olan her okurumuz Kaynak Yayınları, Say Yayınları
ve Yordam Kitap'tan armağan kitap kazanıyor.
Abone olun, seçtiğiniz kitaplardan biri sizin olsun!

İşte o kitaplar...

Hemen iletişime geçin:
bilimveutopya@gmail.com - 0312 418 52 64 - 0531 348 45 72